

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

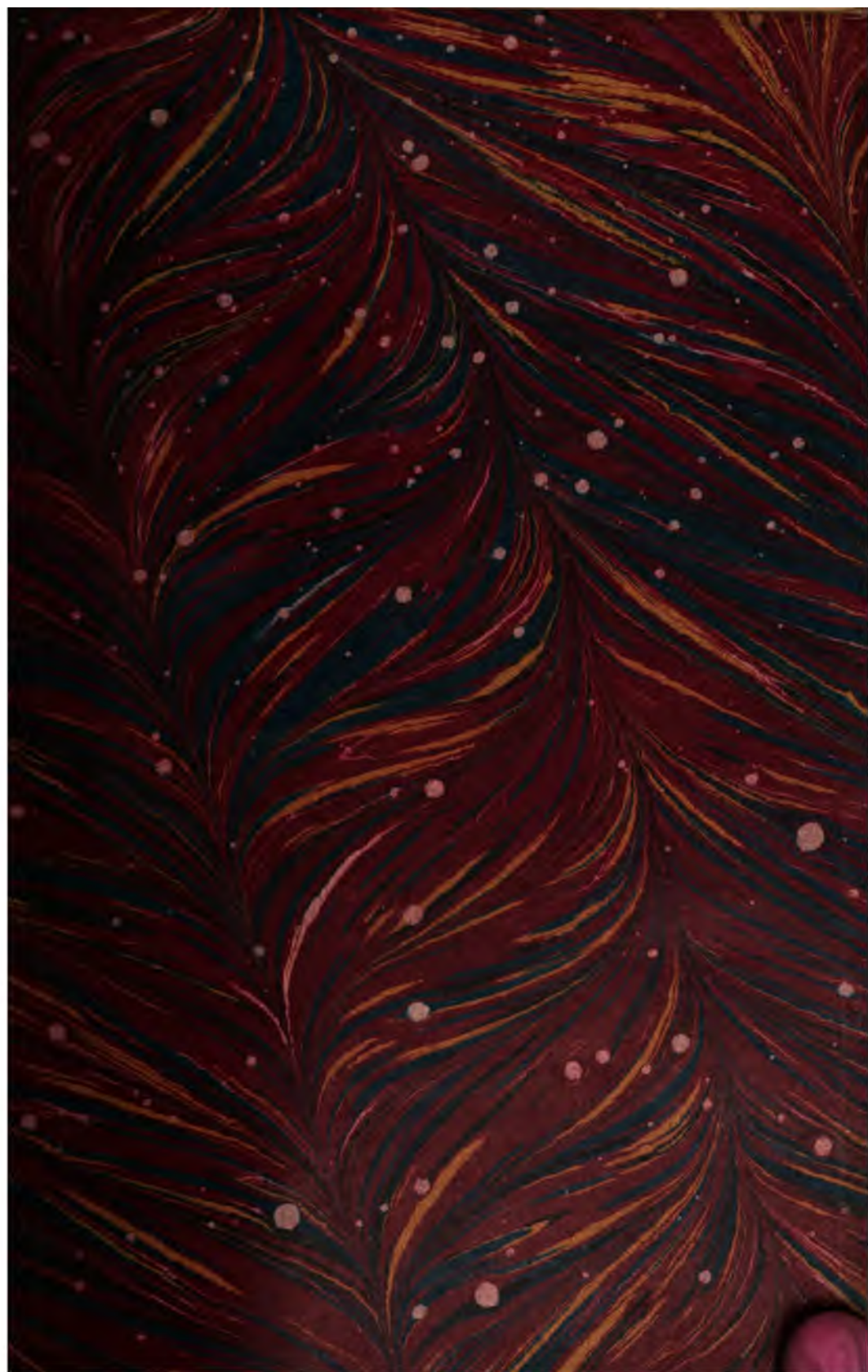

✓

~~168. e. 1.~~
~~LINS: 108 f 17~~

PG3984. S4. A4. K7

Schulchinka born ca. D. 181-1
near Kijew, died at St. Petersburg
on Feb. 16th 1861.

of the name
"Gleitman"
June 13th 1841.

Ph. ...

...

...
at St. Petersburg, Russia
Lull ...

от мѣвренка

Т. Г. ШЕВЧЕНКО.

ВОЗРАЖ

З ДОДАТКОМ

СПОМИНОК ПРО ШЕВЧЕНКА

ПИСАТЕЛІВ

ТУРГЕНЕВА І ПОЛОНСЬКОГО.

Души мої, души мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас . . .
Де ж мені вас діти?

У ПРАЗИ.

Nákladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla.

1876.

1. 2. 3. 4.

Друкарня Др. Ед. Грегра у Празі.

СПОМИНКИ ПРО ШЕВЧЕНКА

И. С. ТУРГЕНЕВА.

Милостивый Государь!

Намѣреваясь издать полное собраніе сочиненій Т. Г. Шевченко, Вы желаете, чтобы я сообщил Вамъ нѣсколько подробностей о немъ. Съ охотой исполняю Ваше желаніе, хотя долженъ предувѣдунить Васъ, что я познакомился съ народнымъ поэтомъ Малороссіи незадолго до его кончины и встрѣчался съ нимъ довольно рѣдко.

Первое наше свиданіе произошло въ Академіи Художествъ, вскорѣ послѣ его возвращенія въ Петербургъ, зимою, въ студіи одного живописца, у котораго Тарасъ Григорьевичъ намѣревался поселиться. Я пріѣхалъ въ Академію вмѣстѣ съ Марьей Александровной Маркевичъ (Марко-Вовчокъ), которая незадолго передъ тѣмъ тоже переселилась въ нашу сѣверную столицу и служила украшеніемъ и средоточіемъ небольшой группы Малороссовъ, съютившейся тогда въ Петербургъ и восторгавшейся ея произведеніями: они привѣтствовали въ нихъ — также какъ и въ стихотвореніяхъ Шевченка — литературное возрожденіе своего края. — Въ студіи художника, куда мы прибыли съ Г—жа Маркевичъ, уже находилась одна дама (тоже Малороссіянка по происхожденію), которая также желала увидѣть

Тараса Григорьевича — Г—жа Кар—ская; въ ея домѣ, по вечерамъ, часто собиралась та группа, о которой я говорилъ; и Шевченко, познакомившись съ Г—жею Кар—ской, сталъ посѣщать ее чуть не каждый день. Мы прождали около часу. Наконецъ явился Тарасъ Григорьевичъ — и разумѣется, прежде чѣмъ кого-либо изъ насъ, привѣтствовалъ Г—жу Маркевичъ: онъ уже встрѣчался съ нею, былъ искренно къ ней привязанъ и высоко цѣнилъ ея талантъ. — Широкоплечій, приземистый, коренастый, Шевченко являлъ весь обликъ козака, съ замѣтными слѣдами солдатской выправки и ломки. Голова остроконечная, почти лысая; высокій морщинистый лобъ, широкій такъ называемый «утиный» носъ, густые усы, закрывавшіе губы; небольшіе сѣрые глаза, взглядъ которыхъ, большей-частью угрюмый и недобѣрчивый, изрѣдка принималъ выраженіе ласковое, почти нѣжное, сопровождаемое хорошей, доброй улыбкой; голосъ нѣсколько хриплый, выговоръ чисто-русскій, движенія спокойныя, походка степенная, фигура мѣшковатая и мало изящная. — Вотъ какими чертами запечатлѣлась у меня въ памяти эта замѣчательная личность. Съ высокой бараньей шапкой на головѣ, въ длинной темно-сѣрой чуйкѣ съ воротникомъ изъ черныхъ мерлушекъ, Шевченко глядѣлъ истымъ Малороссомъ, хлопомъ; оставшіеся послѣ него портреты даютъ вообще вѣрное о немъ понятіе.

Нашъ всѣмъ, тогдашнимъ литераторамъ, хорошо было извѣстно, какая злая судьба тяготѣла надъ этимъ человекомъ; талантъ его привлекалъ насъ своею оригинальностью и силой, хотя едва-ли кто-нибудь изъ насъ признавалъ за нимъ то громадное, чуть не мировое значеніе, которое, не обинуясь, придавали ему находившіеся въ Петербургѣ Малороссы; мы приняли его съ дружескимъ участіемъ,

съ искреннимъ радушіемъ. Съ своей стороны онъ держалъ себя осторожно, почти никогда не высказывался, ни съ кѣмъ не сблизился вполне: все словно сторонкой пробирался. Онъ посѣтилъ меня нѣсколько разъ: но о своей изгнанической жизни говорилъ мало; лишь по инымъ отрывочнымъ словамъ и восклицаніямъ можно было понять какъ солоно она пришлась ему и какія онъ перенесъ испытанія и невзгоды. Онъ мнѣ показалъ крошечную книжечку, переплетенную въ простой дегтярный товаръ, въ которую онъ заносилъ свои стихотворенія и которую пряталъ въ голенищѣ сапога, такъ какъ ему запрещено было заниматься писаніемъ; показалъ также свой дневникъ, веденный имъ на русскомъ языкѣ, что немало изумляло и даже нѣсколько огорчало его соотчичей; рассказалъ свои комическія отношенія съ двумя-тремя женами Киргизовъ, бродившихъ около мѣста его заключенія — и сознался въ вынесенномъ имъ оттуда пристрастіи къ крѣпкимъ напиткамъ, отъ котораго онъ уже потомъ до самой смерти отвыкнуть не могъ.

Собственно поэтический элементъ въ немъ проявлялся рѣдко: Шевченко производилъ скорѣе впечатлѣніе грубо-ватаго, закаленного и обтерпѣвшагося чловѣка съ запасомъ горечи на днѣ души, трудно доступной чужому глазу, съ непродолжительными просвѣтами добродушія и вспышками веселости. Юмора, »жарта« — въ немъ не было вовсе. Только разъ, помнится, онъ прочелъ при мнѣ свое прекрасное стихотвореніе »Вечір« (Садок вишневий и т. д.) — и прочелъ его просто, искренне; самъ онъ былъ тронутъ и тронулъ всѣхъ слушателей: вся Южно-Русская задумчивость, мягкость и кротость, поэтическая струя бившая въ немъ, тутъ ясно выступила на поверхность.

Самолюбіе въ Шевченкѣ было очень сильное и очень наивное въ тоже время: безъ этого самолюбія, безъ вѣры въ свое призваніе онъ неизбѣжно погибъ бы въ своемъ закаспійскомъ изгнаніи; восторженное удивленіе соотчичей, окружавшихъ его въ Петербургѣ, усугубило въ немъ эту увѣренность самородка поэта. Во время своего пребывания въ Петербургѣ онъ додумался до того, что нешутя сталъ носиться съ мыслью создать нѣчто новое, небывалое, ему одному возможное — а именно: поэму на такомъ языкѣ, который былъ бы одинаково понятенъ Русскому и Малороссу; онъ даже принялся за эту поэму и читалъ мнѣ ея начало. — Нечего говорить, что попытка Шевченка не удалась, и именно эти стихи его вышли самые слабые и вялые изъ всѣхъ написанныхъ имъ: безцвѣтное подражаніе Пушкину.

Читалъ Шевченко, я полагаю, очень мало, — (даже Гоголь былъ ему лишь поверхностно извѣстенъ), а зналъ еще меньше того . . . но убѣжденія, запавшія ему въ душу съ раннихъ лѣтъ, были непоколебимо крѣпки. При всемъ самолюбіи въ немъ была неподдѣльная скромность. Однажды, на мой вопросъ: какого автора мнѣ слѣдуетъ читать, чтобы поскорѣе выучиться Малороссійскому языку? онъ съ живостью отвѣчалъ: »Марко Вовчка! Онъ одинъ владѣетъ нашей рѣчью!« — Вообще это была натура страстная, необузданная, сдавленная, но не сломанная судьбою, простолудинъ, поэтъ и патриотъ. — У Г—жи Кар—ской находилась въ услуженіи дѣвушка Малороссіянка, по имени Лукерья; существо молодое, свѣжее, нѣсколько грубое, не слишкомъ красивое, но по своему привлекательное, съ чудесными бѣлокурыми волосами и той не то горделивой, не то спокойной осанкой, которая свойственна ея племени. Шевченко влюбился въ эту Лу-

VII

керью и рѣшился жениться на ней; Кар—скіе сначала диву дались, но кончили тѣмъ, что признали ее невѣстой поэта и даже начали дѣлать ей подарки и шить приданое; съ своей стороны Шевченко усердно готовился къ свадьбѣ, къ новой жизни . . . Но Лукерья сама раздумала и отказала своему жениху. Её, вѣроятно, запугали уже молодые лѣта Шевченка, его нетрезвость и крутой нравъ; а оцѣнить высокую честь быть супругою народнаго поэта она не была въ состояніи. Я нѣсколько разъ видѣлъ Шевченка послѣ его размолвки съ Лукерьей: онъ казался сильно раздраженнымъ.

Оканчивая этотъ небольшой очеркъ, я припоминаю еще одинъ фактъ изъ ссылочной жизни Шевченка, дѣлающій честь тогдашнему главному начальнику Оренбургскаго края, В. А. Перовскому. Шевченко, какъ извѣстно, былъ въ молодости довольно замѣчательнымъ пейзажистомъ; въ крѣпости ему было запрещено, не только писать стихи, но и заниматься живописью. Какой то черезъ-чуръ исполнительный генералъ, узнавъ, что Шевченко, несмотря на это запрещеніе, написалъ два-три эскиза, почелъ за долгъ донести объ этомъ Перовскому въ одинъ изъ его пріемныхъ дней; но тотъ, грозно взглянувъ на усерднаго доносителя, значительнымъ тономъ промолвилъ: »Генералъ, я на это ухо глухъ: потрудитесь повторить мнѣ съ другой стороны то, что Вы сказали!« — Генералъ понялъ, въ чемъ дѣло, и, перейдя къ другому уху Перовскаго, сказалъ ему нѣчто, вовсе не касавшееся Шевченка.

Вспоминается мнѣ также, что онъ, живя въ Академіи, занимался гравированіемъ на мѣди посредствомъ острой водки — о-фортъ — и воображалъ, что открылъ нѣчто новое, какой-то улучшенный способъ въ этомъ искусствѣ.

VIII

Вотъ все, что я имѣю сказать о немъ.

Я чувствую самъ, какъ малы и ничтожны эти свидѣнія; но въ числѣ прочихъ и онѣ могутъ принести свою относительную пользу.

Примите и т. д.

Ив. Тургеневъ.

Буживаль (возлѣ Парижа.)

31/19 Октября 1875 г.

СПОМИНКИ ПРО ШЕВЧЕНКА

Я. П. Полонского.

... Незадолго до кончины Императора Николая познакомился я съ бывшимъ тогда президентомъ Академіи Художествъ графомъ Ѳ. И. Толстымъ, и только тогда въ его домъ впервые услыхалъ я имя Шевченка. Начавши службу свою на Кавказѣ и съ тогдашней литературой знакомясь только при посредствѣ журналовъ, я въ печати ни-разу не встрѣчалъ этого имени и о стихахъ его не имѣлъ ни малѣйшаго понятія. Раньше о его »Кобзарѣ« и о плачевной судьбѣ его узналъ я отъ моего Петербургскаго пріятели Андрея Александровича Сонцева.

Съ возшествіемъ на престолъ нынѣ царствующаго Государя-Императора, во многихъ проснулась надежда на помилованіе ссыльнаго поэта, — и надежды эти оказались осуществимыми. Графиня Н. П. Толстая, жена Президента, была одна изъ самыхъ горячихъ заступницъ Шевченка и хлопотала о его возвращеніи. Кто изъ тогдашнихъ высшихъ государственныхъ сановниковъ помогъ ей въ этомъ дѣлѣ? — не знаю.

Не прошло и году, какъ Шевченко былъ на свободѣ, пріѣхалъ въ Петербургъ и занялъ въ Академіи Художествъ приготовленную для него небольшую комнатку на антресоляхъ, съ полукруглымъ итальянскимъ окномъ надъ воротами.

Съ тѣхъ поръ я не разъ встрѣчался съ нимъ у Толстыхъ. Личность его по внѣшности не производила на меня никакого особенно сильнаго впечатлѣнія. Даже костюмъ его — нѣчто въ родѣ казакина и баранья малороссійская шапка — въ то время не могли поразить меня своей оригинальностью: такіе простонародные костюмы то и дѣло попадались тогда и на Невскомъ и въ обществѣ посреди свѣтскихъ дамъ и фрачниковъ. (Даже юный редакторъ »Свѣточа« ходилъ въ мужицкой поддевкѣ, въ широкихъ бархатныхъ штанахъ и точно въ такой же хохлацкой шапкѣ).

Не смотря на нѣкоторую мѣшковатость и тяжеловатость въ движеніяхъ, Шевченко вовсе не казался чело-вѣкомъ, забитымъ судьбой: онъ былъ простъ и свободенъ въ отношеніяхъ и никогда не конфузился, какъ конфузятся обыкновенно личности, обиженные фортуной и въ то же время одержимыя бѣсомъ постоянно ихъ грызущаго самолюбія. Говорятъ, что хитрость — характерная черта малороссіянъ; Шевченко въ такомъ случаѣ составилъ бы рѣзкое исключеніе изъ ихъ общаго типа, такъ какъ онъ былъ чело-вѣкъ въ высшей степени безхитростный, запальчиво-откровенный и даже безстрашный въ томъ смыслѣ слова, что неумѣренныя рѣчи его частенько заставляли другихъ бояться за него, или затыкать уши и убѣгать.

Шевченко, какъ мнѣ кажется, не былъ ни говорун-омъ, ни веселымъ собесѣдникомъ. Умный отъ природы, онъ въ то же время не былъ ни ученъ, ни начитанъ: онъ жилъ стремленіями и тѣмъ козацкимъ духомъ, который воодушевлялъ его. Въ минуты сильнаго душевнаго настроенія онъ могъ бы оттолкнуть любого франта дикими проявленіями своей страстной ненависти ко всему тому, что испортило жизнь его.

У него на антресоляхъ въ низенькой комнаткѣ я былъ только одинъ разъ, видѣлъ овчинный тулупъ на кровати, беспорядокъ на столѣ и штофъ выпитой водки: Шевченко въ Петербургѣ жилъ на походную ногу и не мечталъ ни о какомъ комфортѣ. Говорили инѣ, что въ это время онъ уже былъ въ связи съ какою-то бѣдной молоденькой мѣщаночкой, былъ къ ней привязанъ всей душой и ворковалъ какъ голубь, когда она приходила къ нему на свиданье — въ худыхъ башмакахъ, въ одномъ платкѣ и дрожа отъ холоду въ морозныя ночи. Только такихъ и могъ любить Шевченко: я бы и вообразить себѣ не могъ его влюбленнымъ въ какую-нибудь свѣтскую барышню. Казалось, старая закоренѣлая вражда ко всему господскому до такой еще степени жила въ немъ, что самое знакомство съ барынями и барышнями онъ считалъ какъ-бы нѣкоторымъ съ его стороны снисхожденіемъ. Онъ былъ демократъ не по теоріи, не по своимъ взглядамъ на жизнь, но такъ сказать демократъ по натурѣ. Въ своемъ демократизмѣ онъ точно также не могъ бы дать себѣ отчета какъ и въ томъ невольномъ проникновеніи въ духъ народныхъ украинскихъ думъ и пѣсенъ, которое составляло характеристическую черту его музыки. Короче сказать, — это былъ человѣкъ вполне непосредственный.

Сидя въ гостяхъ у Шевченка, я узналъ изъ рѣчей его, что онъ не любитъ нашего поэта Пушкина и не потому, чтобъ онъ считалъ его дурнымъ поэтомъ, а просто по тому, что Пушкинъ — авторъ поэмы »Полтава«: Шевченко смотрѣлъ на Кочубея, не болѣе какъ на доносчика, Пушкинъ видѣлъ въ немъ вѣрнаго сподвижника Петра Великаго, оклеветаннаго и казненнаго Мазепой. Напрасно вѣрять я Шевченка, что съ своей точки зрѣнія Пушкинъ

правъ и что онъ точно также искрененъ какъ и Шевченко въ своей ненависти къ полякамъ. Шевченко тѣмъ сильнѣе бранилъ Пушкина, чѣмъ горячѣе я защищалъ его. Удивляюсь, какъ послѣ такого спора Шевченко и до конца дней своихъ сохранилъ ко мнѣ искреннюю пріязнь и всегда при встрѣчѣ на улицѣ готовъ былъ въ обѣ щеки цѣловать меня; удивляюсь потому, что Шевченко не былъ изъ числа людей, способныхъ легко мириться съ тѣми, кто думалъ иначе, чѣмъ онъ — особенно если предметомъ этихъ думъ или спора была его родина.

Не знаю, каковы были его политическія убѣжденія; думаю только, что были они на столько же непрактичны, на сколько благородны. Разъ на вечерѣ у Бѣлозерскаго, редактора журнала «Основы», я помню, Шевченко подтвердилъ мнѣніе одного заѣзжаго Славянина — Галичанина, что всякая политика безнравственна, что ради политическихъ соображеній совершались и совершаются всѣ неправды и изъ нихъ проистекаютъ всѣ злощастія племенъ и народовъ, почему для государства самое лучшее — не имѣть никакой политики. Помню также, что на Екатерину II Шевченко смотрѣлъ только какъ на виновницу крѣпостнаго права въ Малороссіи, — и знать ничего больше уже не хотѣлъ, ни видѣть, ни слышать. Крѣпостное право это — ненавидѣлъ онъ всѣми силами души своей, и въ этомъ случаѣ какъ бы вторилъ всѣмъ лучшимъ настроеніямъ какъ нашего общества, такъ и лучшихъ представителей тогдашней нашей литературы.

Кромѣ писанія стиховъ Шевченко занимался рисованіемъ, и по прибытіи въ Петербургъ горячо ухватился за самый легкій способъ гравированья посредствомъ крѣпкой водки (eau forte). Не знаю, былъ ли бы Шевченко великимъ живописцемъ, если бы судьба не помѣшала ему

ХІІІ

доучиться въ академіи, если бы онъ принялся за палитру и за картины большихъ размѣровъ; но какъ рисовальщикъ, смѣло говорю, онъ могъ бы стать въ числѣ европейскихъ знаменитостей, если бы продолжалъ свои занятія. У меня были нѣкъ сдѣланные и нѣкъ подаренные оттиски имъ самимъ начерченныхъ и отгравированныхъ рисунковъ. Въ настоящее время они находятся въ коллекціи гравюръ, собранныхъ сенаторомъ Дм. Алекс. Ровинскимъ. Послѣдній просилъ меня добыть для него портретъ Шевченка, имъ самимъ на мѣди начерченный и оттиснутый; но нигдѣ этого портрета я не видѣлъ и не знаю, существуетъ ли онъ на свѣтѣ.

Лучшій изъ рисунковъ Шевченка, который я видѣлъ (внутренность солдатской казармы: нары, печь, полати, развѣшанное бѣлье и между группами солдатъ его собственная фигура) находится въ альбомѣ Нат. Бор. Сухановой. Наталья Борисовна (Харьковская помѣщица), была одною изъ почитательницъ его музыки, часто приглашала его къ себѣ, угощала его ужинами и шампанскимъ, и, не смотря на свой аристократизмъ, гордилась его знакомствомъ; нерѣдко покупала его рисунки для своихъ альбомовъ — и все-таки въ концѣ концовъ съ нимъ поссорилась. Шевченко почему-то сталъ просить ее дать ей на время вышеупомянутый рисунокъ (вѣроятно для того, чтобъ снять съ него копію), — просилъ лично, просилъ письменно, но г-жа Суханова рѣшительно отказалась вынимать изъ альбома его рисунокъ. Боялась-ли она, что Шевченко по разсѣянности его не возвратитъ ей, или не хотѣла, чтобъ съ этого рисунка была сдѣлана копія, — не знаю. Знаю только, что Шевченко былъ взбѣшенъ, при чемъ выбранилъ ее всѣми елико-возможными непечатными выраженіями и пересталъ на-

вѣщать ее.*) — Раза два Шевченко былъ у меня на квартирѣ (въ домѣ С. Петербургскаго университета) и, какъ мнѣ помнится, оба раза заходилъ ко мнѣ вмѣстѣ съ г. Микѣшинимъ, который сопровождалъ Шевченка въ ночныхъ его походахъ съ тѣмъ можетъ быть, чтобъ не дать ему разбушеваться и попасть въ руки полиціи.

Въ послѣдній разъ Шевченко былъ у меня вечеромъ въ сильно возбужденномъ состояніи; вспоминалъ о своемъ дѣтствѣ, о своихъ родныхъ, находившихся еще въ крѣпостномъ состояніи, скрежеталъ зубами, плакалъ; наконецъ, взвизгнувъ, такъ хватилъ кулакомъ по столу, что чашки съ чаемъ слетѣли на полъ и разбились въ дребезги. Въ эту минуту я не могъ утишить его, да и не хотѣлъ, такъ какъ вполне раздѣлялъ его ненависть ко всякаго рода рабству.

Одинъ острякъ, который не разъ видѣлъ Шевченка въ разныхъ настроеніяхъ, сказалъ о немъ: »Это — боровъ, въ которомъ поетъ малиновка!« Но кто знаетъ судьбу Шевченка, тотъ охотно проститъ ему его рѣзкости или недостатки.

1875. 1 Октября.

Я. П.

*) Намъ доводилоя чути про цю ж бариню, що вона по смерті Шевченка заразъ прибігла на ёго квартиру і перш усіхъ принесла великий букетъ з квіток. Ред.

АВТОБІОГРАФІЯ ШЕВЧЕНКА.

(Лист до редактора часописі «Народное чтеніе.»)

Я вполне сочувствую вашему желанію познакомить читателей «Народнаго Чтенія» съ исторією жизни людей, выбившихся своими способностями и дѣлами изъ темной и безгласной толпы простолюдиновъ. Подобныя свѣдѣнія поведутъ, мнѣ кажется, многихъ къ сознанію своего человѣческаго достоинства, безъ котораго невозможны успѣхи общественнаго развитія въ низшихъ слояхъ населенія Россіи. Моя собственная судьба, представленная въ истинномъ свѣтѣ, могла бы навести не только простолюдина, но и тѣхъ, у кого простолюдинъ находится въ полной зависимости, на размышленія глубокія и полезныя для обѣихъ сторонъ. Вотъ почему я рѣшаюсь обнаружить передъ свѣтомъ нѣсколько печальныхъ фактовъ моего существованія. Я бы желалъ изложить ихъ въ такой полнотѣ, въ какой покойный С. Т. Аксаковъ представилъ свои дѣтскіе и юношескіе годы, — тѣмъ болѣе, что исторія моей жизни составляетъ часть исторіи моей родины. Но я не имѣю духу входить во всѣ подробности. Это могъ бы сдѣлать человѣкъ, успокоившійся внутренно и успокоенный на счетъ себѣ подобныхъ внѣшними обстоятельствами. Все, что я могу пока-

мѣсть сдѣлать въ исполненіе вашего желанія, это представить вамъ въ короткихъ словахъ фактической ходъ моей жизни. Когда вы прочтете эти строки, вы, я надѣюсь, оправдаете чувство, отъ котораго у меня сжимается сердце и коснѣеть грудь.

Я — сынъ крѣпостнаго крестьянина, Григорія Шевченка. Родился въ 1814 г. Февр. 25, въ селѣ Кирилковѣ Звенигородскаго уѣзда Кіевской губ., въ имѣніи одного помѣщика. Лишившись отца и матери на 8-мъ году жизни, пріютился я въ школѣ у приходскаго дьячка, въ видѣ школяра-попихача. Эти школяры въ отношеніи къ дьячкамъ тоже самое, что мальчики, отданные родителями, или иною властью, на выучку къ ремесленникамъ. Права надъ ними мастера не имѣютъ никакихъ опредѣлительныхъ границъ: они — полные рабы его. Всѣ домашнія работы и исполненіе всевозможныхъ прихотей самого хозяина и его домохадцевъ лежатъ на нихъ безусловно. Предоставляю вашему воображенію представить, чего могъ требовать отъ меня дьячекъ, — замѣтьте, горькій пьяница, — и что я долженъ былъ исполнять съ рабской покорностью, не имѣя ни единого существа въ мірѣ, которое заботилось бы, или могло заботиться, о моемъ положеніи. Какъ бы то ни было, только въ теченіе двухъ-лѣтней тяжелой жизни въ такъ называемой школѣ, прошелъ я граматку, часловець и, наконецъ, псалтирь. Подъ конецъ моего школьнаго курса, дьячекъ посылалъ меня читать, виѣсто себя, псалтирь по усопшихъ крѣпостныхъ душахъ и благоволилъ платить мнѣ за то десятую копѣйку, въ видѣ поощренія. Моя помощь доставляла суровому моему учителю возможность больше прежняго предаваться любимому своему занятію, виѣсть съ своимъ другомъ, Іоною Линаремъ, такъ что, по возвращеніи отъ молитвословнаго

подвига, я почти всегда находилъ ихъ обоихъ мертвецки пьяными. Дьячекъ мой обходился жестоко не со мною однимъ, но и съ другими школярами, и мы всѣ глубоко его ненавидѣли. Безтолковая его придирчивость сдѣлала насъ въ отношеніи къ нему лукавыми и мстительными. Мы надували его при всякомъ удобномъ случаѣ и дѣлали ему всевозможныя пакости. Этотъ первый деспотъ, на котораго я наткнулся въ моей жизни, поселилъ во мнѣ на всю жизнь глубокое отвращеніе и презрѣніе ко всякому насилию одного человѣка надъ другимъ. Мое дѣтское сердце было оскорблено этимъ исчадіемъ деспотическихъ семинарій миллионъ разъ, и я кончилъ съ нимъ такъ, какъ вообще оканчиваютъ выведенные изъ терпѣнія беззащитные люди, — мстью и бѣгствомъ. Найдя его однажды безчувственно пьянымъ, я употребилъ противъ него собственное его оружіе — розги, и, на сколько хватило дѣтскихъ силъ, отплатилъ ему за всѣ его жестокости. Изъ всѣхъ пожитковъ пьяницы дьячка драгоцѣннѣйшею вещью казалась мнѣ всегда какая-то книжечка съ куншטיками, т. е. гравированными картинками, вѣроятно, самой плохой работы. Я не счелъ грѣхомъ, или не устоялъ противъ искушенія похитить эту драгоцѣнность, и ночью бѣжалъ въ мѣстечко Лисянку.

Тамъ я нашелъ себѣ новаго учителя въ особѣ маляра-діакона, который, какъ я скоро убѣдился, очень мало отличался своими правилами и обычаями отъ моего перваго наставника. Три дня я терпѣливо таскалъ на гору ведрами воду изъ рѣчки Тикача и растиралъ на желѣзномъ листѣ краску мѣдянку. На четвертый день терпѣніе мнѣ измѣнилось, и я бѣжалъ въ село Тарасовку къ дьячку-маляру, славившемуся въ околоткѣ изображеніемъ великомученика Никиты и Ивана Воина. Къ сему то Апеллесу обратился

XVIII

я съ твердою рѣшимостью перенести всѣ испытанія, какъ думалъ я тогда, неразлучныя съ наукою. Усвоить себѣ его великое искусство хотѣ въ самой малой степени желалъ я страстно. Но, увы! Апеллился посмотрѣть внимательно на мою лѣвую руку и отказалъ мнѣ на отрѣзъ. Онъ объяснилъ мнѣ, къ моему крайнему огорченію, что во мнѣ нѣтъ способности ни къ чему, ни даже къ шевству или бондарству.

Потерявъ всякую надежду сдѣлаться когда-нибудь хоть посредственнымъ маляромъ, съ сокрушеннымъ сердцемъ возвратился я въ свое родное село. У меня была въ виду скромная участь, которой мое воображеніе придавало, однако жъ, какую-то простодушную прелесть: я хотѣлъ сдѣлаться, какъ выражается Гомеръ, пастыремъ стадъ непорочныхъ съ тѣмъ, чтобы, ходя за громадскою ватагою, читать свою любезную краденую книжку съ куптиками. Но и это не удалось мнѣ. Помѣщику, только что наслѣдовавшему достояніе отца своего, понадобился расторопный мальчикъ, и оборванный школяръ-бродяга попалъ прямо въ тиковую куртку, въ такіе же шаровары и, наконецъ, — въ комнатные козачки.

Изобрѣтеніе комнатныхъ козачковъ принадлежитъ цивилизаторамъ Заднѣпровской Украины, полякамъ; помѣщики иныхъ національностей перенимали и перенимаютъ у нихъ козачковъ, какъ выдумку, неоспоримо умную. Въ краю, нѣкогда козацкомъ, сдѣлать козака ручнымъ съ самаго дѣтства — это тоже самое, что въ Лапландіи покорить произволу человѣка быстроногого оленя. Польскіе помѣщики былого времени содержали козачковъ, кромѣ лакейства, еще въ качествѣ музыкантовъ и танцоровъ. Козачки играли, для панской потѣхи, веселыя двусмысленныя пѣсенки, сочиненныя народною музою съ горя,

XIX

подъ пьяную руку, и пускались передъ панами, какъ говорить поляки: сюды-туды-навприсюды. Новѣйшіе представители вельможной шляхты, съ чувствомъ просвѣщенной гордости, называютъ это покровительствомъ украинской народности, которымъ-де всегда отличались ихъ предки. Мой помѣщикъ, въ качествѣ русскаго нѣмца, смотрѣлъ на козачка болѣе практическимъ взглядомъ и, покровительствуя моей народности на свой манеръ, виѣнялъ мнѣ въ обязанность только молчаніе и неподвижность въ углу передней, пока не раздастся его голосъ, повелѣвающий подать тутъ же возлѣ него стоящую трубку, или налить у него передъ носомъ стаканъ воды. По врожденной мнѣ продерзости характера, я нарушалъ барскій наказъ, напѣвая чуть слышнымъ голосомъ гайдамацкія унылыя пѣсни и срисовывая украдкою картины суздальской школы, украшавшія панскіе покои. Рисовалъ я карандашемъ, который — признаюсь въ этомъ безъ всякой совѣсти — укралъ у конторщика.

Баринъ мой былъ человѣкъ дѣятельный: онъ безпрестанно ѣздилъ то въ Кіевъ, то въ Вильно, то въ Петербургъ и таскалъ за собою, въ обозѣ, меня для сидѣнія въ передней, подаванія трубки и тому подобныхъ надобностей. Нельзя сказать, чтобы я тяготился моимъ тогдашнимъ положеніемъ: оно только теперь приводитъ меня въ ужасъ и кажется какимъ-то дикимъ и несвязнымъ сномъ. Вѣроятно, многіе изъ русскаго народа посмотрятъ когда-то по моему на свое прѣшедшее. Странствуя съ своимъ баринкомъ съ одного постоялаго двора на другой, я пользовался всякимъ удобнымъ случаемъ украсть со стѣны лубочную картинку и составилъ себѣ такимъ образомъ драгоценную коллекцію. Особенными моими любимцами были историческіе герои, какъ-то: Соловей

Разбойникъ, Кульневъ, Кутузовъ, козакъ Платовъ и другіе. Впрочемъ, не жажда стяжанія управляла мною, но непреодолимое желаніе срисовать съ нихъ какъ только возможно вѣрныя копіи.

Однажды, во время пребыванія нашего въ Вильно, въ 1829 г. декабря 6-го, панъ и пани уѣхали на балъ въ такъ называемые ресурсы (дворянское собраніе) по случаю тезоименитства въ Бозѣ почившаго Императора Николая Павловича. Въ домѣ все успокоилось, уснуло. Я зажегъ свѣчку въ уединенной комнатѣ, развернулъ свои краденныя сокровища и, выбравъ изъ нихъ козака Платова, принялся съ благоговѣніемъ копировать. Время летѣло для меня незамѣтно. Уже я добрался до маленькихъ козачковъ, гарцующихъ около дюжихъ копытъ генеральскаго коня, какъ позади меня отворилась дверь, и вошелъ мой помѣщикъ, возвратившійся съ бала. Онъ съ остервененіемъ выдралъ меня за уши и надавалъ пощечинъ — не за мое искусство, нѣтъ! (на искусство онъ не обратилъ вниманія) а за то, что я могъ бы сжечь не только домъ, но и городъ. На другой день онъ велѣлъ кучеру Сидоркѣ выпороть меня хорошенько, что и было исполнено съ достопамятнымъ усердіемъ.

Въ 1832 г. мнѣ исполнилось 18 лѣтъ, и такъ-какъ надежды моего помѣщика на мою лакейскую расторопность не оправдались, то онъ, внявъ неотступной моей просьбѣ, законтрактовалъ меня на четыре года разныхъ живописныхъ дѣлъ цеховому мастеру, нѣкому Ширяеву, въ Петербургѣ. Ширяевъ соединялъ въ себѣ качества дьячка-спартанца, дьякона-маляра и другаго дьячка-хиромантика; но, не смотря на весь гнетъ тройственнаго его генія, я въ свѣтлыя весеннія ночи, бѣгалъ въ Лѣтній Садъ рисовать со статуей, украшающихъ сіе прямолинейное созданіе Петра. Въ одинъ

изъ такихъ сеансовъ познакомился я съ художникомъ Иваномъ Максимовичемъ Сошенкомъ, съ которымъ я до сихъ поръ нахожусь въ самыхъ искреннихъ братскихъ отношеніяхъ. По совѣту Сошенка, я началъ пробовать акварелью портреты съ натуры. Для многочисленныхъ грязныхъ пробъ, терпѣливо служилъ мнѣ моделью другой мой землякъ и другъ, козакъ Иванъ Нечипоренко, дворовый челоѣкъ нашего помѣщика. Однажды помѣщикъ увидѣлъ у Нечипоренка мою работу, и она ему до того понравилась, что онъ началъ употреблять меня для снятія портретовъ съ любимыхъ своихъ любовницъ, за которые иногда награждалъ меня цѣлымъ рублемъ серебра. 1837 г. Сошенко представилъ меня конференцъ-секретарю Академіи Художествъ, В. И. Григоровичу, съ просьбой освободить меня отъ моей жалкой участи. Григоровичъ передалъ его просьбу В. А. Жуковскому. Тотъ сторговался предварительно съ моимъ помѣщикомъ и просилъ К. П. Брюлова написать съ него, Жуковского, портретъ, съ цѣлью разыграть его въ частной лотереѣ. Великій Брюловъ тотчасъ согласился, и вскорѣ портретъ Жуковского былъ у него готовъ. Жуковский, съ помощью графа Вельегорскаго, устроилъ лотерею въ 2.500 р. ассигнаціями, и этою цѣною куплена была моя свобода, въ 1838 г. апрѣля 22.

Съ того же дня началъ я посѣщать классы Академіи Художествъ и вскорѣ сдѣлался однимъ изъ любимѣйшихъ учениковъ-товарищей Брюлова. Въ 1844 г., удостоился я званія свободного художника.

О первыхъ литературныхъ моихъ опытахъ скажу только, что они начались въ томъ же Лѣтнемъ Саду, въ свѣтлыя безлунныя ночи. Украинская строгая муза долго чуждалась моего вкуса, извращеннаго жизнію въ школь, въ помѣщичьей передней, на постоялыхъ дворахъ и

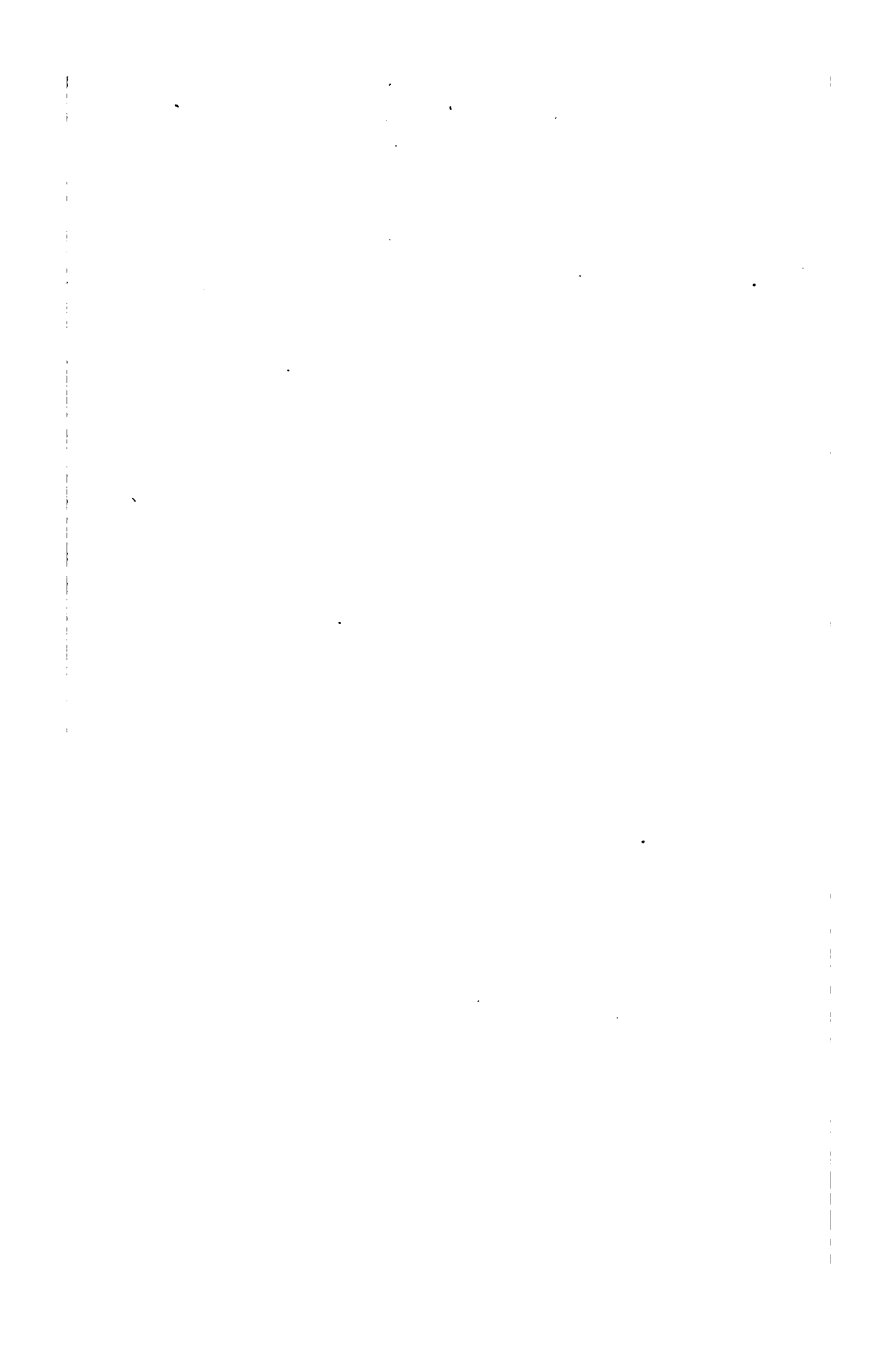
въ городскихъ квартирахъ; но, когда дыханіе свободы возвратило моимъ чувствамъ чистоту первыхъ лѣтъ дѣтства, проведенныхъ подъ убогою батьковскою стрѣхою, она, спасибо ей, обняла и приласкала меня на чужой сторонѣ. Изъ первыхъ, слабыхъ моихъ опытовъ, написанныхъ въ Лѣтнеи Саду, напечатана только одна баллада »Причинна.« Когда и какъ писались послѣдовавшія за нею стихотворенія, объ этомъ теперь я не чувствую охоты распространяться. Краткая исторія моей жизни, набросанная мною въ этомъ нестройномъ разсказѣ въ угожденіе вамъ, правду сказать, обошлась мнѣ дороже, чѣмъ я думалъ. Сколько лѣтъ потерянныхъ! И что я купилъ у судьбы своими усиліями — не погибнуть? Едва-ли не одно страшное уразумѣніе своего прошедшаго. Оно ужасно, оно тѣмъ болѣе для меня ужасно, что мои родные братья и сестры, о которыхъ мнѣ было тяжело вспоминать въ своемъ разсказѣ, до сихъ поръ крѣпостные. Да, м. г., они крѣпостные до сихъ поръ!

Примите, и проч.

Т. Шевченко.

1860, февраля 18.

КОБЗАРЬ.

ДО 1844 РОКУ.

ПЕРЕБЕНДЯ.

(Е. П. Гребенків.)

Перебендя старий сліпий, —
Хто ёго не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
По-під-тинню сіромаха
І днює й ночує;
Нема ёму в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А ёму байдуже;
Саде собі, заспіває:
„Ой не шуми, луже!“
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.
Оттакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про Чалого —
На „Горлицю“ зверне;

З дівчатами на вигоні —
„Гриця“ та веснянку,
А у шинку з парубками —
„Сербина“, „Шинкарку“;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім — „У гаю“;
На базарі — про Лазаря,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Оттакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває, засміється,
А на слези зверне.

Вітер віє-повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзарь сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його — степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там — тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває;
То приляже та послуха,
Як кобзарь співає,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха, повіє

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули: бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щєбече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля.

Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блазитне широкими б'є;
Спочине на сонці, ёго запитає,
Де воно почує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить;
Спита чорну гору: чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце почує.
Ёго на сім світі ніхто не прийма!
Один він між ними, як сонце високе.
Ёго знають люде, бо носить земля;
А як-би почули, що він одинокий
Співа на могилі, з морем розмовля, —
На Божее слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали:
„Нехай по-над морем“, сказали б, „гуля!“

Добре вси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати-розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люде не чули.
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.

Оттакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває весільної
А на журбу зверне.

ИВАН ПІДКОВА.

(В. П. Штернбергу.)

I.

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — Запорозці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося, — осталися
Могили на полі! ¹⁾
Високі ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.
Високі ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідивщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
Нашій Україні ²⁾
А згадаймо! може, серце
Хоч трохи спочине. ³⁾

¹⁾ Могили по полю. (Власний рукоп. Шевченка.)

²⁾ На тій Україні. (Власний рук. Шевч.)

³⁾ Хоть трошки спочине. (Вид. 1844.)

II.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє.
Синє море звірюкою
То стогне, то виє.
Дніпра гирло затопило.
„А нуте, хлопьята,
На байдаки! Море грас —
Ходім погуляти!“

Висипали Запорозці —
Лиман човни верили.
„Грай же, море!“ заспівали, —
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди —
Де-то будь роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку, — човни стали.
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царьград, до султана
Поїдемо в гості!“
— „Добре, батьку отамане!“
Кругом заревіло.
„Спасибі вам!“

Надів шапку.
Знову закипіло
Синє море; вздовж байдака
Знову похочає
Пан отаман, та на хвилю
Мовчки поглядає.

ТОПОЛЯ.

(П. С. Петровскою.)

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гнє тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкій —
На-що зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широкє. синіє.
Чумає іде, подивиться,
Та й голову схилить;
Чабан в ранці з сошлєю
Сядє на могилі,
Подивиться — серце нїє:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погябати?
Постривайте, все розкажу.
Слухайте ж, дівчата!
Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила,
Пішов, та й загинув.

Як-би знала, що покине, —
Була б не любила;
Як-би знала, що загине, —
Була б не пустила;
Як-би знала, не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Як-би знала! . . .

І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в світі зострінеться . . .
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю! . . .
Само серце знає,
Кого любіть . . . Нехай вьане,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє,
Не довго, дівчата!
До полудня, та й завьане,
Брови полняють . . .
Кохайтесь ж, любіться,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині, —
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспівус, поки вийде ¹⁾
Чорнобрива з хати;
А він її запитає:
„Чи не була мати?“

¹⁾ Співає собі, поки вийде
Чорнобрива з хати. (Вар. по вид. 1844.)

Стануть собі, обіймуться, —
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться, —
Обоє раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не питає:
„Де ти була, що робила?“
Сама собі знає.
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказати не вміло.
Не сказало — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не щобече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не співає, — як сирота,
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужі люде;
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила . . .
А серденько б'ється!
Минув і рік, минув другий —
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка, —
Ніхто не питає.
„Чого вянеш, моя доню?“
Мати не спитала,
За старого, багатого
Нищечком еднала.
„Іди, доню!“ каже мати:

„Не вік дівувати.
Він багатий, одинокий —
Будеш панувати.“
— „Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть: ²⁾
Легше мені в труні лежать,
Аніж ёго бачить.“ ³⁾

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла в-ночі до ворожки
Щоб новорожити:
Чи довго їй на сім світі
Без милого жити?
„Бабусенько, голубонько,
Серце мое, ненько!
Скажи мені щирю правду,
Де милий серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,
Чи забув-покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаеш!
Бо видав мене мати
За старого заміж.
Любить ёго, моя сиза, —
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити.

²⁾ А дружки поплачуть.

³⁾ Як ёго побачить. (Вар. по вид. 1844.)

Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб до-дому не вернулась . . .
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами . . .
Скажи ж мою долю.“
— „Добре, доню; спочинь трошка . . .
Чини ж мою волю.
Сама колись дівувала,
Тев лихо знаю;
Минулося — навчилася;
Людам помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зілячка
Для того придбала.“

Пішла стара, мов каламарь
Достала з полиці.
„Ось на тобі сього дива!
Ніди до криниці;
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сього зілля —
Все лихо загоїть.
Випьеш, — біжи, яко мога;
Що-б там не кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
В-третє випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,

То зараз прибуде.
А за третій . . . моя доню,
Не питай що буде.
Та ще, чуєш, не хрестися,
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду.“

Взяла зілля, поклонилась:
„Спасибі, бабусю!“
Вийшла з хати: „Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!“
Пішла, вмилась, напилася,
Мов не своя стала,
В-друге, в-третьє, та, мов сонна,
В степу заспівала:

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю,
Рости, рости, тополенько,
Все вгору, та вгору!
Рости тонка та висока
До самої хмари,
Спитай Бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе.
Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Їго виглядаю.
Скажи ёму, мов серце,
Що сміються люде;
Скажи ёму, що загину,
Коли не прибуде.

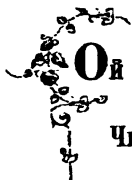
Сама хоче мене мати
В землю захвати . . .
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість pomoже?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подивися, тополенько,
Як нема — заплачеш
До схід сонця ранісінько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости ж, серце тополенько,
Все вгору та вгору;
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!“

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.
Зілля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернулася до-дому,
Не діждала пари;
Тонка-тонка та висока —
До самої хмари.

По діброві вітер вие,
Гудяє по полю,
Ерай дороги гне тополю
До самого долу.

ГАМАЛІЯ.

Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на Турка стати, —
Не чуємо на чужині.

Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наши слёзи, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!

Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.

Ой Боже наш, Боже! хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України;
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо, та й загинем!“

От-так у Скутарі козаки співали;
Співали сердеги, а слёзи лились;
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо з-роду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синєє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
„Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице сестро?“

Загула

Хортиця з Лугом: „Чую, чую!“
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

„У туркені, по тім боці,
Хата на помості.
Гай, гай! море, грай!
Реви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

У туркені у кишені
Талари-дукати.
Не кишені трусить
Їдем різать, палить
Братів визволяти!

У туркені яничари
І баша на лаві.
Гой ги, вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!“

Шливають собі співаючи;
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамалію, серце мліє:
Сказилося море.
Не злякає! і сховались
За хвилі — за гори.

Дрімає в херемі — в раю Византія,
І Скутарь дрімає; Босфор кликотить,
Неначе скажений; то стогне, то вие:
Їму Византію хочеться збудить.
„Не буди, Босфоре: буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,

У мул поховаю! (реве сине море)
Хиба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?“

Так море спинало.
(Любило завзятих чубатих Славян)
Босфор схаменувся. Туркєня дрїмала.
Дрїмав у харемї ледачий султан.
Тїлько у Скутарї, в склепу, не дрїмають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилї на той бїк їдуть та ревуть.

„О, милий Боже України!
Не дай пропасти на чужинї,
В неволї вольним козакам!
І сором тут, и сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залїзах руки принести,
І перед всіми у кайданах
Стать козакові . . .“

— „Рїж і бий!
Мордуй невірї бусурмана!“
Кричать за муром. Хто такий?
Гамалїю, серце мліє:
Скутарь скаженїє!
„Рїжте, бийте!“ на фортеці
Кричить Гамалїя.

Ревє гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги;
Козацьтво преться без ваги —
І покотились яничари.
Гамалїя по Скутарї —
По неклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.

„Видітайте, сірі птахи,
На базар до паю!“
Стрепенудись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови.
І ніч стрепенулась:
Не бачила, стара мати,
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий.
Темно всюди, як у буддень,
А свято чи мале.
Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шапки. „Засвіtimo!“
До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Византія пробургалась,
Витріщає очи,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.

Реве-лютує Византія.
Руками берег достає;
Достала, згнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутарь, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацьтво сміливо літає.
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури, срібло-злото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Горить Скутарь, стиха работа,

І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожегу закурили,
На байдаки, — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

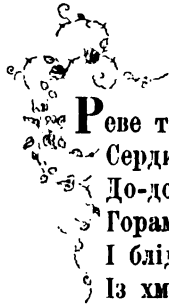
Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та, звичайне Запорозці,
Пливучи співають:

„Наш отаман Гамалія
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару, —
Сидять брати Запорозці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
„Брати, будем жити, —
Будем жити, вино пити,
Мничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити!“
Вилітали Запорозці
На дан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
„Слава тобі, Гамаліє,
На весь світ великий, —
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!“

Пливуть співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія:
Орел орлят мов стереже;
Із Дарданелів вітер віс,
А не женеться Византія:
Вона боїться, щоб чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Иван Підгова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі, а із-за хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і кликотить.

Гамаліє, вітер віс . . .
Ось-ось наше море! . . .
І сховалися за хвилі —
За рожеві гори.

ПРИЧИННА.

Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До-долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав.
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потонав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясець раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може вийшла русалонька
Матері шукати,
А може жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Її сама не зна (бо причинна),
Що таке робить.

Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя о-півночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькі очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел виїняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки зїли, —
Така його доля.

Дарма що ніч, дівчинонька
Її виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжку, в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля . . . О, Боже мій милий!
За що ж ти караш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі? . . . Прости сироту!
Кого ж їй любити? ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекім краю.
Попли ж Ти їй долю — вона молоденька —
Бо люде чужі їй засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напува,
Чи, може, з другою, другую кохає,
Її чорнобриву уже забува?
Як-би то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла!
Не так серце любить, щоб з ким поділитись,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журитись.
„Журись!“ каже думка, — жалю завдає.
О, Боже мій милий! така Твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні нари.
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гасм,
Кругом, як в усі, все мовчить . . .

Аж гульк — з Дніпра повіринали
Малиї діти сміючись.

„Ходімо гріться!“ закричали.

„Зійшло вже сонце!“ (Голі скрізь,
З осоки коси, бо дівчата.)

.

„Чи всі ви тут?“ кличе мати:

„Ходім шукати вечерять.

Погравсьмо, погуляймо,

Та пісеньку заспіваймо:

„Ух! ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,

Нехрещену положила.

Місяченьку!

Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти:

У нас козак в очереті,

В очереті, в осоці,

Срібний перстень на руді;

Молоденький, чорнобровий;

Знайшли вчора у діброві.

Світи довше в чистім полі,

Щоб нагулятись доволі.

Поки відьми ще літають,

Поки півні не співають,

Посвіти нам . . . Он щось ходить!

Он під дубом щось там робить.

Ух! ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,

Нехрещену положила.“

Зареготались нехрещені . . .

Гай обізвався; галас, зик,

Орда мов ріже. Мов скажені,

Летять до дуба . . . нічичирк! . . .

Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
От-то ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Оттаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гілечці
Стала . . . в серце коле!
Подивилась на всі боки,
Та й лізе до-долу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго-довго дивувались
На її уроду . . .
Треті півні — „кукуріку!“ —
Шелеснули в воду.
Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защебетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатирь співає.
Чорніє гай над водою,
Де Ляхи ходили;
Засяніли по-над Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,

Що не лічить, чи довго жить . . .
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
„Изнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може вже одчинила
Не мені, другому . . .
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай до-дому!“
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина вьється.
„Ось і дуб той кучерявий . . .
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши
Моя сизокрила!“
Кинув коня та до неї:
„Боже ти мій, Боже!“
Кличе її та цілує . . .
Ні, вже не pomoже!
„За що ж вони розлучили
Мене із тобою?“
Зареготавсь, розігнався, —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та знай співають ідучи,
Як провозала сина мати,
Як бивсь татарин у-ночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,

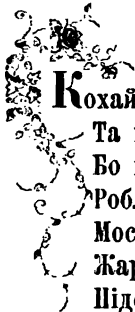
А біля ёго — молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збіралися подруженьки, —
Слизоньки втирають;
Збіралися товариші, —
Та ями копають;
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою,
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Що-ніч щебетати;
Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть. —

КАТЕРИНА.

(Василію Андреевичу Жуковскому на память 22го Апрѣля 1838 года.)

I.

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Шіде в свою Московщину,
А дівчина гине . . .
Як-би сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що родила ¹⁾ на світ Божий,
Мусить погибати.
Серце вяне співаючи,
Коли знає за-що;
Люде серця не питають, ²⁾
А скажуть: „ледащо!“
Кохайтеся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Сміються ³⁾ над вами.
Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занастила.
Кличе мати вечеряти,

¹⁾ Привела.

²⁾ Побачать.

³⁾ Згнушався. Справлено власною рукою Т. Г. на його екземплярі. Ред.

А донька не чує:
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі тиї⁴⁾ люде
Що хотять говорять:
Вона любить, то й не чує,⁵⁾
Що вралося горе.
Прийшли вісті недобрїї —
В поход затрубили;
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Не счулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіщався чорнобривий,
Коли не загине,
Обіщався вернутися.
Тоді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А поки-що, нехай люде
Що хотять говорять.
Не журиться Катерина —
Слізоньки втирає,
Що дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється слёзою,
Візьме відра о-пів ночі,
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;

⁴⁾ Злиї.

⁵⁾ Вона любить і не чує. (Вид. Семирепка 1860.)

Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває „Гриця“.
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина . . .
Минуло пів року;
Занудило коло серця,
Заколело в боку.
Нездухає Катерина,
Ледве-ледве дише . . .
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують :
„В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не сдіна,
А муштрує у запічку
Московського сина.
Чорнобривого придбала . . .
Мабуть, сама вчила . . .“
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила.⁶⁾

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!

⁶⁾ Ці дві строки дописані рукою Т. Г. на власнім його екземплярі вид.
Семиренко р. 1860.

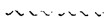
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто спитас, привітає,
Без милого в світі?
Батько-мати — чужі люде,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина,
Одсуне кватирку,
Поглядає на улицю,
Колише дитинку;
Поглядає — нема, нема . . .
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люде.
Зайде сонце — Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
„От-тут з муштри виглядала, *)
От-тут розмовляла,
А там . . . а там . . . сину, сину!“
Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не співає чорнобрива,
Кляне свою долю.
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю —
Кують речі недобрії.

*) От-тут на муштру виглядала. (Вар. по вид. 1844 р.)

Що має робити?
Як-би милий чорнобривий,
Умів би спинити . . .
Так далеко чорнобривий,
Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,
Як Катруся плаче.
Може вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може — вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий . . .
А де ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині,
По тім боці моря, —
Нема нігде Катерини;
Та здалась на горі! . . .
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними слезами,
Бо вернулись москальки
Іншими шляхами.

II.

Сидить батько кінець стола,⁹⁾
На руки схилився,
Не дивиться на світ Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні
За слезами ледве-ледве
Вимовляє доні:

„Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світили з друженьками,
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати;
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинька,
Що ти народилась!
Як-би знала, до схід сонця
Була б утопила . . .
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві . . .
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як иташечку,
Кохала, ростила
На лишенько . . . Доню моя,
Що ти наробила? . . .
Оддячила! . . . Іди ж, шукай
У Москві свекрухи.
Не слухала моїх річей,
То її послухай.
Іди, доню, найди її,

⁹⁾ Сидить батько в кінці стола. (Вид. 1844.)

Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю . . .
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас . . .“

Ледве-ледве

Поблагословила:

„Бог з тобою!“ та, як мертва,
На діл повалилась . . .

Обізвався старий батько:

„Чого ждеш, небого?“

Заридала Катерина,

Та бух ёму в ноги:

„Прости мені, мій батечку,

Що я паробила!

Прости мені, мій голубе,

Мій соколе милий!“

— „Нехай тебе Бог прощає

Та добрії люде;

Молись Богу та йди собі, —

Мені легше буде.“

Ледве встала, поклонилась,

Вийшла мовчки з хати;

Осталися сиротами

Старий батько й мати.

Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: „Не вернуса!
В далекому краю
В чужу землю чужі люде
Мене заховать;
А свої ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, мов горе,
Чужим людам скаже . . .
Не розкажуй, голубонько,
Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люде не займали.
Ти не скажеш . . . ось хто скаже,
Що я ёго мати!
Боже ти мій! . . . лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком! . . .“

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє;⁹⁾
Назад подивилась,
Покивала головою,
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонци,

⁹⁾ Нис. Семпр. 1860.

Показали слези.
За слезами, за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янголятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулася,
Пішла . . . тільки мріє.
В селі довго говорили
Де-чого багато,
Та не чули вже тих річей
Ні батько, ні мати . . .
Оттаке-то на сім світі
Роблять людям люде!
Того вьажуть, того ріжуть,
Той сам себе губить . . .
А за-віщо? Святий знає.
Світ, бачться, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховать.
Де ж ті люде, де ж ті добрі,
Що серце збіралося
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?

Єсть люде на світі —
Сріблом-золотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло-золото
Та будьте багаті,
А я візьму слёзи —
Ляхо вилівати;
Затоплю недолу
Дрібними слёзами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III.

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сияють,
По-над шляхом, щирницею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люде;
Що кого втомило:¹⁹⁾
Кого — щастя, кого — слёзи, —
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де ж Катрусю пригорнула?
Чи в лісі, чи в хаті?

¹⁹⁾ Кого що втомило. (Вид. 1844.)

Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає? •
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що даліше спітгається?
Буде лихо, буде!
Зострінуться жовті піски
І чужі люде;
Зострінеться зіма люта . . .
А той чи зостріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат, заговорить . . .

Побачимо, почувемо . . .
А поки — спочину,
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, панибрати;
Знаю ёго, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як ёго згадаю.
Нопоміряв і я колись —
Щоб ёго не мірять! . . .
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять!
„Бреше,“ скажуть, „сякий-такий!
(Звичайно, не в очі),
А так тільки псує мову
Та людей морочить.“
Правда ваша, правда, люде!

Та й на-що те знати,
Що слезами перед вами
Буду виливати?
На що вонб? У всякого
І свого чи-мало . . .
Цур же ёму! . . . А тим часом
Кете лиш гресало
Та тютюну, щоб, знасте,
Дома не журились.
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай ёго лихий візьме!
Лучче ж номіркую,
Де-то моя Катерина
З Ивасем мандрує.

За Київом, та за Дніпром,
По-під темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
„Пугача“ співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути з прощи.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій
Заснула дитина.
Зострілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: „Люде добрі!
Де шлях в Московщину?“
— „В Московщину? от-цей самий.
Далеко, небого?“
— „В саму Москву. Христа ради,
Дайте на дорогу!“
Бере шага, аж труситься:
Тяжко ёго брати! . . .

Та й на-віщо? . . . А дитина?
Вона ж ёго мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго-довго сердешная
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала . . .

Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином слёзи вилвуть!
От-то зто дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелося москала шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукає . . .
Тоді не питайте, за-що люде лають,
За-що не пускають в хату ночувать.

Не питайте, чорнобриві,
Бо люде не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають . . .
Люде гнутья, як ті лози,
Куди вітер мє.
Сиротині сонце світить
(Світить, та не гріє) —
Люде б сонце заступили,
Як-би мали силу,
Щоб сироті не світило,
Слёзи не сушило.
А за-віщо, Боже милий!
За-що світом нудять?
Що зробила вона людям,
Чого хотять люде?
Щоб плакала! . . . Серце мов!
Не плач, Катерно,
Не показуй людям слёзи,

Терши до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами —
До схід сонця, в темнім лісі
Умийся слёзами.
Умившся — не побачать,
То й не засміються;
А серденько одпочине,
Поки слёзи льються.¹¹⁾

Де ж Катруся блудить?
По-під-тинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зіма впала.
Свище полем завірюха,
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивиться — щось мріє...
Либонь ідуть москальки...
Лихо!... серце мліє...
Полетіла, зострілася,
Пита: „Чи немає
Мого Івана чорнявого?“
А ті: „Ми не знаєм.“
І, звичайно, як москалі,
Сміються, жартують:
„Ай да баба! ай да наші!
Каво не надують!“
Подивилась Катерина:

¹¹⁾ Після цього віршу у вид. 1844 р. ідуть дві строки точок, а далі:

От-такє то лихо, бачите дівчата,
Жартуючи кинув Катрусю свою!

.
.

Де ж Катруся блудить? (Вар. по вид. 1844.)

„І ви, бачу, люде!
Не плач, сину, мое лихо!
Що буде, то й буде.
Піду даліше — більш ходила...
А може й востріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама — загину!“

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря середь поля,
Дала слёзам волю.
Утомилась завірюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.
Подивилась на дитину:
Умите слёзою,
Червоніє, як квіточка
В-ранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить — ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь курінь мріє.
„Ходім, сину, смерекається,
Коли пустять в хату;
А не пустять, то й на дворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся на дворі!“

Собаки злі, покусують,
Та не заговорять,
Не розкажуть сміючися...
З псами їсти й пити...
Бідна моя головонько!
Що мені робити?¹²⁾

IV.

.
.

Реве, свище, завірюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! таке лихо,
Що не видно й світа.
„Еге, бачу, яка хукга!
Цур же ёму з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх до-сто-біса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! дивись лишень,
Які побілілі!“
— „Що, москалі?.. Де москалі?“
— „Що ти? схаменися!“
— „Де москалі, лебедьки?“
— „Та он, подивися.“
Полетіла Катерина
І не одяглася.

¹²⁾ Що мені робити
Сирота собака має свою долю. (Вид. 1844.)

„Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо у-ночі тільки й знає,
Що москаля кличе.“
Через пеньки, заметами,
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
„Лихо мое! доле моя!“
До їх . . . коли гляне —
Попереду старший іде.
„Любий мій Іване!
Серце мое кохане!
Де ти так барився?“
Та до ёго . . . за стремена . . .
А він — подивився,
Та шпорами коня в боки.
„Чого ж утікаєш?
Хиба забув Катерину?
Хиба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене:
Я Катруся твоя любя.
На-що рвеш стремена?“
А він коня поганяє,
Ніби-то й не бачить.
„Постривай же, мій голубе!
Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися,
Їй же Богу, я Катруся!“
— „Дура, атвяхися!
Вазьміте прочь безумную!“
— „Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш!
А ти ж присягався!“

— „Вазьміте прочь! Что ж ви сталі?

— „Кого? мене взяти?

За-що ж, скажи, мій голубе?

Кому хоч оддати

Свою Катрю, що до тебе

В садочок ходила, —

Свою Катрю, що для тебе

Сина породила?

Мій батечку, мій братіку!

Хоч ти не цурайся!

Наймичкою тобі стану...

З другою кохайся...

З цілим світом... Я забуду,

Що колись кохалась,

Що од тебе сина мала,

Покриткою стала...

Покриткою... який сором!

І за-що я гину!

Покинь мене, забудь мене,

Та не кидай сина.

Не покинеш? ... Серце моє,

Не втікай од мене...

Я винесу тобі сина.“

Кинула стремена

Та в хатину. Вертається,

Несе йому сина.

Несповита, заплакана

Сердешна дитина.

„Ось-де воно, подивися!

Де ж ти? заховався?

Утік!... нема!... Сина, сина

Батько одцурався!

Боже ти мій!... Дитя моє!

Де дінусь з тобою?

Москалики! голубчики!

Возьміть за собою;

Не цурайтесь, лебедки:

Воно сиротина;

Возьміть ёго та оддайте
Старшому за сина.
Возьміть ёго . . . бо покину,
Як батько покинув, —
Бодай ёго не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила;
Виростай же на сміх людям!“
На шлях положила:
„Оставайся шукать батька,
А я вже шукала.“
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталося,
Плаче бідне . . . А москалям
Байдуже, — минули.
Воно й добре; та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Івана,
То плаче, то просить.
Вибігав на возлісся;
Кругом подивилась,
Та в яр . . . біжить . . . серед ставу
Мовчки опинилась.
„Прийми, Боже, мою душу,
А ти — мов тіло!“
Шубовість в воду! . . . По-під лёдом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер по-над ставом —
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає:

То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмірає;
Не сироти малі діти,
Що няньку ¹³⁾ сховали:
Їм восталась добра слава,
Могила восталась.
Засміються злії люде
Малій сиротині;
Вилльє слёзи на могилу —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що ёму зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одпуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови...
На-що? Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V.

Ішов кобзарь до Київа
Та сів спочивати.
Торбингами обвішаний
Ёго повожатий.
Мале дитя коло ёго
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзарь
„И суса“ співає.
Хто йде, їде — не минає:

¹³⁾ Що матер . . .

Хто — бублик, хто — гроші;
Хто старому, а дівчата —
Шажок міхоноші.
Задивляться чорноброві —
І босе, і голе:
„Дала,“ кажуть, „бровенята,
Та не дала долі!“

Їде шляхом до Київа
Берлин шестернею,
А в берлині господина
З паном і сімьєю;
Опинився проти старців —
Курява лягає.
Нобіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув . . . одвернувся . . .
Пізнав препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята . . .
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
„Івась.“ — „Какой милай!“
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила . . .
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолялись на схід сонця,
Пішли по-над шляхом.

ЧЕРНИЦЯ МАРЬЯНА.¹⁾

(Частина поеми.)

 У неділю на вигоні
Дівчата гуляли,
Жартували з парубками,
Де-які — співали
Про досвітки, вечорниці,
Та як була мати,
Щоб з козаком не стояла . . .
Звичайно — дівчата,
То про своє все й співають,
Як про що знає.
Аж ось, з хлопцем старий сліпець
В село шкандибає;
В руках чоботи; на плечах
Латана торбина
У старого. А дитина,
Сердешна дитина,
Обідрана, ледве-ледве
Несе ноженята . . .
Безталанний син Катрусі!
„Дивіться, дівчата,
Кобзарь іде, кобзарь іде!“
Та всі, яко мога,
Хлопців кинули, — побігли
Зострічать сліпого.
„Діду-серце, голубчику!
Заграй нам що-небудь:
Я шага дам; я — черешень;
Я напою медом;
А тим часом одпочинеш,

¹⁾ Початок цієї поеми був у 1841 році у руках Олександра Олексійовича Корсуна, котрий видавав у Харькові «Сніг», а цілком надрукована у вид. Кобзаря 1867 року. Звідти й ми її передруковуємо, визначаючи одніми Львівського видавця.

А ми потанцюєм.
Заграй же нам яку-небудь!“
— „Чую, любі, чую!
Спасибі вам, мої квіти,
За слово ласкаве.
Заграв би вам, та бачите —
Справи нема, справи.
Учора був на базарі —
Кобза зопсувалась,
Розвалилася . . .“

„А струни?“
— „Тільки три осталося.“
„Та хоч на трьох яку-небудь!“
— „На трьох? Ох, дівчата!
І на одній колись-то грав,
Та ба, вже не грати!
Постривайте ж, мої любі,
Трошки одпочину . . .
Сядьмо, хлопче!“

Посідали.

Розв'язав торбину;
Вийняв кобзу; разів зо-два
Ударив по рваних . . .
„Що б вам заграють? . . . Постривайте . . .
Черницю Марьяну . . .
Чи чували, чи не чули? . . .
Слухайте ж, дівчата,
Та кайтеса . . .

Давно колись

Була собі мати;
Був і батько, та не стало.
Осталась вдовою,²⁾
Та й не молодію, —
Із волами, із возами,
З малою дочкою.

²⁾ Осталась вдовою . . .

Ой осталась удовою. (Льв. вид.)

Росла дочка Марьяна,³⁾
А виросла, як панна, —
Чорнобрива, уродлива,
Хоч за пана гетьмана.
Стала мати гадати
Та зятя єднати,
А Марьяна не до пана
Виходила стояти, —⁴⁾
Не до пана товстого,
Усатого, старого,
До Петруся, в гаю, в лузі,
Що-вечора святого.
Розмовляла, жартувала,
Обнімала, мліла,
В раю жила . . . а иноді
Плакала, німіла.
„Чого плачеш, моя пташко?“
Петро запитав.
Вона глянє, усміхнеться:
„І сама не знаю!“ .
— „Може, думавш, покину?
Ні, моя рибчино!
Буду ходити, буду любити,
Поки не загину.
Хиба було коли в світі,
Щоб ті, що кохались,
Розійшлися, не взялися, —
Живими осталися?“
— „Ти жартуєш, мій голубе!

³⁾ Росла дочка Марьяночка,
Виросла, як панна:
Чорнобрива, уродлива, —
Хоч би й за гетьмана.
Стала мати шіркувати.

⁴⁾ Ходила стояти
Не до пана усатого
Сідого, старого, —
До Петруся, що-вечора,
Вечора святого. (Льв. вид.)

Ти чув, що співають . . .
То кобзарі вигадують;
Бо сліпі, не знають,
Бо не бачать, що в брови,
Чорні й карі очі,
І високий стан козачий,
І гнучкий дівочий,
Що в коси, чорні коси,
Козацька чуприна,
Що на мову на Петрову
В глухій домовині
Усміхнуся . . . скажу ёму:
„Орле сизокрилий!
„Люблю тебе й на тім світі,
„Як на сім любила.“
От-так, серце, обнімімось,
От-так поцілую!
Нехай вкупі заховують . . .
Умру — не почую . . .
Не почую . . .“
Обнялися,
Обнялись, зомліли.
От-так вони любилися,
От-так і хотіли,
Щоб на той світ переступить;
Та не по їх стало . . .
Що-вечора сходилися,
І мати не знала,
Де Марьяна до півночі,
З ким вона гуляла.
„Воно мале, ще дитина,
Нічого не знає.“
Угадала стара мати,
Та не все вгадала:
Знать, забула, що минуло,^{*)} —
Чи не дівувала.

^{*)} Знать, забула, що колись же
Сама дівувала. (Льв. вид.)

Угадала мати . . . Марьяна — дитина,
Не знала, як треба на сім світі жити,
Думала, ні люде, ані домовина
З Петром не рознять — уміла любити.⁹⁾
Думала, що тільки кобзарі співають,
Бо сліпі, не бачать карих оченят,
Що тільки лякають молодих дівчат . . .
Лякають, дівчата, правдою лякають.
І я вас лякаю, бо те лихо знаю . . .
Бодай на сім світі ніколи не знать
Того, що я знаю! . . . Минуло, дівчата, —
Серце не заснуло — я вас не забув;
Люблю вас і досі, як діточок мати;
Буду вам співати, поки не загину . . .
Тоді, мої любі, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Марьяну, —
Я вам з того світа серцем усміхнусь . . .
Усміхнуся . . .“

Та й заплавав.

Дивились дівчата,
Не питали, чого плаче,
Та й на-що питати?
Минулося — помагало
Ласкаве дівоче
Щире слово . . .

„Вибачайте . . .

(Утер сліпі очі)
Вибачайте, мої любі!
Нехотя журюся . . .
Так от, бачите, Марьяна
З убогим Петрусем
Що-вечора розмовляла,
А мати не знала.
Дивувалась: „Що се таке
„Марьяну спіткало?
„Чи не пристріг? Сяде пити —

⁹⁾ З Петром не розлучать. (Дьв. вид.)

„Не те вишиває;
„Замість „Гриця“, задумавшись,
„Петруся“ співає;
„Часом сонна розмовляє,
„Подушку цілує . . .“
Мати спершу сміялася:
Думала — жартує;
Потім бачить, що не жарти,
Та й каже Марьяні:
„Треба буде старостів ждати,“) ⁷⁾
„Та, може, й од пана.
„Ти вже виросла — ніврогу,
„Уже й дівувала;
„Я вже думаю, що бачиш,
(Насялу сказала)
„Що вже й заміж, коли тее . . .“
— „А за кого, мамо?“
— „Хто вподоба, то й оддам.“
Співає Марьяна:
„Минулася твоя доля,
„На-віки минула . . .
„Чом ти вчора, як вернулась,
„На-вік не заснула?
„Було б легше в домовині
„Одинокій спати.
„Тоді, може б, над тобою
„Заплакала мати.
„Тепер мати не заплаче,
„Та й не заспіває;
„А лиха ще буде, буде,
„Поки заховують!“

От-таке-то, мої любі,
Бува на сім світі:
Одна дочка у матері,
Та й тій тяжко жити . . .

⁷⁾ Треба старостів нам ждати. (Льв. вид.)

По садочку похочає,
Слізоньки втирає;
Поглядає на сонечко —
Пече, а не сяє.
Стоїть собі середь неба,
Мов сміється з неї.
Воно не зна, що Марьяна
Рада б під землею
Заховаться од матері,
Щоб не почуть знову
Тії мови, що вже чула,
Проклятої мови.
Воно не зна, що як зайде
Спочити за гаям,
Петрусь вийде на долину,
Петрусь заспіває,
Петрусь її розпитає,
Як брат заговорить,
Поцілує, розпитає
Про лютеє горе.

Не знала Марьяна, чого серце мліє,
Чого плачуть очі . . . на що його знать?
Хилиться тополя, кудя вітер віє . . .
Тяжко одинокій на степу стоять.
Утомиться вітер — тополя спочине:
От-так і дівоча мине хуртовина.
Тяжко одинокій в степу зустрічать,
А ще гірше любій попереду знать,
Де і як спіткає лихая година.

Несподівано Марьяна
Зостріла недолю;
Співа-було, а иноді
Дає слёзам волю.
Сама не зна, чого плаче;
Може, серце й чує,
Та не вмів розказати

Про те, що віщує.
Раз у-вечері Марьяна,
Як мати заснула,
Пішла слухать соловейка,
Мов зроду не чула.
Вийшла в садок, послухала,
Сама заспівала,
Та й заговклала; під яблуню
Тихесенько стала,
Заплакала, як дитина
Без матері плаче . . .
Петро стоїть перед нею —
Нічого не бачить.

„Оддай мене, моя мамо,
„Та не за старого,
„Оддай мене, мое серце,
„Та за молодого.
„Нехай старий бурлакує,
„Гроші заробляє
„А молодий мене любить,
„Долі не шукає.
„Не шукає, не блукає
„Чужими степами.
„Свої воли, свої вози,
„А між парубками,
„Як маківка на вгороді,
„Цвіте-процвітає.
„Має поле, має волю,
„Та долі не має.
„Їго доля — мої брови,
„Мої карі очі;
„Мое слово — паньство-царство,
„Нічого не схоче.
„У кайданах, моя сиза,
„Та не сиротою,

„Тільки, мамо, щоб плакати,

„Щоб співать зо мною.

„Оддай . . .“

— „Дочко моя, Марьяно!

„Оддам тебе за пана

„За старого, багатого,

„За сотника Івана.“

— „Умру, серце мамо,

„За сотником Іваном.“

— „Не вмреш, будеш панувати,

„Будеш діток годувати.“

Мати галка, мати чорна

Літаючи кряче;

Чорнобрива дівчинонька,

Ходя гаєм, плаче.

Летить галка через балку,

В степу погуляти,

А дівчина нудить світом, —

Ні з ким розмовляти.

Не пускає її мати

Вранці до криниці,

Ні жита жать, ні лёну брать,

Ні на вечорниці,

Де дівчата з парубками

Жартують, співають,

Та про мене, чорнобриву

Нишком розмовляють:

„Багатого дочка батька,

„Шляхецького роду . . .“

Тяжко, мамо, важко, мамо . . .

На-що дала вроду?

На-що брови змалювала,

Дала карі очі?

Усе дала, тільки долі —

Долі дати не хочеш.

На-що мене годувала.

На-що доглядала?

Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?

Не слухала стара мати,
Лягла спочивати;
А Марьяна заплакала,
Ледве пішла з хати,
„Злягалася,“ дума мати:
„Нехай переплаче!“
А Марьяна за слёзами
І світу не бачить.
Пішла в садок . . . серце мліє,
Як згадає пана.
Серце мое, рибко моя!
Марьяно, Марьяно!
Постривайте . . . заспівала —
Пішла луна гаєм, —
Не про „Гриця“, — про „Петруся“,
Так і виливала.
Заспівас, опиниться,
Послуха, та знову, —
Аж голосок утомився.
Петрової мови
Не чуть, нема, не гукає,
Не кличе: „Марьяно!“
„Де ти, пташко? вилинь, серце,
„Серденько кохане!“
Нема Петра, не чуть Петра . . .
Не вже ж то покинув
Сиротою чорнобриву
При лихій годині?
Побачимо . . . А тим часом
По-над темним гаєм,
Як русалка жде місяця,
Марьяна блукає.
Не співає чорнобрива,
Тяжко-тяжко плаче . . .
Ой вернися, подивися,

Зрадливий козаче!
Утомилась би Марьяна, —
Утоми не чує;
Без Петруся в гаю, в лузі
Ходячи ночує.
На схід сонця червоніє,
Ховаються зорі;
Іде дівчина до хати,
Несе своє горе.
Прийшла в хату — спала мати;
Глянула на неї;
„Ой як-би ти, мамо, знала
„Якою змією
„Окрутила моє серце,
„Рідної дитини . . .“
Та й упала на постелю,
Як у домовину! . . .

ГАЙДАМАКИ.

Василію Івановичу Григоровичу.

На пам'ять 22го Апрѣля 1838 года.

Все йде, все минає і краю немає . . .
Буди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе . . . умирає . . . одно зацвіло,
А друге зав'яло, на-віки зав'яло . . .
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше плали,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивитись в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш снитъ,
Як над Вавилоном, над ёго садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю! . . . люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою;
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх — душа жива;
А може, їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті слёзи-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю — бо душа жива!

Як небо блакитне — нема ёму краю, —
Так душі почину і краю немає;
А де вона буде? химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сім світі —
Безславному тяжко сей світ покидать.
Згадайте дівчата, — вам треба згадать!
Вона вас любила, рожеві квіти,
І про вашу долю любила співать.

Поки сонце встане, спочивайте, діти,
А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля —
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну:
Хоч і лихо зострінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погібати;
А тут . . . а тут . . . тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То зострівши насміються, —
Такі, бачте, люде:
Все письменні, дрюковані,
Сонце навіть гудять.
„Не відтіля, каже, сходить,
„Та не так і світить;
„От-так, каже, було-б треба . . .“
Що маєш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,

Як письменні начитали . . .
Розумні, та й годі!
А що ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву.
„Нехай, скажуть, спочивають,
Поки батько встане,
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани;
А то дурень розкаже
Мертвими словами,
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили:
Од козацтва, од гетманства —
Високі могили,
Більш нічого не осталось,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають!
Дарма праця, пане-брате:
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,
Співай про „Матрешу“,
Про „Парашу-радість нашу“,
Султан, паркет, шпори, —
От-де слава! А то співа:
„Грає синє море!“
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сіряках! . . .“ — Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки, шкода,
Не на мене шитий;
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

Вибачайте! кричіть собі —
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люде,
А я дурень, один собі
У моїй хатині,
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Заспіваю, — море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю, — розвернулась
Висока могила;
Аж до моря Запорозці
Степ широкий крили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають, а пороги
Меж очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердилися —
Щось страшне співають.
Послухаю, пожурюся,
У старих питаю:
Чого, батьки, сумуєте?
„Не весело, сину, —
„Дніпро на нас розсердився,
„Плаче Україна . . .“
І я плачу, а тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами,
І гетьмани, — всі в золоті . . .
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють, розповідають:
Як Січ будували;

Як козаки на байдаках
Пороги минали ;
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі,
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися ;
Як бенкетували :
„Грай, кобзарю ! лий, шингарю !“
Козаки гукали.
Шингарь знає — наливає
І не стаменеться ;
Кобзарь вшкварив, а козаки,
Аж Хортиця гветься,
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають ;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
Гулай, пане без жупана !
Гулай, вітре, полем !
Грай, кобзарю, лий, шингарю,
Поки встане доля !
Взявшись в боки, навприсядки
Парубки з дідами :
„От-так, діти ! добре, діти !
Будете панами !“
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Похожають, розмовляють . . .
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами ;
І я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся слезами,
Дивлюся, сміюся, дрібні утираю :
Я не одинокий — є з ким в світі жить !
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить ;

У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько „Гриця“ дівчина співає, —
Я не одинокий — є з ким вік дожить.

От-де моє добро, гроші,
От-де моя слава ;
А за раду . . . спасибі вам
За раду лукаву.
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу, слізи.
Бувайте здорові !
Піду синів випровожать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть, може найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими слізами.
Буде з мене. Скажу ще раз :
Пан я над панами !

От-так сидя кінець стола,
Міркую, гадаю :
Кого просять, хто поведе ?
На дворі світає,
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно-сумно, як сироти
Мовчки похилились.
„Благослови, кажуть, батько,
Поки маєш силу,
Благослови шукать долю
На широкім світі !“

— „Поstrивайте! світ не хата,
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував;
Виросли чи-малі,
Йдете в люде, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато
Де-чому навчили!
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо попросим.
Єсть у мене щирий батько
(Рідного немає),
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду.
А до того, душа щира,
Козацького роду —
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла.
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець сумуючи
Співає під тином.
Любіть її, думу правди,
Козацькою славу,
Любіть її! Ходім, сини,
На раду ласкаву.

Як-би не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині,
Заховали б, та й сказали:
„Так, якесь ледащо!“
Тяжко-важко нудить світом,
Не знаючи за-що.
Минулося, щоб не снилось!...
Ходімо, хлопьята!
Коли мені на чужині
Не дав погирати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.
А од ёго, помолившись,
Гайда в Україну!“

Добри-день же, тату, в хату,
На твоім порозу!
Благослови моїх діток
В далеку дорогу.

ИНТРОДУКЦІЯ.

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані;
Мірялася з москалями,
З Ордою, з султаном,
З Німотою... Було колись...
Та що не минає?
Було, шляхта знай чваняться,
День і ніч гуляє
Та королем коверзус...
Не кажу Степаном,
Або Яном Собівским:

Ті два незвичайні, —
А иншими. Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіде мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхецтво
Навісне гукає:
„Nierozwalam! nierozwalam!“
Шляхта репетує,
А магнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над Ляхами
Повятовський жвавий.

Запанував, та й думав шляхту
Приборкать трошки . . . не зумів!
Добра хотів, як дітям мати,
А може й ще чого хотів.
Єдине слово „nierozwalam“
Хотів у шляхти одібрать,
А потім . . . Польща запалала,
Шляхта сказала*) . . . кричать:
„Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит москаля!“
На квалт Пулавського і Паца
Встає шляхецькая земля,
І — разом сто конфедерацій.^{1**)}

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Воляні,
По Литві, по Молдаванах

*) Пашки сказались. (Справлено на виданні 1860 р. рукою Шевченка.) Ред.

***) Ціфри без скобок визначають приписи самого Шевченка. Див. на кінці.

І по Україні;
Розбрелися, та й забули
Волю рятувати,
Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили . . .
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

ГАЛАЙДА.

Яремо! герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи,
Подай патинки господині
Та принеси мені води,
Вимети хату, внеси дрова,
Посип индикам, гусям дай,
Піди до лѣху, до корови,
Та швидче, хаме! . . . Постривай!
Упоравшись біжи в Вільшану:²
Їмості треба. Не барись!
Пішов Ярема, похиливсь.

От-так у-ранці жид поганий
Над козаком коверзував.
Ярема гнувсь, бо не знав,
Не знав сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинавсь . . .

О, Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,

Як пташка щибече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває . . .
О, Боже мій милий, як весело жить !

Сирота Ярема, сирота убогий :
Ні сестри, ні брата, нікого нема !
Попихач жидівський, виріс у порогу ;
А не клене долі, людей не займа.
Та й за-що їх лаять ? хиба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать ?
Нехай бенкетують . . . У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить :
Що-небудь згадає, або що побачить . . .
Та й знову до праці. От-так треба жить !
На-що батько-мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять ?
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є з ким заплакати, є з ким заспівать :
Єсть карії очі — як зіроньки сяють,
Білі рученята — мліють-обнімають,
Єсть серце єдине, серденько дівоче,
Що плаче, сміється, як він того хоче. *)

Оттакий-то мій Ярема,
Сирота багатий.
Таким і я колись-то був !
Минуло, дівчата . . .
Минулося, розійшлося,
І сліду не стало.
Серце мліє, як згадаю . . .
Чому не осталося ?

Чому не осталося, чому не вітало ?

*) Що плаче, сміється і пре й оживає,

Святий духом середь ночі

По-над них вітає. (Додано власною рукою Т. Г. на його екземплярі вид.
1860 р. стр. 132.) Ред.

Легше було б слёзи, журбу виливать.
Люде одібрали, бо їм було мало.
„На-що ёму доля? треба закопать:
Він і так багатий . . .“

Багатий на лати
Та на дрібні слёзи — бодай не втирать!
Доле моя, доле! де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати,
Або хоч приснися . . . не хочеться спать!

Вибачайте, люде добрі!
Може не до ладу,
Та прокляте лихо-злидні
Кому не завадить?
Може, ще раз зострінемось,
Поки шкандябаю
За Яремою по світу,
А може . . . й не знаю.
Лихо, люде, всюди лихо,
Нігде пригорнуться:
Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнуться, —
Гнуться мовчки, усміхаться,
Щоб люде не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка . . . нехай сниться
Тому, в кого доля,
А сироті, щоб не снилась,
Не снилась ніколи!
Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмю.
Виливайся ж, слово-слёзи:
Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділюся
Моїми слёзами . . .
Та не з братом, не з сестрою —
З нікими стінами

На чужині . . . А поки-що —
До корчми вернуса:
Що там робиться?

Жидюга

Дрiжить, вигнувшись
Пад каганцем: лiчить грошi
Коло лiжка, клятий.
А на лiжку . . . ох, аж душно! . . .
Бiлi рученята
Розкидала, розкрилася . . .
Як квіточка в гаю,
Червонiе; а пазуха . . .
Пазухи немає —
Розiрвана . . . Мабуть, душно
На перинi спати
Одинокiй, молоденькiй;
Нi з ким розмовляти, —
Одна шепче. Несказанно
Гарна нехрещена!
Отто дочка, а то батько —
Чортова кишенья.
Стара Хайка лежить долi,
В перинах поганих.
Де ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вiльшану.

КОНФЕДЕРАТИ.

 Одчиняй, проклятий жиде!
Бо будеш битий . . . одчиняй!
Ламайте дверi, поки вийде
Старий паскуда!“
— „Постривай!
Стривайте, зараз!“

— „Нагаями!

Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що ти хочеш?

— „Я? з панами?

Крий Боже! зараз, дайте встать,
Ясновельможні (нишком — свині!)“

— „Пане полковнику, ламай!“

Упали двері... а нагай

Малює вдовж жидівську спину.

„Здоров, свине, здоров, жиде,

Здоров, чортів сину!“

Та нагаєм, та нагаєм.

А жид зогнув спину:

„Не жартуйте, мості-пане!“

— „Добри-вечір, в хату!

Ще раз шельму! ще раз!... годі!

Вибачай, проклятий!

Добри-вечір! а де дочка?“

— „Умерла, панове.“

— „Лжеш, іудо! нагаями!“

Посипались знову.

„Ой паночки-голубчики,

Їй-Богу, немає!“

— „Брешеш, шельмо!“

— „Коли брешу,

Нехай Бог карає!“

— „Не Бог, а ми. Признавайся!“

— „На-що б мав ховати,

Як-би жива? Нехай, Боже,

Щоб я був проклятий!...“

„Ха, ха, ха, ха!... Чорт, панове,

Літанью *) співає.

Перехристись!“

— „Як же воно?

Далебі не знаю.“

— „От-так, дивись...“

*) Додано власною рукою Т. Г. на вид. 1860 р. Ред.

Лях христиться,
А за ним іуда.
„Браво! браво! охристили.
Ну, за таке чудо
Могоричу, мості-пане!
Чувш, охрищений?
Могоричу!“

— „Зараз, зараз!“

Ревуть, мов скажені,
Ревуть ляхи, а поставець
По столу гуляє.
„Ще Польща не згинела!
Хто-куди гукає.
„Давай, жиде!“

Охрищений

Із лѣху та в хату
Знай шмигляє, наливає;
А конфедерати
Знай гукують: „жиде! меду!“
Жид не скаменеться.
„Де цимбали? грай, псавіро!“
Аж корчма трясеться —
Краковяга оддирають,
Вальса та мазура.

І жид гляне та нищечком:

„Шляхоцька натура!“
— „Добре, годі! тепер співай!“
— „Не вмю, їй-Богу!“
— „Не божись, собача шкуро!“
— „Яку ж вам? „Небогу?“

„Була колись Гандзя,
„Каліка небога,
„Божилася, молилася,
„Що боліли ноги;
„На панщину не ходила,
„А за паробками

„Тихесенько, гарнесенько
„Поміж бурьянами.“

— „Годі! годі! це погана:
Схизмати² співають.“

— „Якої ж вам! хиба оцю?
Стривайте, згадаю . . .

„Перед паном Хведором¹⁾ *)
„Ходить жид ходором,

„І задком

„І передком

„Перед паном Хведіркою.“

— „Добре, годі! тепер плати!“

— „Жартуйте, пане:

За що платить?“

— „Що слухали.

Не кривись, поганий!

Не жартуєм. Давай гроші!“

— „Де мені їх взяти?

Ні шеляга; я панською

Ласкою багатий.“

— „Лжещ, собако! признавайся!

А нуте, панове,

Батогами!“

Засвистіли,

Христять Лейбу знову.

Періщили, періщили,

Аж пір'я летіло . . .

„Ій же Богу, ні шеляга!

Їжте мов тіло!

Ні шеляга! квалт! рятуйте!“

— „Ось ми порятуєм.“

— „Постривайте, я щось скажу.“

— „Почуєм, почуєм,

Та не бреши, бо, хоч здохни,

Брехня не pomoже.“

*) Цієри з скобки визначають варьянти по вид. 1841 р. Див. на кішці.

— „Ні, в Вільшаній . . .“
— „Твої гроші?“
— „Мої! . . . ховай Боже!
Ні, я кажу, що в Вільшаній . . .
Вільшанські схизмати
По три сім'ї, по чотири
Живуть в одній хаті.“
— „Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так очухрали.“
— „Та ні, не те . . . вибачайте . . .
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися . . .
Бачте, у Вільшаній
У костелі . . . у титаря . . .
А дочка Оксана!
Ховай Боже! як панночка!
Що-то за хороше!
А червінців! хоч не ёго,
Так що? аби гроші.“
— „Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже.
Одягайся!“

Поїхали

Ляхи у Вільшану.
Один тільки під лавою
Конфедерат п'яний
Нездужа встать, а курника,
П'яний і веселий.

ТИТАРЬ.

У гаю, гаю,
Вітру немає;
Місяць високо,
Зірочки сяють.
Вийди, серденько, —
Я виглядаю;
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,
Та поворожум,
Та посумуем;
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
Мое серденько,
Поки близенько,
Та поворожум...
Ох, тяжко-важко!"

От-так, ходя по-під гаєм,
Ярема співає,
Виглядає; а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють; серед неба
Світить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить,
Не дивиться, не слухає...
„На що мені врода,

Коли нема долі, нема талану?)
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі, без роду і долі —
Стеблина-бийлина на чужому полі;
Стеблину-бийлину вітри рознесуть,
Так і мене люде не знають, де діти.
За що ж одцурались? що я сирота.
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась.“

І хлинули слёзи.

Поплакав сердега, утер рукавом.
„Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою . . . А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон елює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої слёзи, забудь сиротину,
Забудь, що клялася; другого шукай;
Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти титарівна. Кращого вітай, —
Вітай, кого знаєш . . . така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь, не журись.
А коли почувеш, що на чужім полі
Сховали Ярему, — нишком помолись,
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!“

Та й заплакав сіромаха,
На кий похилився.
Плаче собі тихесенько . . .
Шелесть! . . . коля гляне:
По-під газем, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув . . . побіг . . . обнялися . . .

„Серце!“ та й зомліли.
Довго-довго тільки — „серце!“
Та й знову німіли.

„Годі, пташко!“

— „Ще трошечки,

Ще . . . ще . . . сизокрилий!

Вийми душу! . . . ще раз . . . ще раз . . .

Ох, як я втомилась!“

— „Одпочинь, моя ти зоре!

Ти з неба злетіла!“

Послав свитку. Як ясочка,

Усміхнулась, сіла.

„Сідай же й ти коло мене.“

Сів, та й обнялися.

„Серце мое, зоре моя,

Де це ти зоріла?“

— „Я сёгодні забарилась:

Батько занедужав;

Коло ёго все поралась . . .“

— „А мене й байдуже?“

— „Який бо ти, їй же Богу!“

І слёзи блиснули.

— „Не плач, серце, я жартую.“

— „Жарти!“

Усміхнулась.

Прихилилась головою,

Та й ніби заснула.

„Бач, Оксано, я жартую,

А ти й справді плачеш!

Ну, не плач же, глянь на мене:

Завтра не побачиш.

Завтра буду я далеко,

Далеко, Оксано . . .

Завтра в-ночі у Чигрині

Свячений достану.

Дасть він мені срібло-злото,

Дасть він мені славу;

Одягну тебе, обую,

Посажу, як паву, —

На дзикглику, як гетьманшу,

Та й дивитись буду;

Поки не вмру, дивитимусь.“

— „А може й забудеш?

Розбагатієш, у Київ

Поїдеш з панами,

Найдеш собі шляхтяночку,

Забудеш Оксану!“

— „Хиба граща є за тебе?“

— „Може й є, — не знаю.“

— „Гнівиш Бога, моє серце:

Кращої немає!

Ні на небі, ні за небом,

Ні за синім морем

Нема кращої од тебе!“

— „Що се ти говориш?

Схаменися.“

— „Правду, рибко!“

Та й знову, та й знову.

Довго вони, як бачите,

Вели таку мову; *)

Цілувались, обнімались

З усієї сили;

То плакали, то божились,

То ще раз божились.

Ій Ярема розказував,

Як жить вони будуть,

Як окує всю в золото,

Як долю добуде,

Як виріжуть Гайдамаки

Ляхів в Україні,

Як він буде панувати,

Коли не загине.

Аж обридло слухаючи,

Далебі, дівчата!

„Отто який! мов і справді

Обридло!“

*) Меж мови-розмови (Справлено рукою Т. Г. на виданні 1860 р.) Рзд.

А мати,
Або батько як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаете, —
Гріха на всю губу!
Тоді, тоді — та цур ёму,
А дуже цікаве!
А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою над водою
Обнявшись сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує;
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
„Серце мов, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій! . . .“ аж верби нагинались
Слухать тую мову.
Отто мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,
Не розкажу против ночі,
А то ще присниться.
Нехай собі розійдуться
Так, як і зійшлися, —
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні слёзи,
Ні щирі козачі.
Нехай собі . . . може, ще раз
Вони на сім світі
Зострінуться . . . побачимо . . .

А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що-то там твориться?
Треба глянуть, та розказать . . .
Бодай не дивиться!

Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люде, що зібрались волю боронить.
Боронять, прокляті!.. ' Будь проклята мати,
І дeнь, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельні діти.

У печі пала

Огонь і світить на всю хату,
В кутку собакою дріжить
Проклятий жид; конфедерати
Кричать до титаря: „Хоч жить?
Скажи, де гроші?“

Той мовчить.

Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили — нема,
Нема ні слова.

„Мало муги!

Давайте приску! де смола?
Кропи ёго! от-так! холоне?
Мерщій же приском посинай!
Що? скажеш, шельмо? . . . І не стогне!
Завзята бестія! Стрівай!“
Насипали в халяви жару . . .
„У тiмья цвяшок закатай!“
Не витерпів святої кари,
Упав сердега. Пропадай,
Душа, без сповіді святої!
„Оксано, дочко!“ та й умер.
Ляхи задумалися стоя,
Хоч і запеклі.

„Що ж тепер,

Панове ради? Поміркуем,
Тепер з ним нічого робить.“
Запалим церкву!“

— „Бгвалт! рятуйте!

Хто в Бога вірує!“ кричить
На дворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли. „Хто такий?“
Оксана в двері: „Вбили! вбили!“
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомліую . . .

Де ж ти,
Яremo, де ти? подивися!
А він мандруючи співа,
Як Наливайко з ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають, та й замовчять.
Біліє місяць; люде сплять,
І титарь спить . . . Не рано встане:
На віки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,
Погасло . . . Мертвий мов здрігнув,
І сумно-сумно в хаті стало.³

СВЯТО В ЧИГИРИНІ.

 Гетьмани, гетьмани! як-би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.
Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою — море закипить . . .

Закипить, і розлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними . . .
А за козаками . . .
Та що й казати? . . . минулося;
А те, що минуло,
Не згадуйте, панябрати . . .
.
Та й що з того, що згадавш?
Згадавш — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає,
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людам ёго світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигирині,
Як у домовині,
Сумно-сумно. (От-так було
По всій Україні
Против ночі Маковія,
Як ножі святили).
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люде? . . . Над Тясмином,
У темному гаю
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Повдналися, — дожидають
Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубують;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? Кого повезуть?
Он кого, дивіться. Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Отто гайдамаки. На вгвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть.

По-під дібровою стоять
Вози залізної тарані:
То щедрої гостинець пані.
Уміла що кому давать,
Півроку їй, нехай царствує;
Нехай не вадить, як не чує!
Поміж возами нігде статъ:
Неначе в ірій налетіло
З Смілянщини, з Чигирина,
Просте козацьтво, старшина;
На певне діло налетіли.
Козацьке панство похожає,
В киреях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина перший.

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий.

Мудра голова! сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивинься — скрізь Головатий. „Коли сам,“ каже, „не повершу, то синові передам.“

Старшина третій.

Та й син же штука! Я вчора зострівся з Залізняком;

таке розкажує про ёго, що цур ёму! „Кошовим,“ каже, „буде, та й годі; а може ще і гетьманом, коли теє . . .“

Старшина другий.

А Гонти на-що? а Залізняк? до Гонти сама . . . сама писала: „Боли, каже . . .“

Старшина первий.

Цитьте лишень, здається дзвонять!

Старшина другий.

Та ні, то люде гомонять.

Старшина первий.

Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні; химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку. Де можна лантух, там торби не треба. Купили хрину, треба збісти: плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували; грошам не пропадуть! А то думають-думають, ні в голос, ні мовчки; а ляхи догадаються — от тобі й пшик! Що там за рада? чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять дупи, а слава Богу вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте? співають.

Старшина третій.

Справді співа щось; піду спляню.

Старшина первий.

Не спляняй, нехай собі співає, аби не голосно.

Старшина другий.

Отто мабуть, волох!⁶ Не втерпів таки старий дурень; треба, та й годі.

Старшина третій.

А мудро співає! коли не послухаєш, усе иншу. Підкрадь-мось, братці, та послухаєм; а тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий.

А що ж? то й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо.

(Старшини внишком стали за дубом, а під дубом сидить спіий кобзарь; кругом ёго Запорозці і гайдамаки. Кобзарь співає з повагою і неголосно.)

Кобзарь.

„Ой Волохи, Волохи!
Вас осталося трохи;
І ви, Молдавани!
Тепер ви не пани:
Ваші господарі —
Наймити татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі ж, не журіться;
Гарно помоліться,
Братайтєся з нами,
З нами козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана;
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляем,
Ляхів погойдаем,
Та так погуляем,
Що аж пекло засміється,
Небо запалає . . .
Добре погуляем!“

Запорожець.

Добре погуляем! правду старий співа, як не бреше.
А що б то з ёго за кобзарь був, як би не волох!

Кобзарь.

Та я й не волох; так тільки — був колись у Волощині,
а люде й зовуть волохом, сам не знаю за що.

Запорожець.

Ну, та дарма; утни ще яку-небудь. А ну лишень, про
батька Максима ушкварь.

Гайдамака.

Та не голосно, щоб не почувла старшина.

Запорожець.

А що нам ваша старшина? почує, так послуха, коли
має чим слухати, та й годі. У нас один старший — батько
Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай,
старче Божий, не слухай ёго.

Гайдамака.

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так
пани, як підпанки! або — поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець.

Брехня! співай, старче Божий, яку знаєш, а то й дзвона
не діждемо — поснемо. *)

Гуртом.

Справді поснемо; співай яку-небудь.

Кобзарь (співає).

Літа орел, літа сизий ⁵⁾
По-під небесами:
Гуля Максим, гуля батько
Степами-лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлопьята.

Запорозці — ті хлопьята,
Сини ёго, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, — то й ушкварять,
Аж земля трясеться;
Заспіває, — заспівають,
Аж лихо сміється.
Горілку-мед не чаркою,
Поставцем черкає,
А ворога заплююцївшиєь
Ката, не минає.
Оттакий-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
З усієї сили —
Нема в ёго ні оселі,
Ні саду, ні ставу . . .
Степ і море; скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізник Чорним шляхом,
За ним гайдамаки.

Запорожець.

Оце то так! вчистив, нічого сказати: і до ладу, і правда.
Добре, далєбі добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі.

Гайдамака.

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків?

Запорожець.

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він співав:
щоб ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізник
Чорним шляхом з гайдамаками, щоб ляхів, бачиш, різати . . .

Гайдамака.

І вішати, і мордувати! Добре, їй-Богу, добре! Ну, це так! Далєбі, дав би карбованця, як-би був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара вязне, більше м'яса буде. Поборгуй, будь ласкав, завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків!

Кобзарь.

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, — поки не охрип, співатиму; а охрипну — чарочку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте ж, панове громадо!

„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні насли коні,
Сідлані, готові.
Ночували лашки-панги
В будинках з жидами,
Напилися, простяглися,
Та й“

Громада.

Цять лишень! здається, дзвонять. Чуєш? . . . ще раз . . . о!

Кобзарь.

Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм.
Ідіть же ви, та молітесь,
А я доспіваю.

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі воліві
Несуть вози. А за ними
Сліпий волох знову:
„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві.“

Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
„Ну лиш иншу, старче Божий!“
З возами на плечах
Кричать ёму гайдамаки.
— „Добре, хлопці, нате!
От-так! от-так! добре, хлопці!
А нуте, хлопьята,
Ушкваримо!“

Земля гнеться,
А вони з возами
Так і ріжуть. Кобзарь грає,
Додає словами:

„Ой гоп таки так!
Кличе Гандзю козак:
„Ходи, Гандзю, пожартую,
„Ходи, Гандзю, поцілую;
„Ходім, Гандзю, до попа
„Богу помолиться;
„Нема жита ні снопа,
„Вари варениці.“
Оженився, зажурився —
Нічого немає;
У ряднині ростуть діти,
А козак співає:
„І по хаті ти-ни-ни,
„І по сінях ти-ни-ни,
„Вари, жінко, лини,
„Ти-ни-ни, ти-ни-ни!“

— „Добре! добре! ще раз! ще раз!“
Кричать гайдамаки.

— „Ой гоп того дива!
Наварили ляхи пива,
А ми будем шинкувать,
Ляшків-паяків частувать.

Ляшків-панків почастиєм,
З панянками пожартуєм.
Ой гоп таки так!
Кличе панну козак:
„Панно, пташко моя!
„Панно, доле моя!
„Не соромся, дай рученьку,
„Ходім погуляймо;
„Нехай людям лихо сниться,
„А ми заспіваймо.
„А ми заспіваймо,
„А ми посідаймо,
„Панно, пташко моя,
„Панно, доле моя!“

— „Ще раз, ще раз!“

— „Як-би таки, або так, або сяк,⁹
Як-би таки, запорозький козак,
Як-би таки молодий, молодий,
Хоч по хаті б поводив, поводив.
Страх мені не хочеться
З старим дідом морочиться,
Як-би таки . . .“

— „Ну-ну, скажені! схаменіться!
Бач, розходилися! А ти,
Стара собако, де б молиться,
Верзеш тут погань. От чорти!“
Кричить отаман. Опинились;
Аж церков бачять. Дяк співа,
Попи з кадилами, з кропилом;
Громада — ніби нежива,
Ані телень . . . Поміж возами
Попи з кропилами пішли;
За ними корогви несли,
Як на великдень над пасками.

„Моліться, братія, моліться!“
Так благочинний почина:
„Еругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать.
Од Бонашевича і досі
Пожар не гасне, люде мруть,
Канають в тюрмах, голі, босі . . .
Діти нехрищені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата! . . .
Землі козацької краса,
У ляха вяне, як перш мати,
І непокрита коса
Стидом січеться; карі очі
В неволі гаснуть; розковать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться канать
В ярмі у ляха . . . горе, горе!
Моліться, діти! страшний суд
Ляхи в Україну несуть —
І зарідають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? де лежить
Останок славного Богдана?
Де Острианицина стоїть
Хоч-би убогая могила?
Де Наливайкова? нема!
Живого й мертвого спалили.⁷
Де той Богун, де та зіма? ⁷⁾
Ингул що-зіму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхецьким труном.⁸ Лях гуляє!
Нема Богдана червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумув Корсунь староденний:

Нема журбу з ким поділять.
І Альта плаче: „Тяжко жити!
„Я сохну, сохну . . . де Тарас?“
„Нема, не чуть . . . не в батька діти!“
Не плачте, братія: за нас
І души праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!“

Молились,
Молились щиро козаки,
Щиро, як діти; не журились,
Гадали⁹⁾ тее . . . а зробилось —
Над козаками хусточки!

Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть . . .

А диякон:
„Нехай ворог гине!
Беріть ножі! освятили.“
Ударили в дзвони,
Реве газм: „освятили!“
Аж серце холоне!
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, забличцали
По всій Україні.¹⁰⁾

ТРЕТІ ШВНІ.¹¹⁾

Що день Україну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумували
І Україна, і Чигрин.
І той минув — день Маковія,

Велике свято в Україні.
Минув — і лях, і жидовин
Горілки, крові упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, ? і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а іуди
Ще лічать гроші у-ночі,
Без світла лічать барині,
Щоб не побачили, бач, люде. '9)
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.

Дрімують . . . на віки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядять
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люде, що вони моторять,
Щоб Богові в-ранці про те розказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить . . . а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, иншої заграю;
Лихо — не дівчата — буде танцювать.
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки пляхту тяжко покарали, '1)
За те, що не вмiла в добрі панувать.

Гомонiла Україна,
Довго гомонiла,
Довго-довго кров степами
Текла-червонiла.

Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Слєзами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригрів;
А унуки? їм байдуже,
Жито собі сіють.
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила, —
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! . . . ¹²⁾
.
Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго-довго кров степами
Текла-червоніла.
І день, і ніч квалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! з високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену: і там розлилось,
Не знать за що, крови широкее море.

А тепер що буде! Сховайся ж за гору;
Сховайся, мій друже, щоб не довелося
На старість заплакати . . .

Сумно-сумно серед неба
Сяє білолиций.
По-над Дніпром козак іде,
Може, з вечорниці.
Іде сумтний, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може, дівчина не любить,
За те, що убогий?
І дівчина його любить
Хоч лата на латі.
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.

Чого ж сумтний чорнобривий
Іде — чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче.
Чув серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо . . . Кругом його
Мов вимерли люде.
Ані півня, ні собаки:
Тільки із-за гаю
Деся далеко сіроманьці
Вовки завивають.

Байдуже! іде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досвітки, —
До ляхів поганих
У Черкаси. А там третій
Півень заспіває . . .
А там . . . а там . . . Йде Ярема,
На Дніпр поглядає.

„Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови; ще понесеш, друже!
Червонив ти синє, та не напоїв;
А сю ніч упьєшся. Пекельнеє свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхецької крови. Козак живе;
Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинеться доля; козак заспіва:
„Ні жида, ні ляха,“ а в степах України —
Дай-то Боже милий — блисне булава!“

Так думав, ідучи в латаній свитині,¹²⁾
Сердега Ярема з свяченням в руках.
А Дніпр, мов підслухав: широкий та синій,
Підняв гори-хвилі; а в очеретах
Реве, стогне, завивав,
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.
„Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут... а тут... що ще буде?
Може ще загину.“
А тим часом із байраку
Півень „зукуріку!“
„А, Черкаси!... Боже милий!
Не вкороди віку!“

~~~~~

ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТ.

 Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
„Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! погуляєм
Та хмару нагрієм!“
Занялася Смілянщина,
Хмара червоніє;
А найперша Медведівка
Хмари нагрівас. ¹⁴⁾
Горить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підпливас.
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом ¹²⁾ запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
Дамаску гартує *)
У Черкасах, де й Ярема
Пробує свячений.
„От-так, от-так! добре, діти!
Мордуйте скажених!
Добре, хлопці!“ на базарі
Залізняк гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотирі
Так і кладе. „Добре, сину,
Матері їх хиря!“

*) На властнім екземплярі Шевченка (вид. Семир.) додано його рукою:
»до наху.« Ред.

Мордуй, мордуй: в раю будеш,
Або есаулом.
Гуляй, сину! нуте, діти!“
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По лѣхах, — усюди;
Всіх уклали, все забрали.
„Тепер, хлопці, буде!
Утомилась, одпочиньте.“
Улиці, базари
Крились трупом, пляли кровью.
„Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрищені, клятї души.“
На базар збіралась
Гайдамаки. Йде Ярема,
Залізняк гукає:
„Чуєш, хлопче? ходи сюди;
Не бійсь, не злякаю.“
— „Не боюся!“ Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
„Відкіля ти? хто ти такий?“
— „Я, пане, з Вільшани.“
— „З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?“
— „Де? якого?“
— „У Вільшаній;
І кажуть, що вкрати
Дочку ёго, коли знавш.“
— „Дочку у Вільшаній?“
— „У титаря, коли знавав.“
— „Оксано, Оксано!“
Ледве вимовив Ярема
Та й упав до-долу.
„Еге! ось що . . . Шкода хлопця;
Провітри, Миколо!“
Провітрився. „Батьку! брате!“

Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу,
Муки ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло¹⁵⁾
Тряслося та мділо!

— „Добре, сину! ножі будуть
На святеє діло.

Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!“

— „Ходім, ходім, отамане,
Батьку ти мій, брате,
Мій єдиний! На край світа

Полечу, достану,
З пекла вирву, отамане . . .

На край світа, пане . . .
На край світа, та не найду,
Пе найду Оксани!“

— „Може й найдеш. А як тебе
Зовуть? я не знаю.“

— „Яремою.“

— „А призвище?“

— „Призвища немає!“

— „Хиба байстрюк? Без призвища —

Запиши, Миголо,
У реєстер. Нехай буде . . .
Нехай буде Голий,
Так і пиши!“

— „Ні, погано!“

— „Ну хиба Бідою?“

— „І це не так.“

— „Стривай лишень,

Пиши Галайдою!“

Записали.

„Ну, Галайдо,

Поїдем гуляти.

Найдеш долю . . . а не найдеш . . .

Рушайте, хлопцята.“

І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у слези.
Виїхали за царину;
Палають Черкаси . . .
„Чи всі, діти?“

— „Усі, батьку!“

„Гайда!“

Простяглася

По діброві по-над Дніпром
Козацька ватага.

А за ними кобзарь волох
Переваги-ваги

Шкандибас на конюгу,

Козакам співає:

„Гайдамаки, гайдамаки!

Залізник гуляє.“

Поїхали . . . а Черкаси

Палають, палають.

Байдуже, ніхто й не гляне!

Сміються та лають

Кляту шляхту; хто балака,

Хто кобзаря слуха.

А Залізник попереду

Нашорошив уха,

Їде собі, люлька курить,

Нікому ні слова;

А за ним німий Ярема.

Зелена діброва

І темний гай, і Дніпр дужий,

І високі гори,

Небо, зорі, добро, люде

І лютеє горе —

Все пропало, все! Нічого

Не знає, не бачить,

Як убитий. Тяжко йому,

Тяжко, а не плаче.

Ні, не плаче: змія люта
Жадно випиває
Їго слёзи, давить душу,
Серце роздирає.
„Ой ви слёзи, дрібні слёзи!
Ви змиєте горе;
Змийте ёго . . . тяжко! нудно!
І синёго моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра не стане.
Занапасть хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти, де ти? подивися,¹⁶⁾
Моя ти єдина,
Подивися на Ярему!
Де ти? Може, гине,
Може, тяжко клене долю,¹⁷⁾
Клене, умірає,
Або в пана у кайданах
У склепу канає.
Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану,
Кличе ёго: „Серце моє,
„Обніми Оксану!
„Обнімемось, мій соколе!
„На віки зомлієм.
„Нехай ляхи згнуццаються —
„Не почув! . . .“ Віє,
Віє вітер з-за Дніману,
Гне тополю в полі,
І дівчина похилиться,
Куди гне недоля.
Посумує, пожуриться,
Забуде . . . і може . . .¹⁸⁾
У жупані сама пані;
А лях . . . Боже, Боже!
Барай пеклом мою душу,
Вилий муки море,

Розбий кару надо мною,
Та не таким горем
Карай серце: розірветься,
Хоч-би було камень.
Доле моя! Серце мов!')
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась?"
І хлинули слези;
Дрібні-дрібні полилися.
Де вони взялися!
А Залізник гайдамакам
Каже опинитись:
„У ліс, хлопці! вже світає,
І коні пристали:
Попасемо,“ — і тихенько
У лісі сховались.

ГУПАЛІВЩИНА.

Зійшло сонце; Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці;
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на куші.
На ульцях, на розпутьях
Собаки, ворони
Їдять шляхту, вляють очі;
Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися
Діти та собаки:
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Оттаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла . . . А за віщо,
За що люде гинуть?
Того ж батька, такі ж діти, —
Жити б та брататися.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба розъеднатися!
Треба крови, брата крови,
Бо задро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті!
„Убьем брата! спалим хату!“
Сказали, і сталося.
Все б, здається; ні, на кару
Сироти остались.
В слёзах росли, та й вирости;
Замучені руки
Розв'язались, — і кров за кров,
І муки за муки!
Болять серце, як згадаеш:
Старих славян діти
Впились кровью, а хто винен?
Ксе́ндзи, езуїти.¹³

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними слёзами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку; в Вільшану
Приїхали. „Хиба спитать,
Спитать про Оксану?
Не питаю, щоб не знали,
За що пропадаю.“
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:

„Що, титаря вбили?“
— „Ба ні, дядьку: батько казав,
Що ёго спалили
Отті ляхи, що там лежать,
І Оксану вкралі;
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали.“
Не дослухав . . . „Неси, коню!“
І поводи кинув.
„Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сёгодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить. Серце мое!
Оксано! Оксано!
Де ти?“

Замовк, зажурився,
Поїхав ходюю.
Тяжко-важко сіромасі ²⁰⁾
Боротись з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають.
Корчма тліє з стодолою,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся.
От-тут, от-тут позавчора
Перед жидом гнувся,
А сёгодні . . . та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки по-над яром
З шляху повернули. ²¹⁾
Наганяють півпаробка.
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах,
На плечах торбина.
„Гей, старчена! стривай лишень!“ ²²⁾

— „Я не старець, пане!

Я, як бачте, гайдамака.“

— „Який же поганій!

— „Відкіля ти?“

— „З Керелівки.““

— „А Будища ¹⁵ знаєш?

І озеро коло Будищ?“

— „І озеро знаю,

От-там воно; оцім яром

Втрапите до ёго.“

— „Що, сёгодня ляхів бачив?“

— „Нігде ні одного;

А вчора було багато.

Вінки не святили:

Не дали ляхи прокляті.

За те ж їх і били!

І я, й батько святим ножем;

А мати нездужа,

А то й вона б.“

— „Добре, хлопче.

Ось на ж тобі, друже,

Цей дугачик, та не згуби.“

Узяв золотого,

Подивився: „Спасибі вам!“

— „Ну, хлопці, в дорогу!

Та чуєте? без гомону.

Галайдо, за мною!

В оцім яру в озеро

Й ліс по-під горою,

А в лісі скарб. Як приїдем,

То щоб кругом стали,

Скажи хлопцям. Може, лёхи

Стерегти осталась

Яка погань.“

Приїхали,

Стали кругом ліса;

Дивляться — нема нікого . . .

„Ту їх до-сто-біса!

Які груши уродили!
Збивайте, хлопцята!
Швидче! швидче! От-так! от-так!
І конфедерати
Посипалися до-долу,
Груши гнилобокi.
Позбивали, упорались;
Козакам нiвроку,
Найшли лѣхи, скарб забрали,
У ляхiв кишенi
Потрусили, та й потягли ²³⁾
Барати мерзених
У Лисянку. ¹⁶⁾

БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ. ²⁴⁾

Смергалося. Із Лисянки
Бругом засвітило:
Отто Гонта в Залізняком
Люльки закурили.
Страшно-страшно закурили!
І в пеклі не вмiють ²⁵⁾
От-так курить. Гнилий Тикич
Кров'ю червонiв
Шляхецькою, жидiвською;
А над ним палають
І хатина, і будинок;
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта в Залізняком,
Кричать: „ляхам кари!
Кари ляхам, щоб каялись!“
І дiти карають.
Стогнуть, плачуть; один просить,

Другий проклінає;
Той молитесь, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують,
Карають завзяті.
Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки.
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались, — не вблагали
Лихої години.
Всі полягли, всі покотом;
Ні душі живої
Шляхецької й жидівської.
А пожар удвоє
Розгорівся, розналався
До самої хмари.

А Галайда знай гукає:
„Кари ляхам, кари!“
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
„Дайте ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!
Дайте ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крові море . . . мало моря . . .
Оксано! Оксано! ²⁶⁾
Де ти?“ крикне й сховається
В поломї, в пожарі.
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де що запонали,
Щоб засвітла повечерять.
„Гуляй!“ загукали.

Вечерають, а кругом їх
Пекло червоніє.
У поломжі повішані
На кроквах чорніють
Панські труни. Горять крокви
І падають з ними.
„Пийте, діти! пийте, лийте!
З панами такими
Може ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм.“
І поставець одним духом
Залізник черкає.
„За прокляті ваші труни,
За душі прокляті
Ще раз випью! Пийте, діти!
Випьем, Гонто, брате!“
— „Постривай, я дожидаю,
Що ляхи прокляті . . .“
Ярема встав: „які ляхи?“
— „Отто бо завзятий!
Пий горілку, мій голубе!“
„Які ляхи, брате?“
— „По тім боці, у будинку
Заперлись прокляті!“
„Розвіємо!“ — „Шкода муру,
Старосвітськея питуза!
А ще гірше, Богданові
Мурували руки!“
„Богданові? шкода, шкода
Гетьманської праці.“
— „Я послав сказать проклятим,
Щоб видали Паца.
Помилую! Не видадуть —
Порох засипаю . . .
Потайники вже зроблені . . .“
„І ляхи гуляють?
Лічять зорі? Добре, брате!
А поки що буде,

Випьем чарку! — „Добре, випьем!“
„Пийте, добрі люде,
Та не дуже, бо ще може
Не кончили кари!“
„Не кончили! . . . Пийте, бийте!
Грай, співай, кобзарю!
Не про дідів, бо не згірше
Й ми ляхів караєм;
Не про лихо, бо ми ёго
Не знали й не знаєм.
Веселої утні, старче,
Щоб земля ломилась, —
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась.“

(Кобзарь грає й приспівує.)

„Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала —
Маю черевики.
Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола —
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку під тинном;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з паробками.
Ох ви, дітки мої,
Мої голубьята,
Не журіться, подивіться,
Як танцює мати.
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,

А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!“

— „Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю!“
Сліпий вшкварив — навприсядки
Пішли по базару,
Земля гнеться. „Нумо, Гонто!“
— „Нум, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
Поки не загинем!“

„Не дивуйтеся дівчата,
Що я обідрався;
Бо мій батько робив гладко,
То й я в ёго вдався.“

— „Добре, брате, їй же Богу!“
— „А ну, ти, Максиме!“
— „Постривай лиш!“

„От-так чини, як я чиню,*)
Люби дочку аби-чию
Хоч попову, хоч дякову,
Хоч хорошу мужикову.“

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить.
Сидить собі кінець стола,²⁾
Тяжко-важко плаче,
Як дитина. Чого б, бачться?
В червонім жупані,
І золото, і слава є,
Та нема Оксани;
Ні з ким долю поділити,
Ні з ким заспівати;

---

* У вид. 1841 ці вірші — курсивом. Ред.

Одни, один сиротою
Мусять пропадати.²⁸⁾
А того, того й не знає,
Що ёго Оксана
По тім боці за Тикичем
В будинку з панами,
З тими самими ляками,
Що замордували
Її батька. Недолюди!
Тепер заховались
За мурами, та дивитесь
Як жиди канають,
Брати ваші! А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засвічену.
„Де-то мій Ярема?“
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці, не в свитині,
В червонім жупані,
Сидить один та думає:
„Де моя Оксано!
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче?“
Тяжко ёму.

А із яру
В киреї козачій
Хтось крадеться.

„Хто ти такий?“
Галайда питає.
„Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,
Я підожду.“

— „Ні, не діждеш,
Жидівсьєга собако!“
— „Ховай Боже, який я жид!
Бачиш? Гайдамага!“²⁹⁾

Ось конійка . . . подивися . . .

Хиба ти не знаєш?"

— „Знаю, знаю,“ і свячений

З халяви виймає.

„Признавайсь, проклятий жиде,

Де моя Оксана?"

Та й замахнувьсь.

„Ховай Боже! . . .

В будинку . . . з панами . . .

Вся в золоті . . .“

— „Виручай же!

Виручай, проклятий!"

— „Добре, добре . . . Які ж бо ви,

Яремо, завзяті!

Іду зараз і виручу:

Гроші мур ламають, —

Скажу дяхам — замість Паца . . .“

— „Добре, добре! знаю.

Іди швидче!"

— „Зараз, зараз!

Гонту забавляйте

З пів-упруга, а там нехай.

Ідїть же гуляйте . . .

Куди везти?"

— „У Лебедин! " "

У Лебедин, — чуєш?"

— „Чую, чую.“

І Галайда

З Гонтою танцює.

А Залізник бере кобзу:

„Потанцюй, кобзарю,

Я заграю.“

Навприсядки

Сліпий по базару

Оддирає постоломи,

Додає словами :

„На городі пустирнак, пустирнак;
Чи я ж тобі не козак, не козак?
Чи я ж тебе не люблю, не люблю?
Чи я ж тобі черевичків не куплю?
Куплю, куплю, чорнобрива,
Куплю, куплю того дива.
Буду, серце, ходить.
Буду, серце, любити.“

„Ой гои гопака!
Полюбила козака,
Та рудого, та старого —
Лиха доля така.
Іди ж, доле, за журбою,
А ти, старий, за водою,
А я — так до шинку.
Випью чарку, випью другу,
Випью третю на потугу,
П'яту, шосту, та й кінець.
Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом-вихилясом . . .
Молодець горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулі тиче:
„Оженився, сатано, —
„Заробляй же на пшоно:
„Треба діток годувать,
„Треба діток одягать;
„А я буду добувать;
„А ти старий не гріши,
„Та в запічку кодиши,
„Та мовчи, не диши!“

„Як була я молодію преподобницею,*
Повісяла хвартушину над віконницею;

*) У вид. 1841 р. — курсив. Ред.

Хто йде — не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю:
Семени, Івани!
Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо.“

„Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу.“

. . . . .
. . . . .

„І . . . гу!

Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти зав'яжи, доню.“

„Чи ще? чи годі?

— „Ще, ще,

Хоч погану! сами ноги носять.“

„Ой сип сирівець
Та криши опеньки:
Дід та баба, то й до ладу, —
Обов раденькі.

„Ой сип сирівець
Та криши петрушку:
. . . . .
. . . . .

„Ой сип сирівець,
Та накриши хрину:
. . . . .
. . . . .

„Ой сип воду, воду
Та пошукай броду, броду . . .“

— „Годі! годі!“ кричить Гонта: *)

„Годі, погасає.

Світла, діти! . . . А де Лейба?

Що ёго немає?

Найти ёго та повісить.

Петелька свиняча!

Гайда, діти! погасає

Каганець козачий!“

А Галайда: „Отамане!

Погуляймо, батьку!

Дивись — горить; на базарі

І видко, і гладко.

Потанцюєм. Грай, кобзарю!“

— „Не хочу гуляти!

Огню, діти! дётю, влочця!

Давайте гармати;

В потайники пустить огонь!

Думають, жартую!“

Заревіли гайдамаки:

„Добре, батьку! чуєм!“

Через греблю повалили,

Гукають, співають.

А Галайда кричить: „Батьку!

Стійте! . . . пропадаю!

Пострівайте, не вбивайте:

Там моя Оксана.

Годиночку, батьки мої!

Я її достану!“

„Добре, добре! . . . Залізнице,

Гукни, щоб палили.

Преподобиться з ляхами! . . .

А ти, сизокрилий,

Найдеш иншу.“

Оглянувся —

Галайди немає.

Ревуть гори, і будинок

З ляхами гуляє

Коло хмари. Що осталося,
Пеклом запалало . . .
„Де Галайда?“ Максим кличе.
І сліду не стало . . .³¹⁾
Поки хлопцята танцювали,
Ярема з Лейбою програвались
Яж у будинок, в самий лѣх;
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з лѣху, та й полинув
У Лебедин . . .

~~~~~

ЛЕБЕДИН.

„Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабуся.
Батька ляхи замучили,
А мене . . . боюся,
Боюсь згадать, моя сиза . . .
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,³²⁾
Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Слѣзи сохли, душа мерла . . .
Ох, як би я знала,
Що побачу знову, —
Вдвоє, втроє б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко;
Може, я грішила,
Може, Бог за те й карає,
Що я полюбила —
Полюбила стан високий
І карії очі, —
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.

Не за себе, не за батька
Молилась в неволі, —
Ні, бабуся, а за ёго,
За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпів мушу.
Страшно сказати: я думала
Занапастити душу.
Як-би не він, може б . . . може
І занапастила.
Тяжко було! я думала:
„О, Боже мій милий!
„Він сирота, — хто без мене
„Ёго привітає?
„Хто про долю, про недолю,
„Як я, розпитає?
„Хто обійме, як я ёго?
„Хто душу покаже?
„Хто сироті убогому
„Добре слово скаже?“²³⁾

Я так думала, бабуся,
І серце сміялось:
„Я сирота: без матері,
„Без батька осталась,
„І він один на всім світі
„Мене вірно любить;
„А почує, що я вбилась,
„То й себе погубить.“
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема ёго, не прибуде, —
Одна я осталась . . .“
Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.
„Бабусенько!
Скажи мені, де я?“

— „В Лебедині, моя пташко;
Не вставай: ти хвора.“
— „В Лебедині! чи давно я?“
— „Ба ні, позавчора.“
— „Позавчора? . . . Стривай, стривай . . .
Пожар над водою . . .
Жид, будинок, Майданівка . . .“
Зовуть Галайдою . . .“
— „Галайдою Яремою
Себе називає,
Той, що привіз . . .“
— „Де він, де він?
Тепер же я знаю! . . .“
— „Через тиждень обіцявся“
Прийти за тобою.“
— „Через тиждень! через тиждень!
Раю мій, покою!
Бабусенько, минулася
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема! . . .
По всій Україні
Їго знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила — кати ляхи
Трусилися, мліли,
Як хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І кого шукає! . . .
Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,²⁵⁾
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на світі,
Як весело стало!
Через тиждень, бабусенько . . .
Ще три дні осталось.
Ох, як довго! . . .

„Загрібай, мамо, жар, жар,*)
„Буде тобі дочки жаль, жаль . . .“

Ох, як весело на світі!
А тобі, бабуся,
Чи весело?“

— „Я тобою,
Нташко, веселюся!“
— „А чом же ти не співавш?“
— „Я вже одспівала . . .“
Задзвонили до вечерні;
Оксана осталась,³⁶⁾
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
„Исаія лигу й!“ В-ранці
Ярему вінчали;
А в-вечері мій Ярема
(От хлопець звичайний!)
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану:
Ляхів кінча; з Залізнякам
Весілля справляє
В Уманщині, на пожарах.
Вона виглядає, —
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися, сподівайся
Та Богу молися.
А мені тепер на Умань¹⁰⁾
Треба подивитись.

*) У вид. 1841 р. цей вірш надрукован двічі. Ред.

~~~~~

ГОНТА В УМАНІ.

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
»Будем драти, панебрате,
З китайки онучи!»

Минають дні, минає літо,
А Україна знай горить;
По селам плачуть малі діти — ²¹⁾
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чує людської мови;
Звір тільки вив, йде в село,
Де чує труня: не ховали,
Вовків ляхами годували,
Поки їх снігом занесло.

Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грїлись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рясом,
Барвінком покрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю убрану весною
В-ранці зустрічають . . .
Рай та й годі! А для кого?
Для людей. А люде?
Не хотять на ёго й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кровью домалювать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.

Пекла мало! . . . Люде, люде!
Коли-то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинила весна крови,
Ні злості людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм —
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки

Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
Кров'ю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну.
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Нігде ні одного;
За титаря ляхам платить,
За батька святого;
За Оксану . . . та й зомлів,
Згадавши Оксану.
А Залізняк: „Гуляй, сину!
Поки доля встане,
Погуляєм!“

Погуляли:

Купою на купі
Од Київа до Умані
Лягли ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили

О-півночі; до схід сонця
Умань затопили,
Затопили, закричали:
„Барай ляха знову!“³⁸⁾
Покотились по базару
Кінні Nagodowi;³⁹⁾
Покотились малі діти
І каліка хворі.
Кгвалт і галас. На базарі,
Як посеред моря
Кривавого, стоїть Гонта
З Максимом завзятим.
Кричать у-двох: „Добре, дітя!
От-так їх проклятих!“
Аж ось ведуть гайдамаки
Ксєндза взуїта
І двох хлопців. „Гонто, Гонто!
Оце твої діти.
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католики.
Чого ж ти став? чом не ріжеш?
Поки не великі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть . . .“
— „Убийте пса! а собачят“⁴⁰⁾
Свою заріжу.
Клич громаду! Признавайтесь,
Що ви католики?“
— „Католики . . . бо нас мати . . .“
— „Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! знаю, знаю!“
Зібралась громада.
„Мої діти католики . . .
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо . . .
Я присягав, брав свячений
Різати католика . . .“

Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви ляха не ріжете? . . .“
— „Будем різать, тату!“
— „Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гріха: ви б умерли
Не католиками:
А сёгодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга.“

Махнув ножом —

І дітей немає!
Попадали зарізані.
„Тату!“ белькотали,
„Тату, тату . . . ми не ляхи!
„Ми . . .“ та й замовчали.
„Поховать хйба?“
— „Не треба!

Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила? . . .”
Ходім, брате!“

Взяв Максима,
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали
„Кари ляхам, кари!“

І карали : страшно, страшно
Умань запалала.
Ні в будинку, ні в костелі,
Нігде не осталося, —
Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робилося.
Базиліян школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
„Ти поїла моїх діток!“
Гукає, лютує:
„Ти поїла невеликих,
Добру не навчила! . . .
Валіть стіни!“⁴⁰⁾

Гайдамаки

Стіни розвалили, —
Розвалили, об каміння
Бсєндзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі ляхів мордували;
Души не осталося. А Гонта кричить:
„Де ви, людодіди? де ви поховались?
Зьїли моїх діток, — тяжко мені жить!
Тяжко мені плакати! ні з ким говорити!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крови мені, крові!
Шляхецької крові, бо хочеться пити,
Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться напитись . . . Чом вітер не віє,
Ляхів не навів? . . . Тяжко мені жить!
Тяжко мені плакати! Праведні зорі!
Сховайтесь за хмару; я вас не займав,
Я дітей зарізавав! . . . Горе мені, горе!
Де я прихилиюся?“

Так Гонта кричав ;
По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи ;
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатня кара
Остатня вечеря !

„Гуляйте, сини !

Пийте, поки пьється, бийте, поки бьється!“
Залізник гукає. „А ну, навісний,
Ушкварь нам що-небудь, нехай земля гнеться,
Нехай погуляють мої козаки !“

І кобзарь ушкварив :

„А мій батько орандарь,

Чоботарь ;

Моя мати пряха

Та сваха ;

Брати мої, соколи,

Привели

І корову із діброви,

І наміста нанесли.

А я собі Христа

В намісті ;

А на лиштві листа

Та листа,

І чоботи і підкови.

Вийду в-ранці до корови,

Я корову напою,

Подую,

З паробками постою,

Постою.“

.

„Ой гоп по-вечері,

Замикайте, діти, двері,

А ти, стара, не журись,

Та до мене пригорнись !“

Всі гуляють. А де ж Гонта ?
Чом він не гуляє !

Чому не п'є з козаками ?
Чому не співає ?
Нема ёго ; тепер ёму,
Мабуть, не до неї,
Не до співи.

А хто такий

У чорній киреї
Через базар переходить ?
Став ; розрива купу
Ляхів мертвих : шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, позад базару,
Через мертвих перестуна,
Криється в пожарі
За костёлом. Хто ж це такий ?
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає,
І як Гонта плаче.
Виніс в поле, геть од шляху ;
Свячений виймає,
І свяченим копа яму.
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
І на дітей світить.
Неначе сплять одягнені.
Чого ж страшні діти ?
Чого Гонта ніби граде,
Або скарб ховає ?
Аж труситься. Із Умані

Де-де чуть — гукають
Товариші гайдамаки;
Гонта мов не чує,
Синам хату серед степу
Глибоку будує.
Та й збудував. Бере синів,
Кладе в темну хату,
Йї не дивиться, ніби чує:
„Ми не ляхи, тату!“
Поклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
Христять, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився . . .
Тяжко-важко плаче:
„Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіться: ви за неї
Йї я за неї гину.
А хто мене поховав?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
На-що мені дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю.“
Поцілував, перехристівав,
Покрив, засипав:
„Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без руги“⁴¹⁾

Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий.
Простіть, сини! я прощаю,
Що ви католики.“
Зрівняв землю, покритв дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
„Спочивайте, виглядайте,
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде.
І мене вб'ють . . . коли б швидче!
Та хто поховас?
Гайдамаки! . . . Піду ще раз,
Ще раз погуляю! . . .“

Пішов Гонта похилившись;
Іде, спотикнеться.
Пожар світить; Гонта гляне,
Гляне — усміхнеться.
Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався.
Утер очі . . . тільки мрів
В диму, та й сховався.

ЕПІЛОГ.

 Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в раднині, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,

Де йшли гайдамаки, — малими ногами
Ходив я та плавав, та людей шугав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.
Молодес лихо! як-би ти вернулось,
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю . . .
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.²⁾
Бувало, в неділю, закривши Минею,
По чарці з сусідом випивши тиві,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Колівщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітні очі, як зорі, сяяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи канали, як Сміла горіла.
Сусіде од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.³⁾
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

Вибачайте, люде добрі,
Що козацьку славу
Так навманя розказую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!
А я за ним. Не знав старий,
Що письменні люде
Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю, —
Нехай лають; а я поки
До своїх вернуся,
Та доведу вже до краю,

Доведу — спочину,
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами —
На ті пляхи, що я міряв
Малими ногами.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли :
Трохи не рік шляхецькою
Кров'ю напували
Україну, та й замовкли —
Ножі поцербили.
Нема Гонти; нема ёму
Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакати.
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі;
Та й той почув, що так страшно
Пекельні діти
Ёго брата замучили :
Залізняк заплакав
В-перше зроду; слёзи не втер,
Умер неборака.
Нудьга ёго задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила :²²
Така ёго доля !
Сумно-сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали ; насинали
Високу могилу ;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.

Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. „Спочинь, батьку,
На чужому полі,
Бо на своїм нема міста,
. . . . .
Спи, козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає.“

Пішов степом сіромаха,
Слѣзи утирає.
Довго-довго оглядався,
Та й не видно стало.
Одна чорна серед степу
Могила осталась.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони ёго жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла;
Кривда повиває . . .
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає;
Хто до-дому, хто в діброву,
З ножем у халіві
Жидів кінчать. Така й досі
Осталася слава.²³
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть-завивають:
„Поховали дітей наших,
І нас розривають.“
Ревуть собі й ревітимуть —
Їх люде минули;

**А Україна на-віки,
На-віки заснула.**

**З того часу в Україні
Жито зеленів;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така Божа воля.**)**

**Тільки часом у-вечері,
По-над Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:**

**„А в нашого Галайди хата на помості!
Грай, море! добре, море!
Добре буде, Галайда!“**

Гайдамаки.

(Варьянти по особому виданню цієї поеми 1841 р. Спб.)

- ¹⁾ *Перед паном Хведором
Ходить жид, ходить
І задком
І передком
Перед паном Хведіркою
Ходить жид, ходить!*
- Прим. У виданню 1841 ці 6 строк надруковані курсивом.
- ²⁾ *Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молодий марно пропадуть;
Один я на світі — стебло серед
поля!
Їго буйні вітри полем рознесуть.*
- ³⁾ «З ним тепер нічого робить.
Запалив церкву?» «Гвалт, рятуйте
Хто в Бога вірує!» кричить
На дворі що є сили.
Ляхи зомліли: «хто такий?»
Оксана в хаті . . . «вбили, вбили!»
Майє та й пада, а старший . . .
- ⁴⁾ а то й дзвона не діждемо — заснемо!
Гуртом.
Справді заснемо; співай яку-небудь.
- ⁵⁾ Літа орег сизокрилий.
- ⁶⁾ Як-би тани або так . . .
і далі 7 строк до «цу-цу! . . .»
у вид. 1841 надруковані курсивом.
- ⁷⁾ Де Богун той, де та зіма?
Ингул що-зіму замерзає —
Невстане Богун загатить
Шляхетським трупом . . .
- ⁸⁾ Дунали тев . . . а зробилось.
- ⁹⁾ Лягли, і в голови неклали,
Що вже ніколи не вставать.
- ¹⁰⁾ Щоб не побачили злі люде . . .
- ¹¹⁾ Як козаки шляхту тяжко покарали,
Щоб не забували ляха проклинати.
- ¹²⁾ Тяжко важко! . . . Кат панує,
А їх не згадають.
У вид. 1841 р., котре підписано
цензором Корсаковимъ, ці два вір-
ші були надруковані.
- ¹³⁾ Так ідучи думав в латавій свитині,
Сердега Ярена . . .
- ¹⁴⁾ А найперша Медведівка
Хмари нагріває . . .
У виданню 1841: Небо нагріває;
у вид. Семиренка: Хмари нагріває.
На власнім екземплярі Шевченка,
вид. Семиренка зроблена одивцем
поправки: Небо нагріває. А у вид.
Кож. знов: хмари. (Прим. Ред.)
- ¹⁵⁾ Муки страшної, щоб пскло
Затряслося, мліло.
— «Добре, хлопче, ноші будуть
Аби щоб хотілось.
Хочеш з нами у Лисянку?»
— «На край світа . . . пане,
На край світа, та не найду,
Не найду Оксани!»
— «Може й найдеш! ходін з нами,
Я все забуваю,
Як зовешся?» — «Яременю.»
«Призвище?» — «Не маю!»
«Хиба байстрик? без призвища —
Запнши, Микодо,
Есаулом. Без призвища . . .

- Нехай буде Гойдй:
Бач обідраний . . . «Шогано!»
»Ну хйба Бідюю?»
»Нй, погано . . .» — «Стрйвай лй-
шень . . .»
- 16) Де тй, де тй? подивися,
Моя сиротина . . .
- 17) Може тязько клене долю,
По Польщі блукає,
18) Забуде, і може . . .
У будинку господня, —
А Лях . . .
- 19) Доле нос, серце мое!
Чои тй не в Вільшаній?
А може й так, може плаче:
Тязько йй, небозі!
Може з батьком виглядає . . .»
І хлинули сльози,
Дрібні, дрібні подмилися;
Де вони взялися!
А Залізник гайдамакам
Кричить: «опинїїться! . . .
У лїс, хлопці! вже світает
І кові пристали:
Понасемо!» — повернули
У лїс та й сховались.
- 20) Тязько їму, сїромасї,
Бореться з нудьгою.
- 21) Цебе яром гайдамаки
З шляху повернули.
- 22) »Гей, старчиня! Пострйвай лйш!»
— »Я не старець, пане!
Я . . . Гайдамака.»
- 23) Потрусилй, та й потягли
Ще карать мерзеньк.
Цїн вїршем закінчається глава «Гу-
налівщина» у вид. 1841 і Семи-
решка 1860. На властїм етзем.
Тараса Григорьевича вид. Семир.
лодан вїрш »у Лясянку«, що пішов
у вид. Кожавчикова.. Ред.
- 24) Бенкет у Лясянці. У вид. 1841
ця глава зветься: »Старосвіт-
ський Будинок.»
- 25) І в пеклі не вїють
Так закуриць: Гинлий Тикич.
- 26) Оксано! Оксано!»
Так Галайда кричить, шука
Ляхів по пожару;
А тий часом гайдамаки . . .
- 27) Сидить один кїнци стола.
- 28) Мусить пропадати.
Та й заплакав; всі танцюють,
А Галайда плаче:
Нудно їму . . . а із яру
В кирей козачїй . . .
- 29) »Бачиш? Гайдамака!
Ось . . . копїйка!»
— »Не брешй, проклятий!
Признавайся, я Ярема . . .
Тй конфедератів
Із хутора до титаря
Повів у Вільшану . . .
Признавайся! Я все знаю;
Де дїли Оксану?»
Махнув ножем. »Ховай Боже!»
— »Я тебе сховаю!»
»У будинку на тий боці . . .»
— »Виручай, як знаєш.
На золото.« Сипле їму
Жменю з кишени.
»Треба Гонту . . .» — »Потїм, потїм,
А не то свяченим!»
»Добре, добре! пострйвайте!»
— »Нїколи! проклятий,
Ходїм вкушї! . . .» — »Які ж бо ви,
Яремо, завзяті.
Вам не треба, один пїду:
Гроші нур дамають.
Скажу Ляхам: замість Паца . . .»
»Добре, добре, знаю!
Іди швидче!» — »Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
З пів-упруга; а там нехай.
Ідїть же, гульїте . . .
Куди везти?» — »В Майданївку!¹⁷
В Майданївку, чуєш?»
»Чую, чук!» І Галайда . . .
- 30) »Гойда, дітї! гасне, гасле
Велик-день козачїй!»

- ²¹⁾ І сліду не стало.
Цім віршем кінчається глава у вид.
»Гайдамак« 1841 р., а у вид. 1860
є вже й далі. Ред.
- ²²⁾ Не питайся, бабусенько,
Що було зо мною . . .
- ²³⁾ »Люблю тебе!« скаже.
Один мене любить
- ²⁴⁾ Через тиждень! через тиждень
Серденько загоїть,
Бабусенько . . . . .
- ²⁵⁾ Прилітай же, мій орлику,
Мій соколе милій!
Ох! як весело на світі! . . .
- ²⁶⁾ Оксана осталась,
Пощурилась, усміхнулась,
Пала на коліна
І молитись за Ярему
Щиро, як дитина.
Через тиждень старі сестри
У церкві співали:
»Исаія ликуй!« В-ранці
Ярему вісчали . . .
А в-вечері мій Ярема
(От хлопець звичайний!),
Щоб не сердить Залізняка,
Покинув Оксану:
Ляхів конча з Залізником.
Часом наїзнає

В-ряди-годи; та вдвох собі . . .
Ну, це всякий знає! . . .
Вернімося-ж до свячених:
Що вони зробили?
Чи всі вони ще як бритва?
Чи перощербили?
Хоч вам знаю і остидо
На кров та на слізи
Дивитися, а Оксані?
Оксані небози,
Йй аж нудно, бо Ярема
Весілля гуляе
З ножем в руках, на пожарах.
Вона виглядає
До-півночі, а иноді
Помолиться Богу
Та й спатъ ляже одна собі.
Умер би — йй Богу!
Цім віршем кінчається глава у вид.
1841 р. Ред.

- ²⁷⁾ Плачуть по селах малі діти.
²⁸⁾ Катай ляха знову
²⁹⁾ Вбийте ёго, а собачат . . .
⁴⁰⁾ Бийте стіни!
⁴¹⁾ Без васильків і без труни.
⁴²⁾ Один ще гуляе, а другий умер.
⁴³⁾ Що мала дитина за конинном плече.
⁴⁴⁾ На те Божа воля.

Приписи.

- ¹⁾ »Энциклопедическій лексиконъ«, томъ 5 Барская конфедерация і „Historia Królestwa Polskiego“ g. s. Vandke tom 2.
- ²⁾ Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровників хутір і корчма, де-б то Ярема Байстрия, а потім Гагайда, був у жида наймитом. (Од старих людей).
- ³⁾ Неунитів ляхи називали схизматани.
- ⁴⁾ Про Конфедератів так розказують люди, которі їх бачили, і не диво, бо то була все шляхта, з холопом, без дисципліни: робить не хочеться, а Істи треба.

- ⁵ Анахронізм: титари ляхи замучили віном, а не літом.
- ⁶ За Гайдамаками ходив кобзарь; його називали сліпим Волохом (Дід розсказував).
- ⁷ Павла Наливайка живого спалили в Варшаві, Івана Острияцю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчленивали і розвезли їх тіла по всій Україні. Зиновій-Богдан і син його Тиновій були поховані в Суботині, коло Чигрина; Чарнецький, коронний Гетьман, не доставши Чигрина, од злості спалив їх жертвих. (Георгій Кониский).
- ⁸ Полковник Богун потопив ляхів в Ингузі, Зиновій-Богдан вирізав 40 з чинь-то тисяч ляхів над Росью в Корсуні. Тарас Трясило вирізав ляхів над Альтою. І та ніч, в котору те трапилось, зветься Тарасова, або кровава. (Батлиш Камєнський).
- ⁹ Тарасова і Варфоломїєва ночі одна другої варт на стид римської гіари.
- ¹⁰ Так про Чигринське свято розказують старі люди.
- ¹¹ Треті півні — сигнал. Розказують, що Залізняка Есаул, не дїждавши третїх півнїв, запалив Медведівку, містечко меж Чигрином і Звенигородкою.
- ¹² Чорний шлях виходив од Дніпра меж устями річок Сокорівки і Носачівки і біг через степи запорозькі, через воєводства Київське, Подольське і Волинське — на Червону Русь до Львова. Чорник названий, що по йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву.
- ¹³ До Унії козаки з ляхами кирилися і як-би не єзуїти не може-б і не різалися. Єзуїт Посевин, легат папський, перший начав унію в Україні.
- ¹⁴ Керелівка, або Каріловка — село Звенигородського повіту. Червонець, що дав Залізняка хлопцеві, і досі єсть у сына того хлопця, которому був даний; а сам його бачив.
- ¹⁵ Село Будища — недалеко од Керелівки; в яру озеро і над озером ліс великий, зветься Гупалівщиною, за те що там Залізник збивав ляхів з дерева. Лїхи, де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тільки вже розруйновані.
- ¹⁶ Лисинка, містечко Звенигородського повіту над річкою Глизи Тикичєв. Тут зішлись Гонта з Залізником і розруйнували старосвітський будинок, Богданом ніби-то будований.
- ¹⁷ Майданівка, село недалеко од Лисинки.
- ¹⁸ Лебедин, дївочий монастир меж Чигрином і Звенигородкою.
- ¹⁹ Умань, город повітовий, губернії Київської.
- ²⁰ Kawaleria Nagodowa, — так звалися польські драгуни; їх тоді було в Умані 3000, і всі були побиті Гайдамаками.
- ²¹ В Умані Гонта убив дітей своїх, за те що їх мати-католичка помогла єзуїтам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонта, бачив з двїниці, як вони умерли, і як школярів базилїїнської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об Гайдамачині, але надрукованого нема нічого.
- ²² Зрадою взяли ляхи Гонту і страшно замучили. Привезли його в кайдаках у польський лагер недалеко Балти з одрізаним язиком і правою рукою; Б., польський генерал, так велів зробити, щоб він чого-небудь не сказав на

Їго. Потім мати роздягли ёго, як мати родила, і посадили на гарячі штаби заліза; потім зняли дванадцять нас з спини шкури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою, — і розняли Гонту на четверо, розвезли тіло і поприбивали на середохрестних шляхах. Залізник, почувши, що так страшно ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав, та й умер; ёго Гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися.

²² Злодій, розбійник, або гайдамака — таким осталися гайдамаки по Козішчині. Такихи їх знають і досі.

ПЕРЕДМОВА.

(До Гайдамаків.)

По мові, передмова, — можна-б і без неї. Так ось, бачте, що: все, що я бачив надрюкованого, (тільки бачив, а прочитав дуже небагато), — всюди є передслово, а в мене нема. Як-би я не друкував своїх „Гайдамаків“, то воно-б не треба й передмови, а коли вже пускаю в люде, то треба й з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: „От який! хйба діди та батьки дурнійші були, що не пускали в люде навіть граматики без предисловія!“ Так, далєбі так, вибачайте! Треба предисловіє. Так як же ёго скомпонувать, щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так як всі предисловія компонуються? Хоч убий, не вмію: треба-б хвалить, — так сором, а гудить не хочеться. *Начнем же уже начало книги сице:* Весело подивиться на сліпого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать ёго, як він заспіває думу про те, що давно діялось, ... як боролися ляхи з козаками ... Весело, ... а все-таки скажеш: „слава Богу, що минуло!“ а надто як згадавш, що ми одної матері діти, що всі ми Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами, нехай

житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозміжованою остаеться на віки од моря і до моря славянская земля. Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей: надрюкованого и критікованого нічого не читав, бо здається і нема нічого. Галайда в половину видуманий, а смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще є люде, которі ёго знали. Гонта і Залізняк, отамани того кривавого діла може виведені в мене не так, як вони були, — за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: „коли старі люде брешуть, то й я з ними.“

1844.

НАЙМИЧКА.

Пролог.

У неділю в-ранці рано
Поле крилося туманом;
У тумані, на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лоня пригортає
Та з туманом розмовляє:

„Ой, тумане, тумане —
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
От-тут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі! . . .
Я не одна, — єсть у мене
І батько, і мати . . .

Єсть у мене . . . туманочку,
Туманочку, брате! . . .
Дитя моє, мій синочку,
Нехрищений сину!
Не я тебе христитиму
На лиху годину;
Чужі люде христитимуть,
Я не буду знати,
Як і зовуть . . . Дитя моє!
Я була багата . . .
Не лай мене; молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу слёзами
І пошлю до тебе.“

Пішла полем рйдаючи,
В тумані ховалась,
Та крізь слёзи тихесенько
Про вдову співала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала:

„Ой у полі могила;
Там удова ходила,
Там ходила-гуляла,
Трути-зілля шугала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаєчку повила.
І на Дунай однесла:
„Тихий, тихий Дунай!
„Моїх діток забавляй.
„Ти, жовтенький пісок!
„Нагодуй моїх діток;
„Іскунай, ісповий,
„І собою укрій!“

I.

Був собі дід та баба.
З давнього давна, у гаї над ставом,
У-двох собі на хуторі жили,
Як діточок двох, —
Усюди обов.
Ще з-малечку у-двох ягнята пасли,
А потім побралися,
Худоби діждалися, —
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу, —
Всього надбали.
Та діточок у їх Біг-ма,
А смерть з косою за плечима.

Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спомяне?
Хто поживе добро чесно,
В добрую годину,
І згадає дякуючи,
Як своя дитина? . . .
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білих палатах, —
Старітися, умірати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату!

II.

І дід, і баба у неділю
На приспі в-двох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце в небесах;
Ані хмариночки, та тихо,
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звірь у темнім гаї.

В такім раї, чого б, бачься,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задалене
Знов заворушилось,
Чи ще тільки залянулось —
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Отсе збираються до Бога;
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?
„А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?“

— „Сама не знаю!“¹⁾

Я все отсе міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись . . .
Кому понадбали
Добра сєго?“ . . .

— „Стривай лишень!

Чи чувш? щось плаче

---

¹⁾ Бог знає. Вид. 1860 р. стр. 103,

За ворітьми . . . мов дитина!
Побіжим лиш! . . . Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!“

І разом схопились
Та до воріт . . . Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перепазом —
Дитина сповита,
Та й не туго, й новенькою
Святиною верята;
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останнєю святиною! . . .
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благав:
Випручало рученята
Й до їх простягав
Манюсінські . . . і замовело,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.

„А що, Насте?
Я й казав! От бачиш?
От і талан, от і доля,
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай . . .
Ач яке, нівроку!
Неся ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище.“

Чудно якось
Діється між нами!
Один сина проклинає,
З хати виганяє,
Другий свічечку, сердешний,
Потом заробляє

Та ридаючи становить
Перед образами:
Нема дітей!... Чудно якось
Діється між нами!

III.

Аж три пари на radoщах
Кумів назбирали,
Та в-вечері й охристили
І Марком назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік. Росте Марко —
І дійна корова
У роскоші гунається.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми просяться.

„А що ж?“ каже: „возьмім, Насте.“
— „Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм;
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло,
Та все ж таки треба
Коло ёго піклуватись.“
— „Та воно-то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу, —
Підготався. Так що ж, тепер,

Що візьмеш, небого?
За рік, чи як?”

— „А що дасте.“

— „Е, ні! треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату;
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так от-так хйба, небого?
Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе. А поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо, —
От-тоді й за плату.
Чи так, дочко?”

— „Добре, дядьку.“

— „Просимо ж у хату.“

Повднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась,
Закупила села.
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини,
У-вечері і в-досвіта;
А коло дитини
Так і пада, ніби мати:
В буддень і в неділю
Головоньку ёму змиє,
Й сорочечку білу
Що-день Божий надіває.
Грається, співає,
Робить возики, а в свято,
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться Богу.
А наймичка невсинуца
Що-вечір, небога,

Свою долю проклинає,
Тяжко-важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка слёзами
Їго умиває.
Не зна Марко, чого вона
Так їго цілує, —
Сама не збість і не доп'є,
Їго нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться, —
То вона вже скочить,
І укрити й перехристить,
Тихо заколише:
Вона чує з тієї хати,
Як дитина дихає.
В-ранці Марко до наймички
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає . . .
Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV.

Чи-мало літ перевернулось,
Води чи-мало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сліз чи-мало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве-ледве одволали
Трохима діда. Проголо
Прокляте лихо, та й заснуло.

На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І в-осені не почує
Ні під хатою, ні в хаті . . .
Кого-небудь треба сватать.
„Кого ж би тут?“ старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости: „Треба Марка
Самого спитати.“

— „Добре, дочко, спитаємо,
Та й будемо сватать.“
Розпитали, опрадились,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люде з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Оттаке-то
Диво запопали!

„Спасибі вам!“ старий каже.
„Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля. Та ще ось-що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя! . . .“
Та й заливсь слезами.
А наймичка, у порогу,
Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла.

Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
„Мати . . . мати . . . мати!“

~~~~~  
V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодницями танцює
Та двір вимітає;
Та прохожих, проїждячих
У двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармидер та реготня,
В хаті і на дворі.
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь пораня: печуть, варять,
Вимітають, миють . . .
Та все чужі. Де ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
„Ні, Марку, ніяко
Мені матір'ю сидіти:
То багаті люде,
А я наймичка . . . ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Пійду помолюся
Усім святам у Києві,

Та й знову вернуса
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь . . .“

Чистям серцем
Поблагословила
Свого Марка . . . заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весілля.
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибас,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ — не спочила :
У міщанки стала,
Нанялася носити воду,
Бо грошей не стало
На акахвист у Варвари.²⁾
Носила-носила,
Кіп із вісім заробила, —
Й Маркові купила
Святу шалочку в печерах
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого ;
І перстеник у Варвари
Невістці достала,
І, всім святым поклонившись,
До-дому верталась.

Вернулася. Катерина
І Марко зустріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили ;

²⁾ На жаль, Варвари. (Справлено власною рукою Шевченка на його екземплярі.) Ред.

Напували й годували,
Про Київ питали,
І в комнаті Катерина
Одпочить послала.

„За що вони мене люблять?
За що поважають?
О, Боже мій милосердний!
Може, вони знають . . .
Може, вони догадались . . .
Ні, не догадались;
Вони добрі . . .“

І наймичка
Тяжко заридала.



VI.

Тричи крига замерзала,
Тричи розтавала,
Тричи наймичку у Київ
Катря провозжала,
Так як матір; і в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Після Пречистої в неділю,
Та після Першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на присні. Перед ним
З собакою унучок грався,
А внучка в юпку одяглась

У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявсь
Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю.
„А де ж ти діла паляницю?
Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи по-просту — забула взяти? . . .
Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором, лепська мати!“
Аж зірк, — і наймичка ввійшла
На двір. Побіг стрічати
З онуками свою Ганну.
„А Марко в дорозі?“
Ганна діда питалася.
— „В дорозі ще й досі.“
— „А я ледве додибала
До вашої хати.
Не хотілось на чужині
Одній умірати!
Колиб б Марка діждатися . . .
Так щось тяжко стало!“
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала:
І хрестики, й дукачики,
Й намиста разочок
Ориночці, і червоний
З хвольги образочок;
А Карпові соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині; а дідові
Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей не стало,
А заробить нездужала.

„А ось ще осталось
Пів-бубличка!“

Й по шматочку
Дітям розділила.

~~~~~  
VII.

Ввійшла в хату. Катерина
Й ноги умила
Й полуднувать посадила.
Не пила й не їла
Стара²⁾ Ганна.

„Катерино!
Коли в нас неділя?“
— „Після-завтра.“
— „Треба буде

Акахвист наняти
Миколаєві святому
Й на часточку дати;
Бо щось Марко забарився . . .
Може, де в дорозі
Занедужав, сохрани Боже!“
Й покапали слізи
З старих очей замучених.
Ледве-ледве встала
Із-за стола.

„Катерино!
Не та вже я стала:
Зледащіла, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умірати
В чужій теплій хаті!“

Занедужала небога.
Уже й причащали,

---

²⁾ Моя Ганна. Вид. 1860 р. стр. 118.

Й маслосвятів служили, —
Ні, не помагало.
Старий Трохим по надвір'ю,
Мов убитий ходить.
Катерина з болящої
І очей не зводить;
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом, сичі в-ночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Що-день, що-година,
Ледве чути, питається:
„Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, як-би я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще б підждала!“

~~~~~
VIII.

Іде Марко з чумаками,
Ідучи співає,
Не поспіша до господи —
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймищці на очіпок
Парчи золотої
І червону добру хустку
З білою габою,
А діточкам черевички,
Хвиг та винограду,
А всім вкупі червоного
Вина з Царіграду

Відер з трое у барилі,
І кав'яру в Дону, —
Всього везе, та не знає,
Що діється дома!

Іде Марко, не журиться.
Прийшов — слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молиться Богу.
„Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати?
Уже прийшов! біжи швидче!
Швидче веди в хату!
Слава Тобі, Христе-Боже!*)
Насилу діждала!“
І „Отче наш“ тихо-тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занозі ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
„А де ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?“
— „Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько: вона тебе,
Марку, дожидає.“

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу . . .
Аж злякався. Ганна шепче:
„Слава . . . слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся . . .

*) Спасителю. Вид. 1860 р. стр. 122.

Вийди, Катре, з хати:
Я щось маю розпитати,
Де-що розказати.“

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
„Марку! Подивися,
Подивися ти на мене:
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я . . .“

Та й заціпіла.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі одкрила,
Пильно-пильно подивилась —
Сльози покотились.
„Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті . . .
Прости мене, мій синочку!
Я . . . я твоя мати.“
Та й замовкла . . .

Зомлів Марко,
Й земля задріжала.
Прокинувся . . . до матері —
А мати вже спала!

ЧАСТИНА З ПОЕМИ

СОН.

 Прощай, світе, прощай, земле,
Неприятний краю!
Свої муки, свої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово!

Я до тебе літатиму
З хмар на розмову,
На розмову тиху, сумну,
На раду з тобою,
О-півночі падатиму
Чистою росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть . . .
Прощайже ти, моя нене,
Удово небого!
Годуй діток! Жива правда
У Господа Бога.

Лечу . . . дивлюся : аж світає,
Край неба палає ;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає ;
Тихесенько вітер віє,
Степи-лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють . . .
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожі
Розмовляють в полі.
І все то-те . . . вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Раннєю росою ;
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає, —
І нема ёму почину,
І краю немає.
Ніхто ёго не додбає,
Ані розруйнує.

Душе моя убогая!
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого тобі шкода? Хиба ти не бачиш,
Хиба ти не чуєш людського плачу?
Он, глянь . . . подивися . . . а я полечу
Високо-високо за синії хмари:
Немає там власті, немає там каря,
Там сміху людського і плачу не чує!
Он, глянь, у тім раю, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки здійсмають,
З шкурою здійсмають, бо нічим обути
Панят недорослих . . .
А там по-під-тинню
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне . . .
А там . . . а там . . . очі, очі!
На-що ви здалися?
Чом ви змалку не висохли,
Слізми не злилися?
Там покритка по-під-тинню
З байстрам шкандибає:
Батько й матір одцурались,
Чужі не приймають;
Старці навіть цураються . . .
А паннч не знає!
З двадцятою, недоліток,
Души пропиває . . .
Душе моя убогая!
Лишенько з тобою!

1845.

НЕВОЛЬНИК.

(Поєма.)

Посвященіє.

Думи мої молодні,
Понуриї діти!
І ви мене покинули!...
Пустку натопити
Нема кому... Остався я,
Та не сиротою,
А з тобою, молодю,
Раю мій, покою,
Моя зоре досвітняя,
Єдина думо
Пречистая!... ти вітаєш...
Як у того Нуми
Тая німа Егерія, —
Так ти, моя зоре,
Просияєш надо мною,
Ніби заговориш,
Усміхнешся... Дивлюся я —
Нічого не бачу...
Прокинуся — серце плаче,
І очі заплачуть.
Спасибі, зіронько!

Минає

Неясний день мій ; вже смеркає ;
Пад головою вже несе
Свою неклепаную косу
Косарь непевний . . . мовчки сносить ;
А там — і слід мій занесе
Холодний вітер . . . Все минає ! . . .
Згадаєш, може, молодая,

Вилиту слёзами
Мою думу, — і тихими
Тихими річами
Проговориш : я любила
Їго на сім світі,
Їй на тім світі любитиму . . .
О, мій тихий світе,
Моя зоре вечірняя !
Я буду вітати
Коло тебе, і за тебе
Господа благати !

Той блукає за морями,
Світ перекожає,
Долі-доленьки шукає . . .
Немає, немає, —
Мов умерла ! А той рветься
З усієї сили
За долею . . . от-от догнав
І — бебех в могилу !
А в иншого сіромахи
Ні хати, ні поля,
Тільки торба ; а з торбини
Виглядає доля,
Мов дитинка ; а він її
Лас, проклинає
І за чвертку закладає, —
Ні, не покидає !

Як ренях той, учепиться
За латані поли
Та й збірає колосочки
На чужому полі;
А там — снопи, а там — скирти,
А там — у палатах
Сидить собі сіромаха,
Мов у своїй хаті.
Такая-то доля тая, —
Хоч і не шукайте:
Кого схоче — сама найде,
У колисці найде.

Ще на Україні веселі
І вольнії пишались села
Тоді, як праведно жили
Старий козак і діток двох...
Ще за Гетьманщини старої
Давно се діялось колись.

Так, коло полудня, в неділю,
Та на зелених ще й святках,
Щід хатою в сорочці білій
Сидів, з бандурою в руках,
Старий козак.

— „І так, і сяк!“

Старий міркує, розмовляє:
„І треба б,“ каже, „й трохи шкода.
А треба буде; два-три годи
Нехай по світу погуляє
Та сам свої пошукає,
Як я шукав колись... Ярино!
А де Степан?“ — „А он, під тином,
Неначе вкопаний, стоїть.“
— „А я й не бачу! А ідіть
Лишень сюди, та йдіть обов...
А нуते, діти, оттакої!“ —

І вшкварив по струнах.
Старий грає, а Ярина
З Степаном танцює;
Старий грає, примовляє,
Ногами тупцює.

„Як-би мені лиха та лиха,
Як-би мені свекрівонька тиха,
Як-би мені чоловік молодий,
До другої не ходив, не любив!

Ой гоп, чики-чики! —
Та червоні черевики,
Та троїсті музики,
Од віку до віку
Я любила б чоловіка!
Ой гоп! Заходивсь,
Зробив хату, оженивсь,
І піч затопив
І вечерять наварив.“

— „А ну те, діти, отакої!“ —
І старий піднявся;
Як ударить, як ушкварить, —
Аж у боки взявся.

„Чи так, чи не так, —
Уродив постернак,
А петрушку
Бриши в юшку, —
Буде смак, буде смак!
Ой так, таки так,
Оженився козак:
Кинув хату
І кімнату,
Та й потяг у байрак.“

— Ні, не така вже, підтопталась
Стара моя сила:
Утомився . . . А все це ви
Так розворушили.
О, бодай вас! Що-то літа!

Ні вже, не до-ладу . . .
Минулося. Іди лишень
Полуднувать лагодь;
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'їсти
Іди ж, доню . . . А ти, сину,
Послухавш вісти.
Сідай лишень. Як убили
Твого батька Івана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане, —
Ще й не лазив.“ — „То я не син,
А чужий вам, тату?“ —
— „Та не чужий! стрівай лишень.
От, умерла й мати,
Таки твоя, а я й кажу
Покійній Марині —
Моїй жінці: а що, кажу,
Візьмем за дитину —
Тебе б оце? — Добре, каже
Покійна Марина:
Чому не взять? — Взяли тебе
Ми, та й спарували
З Яриночкою до-купи . . .
А тепер осталося
Ось-що робить: ти на літі,
І Ярина зріє; —
Треба буде людей шукать
Та що-небудь діять.
Як ти скажеш? — „Я не знаю,
Бо я думав . . . тев . . .“
— „Що Ярина сестра тобі?
А воно — не тев;
Воно просто: любітеся,
Та й з Богом до шлюбу.
А поки-що, треба буде
І на чужі люде
Подивитись, як там живуть:

Чи орють,
Чи не на ораному сіють,
А просто — жнуть
І немолоченее віють;
Та як і мелють і їдять —
Все треба знать.
Так от-як, друже: треба в люде
На рік, на два піти
У наймити;
Тоді й побачимо, що буде.
Бо хто не вмів заробить,
То той не вмітиме й пожить.
А ти як думаєш, небоже? . . .
Не думай: коли хочеш знать,
Де лучче лихом торгувать,
Іди ти в Січ. Як Бог поможе, —
Там наїсися всіх хлібів;
Я їх чи-мало попоїв:
І досі нудно, як згадаю!
Коли здобудеш — принесеш;
А коли згубиш — поживеш
Моє добро! то хоч звичаю
Козацького наберешся,
Та побачиш світа,
Не такого, як у бурсі,
А живі мислі те
З товариством прочитаєш,
Та по-молодечи
Будеш Богу молитися,
А не по-чернечи
Харамаркать. От-так, сину! —
Помолившись Богу,
Осідлаєм буланого,
Та й гайда в дорогу!
Ходім лишень полуднувать.
Чи ти вже, Ярино,
Змайструвала нам що-небудь?
Оттаке-то, сину! . . .“ —

„Уже, таточку!“ озвалась
Із хати Ярина.

Не їсться, не пьється і серце не бьється,
І очі не бачять, не чуть голови!
Замість шматка хліба — за кухоль береться.
Дивиться Ярина та нишком сміється.
— „Що се ёму стало? Ні їсти, ні пити,
Нічого не хоче! Чи не занедужав?
Братіку Степане, що в тебе болить?“ —
Ярина питає. Старому байдуже,
Ніби-то й не чує. — „Чи жать, чи не жать,
А сіяти треба!“ — старий промовляє
Ніби-то до себе. — „А нумо вставать!
До вечерні, може, ще попкандибаю.

А ти, Степане, ляжеш спать,
Бо завтра рано треба встать
Та коня сідлать.“

— „Степаночку, голубчику!
Чого се ти плачеш?
Усміхнися, подивися:
Хиба ти не бачиш,
Що й я плачу? Розсердився
Бог знає на кого,
Та й зо мною не говорить.
Утечу, їй-Богу,
Та й сховаюсь у бур'яні . . .
Скажи бо, Степане,
Може й справді нездужавш?
Я зілля достану,
Я побіжу за бабою . . .
Може, це з пристріту?“
— „Ні, Ярино, мов серце,
Мій рожевий квіте! . . .
Я не брат тобі, Ярино!
Я завтра покину
Тебе й батька, — на чужині
Де-небудь загину;

А ти мене й не згадаєш, —
Забудеш, Ярино,
Свого брата“ . . . — „Схаменися!
Йй-Богу, з пристріту!
Я не сестра? . . . хто ж оце я?
О, Боже мій світе!
Що тут діять? Батька нема,
А він занедужав
Та ще й умре. О, Боже мій!
А ёму й байдуже,
Мов сміється. Степаночку!
Хиба ти не знаєш,
Що без тебе і таточка
І мене не стане?“ —
— „Ні, Ярино, я не кину,
А тільки поїду
Недалеко. А на той рік
Я до вас приїду
З старостами — за тобою
Та за рушниками . . .
Чи подаєш?“ — „Та цур тобі
З тими старостами!
Ще й жартув!“ — „Не жартую,
Йй-Богу, Ярино,
Не жартую!“ . . . — „Та це й справді
Ти завтра покинеш
Мене й батька? Не жартуєш?
Скажи бо, Степане,
Хиба й справді не сестра я?“ —
— „Ні, мов кохання,
Мов серце!“ — „Боже ж ти мій!
Чому я не знала?
Була б тебе не любила
І не цілувала . . .
Ой, ой, сором! Геть од мене!
Нусти мене! Бачиш,
Який добрий! Та нусти бо!
Йй-Богу, заплачу.“ —

І заплакала Ярина,
Як тая дитина.
І крізь слёзи промовляла:
„Покине! покине!“
Як той явір над водою,
Степан похилився,
Щірі слёзи козацькі
В серці запеклися,
Мов у пеклі. А Ярина
То клене, то просить,
То замовне, подивиться,
І знов заголосить.
Не чулися, як смерглося;
І сестру і брата,
Ніби скованих до-купи,
Застав батько в хаті.

І світ настав, а Ярині
Не спиться, — ридає.
Уже Степан із криниці
Коня напуває.
Й вона з відрами побігла
Ніби за водою
До криниці. А тим часом
Запорозську зброю
Старий виніс із комори.
Дивиться, радіє,
Приміряє, ніби знову
Старий молодіє.
Та й заплавав. — „Зброе моя,
Зброе золотая! . . .
Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи, моя ти зброе,
Молодій ще силі,
Послужи ёму так щиро,
Як мені служила! —
Вернулися од криниці,

І Степан сідлає
Коня, свого товарища,
Й жуан надіває.
А Ярина дає зброю,
На порозі стоя;
Степан її надіває,
Та плачуть обоє.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
Й самопал семип'яденний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого юнака.
Веде коня за поводи
Та плаче Ярина;
Старий батько іде рядом,
Научає сина:
Як у війську пробувати,
Старшин шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.
— „Нехай тебе Бог заступить!“
Як за селом стали,
Сказав батько, — та всі трое
Разом заридали.
Степан гукнув, і курява
Шляхом піднялася.
— „Не барися, мій синочку,
Швидче повертайся!“
Сказав старий. А Ярина,
Мов тая ялина
При долині, похилилась . . .
Мовчала Ярина,
Тільки слізи утирає,
На шлях поглядає;
Із куряви щось вигляне

І знов пропадає;
Ніби шапка через поле
Котиться, чорніє,
Проподає, мошечкою
Тільки-тільки мріє,
Та й пропало. Довго-довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина
Із куряви. Не вирнула —
Пропала! І знову
Заплазала Яриночка
Та й пішла до-дому.

Минають дні; минає літо;
Настала осінь, шелестить
Пожовкле листя; мов убитий
Старий під хатою сидить:
Дочка нездужає Ярина!
Їго єдина дитина
Покинуть хоче. З ким дожить,
Добити віку вікового?
Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа,
Згадав, — та й заплакав
Багатий сивий сирота. —

— „В Твоїх руках все на світі,
Твоя всюди воля!
Нехай буде так, як хочеш, —
Така моя доля! . . .“
Старий вимовив, і нишком
Богу помолився;
Та й пішов собі з-під хати
В садок походити.

І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає

Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї!
І сонечко серед неба
Опинилось — стало,
Мов жених той молодую,
Землю оглядало.
І Ярина вийшла з хати
На світ Божий глянуть,
Ледве вийшла; усміхнеться,
То піде, то стане,
Розглядає, дивується,
Та любо, та тихо,
Ніби вчора народилась . . .
А лютеє лихо
В самім серці ворухнулось
І світ запалило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась;
Як з квіточки роса в-ранці —
Слєзи полилися . . .
Старий батько коло неї
Як дуб похилився.

Одужала Яриночка.
Ідуть люде в Київ
Та в Почаїв помолитись,
І вона йде з ними.
У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигорського Спаса
Тричі причащалась;
У Почаїві святому
Ридала-молилась,
Щоб Степан той, доля тая,
Їй хоча приснилась.
Не приснилась! . . . Вернулася . . .
Знову забіліла
Зіма біла. За зимою

Знов зазеленіла
Весна Божа. Вийшла з хати
На світ дивуватись
Яриночка, та не Бога
Святого благати,
А нищечком у ворожки
Про ёго спитати . . .

І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан-долю та весілля
З воску виливала.
— „Он, бачиш: кінь осідланий
Тунає ногою
Під козаком; а он-де йде
Дідусь з бородою
Аж до колін. Отто гроші;
Як би догадався
Козак оттой злякать діда . . .
Злякав! — та й сховався
За могилу, лічить гроші . . .
А он знову шляхом
Козак іде, ніби старець,
То, бач, ради страху,
Щоб ляхи, або татари
Часом не спіткали.“ —
І радесенька Ярина
До-дому верталась.

Уже третій і четвертий
І п'ятий минає
Немалий рік, а Степана
Немає, немає!
І стежечка-доріжечка
Яром та горою
Утоптана до ворожки,
Поросла травкою, —
Нема ёго! . . . У черниці

Косу розплітає
Безгаланна; коло неї
Падає-благає
Старий батько, — хоч літечко,
Хоч Петра діждати,
Хоч зеленої неділі . . .

Діждались, і хату
Уквітчали гарнесенько,
І в сорочках білих
Невеселі, мов сироти,
Під хатою сіля.
Сидять собі та сумують.
Слухають . . . щось грає
Мов на кобзі, на улиці,
І ніби співає . . .

ДУМА.

„У неділю в-ранці рано
Синє море грало:
Товариство кошового
На раді прохало:
„Благослови, отамане,
Байдаки спускати,
Та за Тендер погуляти,
Турка пошукати.“

Чайки й байдаки спускали,
Гарматами рештували,
З Дніпрового гирла широкого випливали,
Серед ночі темної,
На морі синьому,
За островом Тендером потопали, пропадали . . .
Один потопав,
Другий виринає,
Козацьтву-товариству із синєї хвилі рукою махає
І зично гукає:

„Нехай вам, панове-товариство, Бог допомагає!“

І в синій хвилі потопає, пропадає . . .

Тільки три чайки, слава Богу,

Отамана курінного,

Сироти Степана молодого,

Сине море не втопило,

А в Турецьку землю Агарянську

Без кормил прибило.

Тоді сироту Степана,

Козака лейстрового,

Отамана молодого,

Турки-яничари ловили,

З гармати гримали,

В кайдани кували,

В тяжкую неволю завдавали . . .

Ой Спасе наш Межигорський,

Чудотворний Спасе!

І лютому ворогові

Не допусти власти

В Турецькою землю, в тяжкую неволю!

Там кайдани по три пуди,

Отаманам — по чотири . . .

І світа Божого не бачать, не знають,

Під землею камінь ламають,

Без сповіді святої умирають,

Як собаки здихають.

І згадав сирота Степан в неволі

Свою далеку Україну,

Нерідного батька старого,

І коника вороного,

І нерідну сестру Ярину . . .

Плаче, ридає,

До Бога руки здіймає,

Кайдани ламає,

Утікає на вольную волю . . .

Уже на третєму полі

Турки-яничари догнали,

До стовпа в'язали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали,
В кайдани кували,
В тюрму посадили
Та й замурували . . .“

От-так на улиці, під тином,
Ще молодий кобзарь стояв
І про невольника співав.
За тином слухала Ярина,
І не дослухала — упала.

„Степаночку! Степаночку!“
Кричала, ридала.
„Степаночку, моє серце!
Де ж це ти барився?
Тату! тату! ідіть сюди,
Ідіть, подивіться!“ —
Прийшов старий, розглядає,
І свого Степана
Не пізнає. Таке з ёго
Зробили кайдани.
— „Сину ти мій безталанний!
Моя ти дитино!
Де ти в світі погибав,
Сину мій єдиний?“ —

Плаче старий та ридає,
Й Степан сліпий плаче:
Невидючими очима
Мов сонце побачив.
І беруть ёго під руки
І ведуть у хату;
І вітає Яриночка
Мов рідного брата;
І голову ёму змила
І ноги умила,

І в сорочці тонкій, білій
За стіл посадила;
Годувала, напувала,
Положила спати
У кімнаті, — і тихенько
Вийшла з батьком з хати.
Через тиждень без старостів
За Степана свата
Старий свою Яриночку, —
І Ярина в хаті . . .
„Ні, не треба, мій таточку,
Не треба, Ярино!“ —
Степан каже: „я загинув,
На віки загинув!
За що ж свої молодії
Ти літа погубиш
За калікою, Ярино? . . .
Насміються люде,
І Бог святий покарає,
І прожене долю
З цієї хати веселої
На чужее поле . . .
Ні, Ярино! Бог не кине
І знайде дружину;
А я піду в Запорозжя:
Там я не загину, —
Нагодують.“ — „Ні, Степане,
Моя ти дитино!
І Господь тебе покине,
Як ти нас покинеш.
Оставайся, Степаночку;
Коли не хоч братись,
То так будем: я — сестрою,
А ти будеш братом,
І дітьми ёму обоє,
Батькові старому.
Не йди од нас, Степаночку,
Не кидай нас знову! . . .

Не покинеш? . . . “ — „Ні, Ярино!“ —

І Степан остався.

Зрадів старий мов маленький,

Аж за кобзу взявся,

Хотів вшкварить метелицю

З усієї сили,

Та не вшкварив . . .

Під хатою

Усі трое сіли.

„Розкажи ж ти нам, Степане,

Про свою недолю;

Бо й я таки гуляв колись

В Турецькій неволі.“

— „Отто ж мене, вже сліпого

На світ випускали

З товариством. Товариство

На Січ прямувало

І мене взяло з собою,

І через Балкани

Простали ми в Україну

Вольними ногами;

А на тихому Дунаю

Нас перебігають

Січовики-Запорозці

І в Січ завертають . . .

І розказують, і плачуть,

Як Січ руйнували,

Як москалі срібло, злото

І свічі забрали

У Покрові; як козак

В-ночі утікали

І на тихому Дунаю

Новим Кошем стали;

Як цариця по Києву

З Нечосом ходила

.

І як степи Запорозькі

Тоді поділили

І панам на Україні
Люд закріпостили . . .

.
От-так, тату! Я щасливий,
Що очей не маю,
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю . . .

.

Оттаке-то! тяжко, тату,
Із своєї хати
До турчина поганого
В сусіде прохатись.
Тепер, кажуть, в Слободзеї
Останки збирає
Головатий, та на Кубань
Хлопців підмовляє . . .
Нехай йому Бог допоможе!
А що з того буде —
Святий знає: почувємо,
Що розкажуть люде.“

От-так вони, що-день Вожий,
У двох розмовляли
До півночі, а Ярина
Господарювала,
Та святих оттіх благала . . .
Таки ж ублагала:
На всеїдній у неділю
Вона спарувалась
З сліпим своїм . . .

Такеє-то
Скоїлось на світі,
Мої любі дівчаточка,
Рожеві квіти!
Такеє-то. Одружились
Мої молодії.
Може воно й не до-ладу

Та що маю діять,
Коли таке сподіялось.

Рік уже минає,
Уже й другий. З дружиною
Ярина гуляє
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука пузанчика
Чолом оддавати . . .

Е П І Л О Г.

Оце і вся моя дума . . .
Не здивуйте, люде!
Те, що було, минулося
І знову не буде.
Минулися мої слізи,
Не рветься, не плаче
Поточене старе серце
І очі не бачать
Ні тихої хатиночки
В забутому краю,
Ні тихої долиночки,
Ні темного гаю;
Ні дівчини молоді
Й малої дитини
Я не бачу щасливої . . .
Все плаче, все гине!
І рад би я сховатися,
Але де? — не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають! . . .
Серце вяне, засихає,
Замерзають слізи . . .

І втомивсь я, одинокий,
На самій дорозі . . .
Оттаке-то . . . не здивуйте,
Що вороном кричу:
Хмара сонце заступила —
Я світа не бачу! . . .
Ледві-ледві о-півночі
Серцем прозираю
І немощну мою душу
За світ посилаю
Сцілющої й живущої
Води пошукати:
Як инколи, то й принесе
І покропить в хаті, —
І засвітить огонь чистий,
І сумно і тихо
Розповідає про весілля,
Звертає на лихо . . .

Тепер мені про сліпого
Сироту кінчає,
Але як довести краю —
І сама не знає:
Бо не було того дива
Може спокон-віку,
Щоб щаслива була жінка
З сліпим чоловіком.

От же сталось таке диво!
Год, другий минає,
Як побрались; а дивишся —
В купочці гуляють
По садочку . . . Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука маленького
Чолом оддавати.

ПОСЛАНІЄ

СЛАВНОМУ П. Ж. ШАФАРИКОВІ.

При поезії «Іван Гус», або «Бретик».

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Сусіде злі; ¹⁾ нагрілися
Та й полягли спати,
І забули теплий попіл
По полю розвіять . . . ²⁾
Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє
Огню іскра великого,
Тліє, не вгасає,
Підпалу жде, як той местник
Часу дожидає,
Злого часу. ³⁾ Тліла іскра,
Тихо дотлівала
На розпутті широкому,
Та й гаснути стала.

От-так Німота запалила
Велику хату, і сімью —
Сімью Славян роз'єднала, ⁴⁾
І нишком тихо упустила
Усобиць лютюю змію.

Подилися ріки крови,
Пожар погасили, ⁵⁾
А Німчики пожарище
Й сиріт поділили; ⁶⁾
Виростали у кайданах
Славянські діти,
І забули невольники,
Чії вони діти. ⁷⁾

А на давнім пожарищі
Искра братства тїла, —
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих . . .
І дождалась. Прозрів-еси
В попелі, глибоко
Огонь добрий, смілим серцем,
Смілим орлім оком!
І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі . . .
І Славян сімью велику,
Во тьмі і неволі,
Перелічив до одного,
Перелічив трупи,
А не Славян, — і став-еси
На великих купах
На розпутті всевітнїму
Ізекїлем,
І, о диво! трупи встали
І очі розкрили!
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови
На віки і віки! —
І потекли в одно море
Славянські ріки!
Слава тобі, любомудре, *)
Чеху-Славянине,
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді! Твоє море
Славянське, нове,
Затого вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
І добрим кормилом, —
Попливе на вольнім морі,
На широких хвилях!

Слава ж тобі, Шафарику,¹⁾
Во віки і віки,
Що звів-еси в одно море¹⁰⁾
Славянські ріки!

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту — думу немудрую
Про Чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче! а я нишком¹¹⁾
Богу помолюся,
Щоб усі Славяне стали
Добрими братами,
І синами сонця правди
І єретиками
Оттакими, як констанський
Єретик великий! . . .
Мир мирові подарують
І славу во віки!

22. Нолбрь 1845.

Переяслав.

Варьянти по рукопису, зіставшомуся у сина П. Ж. Шафарика, що тепер профессором в Чеській Техничеській Академії у Празі. У тому рукопису це «Посланіє» зветься: Посвященіє поеми «Єретик» Шафарикові.

1) Сусідовьки; наградися

9) Й сиріт розділили.

2) І забули сірий попід
По вітру розвіять.

7) І забули у неволі,
Що вони на світі!

3) Непевного. Таїла іскра
Незримо сила

8) Славянину.

4) Славян тих славних порізнила
І тихо-тихо упустила

6) Слава тобі, славний Чеху,

10) Ізлив-еси в одно море

5) Пожар згасили,

11) . . . а я тихо

1846.

ПУСТКА.

(М. С. Щепкину.)

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я — ще боюся . . .
Боюся ще погорілу
Хату руйнувати,
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати . . .
Може вернеться надія
З тисю водою
Цілющою, живучою —
Дрібною слёзою;
Може вернеться в некриту
Пустку зімувати,
І узріє і нагріє
Погорілу хату,
І вимете, і виміє,
І світло засвітить;
Може ще раз прокинеться
Мої думи-діти;
Може ще раз пожурюся,
З дітками заплачу,
Може ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу!

УТОПЛЕНА.

 Вітер в гаї не гуляє —
В ночі спочиває;
Прокинеться, — тихесенько
В осоки питає:
„Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? хто се? . . .
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси? . . .
Хто се, хто се?“ тихесенько
Спитає-повіє,
Та й задріма, поки неба
Краї зачервоніє.

„Хто се, хто се?“ питаєте
Цікаві дівчата.
Отто дочка по сім боці,
По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
У нас на Україні.
Серед села вдова жила
У новій хатині,
Білолиця, кароока
І станом висока,
У жупані, кругом пані,
І спереду й збоку.

І молода — нівроку їй, —
А за молодю,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять. І за нею
Козаки ходили,
Поки вдова без сорома
Дочку породила;
Породила, та й байдуже;
Людам годувати
В чужім селі покинула:
Оттака-то мати! . . .
Постривайте, що ще буде!
Годували люде
Малу дочку, а вдовиця,
В неділю і в буддень,
З жонатими, з паробками,
Шила та гуляла,
Поки лихо не шітало,
Поки не та стала:
Не счулася, як минули
Літа молодії . . .
Лихо, лихо! мати вяне,
Дочка червоніє,
Виростає . . . Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
„Я Ганнусі не боюся!“
Співає матуся;
А козаки як хміль оттой,¹⁾
Вьються круг Ганнусі.²⁾
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, вяне, як зостріє
Ганнусю чорняву.

¹⁾ А козаки свіються їй. (Вид. Семиренко 1860 р., стр. 19).

²⁾ Ганнусі поргають. (ib.)

Побачила стара мати,
Сказилася люта:
„Чи бач, погань розхристана,^{*)}
Байстрия необуте!
Тн вже виросла, дівуш,
З хлопцями гуляєш . . .
Пострівай же, ось я тобі! . . .
Мене зневажавш?^{*)}
Ні, голубко!“

І од злості
Зубами скрегоче.
Оттака-то була мати! . . .
Де ж серце жіноче?
Серце матері? . . . Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати стан гнучкий, високий,
А серця — не мати.
Івогнеться стан високий,
Брови полиняють,
І не чується; а люде
Сміючись згадають
Ваші літа молоді,
Та й скажуть: ледащо!
Тяжко плакала Ганнуса,
І не знала за що,
За що мати згнущається,
Лас-проклинає,
Своє дитя без сором
Байстриям нарікає.
Катувала, мордувала,
Та не помогало;
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала;
Як калина при долині
В-ранці під росею,

^{*)} . . . розстрипана. (ib.)

^{*)} . . . запехавш? (ib.)

Так Ганнуса червоніла,
Милася слезою.
„Заворожена! . . . стривай же!“
Шепче люта мати!
„Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!“

Найшла відьму

І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
Не помогло . . . Кляне мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
„Душно мені; ходім, дочко,
До ставка купатись.“
— „Ходім, мамо.“

На березі

Ганна роздяглася,
Роздяглася, розкинулася
На білій сорочці;
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці . . .
І я колись . . . Та цур ёму!
Сором — не згадаю.
Як дитина, каліною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.
Мати дивиться на неї,
Од злості німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхристана, боса,
З роту піна; мов скажена
Рве на собі коси.

Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.
„Мамо! мамо! що ти робиш?“
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала,
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, сию
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе . . . от-от доплив!
Пурнув, виринає —
І утоплену Ганнусю
На беріг виносять,
Із рук матері заклятих
Вириває коси.
„Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися, усміхнися!
Не хочеш? не хочеш!“
Плаче, падає коло неї,
Розкриває, цілує
Мертві очі. „Подивися! . . .
Не чує, не чує!“
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати:
Очі вивело із лоба
Од страшної муки!
Втербила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
„Немає в мене роду,
Немає долі на сім світі, —
Ходім жити в воду!“ —
Підняв її, поцілував . . .
Хвиля застогнала,

Розкрилася, закрилася,
І сліду не стало . . .

З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купаються дівчата,
Обходять горою;
Як угледять, то христяться,
І зовуть заклятим . . .
Сумно-сумно кругом ёго . . .
А в-ночі, дівчата,
Випливає з води мати.
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхристана,
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивиться на сей бік,
Рве на собі коси . . .
А тім часом синя хвиля
Ганнусю виносить.
Голісінька, стрепенється,
Сяде на пісочку . . .
І рибалка випливає,
Несе на сорочку
Баговіння зеленого;
Поцілує в очі, —
Та і в воду: соромиться
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивиться . . .
І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї:
Тільки вітер з осокою
Шепче: „Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?“

Н. МАРКЕВИЧУ.

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате!
Маєш крила, маєш силу;
Є-коли літати.
Тепер летяш в Україну;
Тебе виглядають;
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, самотній,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині!
Чого ж серце б'ється, рветься?
Я там самотній . . .
Самотній . . . а Вкраїна!
А степи широкі!
Там повіє буйнесенький,
Як брат заговорить;
Там в широкім полі воля;
Там синіє море,
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють, —
Розмовляють, сумуючи;
Оттака їх мова:
„Було колись, минулося, —
Не вернеться знову!“
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними . . .
Та-ба, — доля приборкала
Між людьми чужими!

~~~~~

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ

КОТЛЯРЕВСЬКОМУ.

 Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гніє з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, — не знає!
Згадай лихо — то й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре — серце вяне:
Чому не осталося?

Отто ж гляну, та й згадаю:
Було, як смеркає,
Защобече на калині, —
Ніхто не минає:

Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убірає, доглядає, —
Не мине калину;

Чи сирота, що до-світа
Мусить уставати,
Опиниться, послухає, —
Мов батько та мати,
Розпитують, розмовляють:
Серце б'ється любо,
І світ божий, як велик-день,
І люде, як люде!

Чи дівчина, що милого
Що-день виглядає,
Вяне, сохне сиротою,
Де дітись не знає, —

Піде на шлях подивиться,
Поплакати в лози;
Защобече соловейко,
Сохнуть дрібні слізи,
Послухає, усміхнеться,
Піде темним гаєм . . .
Ніби з милим розмовляла.

А він знай співає,
Та дрібно, та рівно, як Бога благає,
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві — піде луна гаєм,
Піде та й замовкне: на-що щebetать?
Запеклюю душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить;
Нехай він лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить.

Засне долина, — на калині
І соловейко задріма.
Повіс вітер по долині,
Пішла дібровою луна,
Луна гуляє — божа мова,
Встануть сердеги працювать,
Пійдуть корови на діброви,
Вийдуть дівчата воду брать,
Вигляне сонце. Рай та й годі!
Верба сміється, — свято скрізь!
Злодій заплаче, дарма що злодій.

Так було перш; тепер дивись:
Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноко
Гніздечко гойдає.
А де дівся соловейко? —
Не питай: не знає!

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський от-так щебетав ;
Замовк, неборака, сиротами кинув
І гори, і море, де перше вітав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою.
Все осталося, все сумус,
Як руїни Трої ;
Все сумус, тільки слава
Сонцем засіяла :
Не вмре кобзарь, бо на віки
Їго привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люде ;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть.

Праведная душе ! прийми ж мою мову,
Немудру та щиру, прийми, привітай,
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово,
Та про Україну мені заспівай.
Нехай усміхнеться душа на чужині,
Хоч раз усміхнеться, дивлючись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сивий орле, бо я одинокий
Сирота на світі в чужому краю ;
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік — човна не дають !
Згадаю Єнея, згадаю родину,
Згадаю — заплачу, як тая дитина ;
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може я й темний, нічого не бачу,
Може моя доля на тім боці плаче,
Бо сироту всюди люде осміють ;
Нехай би сміялись, та там море грає,
Там місяць, там сонце яснійше сяє,

І з вітром могила в степу розмовляє,
Там неодинокій з нею був би я.
Праведная душе! прийми мою мову,
Немудру та щиру, прийми, привітай,
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене, хоч на одно слово,
Та про Україну мені заспівай.

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацьке,
А думка говорить:
„Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, няньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити.“
Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Думав, доля зострінеться, —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
До-дому ключами.
Плаче козак, — шляхи биті
Заросли тернами.

~~~~~

ДУМКИ.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш, —
Збуди ёго, заграй ти з ним,
Спитай синє море:
Воно знає, де мій милий,
Бо ёго носило;
Воно скаже, синє море,
Де ёго поділо.
Коли милого втопило,
Розбий синє море;
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку . . .
Найду ёго, пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!
Коли ж милий на тім боці, —
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить:
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче, то й я плачу;
Коли ні, — співаю;
Коли ж згинув чорнобривий,
То й я погибаю.
Тоді неси мою душу
Туди, де мій милий;
Червоною калиною
Постав на могилі.
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати:
Буде над ним ёго мила
Квіткою стояти.
І квіткою й калиною
Цвісти над ним буду,

Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люде.
Я в-вечері посумую,
А в-ранці поплачу ;
Зійде сонце — утру слёзи,
Ніхто й не побачить !
Вітре буйний, вітре буйний !
Ти з морем говориш, —
Збуди ёго, заграй ти з ним,
Спитай синє море . . .

На що мені чорні брови,
На що карі очі,
На що літа молодії,
Веселі дівочі ?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру лияють.
Серце вяне, нудить світом,
Як пташка без волі.
На що ж мені краса моя,
Коли нема долі ?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити :
Свої люде — як чужії,
Ні з ким говорити ;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі ;
Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує ;
Ніхто ёго не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люде не спитають,

Та й на-що питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце, плачте очі,
Поки не заснули,
Голоснійше, жалібнійше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море,
Чорнявому зрадливому
На лютеє горе!

Тяжко-важко в світі жити

Сироті без роду:
Нема куди прихилиться, —
Хоч з гори та в воду!
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б, — тяжко жити,
І нема, де дітись.
В того доля ходить полем —
Колоски збирає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Їго люде знають;
А зо мною зострінуться —
Мов не добачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує;
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.

„Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе щиро,

Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш.
А я піду на край світа . . .
На чужій сторонці
Найду гращу, або згину,
Як той лист на сонці.“

Пішов козак сумуючи —
Нікого не кинув;
Шукав долі в чужім полі,
Та там і загинув.
Умираючи дивився,
Де сонечко сяє . . .
Тяжко-важко умірати
У чужому краю!

~~~~~

За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці — і ніхто не бачить.

Кому ж її покажу я?
І хто тую мову
Привітає, угадає
Велике слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже . . .
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.
А що вродить з того плачу?
Болиголов, брате . . .
. . . . .
Нехай, брате! а ми будем
Сміятись та плакати.

~~~~~

Чого мені тяжко? чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? . . . Серце мов трудне,
Чого ти бажавш? що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, мов серце, на віки засни,
Невкрите, голодне . . . а люд навісний
Нехай скаженіє . . . закрий, серце, очі! . . .

~~~~~

Минають дні, минають ночі;
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя . . . гаснуть очі;
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу, й не сміюсь . . .

Доле, де ти? доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замірати,
І гнилою колодою
По світу валятись;
А дай жити — серцем жити
І Тебе хвалити,
І Твій світ нерукотворний
І людей любити . . .

Страшно внасти у кайдани,
Умірать в неволі;
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,

І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого!... однаково —
Чи жив, чи загинув...

Доле, де ти? доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!...

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе...
Так і доля: того лама,
Того нагинає,
Мене котить — і де спинить,
І сама не знає!...
У якому краї мене заховають,
Де я прихлюся — на віки засну?
Коли нема долі, нема талану,
То нікого й кинуть... Ніхто не згадає,
Не скаже хоть на сміх: „нехай спочиває, —
Тільки ёго й долі, що рано заснув!...“

„Не хочу я женитися,
Не хочу я братись:
Не хочу я у запічку
Дітей годувати.
Не хочу я, моя мати,
За плугом ходити:
Оксамитові жупани
На рідлі носити.“

А піду я одружуся
З моїм вірним другом —
З славним батьком Запорозьським
Та з Великим Лугом.
На Хортиці у матері
Буду добре жити
У оксамиті ходити,
Меди-вина пити.“

Нішов козак нерозумний
Славі добувати . . .
Осталася сиротою
Старенькая мати.
Ой згадала в неділеньку
Сідаючи їсти :
„Нема мого сина Йвана,
І немає вісті!“

Не через два, не три літа,
Не через чотирі
Вернувся наш Запорожець,
Як та хиря-хиря,
Обідранний, облатаний,
Калікою в хату.
Оце тобі Запорожця
І сердешна мати!
Нема кому привітати,
Ні з ким пожуритись :
Треба було б молодому,
Треба б одружитись.
Минулися молодії
Веселії літа ;
Немає з ким остилого
Серденька нагріти,
Нема кому зострінути,
Затопити хату,
Нема кому води тії
Каліці подати.

~~~~~

Не женися на багатій, бо вижене з хати;
Не женися на убогій, бо не будеш спати.
Оженись на вольній волі, на козацькій долі;
Яка буде, така й буде, — чи гола, то й гола! —
Та ніхто не розважає, ніхто не питає:
Чого болить? і де болить? — сам про теє знаєш.
У двох, кажуть, і плакати — мов легше неначе...
Врештуть люде: легше плакати, як ніхто не бачить.

Не завидуй багатому: багатий не має
Ні приятні, ні любови, — він все те наймає;
Не завидуй могутчому, бо той заставляє;
Не завидуй і славному: славний добре знає
Що не ёго люде люблять, а ту тяжку славу,
Що він кров'ю та слёзами вилє на забаву.
І молоді як війдуться, то любо та тихо,
Як у раю, — а дивинся: ворухиться лихо...
Не завидуй же нікому, — дивись кругом себе:
Нема раю на всім світі, — хіба-що на небі?

1847.

(Перше піроччя.)

РУСАЛКА.

Породила мене мати
В високих палатах,
Та й понесла серед-ночі
У Дніпрі скупати.
Купаючи, розмовляла
Зо мною, малою :
— „Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою,
Та випливи русалкою
Завтра серед-ночі;
А я виїду гуляти з ним,
А ти й залоскочеш.
Залоскочи, мов серце,
Нехай не сміється
Надо мною, молодю ;
Нехай пье-ушьється
Не моїми кров-слізами —
Синію водою
Дніпровою. Нехай собі
Гуляє з дочкою.
Пливи ж, моя єдина !
Хвилі мої, хвилі,
Привітайте русалоньку ! . . . “ —
Та й заголосила,
Та й побігла. А я собі
Плила за водою,

Поки сестри не зостріли,
Не взяли з собою.
Уже з тиждень, як росту я,
З сестрами гуляю
О-півночі, та з будинку
Батька виглядаю.
А може, вже поєдналась
З паном у палатах;
Може, знову розкошує
Моя грішна мати.“
Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,
Мов плиточка; а лозина
Тихо похитнулась.

Вийшла мати погуляти —

Не спиться в палатах;
Пана Яна нема дома,
Ні з ким розмовляти.
А як прийшла до берега,
То й дочку згадала,
І згадала, як купала
І як примовляла;
Та й байдуже . . . Пішла собі
У палати спати;
Та не дійшла: довелося
В Дніпрі ночувати.
І не чулась, як зусіли
Дніпрові дівчата,
Та до неї: ухопили,
Та й ну з нею гратись.
Радісінькі, що піймали. —
Грались, лоскотали,
Поки в вершу не запхали;
Та й зареготались.
Одна тільки русалонька
Не зареготалась.

~~~~~

ЛІЛЕЯ.

За що мене, як росла я,
Люде не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту, дивуються,
Не знають, де діти?
Скажи мені, мій братіку,
Королевий цвіте.“
— Я не знаю, моя сестро. —
І цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
До білого пониклого
Личенька лілей.
І заплакала лілея
Росою-слезою,
Заплакала і сказала:

— „Брате мій! з тобою
Ми давно вже кохавсь,
А я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась.
Моя мати . . . чого вона,
Вона все журилась,
І на мене, на дитину,
Дивилась, дивилась
І плакала? Я не знаю,
Мій брате єдиний,
Хто їй лихо заподіяв.
Я була дитина:

Я гралася, забавлялась ;
А вона все вьяла,
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала,
Та й умерла. А мене пан
Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах ;
Я не знала, що байстря я,
Що ёго дитина.
Пан поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли ёго люде,
Будинок спалили ;
А мене, не знаю за що,
Убили — не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли ; накрили
Острижену ганчіркою,
Та ще й реготались ;
Жида навіть нечистий
На мене плювали.
Оттаке-то, мій братіку,
Було мені в світі !
Молодого короткого,
Не дали дожити
Люде віку. Я умерла
Зімою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг білим,
Аж гай звеселила.
Зімою люде, Боже мій,
В хату не пустили ;
А весною, мов на диво,
На мене дивились.
А дівчата завітчались
І почали звати

Лілею-снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих палатах.
Скажи ж мені, мій братіку,
Королевий цвіте,
На-що мене Бог поставив
Цвітом на сім світі:
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір? . . . Милосердий,
Святий, Боже милий!“ —

І заплакала лілея . . .
А цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білес пониклес
Личенько лілеї.

КАЛИНА.

Чого ти ходиш на могилу?“
„На-силу мати говорила:
„Чого ти плачеш ідучи,
Чого воргуєш у ночі“) ¹⁾
Моя голубка сизокрила?“
— „Так, мамо, так!“
І знов ходила,
А мати плакала ждучи.

Не сон трава на могилі
В ночі процвітає:
То дівчина заручена
Калину сажав,

¹⁾ Чому не спиш ти у ночі. (Рук. вар.)

І слезами поливає,
У Господа просить:
„Пошли, Боже, дощі в ночі
І дрібній роси,
Щоб калина прийнялася
Розпустила віти:
Може, пташкою прилине
Милий з того світа.
Зовью ёму кубелечко
І сама прилину,
І будемо щебетати
В-купці ²⁾ на калині.
Будем плакати, щебетати,
Тихо розмовляти ³⁾
Будем в купочці у-ранці
На той світ літати.“

І калина прийнялася,
Віти розпустила,
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте — не сон трава
В ночі процвітає:
То дівчина з калиною
Плаче-розмовляє:
„Широкая, високая
Калино моя!
Не водою до схід сонця
Поливанная!
Широки слёзи-ріки
Тебе полили.
Їх славою лукавою
Люде понесли.
Зневажають подруженьки ⁴⁾
Подругу свою,

---

²⁾ З шани . . . (рук вар.)

³⁾ Бога вихвалити (вид. Кожанч.)

⁴⁾ Осміяли . . .

Зневажають червону⁵⁾
Калину мою ;
Повий мою головоньку,⁶⁾
Росою умий
І вітами широкими
Од сонця закрій.
Мене знайдуть — поховують,⁷⁾
Мене осміють,
Широкі твої віти
Діти обірвуть.“

В-ранці рано на каліні⁸⁾
Пташка щebetала ;
Під каліною дівчина
Спала не вставала :
Утомилось молоде,
На віки спочило.
Вставало сонце а-за могили⁹⁾
Раділи люде встаючи ;
А мати й спати не лягала,
Вечерять доню дожидала
І тяжко плакала ждучи.

1847. Петербург.

⁵⁾ Осміяли . . .

⁶⁾ Прийми ж . . .

⁷⁾ В-ранці найдуть мене люде (вар. по вид. Кожанч.)

⁸⁾ Не сон трава перед світом

Одцвіла, зів'яла, —

То дівчина на могилі

Плакать перестала,

Перестала слізи лити

І тяжко любити ;

На вік-віки на могилі

Слїзами ушита

Втомилася та й задрімала.

⁹⁾ З за гаю сонечко вставало . . . (Хата.)

Запітка. Було надруковано у збірнику Куліша «Хата.» Ми туточки, дрюкуючи по рукопису, за для свідомості оставлено і вар'яннти, як вони були у Хаті і у вид. Кожанчикова. Ред.

ТРИ ШЛЯХИ.

Ой три шляхи широкі
До-купи зійшлися;
На чужину в України
Брати розійшлися;
Покинули стару матір;
Той жінку покинув,
А той сестру, а найменший —
Молоду дівчину.

Носадила стара мати
Три ясени в полі,
А невістка посадила
Високу тополю;
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена —
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зів'яла:
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті;
Сестра плаче — йде шукати
Братів на чужину,
А дівчину заручену
Кладуть в домовину...

Не вертаються три брати, —
По світу блукають,
І три шляхи широкі
Терном заростають.

ПУСТКА.

 Рано в-ранці новобранці
Виходили із села,
А за ними молодими
Одна дівчина пішла. ¹⁾
Подибала стара мати
Дочку з милим розлучати. ²⁾
Розлучила та вмовляла,
Поки в землю закопала,
А сама в старці пішла.

Стоїть село — не виросло,
Не перемінилось,
Тільки пустка на край села
На бік похилилась.
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибав,
На садочок позирає,
В вікно ³⁾ заглядає.
Заглядає, ⁴⁾ — не вигляне
Чорнобрива з хати,
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А він колись був кликаний, ⁵⁾
Рушники вже ткались,
І хустина мережалась,
Шовком вишивалась :

¹⁾ І дівча одно пішло. (Рукоп. вар.)

²⁾ Дону в полі доганяти.

І догнала, привела,
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила. (ib.)

³⁾ В пустку . . . (ib.)

⁴⁾ Марце, брате, —

⁵⁾ А колись, давно колись-то.

Дунав жити, любитися, ⁶⁾
Весь вік веселитись,
А довелось, мій голубе,
Слѣзами умитись!

Сидить москаль під хатою, ⁷⁾
На дворі смеркає,
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

1847. Петербург.

ХУСТИНА.

Чи то на те Божа воля,
Чи такая її доля? . . .
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась.
Неборає, як голуб, з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки,
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.
Дождалися . . .

З Чигирину
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сіддали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збірались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицання . . .

⁶⁾ Та Бога хвалити,
А довелось . . . ні до кого
В світі прихилитись!

⁷⁾ Сидить собі коло пустки.

Замітка. Було надруковано у збірнику П. А. Куліша «Хата» 1860.

У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вийгравали;
В поход у дорогу славні компанійці
До схід сонечка рушали.
Випровожала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину,
Випровожала сестра свого брата,
А сирому сиротина.
Випровожала, коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила збрую-шаблю золотую
І рушницю-гаківницю.
Випровожала три поля, три милі,
Прощалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Ой хустино-хустиночко,
Мережана шита!
Тільки й слави козацької —
Сіделечко вкрити.

Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася,
Квітчалася, прибіралась;
Що-день Божий сподівалась,
А в неділеньку ходила
Вглядати на могилу.

Минає літо, мина й друге,
А на трейте лнуть
Преславні компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
А за трейтім стиха . . .
Не дивися, безталанна!
Везуть тобі лихо:

Везуть труну малёвану,
Битайкою криту;
А за нею з старшиною
Іде, в чорній свиті,
Сам полковник компанійський,
Характерник в Січи.
За ним ідуть есаули,
Та плачуть ідучи.
Несуть пани есаули
Козацькую зброю:
Литий панцирь порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали;
А на зброї козацька
Кров повасихала.
Ведуть коня вороного —
Розбиті копита,
А на ёму сіделечко,
Хустиною вкрите.

ВЕЧІР.

(Аф. Ал. Лазаревський.)

 Садок вишневий коло хати;
Хрущі над вишнями гудуть;
Плугатарі з плугами йдуть;
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сімья вечера коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає;
А мати хоче научати, —
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх;
Затихло все . . . тільки дівчата
Та соловейко не затих.

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам у-ночі,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає:
— „Нанесли землі,
Та й до-дому пішли,
І ніхто не згадає . . .
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло,
І земля не приймає.
Як запродав Гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти, —
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впились,
І от-тут полягли
У могилі заклятій.“ —
Та й замове, зажуривсь
І на спис похиливсь,
Став на самій могилі.
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав-ридав;
Сині хвилі голосили . . .
З-за Дніпра, із села
Луна гаєм гула,
Треті півні співали.

Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

 Ой стрічечка до стрічечки,
Мережаю три ніченьки,
Мережаю, вишиваю, —
У неділю погуляю!

Ой плахотка-червчаточка, —
Дивуйтеся, дівчаточка,
Дивуйтеся, парубки,
Запорозські козаки.

Ой дивуйтеся, лицяйтеся.
А з іншими вінчайтеся:
Подавані рушники . . .
Оттаке-то, козаки!

 Ой одна я, одна,
Як билинонька в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі;
Тільки дав мені Бог
Красу, карії очі, —
Та й ті виплакала
В самотині дівочій;
Ані братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
Та вже й рванути стала . . .
Де ж дружина моя,
Де ви, добрії люде?!
Їх нема, — я сама,
А дружини — й nebude! . . .

 Не кидай матері!“ казали;
А ти покинула, втекла.
Шукала мати, не найшла,
Та вже й шукати перестала:
Умерла плачучи. Давно
Не чуть нікого, де ти гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибито вікно;
В садочку темному ягнята
У-день пасуться, а в-ночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати;
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилюю, ждучи
Тебе, неквітчану; і в гаї
Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись;
І гай сумує, похилився;
У гаї пташка не співає —
Її в собою занесла;
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка, де ти ходила,
Колочим терном поросла.
Куди полинула, де ділась,
До кого ти перелетіла?
В чужій землі, в чужій сім'ї
Кого ти радуєш? до кого,
До кого руки приросли?
Віщує серце, що в палатах
Ти розкошуєш, і не жаль
Тобі покинутої хати.
Благаю Бога, щоб печаль
Тебе до віку не збудила,
Щоб у палатах не найшла,
Щоб Бога ти не осудила,
І матері не прокляла.

По над полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори:
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде.

Косаря у ночі
Зострічають сичі;
Тне косарь, не спочиває,
Ні на кого не вважає, —
Хоч і не проси.

Не кричи й не проси;
Не клепає коси;
Чи то город, чи то поле,¹⁾
Як бритвою, старий голить
Усе, що даси:

Мужика й шинкаря,
Сироту-гобзаря;
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мине й царя.

І мене не мине
На чужині зотне —
За решоткою задавить.
І хреста ніхто не поставить
І не пом'яне!

30 Мая 1847.

¹⁾ Чи то пригород, чи город. (Рукоп. варіант.)

1847.

(Друге піроччя.)

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині!
Прилітайте, сизокрилі
Мої голубьята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти
З Киргизами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі . . . Та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте ж, мої любі!
Тихими річками
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

МОЇМ СОУЗНИКАМ.

Згадайте, братія моя,
(Бодай те лихо не верталось!),
Як ви гарнесенько і я
Із-за решотки визирали
І, певне, думали: „коли —
На раду тиху, на розмову —
Коли ми зійдемося знову
На сій зъубоженій землі?“

Ніколи, братія, ніколи! . . .
З Дніпра у купі не пьємо,
Розійдемоь, рознесемо
В степи, в ліси свою недолю,
Повіруєм ще трохи в волю,
А потім жити почнемо
Між людьми, як люде . . .

А поки те буде,
Любітеся, брати мої,
Україну любіте,
І за неї безталанну
Господа моліте.
І ёго забудьте, други,
І не проклинайте,
І мене в неволі лютій
Ніколи згадайте . . .

 В неволі тяжко, хоча й волі,
Сказати по-правді, не було;
Та все-таки якось жилось —
Хоть на чужому, та на полі . . .
Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелось.
І жду її і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають,
Що не в Україні буду жить,
Людей і Господа хвалить.

Не спалося; а ніч як море, —
Хоч діялось не в-осені,
Так у неволі. До стіни
Не заговориш ні про горе,
„Ни про младенческіє сны.“
Верчуся, світу дожидаю;
А за дверима про своє
Салдатське нежитіє
Два часові розмовляють.

Перший.

Така ухабиста собою,
И меньше бѣдой не дарила;
А баринъ бѣдненькой такой.¹⁾
Меня-то, слышь, и подсмотрили;
Свели въ Калугу и забрали.
Тагъ вотъ-тѣ случай-то какой!²⁾

Другий.

А я . . . аж страшно,³⁾ як згадаю . . .
Я сам пішов у москалі.
Таки ж у нашому селі
Назвав я дівчину. Вчашаю
І матір удову еднаю;
Так пан залятий не дає:
Мала, каже, — нехай дїждуся.
Я знай, вчашаю до Ганнусі.
На той рік знову за своє:
Пішов я з матірью просити.
„Шкода, каже, і не проси!
Пятьсот, каже, боли даси,
Бери хоч зараз.“ Що робити?
Головко бідна!⁴⁾ Позичать?

¹⁾ А баринъ тощенькой такой!
Меня-то, знаєш, и схватили,

²⁾ Теперь вотъ стой, да пѣсни пой!

³⁾ . . . аж чудно,

⁴⁾ А я козак був! позичать?

Та хто таку позичить силу!
Пішов я, брате, зароблять.
І де вже ноги не носили! . . .
Поки ті гроші заробив,
Я годів зо-два проходив
По Чорноморії, по Дону;
І подарунків накупив ⁵⁾
Найдорогійших. От, вертаюсь
В село до дівчини в-ночі;
Аж тільки мати на печі,
Та й та сердешна умірає,
А хата пустою гние.
Я вигресав огню, до неї:
Од неї пахне вже землею,
Уже й мене не пізнає.
Я до попа та до сусіди:
Привів попа, та не застав —
Вона вже вмерла. Нема й сліду
Мові Ганни. Я спитав
Таки сусіду про Ганнусю. ⁶⁾
„Хиба ти й досі ще не знаєш?
Ганнуса на Сібір пішла.
До панича, бачиш, ходила,
Поки дитину привела,
Та у криниці й затопила.“
Неначе згага запекла . . . ⁷⁾
Я ледве-ледве вийшов з хати.
Ще не світало. Я в палати
Пішов з ножем — не чув землі.
Аж панича вже одвезли
У школу в Київ. От-як, брате!
Осталися і батько, й мати,
А я пішов у москалі.
І досі страшно, як згадаю:

⁵⁾ Вертаєсь в-оселі до-дому,
І подарунків накупив

⁶⁾ Кажу: «де ділась що немає?»

⁷⁾ Поки я слухав. (Рук. вар.)

Хотів палати запалить,
Або себе занапастити,
Та Бог помилював. А знаєш,
Їго до нас перевели
Із армії, чи що?

Перший.

Такъ что-же?
Ну, вотъ теперъ и приколи!

Другий.

Нехай собі . . . а Бог поможе,
І так забудеться колись.

Вони ще довго говорили;
Я став перед-світом дрімать,
І паничі мені приснились,
І не дали погані спать.

Один у другого питаєм:
На-що нас мати привела —
Чи для добра, чи то для зла?
На-що живем? Чого бажаєм?
І не дознавшись уміраєм,
А покидаємо діла.

Які ж мене, мій Боже милий,
Діла осудять на землі?
Бодай ті діти не росли,
Тебе святого не гнівиви,
Що у неволі народились
І стид на тебе понесли.

 Самому чудно. А деж дітись,
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинать
Не варт, їй-Богу! Як же жити
На чужині, на самоті,
І що робити взаперті?
Як-би кайдани перегризти,
То гриз по троху б... Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо гартували,
Щоб перегризти. Горе нам,
Невольникам і сиротам
В степу безкраім за Уралом!

 Сонце заходить; гори чорніють,
Пташечка тихне; поле німіє;
Радіють люде, що одпочинуть;
А я дивлюся, і серцем лину
В темний садочок на Україну;
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре! — і слези кануть —
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім, чи забувають?
Коли забули — бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули.

Привикне, казуть, собака за возом
бігти, то біжить і за саньми. —

То так і я тепер пишу :
Папір тільки, чернило трачу.
А перш (їй-Богу, не брешу!)
Згадаю що, чи що побачу,
То так утну, що аж заплачу,
І ніби сам перелечу
Хоч на годину на Україну;
На неї гляну-подивлюсь,
І мов добро кому зроблю —
Так любо серце одпочине.
Як-би сказать, що не люблю,
Що я Україну забуваю,
Або лукавих проклинаю
За те, що я тепер терплю, —
їй-Богу, братія, прощаю
І Милосердому молюсь,
Щоб ви лихим чим не згадали;
Хоч я вам кривди не робив,
Та все таки між вами жив
То може де-що і осталось. —

Чи ми ще зійдемося знову,
Чи вже на-віки розійшлись,
І слово правди і любови
В степи-вертепи понесли?
Нехай і так!... Не наша мати,
А довелось поважати.
То — воля Господа!... Годіть,
Смирітеся, молітеся Богу
І згадуйте один другого,
Свою Україну любіть;
Любіть її, бо время люте...
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

1848.

Та не дай, Господи, нікому,
Як мені тепер старому,
У неволі пропадати,
Марне літа коротати.

Ой піду я степом-лугом
Та розважу свою тугу!
— „Не йди, кажуть, з цієї хати!“
Не пускають погуляти!

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває!
Алмазом добрим, дорогим
Сияють очі молоді,
Вітає радість і надія
В очах веселих. Любо їм,
Очам негрішним, молодим!
І всі регочуться, сміються,
І всі танцюють. Тільки я,
Неначе залятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я.
Чого ж я плачу? Мабуть шкода,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

ЧЕРНЕЦЬ.

(П. А. Кулішу.)

У Києві, на Подолі,
Було колись, і ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться, сподіване . . .
Не вернеться . . . А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Серцю жалю завдавати.

У Києві, на Подолі,
Братерська наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані,
Розвернулася весела :
Оксамитом шляхи стеле,
І єдвабом застилає,
І нікому не звертає.

У Києві, на Подолі,
Козаки гуляють :
Як ту воду, відром-цебром
Вино розливають ;
Лёхи, шинки з шинкарками,
З винами, медами
Закупили Запорозці
Та й тнуть коряками !
А музика реве, грає,
Людей звеселяє,
А із Братства те бурсацьтво
Мовчки виглядає ;
Нема голій школі волі,
А то б догодила ! . . .
Кого ж то там з музиками
Люде обступили ?

В червоних штанях оксамитних
Матнею улицю мете —
Іде козак . . . Ох, літа, літа!
Що ви творите? На то те ж
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява! От-так!
Та ще й приспівує козак:

„По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так!
Як-би таки молодиці
Посіяти мак, мак!

Дам лиха закаблукам,
Закаблукам лиха дам,
Достанеться й передам!
А вже ж тиї закаблуки
Набралися лиха-муки . . .
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Достанеться й передам!“

Аж до Межигорського Спаса
Протанцював сивий,
А за ним і товариство
І весь святий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: „пугу, пугу! . . .
Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу!“
Свята брама одчинилась —
Козака впустили;
І знов брама зачинилась,
На вік зачинилась
Козакові.

Хто ж цей сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій Запорожець,
Лихом недобитий.

Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить:
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись,
Та посидить на пригорі,
Та хоч пожуритись;
Іде чернець Дзвонкову¹⁾
У яр воду пити
Та згадує, як-то тяжко
Було в світі жити;
Іде чернець у келію
Між стіни німі,
Та згадує літа свої —
Літа молодні;
Бере письмо святе в руки,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає...

І тихнуть Божії слова...
І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива,
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі...
Музики... танці... і Бердичів...
Кайдани брязкають... Москва...
Вори, сніги і... Єнисей...
І покотились із очей
На рясу слези...

„Бий поклони

І плоть старечу усмирай,
Святе писаніє читай!
Читай, читай, та слухай дзвона, —
А серцеві не потурай:

---

¹⁾ Дзвонковою Кривниця прозивається недалеко од монастиря.
Прип. Шевченка.

Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило,
Присни ж ёго, і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають — щоб ти знав . . .“

І старець тяжко заривав,
Читав писаніє покинув,
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:
„Для чого ж я на світ родився,
Свою Україну любив?“
До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін; чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патирицю,
Перехрестився, чотки взяв . . .
І за Україну молячись
Палій-Чернець пошкандибав.

1848. Орская крѣпость.

На батька бісового трачу
І дні, і пера, і папер?
А иноді — то ще й заплачу,
Таки аж надто. Не на мир
І на діла ёго дивившись,
А так, мов иноді упившись,
Дідусь сивесенький рида
Того, бачте, що сирота.

 Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:
Чи не дасть Бог милосердий,
Хоч на старість, волі?
Пішов би я в Україну,
Пішов би до-дому —
Там би мене привітали,
Зраділи б старому,
Там би я спочив хоч мало,
Молившися Богу.
Там би я... та шкода й гадки:
Не буде нічого!
Як же ёго у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люде добрі,
А то одурію!

~~~~~

 Буває, иноді старий,
Не знає сам чого, зрадіє,
Неначе стане молодий
І заспіває, як уміє.
І стане ясно перед ним
Надія ангелом святим
І зоря, молодість ёго,
Витає весело над ним.
Що ж се зробилося з старим,
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробіть.
А що ж як зробіть! Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любити:

Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте.
От-так, буває, в темну яму
Святеє сонечко загляне,
І в темній ямі як на те
Зелена травка поросте.

 Чи то недоля та неволя,
Чи то літа ті летячі
Розбили душу? Чи ніколи
Й не жив я з нею? Живучи
З людьми в паскуді, опаскудив
І душу чистую! . . . А люде,
(Звичайне люде), сміючись,
Зовуть її і молодю,
І непорочною, святою,
І ще якоюсь . . . Вороги!
І люті-люті! . . . Ви ж украли,
В багно погане заховали
Алмаз мій чистий, дорогий —
Мою, колись святую, душу;
Та й смієтесь! . . . Нехристияне!
Чи не між вами ж я, погані,
Так опоганився, що й не знать,
Чи й був я чистим коли-небудь!
Бо ви мене з святого неба
Взяли між себе, і писать
Погані вірші научили.
Вя тяжкий камінь положили
По-серед шляху і розбили
О ёго, Бога боячись,
Мов малес та убоге,
Те серце праведне колись . . .
Тепер іду я без дороги,
Без шляху битого . . . А ви
Дивуєтесь, що спотикаюсь,

Що вас і долю проклинаю,
І плачу тяжко, і, як ви,
Души убогої цураюсь —
Свої грішної души.

Добро, у кого є господа,
А в тій господі є сестра,
Чи мати добрая! Добра,
Добра такого таки з-роду
У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось . . .
.
І довелось колись мені,
В чужій далекій стороні,
Заплакати, що немає роду,
Нема пристанища, господи . . .
.
Ми довго в морі пропадали;
Прийшли в Дарью, на якорь стали;
З „Ватаги“ письма принесли,
І всі тихенько зачитали.
А ми з лягли,
Та щось таке розмовляли.
Я думав: де-б того добра,
Письмо чи матір, взять на світі?
„А в тебе єсть“? — „Жона і діти,
І дом, і мати, і сестра,
А письма нема . . .“
.

Хиба самому написати
Таки посланіє до себе
Та все до-чиста розказати,
Усе, що треба, що й не треба?
А то не діждешся ёго,
Того писанія святого,
Святої правди ні од кого.
Та й ждять не маю од кого.
Бо вже б, здавалося, пора:
Либонь уже десяте літо,
Як людям дав я „Кобзаря“.
А їм неначе рот зашито:
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене!
Не похвали собі, громадо, —
Без неї, може обійдусь —
А ради жду собі, поради;
Та мабуть в яму перейду
Із москалів, а не діждусь . . .
Мені було, аж серце мліло,
Мій Боже милий, як хотілось,
Щоб хто-небудь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав,
Для кого я пишу, для чого,
За-що я Україну люблю,
Чи варт вона огня святого?
Бо хоч востаріюсь за-того,
А ще не знаю, що роблю.
Пишу собі, щоб не міняти
Часа святого так на так,
Та иноді старий козак
Верзеться грішному, — усатий,
З своєю волею мені
На чорнім вороні-коні.
А більш нічого я не знаю,
Хоч я за це і пропадаю
Тепер в далекій стороні . . .

Чи доля так оце зробила,
Чи мати Богу не молилась,
Як понесла мене, — що я,
Неначе лютая змія
Розтоптана в степу здихає,
Захода сонця дожидає.
От-так-то я тепер терплю,
Та смерть із степу виглядаю!...
А за що? — їй-Богу не знаю!
А все таки її люблю,
Мою Україну широку,
Хоч я по їй і одинокий,
(Бо, бачте, пари не найшов.)
Аж до погибелі дійшов.

Нічого, друже, не журися:
В дулевину (?) себе закуй,
Гарненько Богу помолися,
А на громаду хоч наплюй —
Вона калушта головата.
А в тім, як знаєш, панебрате:
Не дурень — сам собі міркуй.

І золотої, й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Мові долі молодой.
А иноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу!...
А ще — до того як побачу
Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісеньке під тинном
Сидить собі в старій раднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя.
Мені здається, що ніколи

Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки; що так
Даремне, марне пролетять
Їго найкращі літа;
Що він не знатиме, де дітись
На сім широких вольнім світі,
А піде в найми; і колись,
Щоб він не плакав, не журивсь,
Щоб він де-небудь прихилився,
То отдадуть у москалі.

 І досі сниться: під горою,
Між вербами, та над водою,
Біленька хаточка; сидить,
Неначе й досі, сивий дід
Коло хатиночки, і бавить
Хорошее та кучеряве,
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая сміючись мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе; а дід сидить
І усміхається, — і з-тиха
Промовить нишком: „де ж те лихо?
Печалі тиї, вороги? . . .“
І нищечком старий читає
Перехрестившись „Отче-наш,“
Крізь верби сонечко сяє
І тихо гасне . . . День погас, —
І все почило . . . Сивий в хату
І сам пішов опочивати.

Ми в купочці колись росли,
Маленькими собі любились;
А матері на нас дивились
І говорили, що колись
Одружимо їх. Не вгадали.
Старі зарання повмірали,
А ми малими розійшлись,
Та вже й не сходились ніколи.
Мене по волі і неволі
Носило всюди. Принесло
На старість ледве і до-дому.
Веселе колись село
Чомусь тепер мені старому
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер старим;
І, бачиться, в селі убогим, —
Мені так бачиться — нічого
Не виросло і не згнило —
Таке собі, як і було:
І яр, і поле, і тополя,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
Далеко в самотній неволі;
Ставок, гребелька і вітряк
З-за гаю крилами махає,
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов, та й гуляє
По-під горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позаливались . . .
І не дощем, і не слова
Гладесенько Сатурн стирає! . . .
Нехай святими спочивають
Мої старі! . . . „Чи жива

Отта Оксаночка?“ питаю
У брата тихо я. — „Яка?“
„Отта маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись.“
— „Чого ж ти, брате, зажуривсь?“
„Я не журюсь.“ — „Помандрувала
Отта Оксаночка в похід
За москалями, та й пропала . . .
Вернулась, правда, через год,
Та що з того! З байстрам вернулась,
Острижена. Бувало, в-ночі
Сидять під тином, мов зозуля,
Та кукає, або кричить,
Або тихесенько співає,
Та ніби коси розплітає.
А потім знов кудись пішла,
Ніхто не знає, де поділась.
Занастилась, одуріла . . .
А що за дівчина була,
Так-так що краля! І не вбога,
Та талану Господь не дав . . .
А може й дав, та хтось украв . . .

~~~~~

 І станом гнучим, і красою,
Пренепорочно-молодою,
Старіє очі веселю.
Дивлюся иноді, дивлюсь . . .
І чудно . . . мов перед святою,
Перед тобою помолюсь.
І жаль мені старому стане
Твої божої краси.
Де з нею дінешся-еси?
Хто коло тебе в світі стане
Святим хранителем твоїм,
І хто заступить? Хто укрити
Од зла людського в час лихий?

Хто серце чистеє нагрів
Огнем любови, хто такий?
Тя сирота — нема нікого,
Опріче праведного Бога.
Молись же, серце! помолюсь
І я з тобою.

Щось пророче
Мені вже зазирає в очі —
І я вже Богу не молюсь,
Уже й на тебе не дивлюсь.
Мені приснилось — ти вже мати.
Не в оксамитах, не в палатах
Твоє голодне дитя . . .
І вянеш ти. А дні летять,
Несуть все добре за собою,
Уже й надію понесли,
А ти осталась на землі,
Одна-однісенька. З тобою
Єдине добро було —
Твоє дитя. Поки росло,
В колодочки поки вбивалось,
Оперилось, а ти осталась
Стара і немощна. Людей,
Людей неприязних благаєш
І, Христа-ради, простягаєш
Боло зачинених дверей
Старії руки.

От-так я иноді тобою,
Тобою, серце, молодію
Старії очі веселю.
Дивлюся иноді, дивлюсь
На стан твій гнучий, і за тебе
Тихенько Богу помолюсь.
Молися й ти, щоб і на тебе
З святого неба низійшла
Твоя і доля, і недоля.

Ми в-осені таки похожі
Хоч капельку на образ Божий, —
Звичайне, що не всі, а так,
Хоч де-які.

Крутий байрак,
Неначе циган чорний, голий,
В діброві вбитий, або спить;
А по долині, по роздоллі
Із степу перекотинополе
Рудим ягнятчком біжить
До річечки собі напиться.
А річечка ёго взяла
Та в Дніпр широкий понесла,
А Дніпр — у море; на край світа
Билину море покотило,
Та й кинуло на чужині.

І жаль тобі її стане,
Малої билини.
Підеш собі зажурившись
Гаєм по долині . . .
Гай шепоче, гнуться лози
В яру при дорозі . . .
І хочеться сповідатись,
Серце розповити!
І хочеться . . . Боже милий!
Як хочеться жити
І любити твою правду,
І весь світ обняти!

Благо тобі, друже-брате,
Як є в тебе хата;
Благо тобі, як у хаті
Є з ким розмовляти . . .
Хоч дитина немовляца:

І воно вгадає
Твої думи веселі, —
Сам Бог розмовляє
Непорочними устами.

А тобі, мій одинокий,
Мій друже єдиний,
Горе тобі на чужині
Та на самотині!
Хто з тобою заговорить,
Привітає, гляне? . . .
Кругом тебе простягнулась
Трупом бездиханним
Помарнілая пустиня,
Кинута Богом.

 Готово! Парус розпустили;
Посунули по синій хвилі,
По-між кугою, ¹⁾ в Сир-Дарью,
Байдару та баркас чи-малий.
Прощай, убогий Кос-Арале!
Нудьгу залятую мою
Ти розважав таки два літа.
Спасибі, друже! Похвались,
Що люде і тебе знайшли
І знали, що з тебе зробить . . .
Прощай же, друже! Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині; в иншій краю,
Не знаю, може й нагадаю
Нудьгу колишнюю, колись . . .

---

¹⁾ По-між кригою. (Льв. вид.)

У Бога за дверьми лежала сокира.

А Бог тоді з Петром ходив

По світу, та дива творив.

А кайзак на хирю,

Та на тяжке лих

Любенько та тихо

І вкрав ту сокиру;

Та й потяг по дрова

В зелену діброву;

Древину вибравши, та й цюк!

Як вирветься сокира з рук, —

Пішла по лісу косовиця!

Аж страх, аж жаль було дивиться:

Дуби і всякі дерева

Великолітні, мов трава

В покоси стелеться; а з яру

Встає пожар і диму хмара

Святеє сонце покрива.

І стала тьма, і од Уралу

Та до Тингиза, до Аралу ¹⁾

Кипіла в озерах вода;

Палають села, города;

Ридають люде; виють звіри

І за Тоболом у Сибірі

В снігах ховаються. Сім літ

Сокира Божа ліс стинала,

І пожарище не вгасало,

І мерк за димом божий світ.

. . . . .

На восьме літо у неділю,

Неначе ляля в лелі білій,

Святеє сонечко зійшло.

Пустиня циганом чорніла:

Де город був, або село, —

І головня уже не тліла,

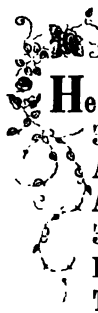
¹⁾ Аральське море.

І поліл вітром рознесло,
Билини навіть не осталося.
Тільки одним-одно хиталося
Зелене дерево в степу.
Червоніє по пустині
Червона глина, та тичина,
Бур'ян колючий, та будяк,
Та инде тирса з осокою
В яру чорніє під горою.
Та дикий виноли кайзак
Тихенько виїде на гору
На тім захилім верблюді.
Непевне діється тоді:
Мов степ до Бога заговорить,
Верблюд заплаче, і кайзак
Понурить голову і глане
На степ і на Кара-бутах,²⁾
Сингіч-агач.³⁾ Кайзак вспом'яне,
Тихенько спуститься з гори
І згине в глиняній пустині.

Одним-єдине при долині,
В степу край дорєга,
Стоїть дерево високе,
Покинуте Богом;
Покинуте сокирою,
Огнем не палиже,
Шепочеться з долиною
О давній годині.
І кайзак не минають
Дерева святого,
На долину заїжають,
Дивуються з єго,
І моляться і жертвами
Дерево благають,
Щоб нарости розпустило
У їх біднім краї.

²⁾ Невеличка річка.

³⁾ Одно дерево.

Не знаю, як тепер Ляхи живуть
З своїми вольними братами:
А ми браталися з Ляхами,
Аж поки третій Сигизмонд,
З проклятими ёго ксєндзами,
Не розъєднали нас. От-так
Те лихо діялося з нами.

Во имя Господа Христа
І Матери Ёго Святої,
Ляхи прийшли на нас войною;
Святії Божі міста
Ксєндзи скажені осквернили.
Земля козача зайнялась,
І кровью, сину, полилась,
І за могилою могила,
Неначе гори, поросли
На нашій, синочку, землі.

Я жив на хуторі;
Я стар був, немощен. Послав
З табун я коней до обозу,
Гармату, гаківниць два вози,
Пшона, пшениці, що придбав;
Я всю мизерію оддав
Моїй Україні небозі
І трєх синів своїх. Нехай,
Я думав грішний перед Богом,
Нехай хоть часточка убога
За мене піде, за наш край,
За Церков Божую, за люде,
А я молитись в хаті буду.
Бо вже нездужав, сину, встать,
Руки на ворога піднять.

Зо мною, слухай же, остались
Данило, чура мій, та я,
Та Прися, дочечка моя.

Воно ще тільки виростало,
Ще тільки-тільки наливалось,
Мов та черешенька. За гріх,
За тяжкий, мабуть, гріх, великий
Не дав мені Святий Владика
Очей нарадувать старих
Моїм дитятком.

Не ходили

Ксєндзи по селах, а возили
На людях їх з села в село.
Такев то у нас було!
Якось їх, клятих, і до мене
В-ночі на хутір занесло;
А з ними челядь їх скажена,
Та ще драгуни. Дай мені
Хоч коли-небудь, Боже милий,
На світ твій виглянуть з могили —
Спряжу всю шляхту на огні!
Вони, вони — не бійся сину —
Вони, ксєндзи, мою дитину
З собою в хату завели,
Замкнулись п'янні, я бачив;
А челядь п'яна полягала
У клуні на соломі спать;
Драгуни теж. А ми з Данилом
Соломи в сіни наносили,
А клуню просто запалили.
Не встануть, прокляті, опять
Дітей козачих мордувать!
Усі до одного згоріли.
І Прися бідная моя
Згоріла з клятими. А я
На пожарищі хрест з Данилом
Поставили, та помолились,
Заплакали, та й потягли,
На коней сівши, до обозу.
Синів всіх трєх моїх найшли,

Та в добрий час і полягли
От-тут у-куші . . .

. . . . .
А як ми бились, умірали!
За що ми голови складали
В оці могили? Будеш жить,
То може й знатимені, небоже;
Бо слава здорово кричить
За наші голови. А може,
І про могили, і про нас
З старцями божими по селах
Правдива дума, невесела
Між людьми ходять . . .

НА РІЗДВО.

(*О. М. Лазаревському.*)

Не до-дому в-ночі йдучи
З куминої хати
І не спати лягаючи,
Згадай мене, брате, —
А як прийде нудьга в-гості,
Та й на ніч засяде . . .
От-тоді мене, мій друже,
Зови на пораду!
От-тоді згадай — в пустині,¹⁾
Далеко, над морем,
Свого друга веселого,
Як він горе боре,
Як він, свої думи тії²⁾
І серце убоге
Заховавши, ходить собі
Та молиться Богу,
Та згадує Україну

¹⁾ . . . в неволі. (Льв. вид.)

²⁾ . . . дуни тяжкі (ib.)

І тебе, мій друже,
Та иноді й пожуриться...³⁾
Звичайне — не дуже,
А так тільки... На-дворі, бач,⁴⁾
Наступає свято...
Тяжко ёго, друже-брате,⁵⁾
Самоу стрічати
У пустині!... Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молитись⁶⁾
Пійдуть люде... Завтра ж рано
Завіє голодний
Звір в пустині, і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском-снігом⁷⁾
Курінь, мою хату.
От-так мені доведеться
Свято зострічати!...
Що ж діяти?... На те й лихо
Щоб з тим лихом битись...
А ти, друже мій єдиний,
Як маєш журитись,
Прочитай оцю цідулу
І знай, що на світі
Тільки й тяжко, що в пустині
У неволі жити...
Та й там живуть, хоч погано...
Що ж діяти маю!...
Треба б вмерти, — так надія,
Брате, не вмірає!

Кас-Арал, на Аральському морі. 24 Декабря 1848.

³⁾ ... й замуриється (ib.)

⁵⁾ Зберуться молитись

⁴⁾ ... бо на дворі (ib.)

Люде добрі. (ib.)

²⁾ Тяжко тебе, друже, свято (ib.)

⁷⁾ ... снігом білим (ib.)

1849.

Неначе степом чумаки
У-осені верству проходять, —
Так і мене минають годи;
А я й байдуже. Книжечки
Мережаю, та починаю
Таки віршами, — розважаю
Дурную голову свою
Та кайдани собі кую . . .

Як ці добродії дознають! . . .
Та вже ж нехай хоч розіпнуть,
А я без вірши не улежу:
Уже два годи промерезав,
І третій в добрий час почну.

1849.

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилав,
І сонце спатоньки зове
У синє море; покривав
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину . . .
Очам любо . . . годиночку —
Малую годину —
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить . . .

А туман — неначе ворог —
Закриває море,¹⁾
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповив тобі душу,
Й не знаєш, де дітись.
І ждеш його, того світу,
Мов матери діти . . .

 І небо невміє, і заспані хвилі,
І по-над берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені,
В оцій незамкнутій тюрмі,
По-над оцім нікчемним морем,
Нудити світом? . . . Не говорить —
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу позовкля трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати . . .

 Мов за подушне оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь . . . Боже милий!
Де ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу, і пишшу —
Віршую — нищечком грішу —

---

¹⁾ І знову тьма, і не знаєш,
Де дітись в світі;
А ніч темна та чорна,
І довго до світу. (Перш. рукопис.)

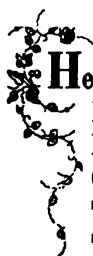
Бог-зна-колишній слухай
В душі своїй перебіраю
Та списую, щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу... Лютий злодій
Впірається таки та й годі...

І знов мені не привезла
Нічого почта з України!
За грішні, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим богом. Не мені
Про теє знать, за що караюсь;
Та й знать не хочеться мені...
А серце плаче, як згадаю
Хоч не веселі слухай
І невеселі ті дні,
Що пронеслися надо мною
В мойй Україні колись.
Колись божились та клялися,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись —
Без сліз, роси тії святої.
І довелося знов мені
Людей на старості... Ні, ні!
Вони з холери повмірали —
А то б хоч клантик переслали
Того паперу...

Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, — погуляю,
Погуляю по-над морем,
Та розважу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.

Люде скажуть, люде зрадять;
А вона мене порадить,
І порадить і розважить,
І правдоньку мені скаже.

НА ВКРАЇНУ.

Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать. А я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую. Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою свіже-молодою
І прехорошою такою,
Як на далекій чужині,
Та ще й в неволі. Доле! доле!
Моя проспіванная воле!
Хоч глянь на мене з-за Дніпра
Хоч усміхнися з-за . . .

І ти, моя єдина,
Встаєш із-за моря,
З-за туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодні,
І передо мною,
Ніби море, заступають¹⁾
Широкиї села
З вишневими садочками,
І люде веселі;
І ті люде, і село те,
Де колись, мов брата,

¹⁾ Ніби море, вступають. (Хата Куліша 1860.)

Привітали мене. Мати,
Старесенька мати!
Чи збираються ще й досі
Веселі гості
Погуляти у старої,
Погуляти просто
По давньому, по-старому —
Од світу до світу?
А ви, мої молодії,
Чорняві діти,
Веселі дівчаточка!
І досі в старої
Танцюєте? А ти, доле,
А ти, мій покою,
Мое свято чорнобриве!
І досі між ними
Тихо-пишно поважаєш?
І тими очима
Аж чорними-голубими
І досі чаруєш
Людські душі? Чи ще й досі
Дивуються все
На стан гнучкий? Свято мов,
Єдине свято!
Як оступлять тебе, доле,²⁾
Діточки-дівчата
Й защебечуть по своєму
Доброму звичаю,
Може й мене непароком
Діточки згадають;

---

²⁾ Як зійдуться коло хати
Рожові дівчата,
Защебечуть по своєму
Доброму звичаю,
Нагадають про торішнє
»Дудочку«^{*)} згадають.
Може яка і про мене

Скаже яке лихо.
Усміхнися, мое серце,
Тихесенько-тихо!
Почервоної, мое любе, —
І більше нічого...
А я, зорецько, в моволі
Хвалитиму Бога!

(Перший рукопис.)

^{*)} Танець. Шевч.

Може яка і про мене
Скаже яке лихо.
Усміхнися, моє серце,
Тихесенько-тихо,
Щоб ніхто і не побачив,
Та й більше нічого.
А я, доленько, в неволі
Помолюся Богу.

1849. Над Аралом.

І широкою долину,
І високою могилу,
І вечірною годину,
І що снилось-говорилось —
Не забуду я.
Та що з того? . . . не побрались: —
Розійшлися, мов не знали . . .¹⁾
А тим часом дорогі
Літа наші молоді²⁾
Марне пронеслись.
Помарніли ми обов,
Я — вневолі, ти — вдовою,
Не живем, а тільки ходим
Та згадуєм ті години,
Як жили колись.

Як-би зустрілися ми знову,
Чи ти злягалася б, чи ні?
Якесь тихеє ти слово
Тоді б промовила мені?
Ніякого! і не пізнала б!
А може б потім нагадала,
Сказавши: снилося дурній . . .

¹⁾ Розрізали люде злі. (Рук.)

²⁾ Літа ти молоді. (Рук.)

А я зрадів би, мов диво,
Моя ти доле чорнобрива,
Як-би побачив-нагадав
Веселе, та молоде
Колишнє лишенько-лихе.
Я зарідав би, зарідав
І помоливсь, що не правдивим,
А сном лукавим розійшлось,
Сльїзми-водою розлилось
Колишнє святе диво.

Я маю я журитися —
Докучати людям:
Пійду собі світ-за-очі!
Що буде, те й буде!
Найду долю — одружусь,
Не найду — втоплюся,
Та не продамсь я нікому,
В найми не наймусь.

Пішов же я світ-за-очі . . .
Доля заховалась,
А воленьку люде добрі
І не торгували,
А без торгу закинули
В далеку неволю,
Щоб не росло таке вілля¹⁾
На нашому полі . . .

¹⁾ Щоб не було свobodного. (Рукоп. варьянт.)

 Не так тиї вороги,
Як добрії люде —
І окрадутъ жалкуючи,
Плачучи осудять,
І попросять тебе в хату,
І будуть вітати,
І питать тебе про тебе,
Щоб потім сміятись,
Щоб з тебе сміятись,
Щоб тебе добити.

Без ворогів можно в світі
Як-небудь прожити;
А сі добрі люде
Найдуть тебе всюди,
І на тім світі добряги
Тебе не забудуть.

П. С.

 Не жаль на злого: коло ёго
І слава сторожем стоїть;
А жаль на доброго такого,
Що й славу вмів одурить.

І досі нудно, як згадаю
Готичеський з часами дом;
Село обідране кругом,
І шапочку мужик знімає,
Як флаг побачить: значить пан
У себе з причетом гуляють.
Оцей годований кабан,
Оце ледащо — щирий пан!
Потомок гетьмана дурного

І презавзятий патріот,
Та й християнин ще до того —
У Київ їздить всякий год;
У світі ходить між панами
І пьє горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку.
От-тут він ввесь, хоч надрукуй!
Та ще в селі своїх дівчаток
Перебірає; та спроста
Таки своїх байстрят з-десяток
У год продержить до хреста.
Та й тільки-ж то . . . Кругом наскуда!
Чому ж ёго не так зовуть?
Чому на ёго не плюють?
Чому не топчуть? Люде, люде!
За шмат гнилої ковбаси
У вас хоч матір попроси,
То оддасте . . . Не жаль на ёго,
На п'яного Петра кривого;
А жаль великий на людей,
На тих кородявих дітей.

МАРИНА.

 Неначе цвяшок в серце вбитий,
Оцю „Марину“ я ношу.
Давно б списать несамовиту,
Так що ж? сказали б, що брешу;
Що на панів, бачиш, сердитий,
То все таке і пишущу
Про їх собачії звичаї.
Сказали б просто: дурень лає
За те, що сам кріпак,
Неодукований сіряк.
Не правда — їй-Богу, не лаю —
Мені не жаль, що я не пан.

А жаль мені, і жаль великий,
На просвіщених християн.

І звір того не зробить дикий,
Що ви, бьючи поклони,
З братами дієте. Закони — —
. . . писані за вас,
То вам байдуже — в добрий час
У Київ їздите що-року,
Та сповідаєтесь, нівроку,
У схишника.

Та й те сказати,
Чого я турбуюсь:
Ані злого, ні доброго
Я вже не почую.
А як, кажу, хто не чує,
То тому й байдуже.
Прилітай же з України,
Єдиний мій друже,
Моя думо пречистая,
Вірная дружино!
Та розкажи, моя зоре,
Про тую Марину:
Як вона у пана злого
І за що страдала;
Та нищечком, щоб не чули,
Або не дознались;
А то скажуть, що по шляхах
Чинемо розбої,
Та ще дальше заправторять, —
Пропадем обов.

. . . . .¹⁾
. . . . .
..... Недавно се було.
Через село весілля йшло,

---

¹⁾ Точки у оригіналі. Ред.

А пан з костёлу їхав,
Чи управитель, а не пан.
За вихилясами придан,
За зиком, та за сміхом,
Ніхто й не бачив, як проїхав
Той управитель, лях ледачий.
А він так добре бачив,
А надто молодую.
За що нак милує Господь
Лихую тварь такую,
Як сей правитель? Другий год,
Як він з німецькими плугами
Забрався голий в цей куток, —
А що тих бідних покриток
Пустив по світу з байстрюками!
От-же й нічого! А жонатий,
І має двоє діточок,
Як янголяточок.
Дивітесь — вийшла погуляти,
Мов краля, пані молодая,
З двома маленькими дітьми.
Із коча пан мій вилізає
І посада за молодим.
А потім діточок вітає
І жінку, кралю молодую,
Аж тричі бідную цілує.
І розмовляючи, пішли
Собі в покої. Незабаром
І молодого привели.
На завтра в город одвезли,
Та й заголили в москалі.
От-так по нашому звичаю
Не думавши кончають!

А молода? Мабуть без пари
Судилось Господом зносити
Красу і молодість. Мов чари,
Розсипалось та розлилось . . .

І знову в люде довелось
Проситись в найми? Ні, не знову:
Вона вже панна покоєва,
Уже Марисею зовуть,
А не Мариною. Найпаче
Сердешній плакати не дають;
Вона ж сховається, та й плаче.
Дурна! Їй шкода мужика,
Та жаль святого сіряка, —
А глянь лиш гарно кругом себе:
І раю кращого не треба!
Чого ти хочеш — забажай,
Всього дадуть, та ще й багато.
Не треба, кажеш: дайте хату!
Сього вже лучче й не благай,
Бо це . . . сама здорова знаєш . . .
Дивися, огерем яким
Сам пан круг тебе похочає, —
Уже чи добрим, чи лихим,
А будеш панською ріднею,
Хиба повісишся . . . За нею
Приходила мати
У пана просити;
Звелів не пускати,
А як прийде — бити.
Що тут їй робити?
Пішла ридаючи в село, —
Одним-одно дитя було,
Та й те пропало . . .

Неначе ворон той, летячи,
Про непогоду людям криче:
Так я про слёзи, та печаль,
Та про байстрят оттих ледачих,
Хоть і нікому їх не жаль,
Розказую, та плачу.
Мені їх жаль . . . Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу —

Людськеє серце пробивать,
Людські слези проливать, —
Щоб милость душу осінила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток, щоб навчились
Путами добрими ходить,
Святого Господа любить,
І брата миловать.

Насилу

Прийшла до-дому. Подивилась:
Цвіти за образом святим,
І на вікні стоять цвіти;
На стінах хварбами хрести,
Неначе добрая картина,
Понамалёвані . . . Марина,
І все Марина, все сама . . .
Тільки Мариночки нема . . .
І ледве-ледве вийшла з хати.
Пішла на гору — на прокляті
Палати глянуть; та й пішла
Аж до палат. Під тинном сіла
І ніч підісіньку сиділа
Та плакала. Уже з села
Ватажники ватагу гнали,
А мати плакала-ридала.
Уже і сонечко зійшло,
Уже й зашло — смеркати стало,
Не йде сердешная в село —
Сидить під тинном. Проганяли,
Уже й собаками цькували —
Не йде, та й годі.

А Марина в сукні білій,
Неначе білиця,
Богу молиться, та плаче,
Замкнута в світлиці.

Опріч пана, у світлицю
Ніхто не вступає:
Сам і їсти їй приносить,
І просить-благає,
Щоб на ёго подивилась,
Щоб утерла очі.
І дивитися не хоче,
І їсти не хоче.
Мордується лях ноганий, —
Не зна що й почати.
А Марина вяне, сохне
У білих палатах.
Уже й літо минулося,
Зіма вже на дворі;
А Марина сидить собі,
Уже й не говорить
І не плаче. От-так її
Доканав, небогу,
Той правитель! А все-таки
Не вдів нічого,
Хоч заріж її, та й годі!
Така вже вродилась.

Раз у-вечері зимою
Марина дивилась
На ліс чорний; а з-за лісу
Червоний діжою
Місяць сходив. — „І я колись
Була молодого!...“ —
Прошентала, задумалась,
Потім заспівала:

„Хата на помості,
Наїхали гості.
Розплітали коси,
Та стрічки знімали.
А пан просить сала,
А чорт їсти просить.

Гуси, гуси білі
В ірій полетіли,
А сірі на море.“

Завили пси на дворі,
Зареготалися псарі,
А пан, червоний аж горить,
Іде в світлицю до Марини,
Як Кирик п'яний.

Ніби в хаті,
На холоді сердешна мати
Під тином, знай собі, сидить, —
Стара неначе одуріла.
Мороз лютує, аж скрипить,
Луна червона побіліла,
І сторож боязно кричить,
Щоб злого пана не збудить.
Аж глядь — палати зайнялися.
Пожар! пожар! . . . І де взялися
Ті люде в Бога! Мов з землі
Родилися і тут росли,
Неначе хвилі наливали,
Та на пожар той дивувались.
Та й диво там таки було!
Марина гола-на-голо
Перед будинком танцювала
У-парі з матір'ю, і — страх! —
З ножем окровленим в руках,
І приспівувала:

„Чи не це ж та кумася,
Що підтикалася! . . .

Як була я пані
В новому жупані, —
Паничі лицялись,

Руку цілували.“ (до матері.)

— А ви до мене на весілля
З того світу прийшли?
Мені вже й косу розплели,

Та пан приїхав. Гиля! гиля!
Чи то не гуси, то пани!
Дивися — в ірій полетіли...
Агу! гиля! до сатани,
До чорта в гості... Чуєш! чуєш!
У Біїві всі дзвони дзвонять.
Чи бачиш — он огонь горить,
А пан лежить собі, читає
І просить пити... А ти знаєш,
Що я зарізала ёго?...
Дивися — он-де головнею
Стоїть на коміні... Чого,
Чого ти дивишся на неї?
Це мати, мати! не дивись!
А то збіси. Ось на — давись!

(дає дузі і співає).

„Полюбила москаля,
Та ще й зуби вискала!
Москалі, москалі
Запасок навезли;
Паничі —
Дукачів;
А поповичі з міста
Навезли намиста.
Бий, дзвоне, бий —
Хмару розбий!
Нехай хмара
На татари,
А сонечко на христьяне
Бий, дзвоне, бий!“

Мати.

Мариночко! Ходімо спать!

Марина.

Ходімо спать, бо завтра рано
До церкви підемо. Поганий —
Дивися — лізе цілувать.
Ось тобі на!

Мати.

Ходімо спать! (до людей.)
Хрищені люде, допоможіте!

Марина.

Веріть мене! беріть, вьажіте,
Ведіть до пана у світлицю!
А ти чи підеш подивиться,
Якою панною Марина
У пана взаперті сидить
І вьяне, сохне, гине-гине
Твоя єдина дитина,
Твоя Мариночка? (співає.)
„Ой гиля-гиля, сірні гуси,
Гиля на Дунай!
Завьязала головоньку —
Тепер сиди, та думай!“
І пташкам воля в чистім полі,
І пташкам весело літать . . .
А я зовьянула в неволі . . . (плаче.)
Хоча б намисто було взять, —
Оце б повісилась . . . От бачиш,
Тепер і шкода! . . . Хоч топись!
Чого ж ти, мамо моя, плачеш?
Не плач, голубочко, дивись:
Це я — Мариночка твоя.
Дивися — чорная змія
По свігу лізе . . . Утечу!
У ірій знову полечу!
Бо я возудею вже стала . . .
Чи він у гості не приходив?
Убили, мабуть, на війні . . .
А знаєш — снитлося мені,
У-день неначе місяць сходив;
А ми гуляєм по-над морем,
У-двох собі. Дивлюся — зорі
Попадали неначе в воду;

Тільки осталася одна,
Одна-однісенька на небі.
А я, неначе навісна,
В Дунаєві пугаю броду;
З байстрам розхрістана бреду.
Сміються люде надо мною,
Зовуть покриткою, дурною;
І ти смієшся, а я плачу.
Ба ні! не плачу — регочусь . . .
Дивися — як я полечу,
Бо я — сова . . .“

Та й замахала,
Неначе крилами, руками
І пострибала через двір
У поле, виючи, мов звір.
Пошкадибала стара мати
Свою Марину доганяти.
Пани до-одного спеклись.
Неначе добрі поросята;
Згоріли білі палати;
А люде тихо розійшлись.
Марини й матері не стало . . .
Уже весною, як орали,
Два трупи на полі найшли
І на могилі поховали.

СОТНИК.

 У Оглаві . . . Чи по знаку
Кому цей Оглав білохатий?
Троха лиш! Треба розказати,
Щоб з жалю не зробить сміху.

Од Борисполя недалеко,
А буде так як Борисполь,

І досі ще стоїть любенько
Рядок на вигоні тополь;
Неначе з Оглава дівчата
Ватагу вийшли виглядати,
Та й стали.

Буде вже давно —
От-тут, бувало, із-за тину
Вилась квасоля по тичині;
А з оболонками вікно
В садочок літом одчинялось,
І хата, бачите, була
За тином — сотникова хата.
А сотник був собі багатий,
То в ёго, знаєте, росло
На Вожій харчі, за дитину,
Чивсь байстря. А може, й так
Узяв собі старий козак
Чию сирітку за дитину,
То й доглядає в-затишку,
Як квіточку, чужу дочку.
А сина — (Сотник був жонатий,
Та жінка вмерла) сина 'ддав
У бурсу в Київ обучатись.
А сам Настусю піджидав,
Таки годованку, щоб з нею
Собі зробитися ріднею:
Не сина з нею поєднать,
А забандюрилось старому
Самому в дурнях побувать.
А щоб не знать було нікому,
То ще й не радився ні з ким,
А тільки сам собі гадає;
А жіночки . . . лихий їх знає!
Уже сміялися над ним, —
Вони цю страву носом чують.
. . . . .¹⁾

¹⁾ Точки у рукопису. Ред.

Сидить сотник —
Та думку гадає;
А Настуся по садочку
Пташкою літає.
То посидить коло ёго,
Руку поцілує;
То усами страшеними
Сивими пустує.
Пу звичайне, як дитина,
Пестує старого.
А старому не до того:
Иншого якогось,
Гріховного пестування
Старе тіло просить.
І пальцями старий сотник
Настусені коси,
Мов дві гадини великі,
До-купи сплітає;
То розплете, та круг шиї
Тричи обмотає.
А вона, моя голубка,
Нічого не знає;
Мов кошеня на припічку
З старим котом грає.

Сотник.

Та одчепись, божевільна!
Дивись лишень — коси,
Мов русалка, розтріпала.
А чому ти й досі
Ніколи не вилетеш кісники, —
Отті, що тітка привезла?

Настя.

Як-би пустили на музики,
То я б кісники заплела,
Наділа б жовті черевичи,
Червону б юнку одягла,
Заквітчала б барвінком коси.

Сотник.

Стривай, стривай, простоволоса!
Дурянька: де б же ти взяла
Того барвінку заквітчатись?

Настя.

А коло тину. Там такий
Поріс зелений, та хрещатий,
Та синій, синє-голубий,
Зацвів . . . .

Сотник.

Не будеш дівувати!

Настя.

А що ж, умру хйба?

Сотник.

Ба ні!

А снилось в-осені мені,
Тоді як щепи ми щепили,
Як приймуться . . . мені приснилось . . .
Як приймуться, то в-осені
Тя вийдеш заміж.

Настя.

Схаменись!

І щени ваші поламаю.

Сотник.

І як барвінок вицвіте . . .

Настя.

То я й барвінок позриваю.

Сотник.

А од весілля не втечеш!

Настя.

Ба ні, втечу, та ще й заплачу. (Плаче.)

Сотник.

Дурна ти, Насте, як я бачу, —
І посміяться не даси :
Хиба не бачиш, я жартую.
Піди лиш, скрипку принеси :
Та з лиха гарно потанцюєш,
А я заграю.

Настя.

Добре, тату !

І веселенька шасть у хату.

Сотник.

Ні, трохи треба подождать.
Воно-б то так, та от що, брате :
Літа не ждуть, літа летять ;
А думка проклята марою
До серця так і приросла.
— А ти вже й скрипку принесла ?
Яку ж ми вчистимо з тобою ?

Настя.

Е ні, стрівайте, цур не грать !
А то не буду й танцювать,
Поки барвінку не нарву,
Та не увітчаюсь. Я зараз !

(Іде подалечко, рве барвінок, квітчається і співає. Сотник налагоджує скрипку.)

Сотник.

От же одна вже й увірвалась ;
Стривай, і другу увірву.

Настя.

(Вертається заквітчана, співаючи.)

Як-би мені крила, крила
Соколинні,
Полетіла б я за милим,
За дружиною.
Полетіла б у діброву,
У зелений гай,
Полетіла б чорноброва
За тихий Дунай!

(Тим часом, як вона співає, у садочок входить молодий хлопець в солошяному
брілі, в короткому синьому жупанку, в зелених шараварах, в торбинію за
плечима і з нагаси.)

Петро.

З тим днем, що сёгодня,
Боже помагай!

Настя.

Тату! тату! Петро, Петро
Із Київа прийшов!

Сотник.

А, видом видати, слихом слухати! Чи по волі, чи по
неволі?

Петро.

По волі, тату, та ще й богословом.

Сотник.

Ов!

Настя.

Богословом! Аж страшно!

Сотник.

Дурна, чого ти боїшся! (Підходить до сина, хрестить ёго і цілує.)
Боже тебе благослови, моя дитино. Настгусю! поведи ёго в покої,
та нагодуй: бо він ще може й не обідав.

Петро.

Та таки й так. (Йде в світлицю з Настею.)

Сотник (сам).

І дарував же мені Бог
Таке дитя, такого сина!
І богослов уже . . . причина,
Причина мудрая. (Задумується.) Чого,
Чого я думаю? В попи!
А як не схоче, то на Січ —
І там не згине, вражий хлопець.
Ітти лиш в хату. От ще річ:
Заставить треба богослова,
Щоб дома байдиків не бив,
Щоб він гуляючи навчив
Настусю заповідь. Щоб знову
Не довелось дяка наймать,
Як для покойної. А знаю,
Без сього вже не повинчас
Отець Хома . . . Пітти сказать,
А то забуду. (Йде в хату.)

Жить би, жить, хвалити Бога,
Кохатися в дітях:
Так же ні, самому треба
Себе одурити.
Оженитися старому
На такій дитині!
Схаменися, не женися:
І вона загине,
І сам сивим посмішищем
Будеш в своїй хаті.
Будеш сам отте весілля
По-вік проклинати;
Будеш плакать, і нікому
Ті слези старечі

Буде втерти. Не женися,
І гич не до речі!
Дивися — рай кругом тебе
І діти, як квіти.
За що ж ти їх, молоденьких,
Думаєш убити?

Ні! старий мій ченуриться,
Аж бридко дивиться.
А Настуся з богословом
Заповіді вчиться.
Он дивіться — у садочок
Вийшли погуляти,
У-двох собі схожають,
Мов ті голубята.
А старого нема дома,
То їм своя воля
Награтися. Дивітеся —
Там коло тополі
Стали собі, та й дивляться
Одно на другого.
От-так ангели святії
Дивляться на Бога,
Як вони одно на друге.
І Петрусь питає:

Петро.

Чом же ти оце, Настусю,
Справді не читаєш?

Настя.

А хйба я школяр, чи що? Не хочу, та й годі!

Петро.

Хоч одну невеличку заповідь сёгодня вивчи, хоть п'яту.

Настя.

І п'ятої, і шостої, ніякої не хочу.

Петро.

То піп і не вінчатиме ніколи, як не вмітимеш.

Настя.

Байдуже, нехай собі не вінчає.

Петро.

А зо мною?

Настя.

І з тобою нехай собі . . . Е ні, нехай повинчає!

Петро.

Та читай же, а то . . .

Настя.

А то що ти зробиш?

Петро.

Поцілую. Ось побачиш!

Настя.

Хоч як хочеш, цілуй собі, а я таки не читатиму.

Петро (цілує П і примовляє).

Оце тобі раз, оце тобі два.

(А сотник виглядає з-за тину і входить в хату, не давши знаку.)

Настя (пручається).

Годі бо вже, годі! Незабаром батько прийде: треба справді читать.

Петро.

А, тепер і читать!

Сотник (виходить з хати).

Діти! годі вже вам учитись. Чи не час обідать?

(Петро і Настя мовчки ідуть у хату.)

Сотник (сам).

Навчилась, нічого сказати!
Оце дитина! Ні, Настусю,
Я коло тебе захожуся
Тепер, лебедонько, не так!
Ноки сто раз не поцілує,
Й читати не хоче. А бурсак,
Собачий сину, знавш смак!
Ось я тебе попомуштрую,
Не так як в бурсі. Помелом!
Щоб духу в хаті не було.
Великий світ наш — не загинеш.
Дивися, пся ёго личина,
Оце-то так, що богослов —
У батька граде. Добре, свате!
Які то стали люде злі!
А що то діється у хаті?
Там, знову, знать, мої малі
Читають . . . Треба розігнати.

Оттакі батьки на світі,
На що вони дітям?
На наругу перед Богом!
А шануйте, чтите,
Поважайте ёго, діти,
Бо то батько свий,
Батько мудрий. Добре оттим
Сиротам щасливим,
Що не мають оттих батьків,
То й не согрішають.

Настя (вибігає заплакана з хати.)

Не дає і пообідати —
В Київ проганяє.
А, Боже мій милостивий!
Що мені робити?
Помандрую . . . (Дивиться в хагу; заміра вся.)

Ух, який сердитий!
Та не вдарить... А я таки
У Київ з Петрусем
Помандрую, хоч що хочеш...
Я не побоюся,
Серед ночі помандрую!...
А відьма злякає!...
Ні, не зляка. (Загляда знову.)

Сердешненький!
Книжечки складає
У торбину і бриль бере.
Прощай, мов любе,
Мов серце!... У-вечері?
За царину! Буду,
Раньше буду!... Ось на, лови!
(Кидас через тин цвіток.)
Чуєш! дожидайся! (Виходить сотник.)

Настя (співає).

„Не ходи, не нуди, не залицяйся —
Не сватай, не піду, не сподівайся!“

Сотник.

А їй байдуже, мов не знає!
Неначе та сорока скаче.
Настусю! чом же ти не плачеш?
Адже-ж Петруся вже немає.

Настя.

Дивітеся, яка печаль!
То й плачте, коли жаль.

Сотник.

Мені байдуже.

Настя.

А мені
Ще байдужійше — він не мій.
А я вже заповіді знаю
Усі до одної.

Сотник.

Усі?

Настя.

Нехай хоч зараз сповідає
Отець Хома ваш голосний.

Сотник.

А повинчасьомь в неділю?

Настя.

А вже-ж! Так ми ще не говіли.
Як одговіємось — тоді.

Сотник (цілує її).

Моя голубко сизокрила,
Моя ти ягідко! (танцює і приговорює.)
У горох
В чотирёх
У-ночі ходила;
У-ночі,
Ходячи,
Намисто згубила.

Настя.

Та годі вже вам з тим намистом! Ішли би швидче до
отця Хоми, та порадилися. От що!

Сотник.

Правда, правда, моя квіточко! Побіжу ж я швиденько,
а ти тут, моя любко, погуляй собі тихенько. Та заквітчайся!
Та не жди мене: бо бути має, що я остануся і на вечерню.
(Цілує її і йде.)

Настя.

Добре, добре! Не ждатиму.
Не ждатиму, не ждатиму,
У свитину вдягатимусь,
У намисто уберуся —
Доганятиму Петруса.

Обнімемось, поцілуємось, поберемося за рученьки, та й
підем у-двох собі аж у Київ. Треба завітчатися, може в останній
раз; бо він казав, що у Броварях і повинчаємося.

(Квітчастися і співає).

„Ой піду я не берегом-лугом,
Зострінуся з несуженим другом.
Здоров, здоров, несужений друже!
Любилися ми з тобою дуже;
Любилися, та не побралися,
Тільки жалю серцю набралися.“

Оце нагадала язугу! Цур їй, яка погана. Побіжу лиш швидче.
Оставайтесь здорові, мої високі тополі і хрещатий мій бар-
віночку! (Виходить).

Іде до-дому у-ночі
Пьяненький сотник, а йдучи
Собі веселий розмовляє:
— Нехай і наших люде знають!
Нехай і сивий, і горбатий,
А ми . . . хе! хе! а ми жонаті!
А ми . . . — Насилу вліз у хату,
Та й ліг собі тихенько спати,
Щоб Настю, бачте, не збудить,
Та сорому не наробить.
Уже й „достойно“ одзвонили,
Уже до-дому люде йдуть, —
Не йде Настусенька, не чуть.
Насилу сотника збудили,
Та розказали — „так і так!“
Перехристився неборак;

Коня найкращого сідлає
І скаче в Київ. В Броварях,
Уже повінчана, гуляє
Їго Настуся молода.
Вернувся сотник мій до-дому,
Три дні, три ночі не вставав,
Нікому й слова не сказав
І не пожалувавсь нікому.

. . . . .¹⁾
. . . . .

Турбується заробляє,
А того не знає,
Що на старість одурів
І все занегаїть.
От-так тепер і з сотником,
З дурним моїм, сталося:
Розігнав дітей по світу,
А добро осталося, —
Немає з ким поділити.
Довелось самому
Розкидати, розточити,
І добра нікому
Не зробити ні на шеляг,
І притчею стати
Добрим людям; і охати
У холодній хаті
Під кожухом; (і нікому
Хату затопити
І вимести); по смітнику
Ходити, нудити, —
Поки пугач над стріхою
В вікно не завис,
А наймицька холодного
Трупу не накрис

¹⁾ Точка у рукопису. Ред.

Кожушиною старою,
А ключ од комори
Із-за пояса украде.

Оттаке-то горе
І з сотником оце сталося:
Не минуло году,
Як Настусеньки не стало,
А вже на городі
Не осталося нічого, —
Свині та телята
Уже бродять. А барвінок,
Барвінок хрещатий,
Притоптаній коло тину,
Засихає-вьяне.
А сам сотник у кожусі,
Одутлий, поганій,
Коло клуні похочає:
І стоги неверті,
І покої немазані,
І сволок немитий,
І челяді нема дома,
Й худоби немає . . .
А наймичка задріпана,
Та й та помикає
Старим паном. Так і треба:
Не розганяй діток,
Сивий дурню! Недовго жив
На свій заробіток
Пьяний сотник. Ще минуло
Літо коло світа,
А в-осені на улиці
Сотника убито;
А може, вмер неборака,
Од шинкарки йдучи.
Байдуже кому питати!
Забрали й онучи
Добрі люде, а самого

Гарно поховали
У леваді і хрестика
Над ним не вкопали.
Аж жаль ёго: був багатий,
І рідня і діти
Єсть у ёго, а нікому
Хрест постановити!
Умер сотник, і покої
Згнили, повалялись;
Все пропало, погинуло.
Тільки і остались —
Що тополі на вигоні
Стоять, мов дівчата
Вийшли з Оглава ватагу
З поля виглядати.

Між скалами, неначе злодій,
По-над Дністром іде в-ночі
Козак, і дивиться йдучи
На каламутну темну воду,
Неначе ворогові в очі,
Неначе вимовити хоче:
— „Дністре, водо каламутна!
Внеси на волку,
Або втопи,
Коли така доля!“
Та й роздігся на калині.
У воду кинувся; пливе,
Аж хвиля синяя реве,
І, ревучи, на той берег
Козака виносить.
Стрепенувся сіромаха:
І голий, і босий,
Та на волі; й більш нічого
У Бога не просить.

Постривай лиш: може, брате,
На чужому полі
Талану того попросиш,
Та тиві долі . . .

Пішов собі темним яром,
Та співає йдучи:

„Ой з-під гори, та з-під кручи
Йшли мажі рипучи;
А за ними йде та чорнявая
Та плаче-рида йдучи.“

Уже як хочете: хоч лайте,
Хоч і не лайте, й не читайте.
Про мене . . . я і не прошу . . .
Для себе, братіки, спишу,
Ще раз те оливо потрачу,
А може, дасть Бог, і заплачу.
То й буде з мене . . .

Нумо знов!

Покинув матір і господу,
Покинув жінку; жаль та й годі!
На Бесарабію пішов
Оцей козак. Погило горе
До моря пити. Хоч говорять:
Аби оранда в руках була,
А хлопа, як того вола,
У плуг голодного впряжен.
Троха лишень, чи так?
Ще з-малку з матірью старою
Ходив з торбами сей козак.
От-так і виріс сиротою
У наймах. Сказано шарпак —
То й одружився собі так:
Узяв хорошу, та убогу, —
Звичайне наймичку. А пан . . .
(І не талан наш і талан,
Як кажуть люде, — все од Бога)

Нагледів, клятий, — панські очі! —
Та й ну гостинці засилать.
Так і гостинців брать не хоче,
Не хоче й пана закохать.
Що тут робить? За чоловіка,
Укоротивши ёму віка . . .
А жінку можно привітать.
Трохи не сталося от-так:
До нитки звівся мій козак,
Усе на панщині проклятій,
А був хазяїн.
А жіночку свою любив —
І, Господи єдиний! —
Як те паня, як ту дитину,
У намистах водив!
Та знемігся неборака —
Хоч продавай хату,
Та йди в найми. От-так ёго
Оттой пан проклятий
Допік добре! А жіночка,
Мов сёго й не знає,
У доброму намистечку
В садочку гуляє,
Як та краля. — „Що тут робить?“
Сердега міркує:
„Покину їх, та утечу . . .
Хто ж їх нагодує,
Хто догляне? Одна — стара,
Нездужає встати;
А другая — молодая,
Дума погуляти.
Як-же ёго? . . . Що діяти?
Горе мое, горе! . . .“

Та й пішов, торбину взявши,
За синєє море
Шукать долі . . . Думав прийти,
Та хоч жінку взяти —

Стара мати і тут буде
Віку доживати
На господі . . .

Так от-так-то
Трапляється в світі!
Думав жити-поживати,
Та Бога хвалити ;
А довелося на чужині
Тільки слёзи лити,
Більш нічого. Нудно ёму
На чужому полі!
Всього надбав, роботяга,
Та не придбав долі,
Талану того святого.
Світ Божий немилий —
Нудно ёму на чужині,
І добро остило.
Хочеться хоч подивитися
На свій край на милий,
На високі могили,
На степи широкі,
На садочок, на жіночку,
Краплю карооку.
Та й поплив Дністром на сей бік,
Покинувши волю,
Бродягою. О, Боже мій!
Якє ти, поле,
Своє поле! якє-то ти
Широке-широке,
Як та воля! . . .

Прийшов до-дому у-ночі.
Стогнала мати на печі ;
А жінка у коморі спала
(Бо пан нездуха). Жінка встала,
Неначе п'явєє та впилась
І, мов водою, залилась

Дрібними, як горох, слёзами.
І се трапляється між нами,
Що ніж на серце наставля,
А сам цілує. Ожила
Моя сердешна молодиця:
І де ті в Господа взялися
Усякі штучні іства!

Сама ж, иначе нежива,
На плечі пада. Напоїла
І нагодувала,
І спать ёго, веселого,
В коморі поклала.
Лежить собі, неборака,
Думас-гадає,
Як то будем мандрувати,
І тихо дримає.
А жіночка молодая
Кинулась до пана,
Розказала: „от-так і так!“
Любо та кохано
Прийшли, взяли сіромаху,
Та й повезли з дому
Пройдисвіта, волоцюгу,
Прямо до приёму.

І там доля не кинула.
Дослуживсь до чину,
Та й вернувся в село своє, —
І служить покинув.
Уже матір поховали
Громадою люде,
І пан умер. А жіночка
Московкою всюди
Хиляється — і по жйдах
І по панах . . . боса.
Найшов її, подивився
І, сивоволосий,

Підняв руки калічені
До святого Бога,
Зарідав, як та дитина,
І — простив небогу.

От-так, люде, научайтесь
Ворогам прощати,
Як сей неук! . . .
Де ж нам грішним
Добра сєго взяти?

КОЗАЦЬКА ДОЛЯ.

На-що мені женитися?
На-що мені братись?
Будуть з мене молодого
Козаки сміятись.
„Оженився,“ вони скажуть,
„Голодний і голий;
Занапастив, нерозумний,
Молодую волю!“
Воно й правда. Що ж діяти?
Навчіть мене люде.
Іти хіба до вас в найми?
Чи до-ладу буде?
Ні, не буду чужі воли
Пастки-заганяти;
Не буду я в чужій хаті
Тещу поважати;
А буду я красуватись
В голубім жупані,
На конику вороному
Перед козаками.
Найду собі чорнобривку
В степу при долині —

Високою могилоньку
На тій Україні.
На весілля товариство
Вийде погуляти,
Та винесе самопали,
Викотять гармату.
Як понесуть товариша
В нову світлицю,
Загомонять самопали,
Гукнуть гаківниці.
Як положять отамана
В новій хаті спати,
Заголосить, як та мати,
Голосна гармата.
Гукатиме-кричатиме
Не одну годину,
І рознесе ту славу
По всій Україні.

1849. *Надъ Араломъ.*

 Ой чого ти почорніло,
Зелене поле?
— Почорніло я від крови
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка,
На чотирі милі,
Мене славні Запорозці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі . . .
Клюють очі козацькі,
А трупу — не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю . . .
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи

Не вернетесь на волю...¹⁾
Будете орати
Мене з-тиха, та орючи
Долю проклинати...

У неділеньку у святую,
У досвітнюю годину,
У славному-преславному
Місті, в Чигирині,
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли, —
Превелебную громаду
До-купи зкликали.

З святими корогвами,
Та з пречестними образами
Народ з попами
З усіх церков на гору йде,
Мов та Божа бжола гуде.
З монастиря святого
У золоті, аж сяє,
Сам архимандрит вихожає,
Агахвист читає,
Поклони покладає.

Поважно та тихо,
У раннюю пору,
На високу гору
Сходились полковники.
І військо, як море,
З знаменами, з бунчуками,
З луку виступало,

---

¹⁾ Не вернетесь на волю,
Будете орати,
Та орючи у кайданах
Долю проклинати. (Перш. рукоп.)

Та на трубах виграло,
І на горі разом стало.

Замовели гармати,
Оніміли дзвони
І громада покладає
Земні поклони.
Молебствіє архимандрит
Сам на горі править,
Святого Бога просить-хвалить,
Щоб дав їм мудрості дознати, —
Гетьмана доброго обрати.
І одногласне, одностайне
Громада вибрала гетьмана —
Преславного Лободу Івана,
Лицаря старого,
Брата військового.

У труби затрубили,
У дзвони задзвонили,
Вдарили з гармати,
Знаменами, бунчуками
Гетьмана укрили.
Гетьман старий ридає
До Бога руки здіймає,
Три поклони покладає
Великій громаді
І, мов дзвоном дзвонить,
Говорить :

— „Спасибі вам, панове-молодці,
Преславні Запорозці,
За честь, за славу, за повагу,
Що ви мені учинили!
А ще б краще ви зробили,
Як-би замість старого
Та обрали молодого
Завзятого молодця,

Преславного запорожця
Павла Кравченка-Наливайка :
Я стар чоловік, нездужаю встати.
Буду ёму пораду давати,
По-батьківськи научати,
Як на ляха стати.
Тепер прелютая година
На нашій славній Україні:
Не мені вас, братця,
На ляха водити;
Не мені тепер старому
Булаву носити.
Нехай носить Наливайко
Козакам на славу,
Щоб лякались ворожі ляхи
У своїй Варшаві!“

Громада чмелем загула,
І дзвони задзвонили ;
Гармата заревла,
І бунчуками верили
Преславного запорожця
Павла Кравченка-Наливайка.

ШВАЧКА.

 Ой не пьється горілочка,
Не пьються й меди;
Не будете шинкувати,
Прокляті жиди!
Ой не пьється тес пиво,
А я буду пити;
Не дам же я ворожим ляхам
В Україні жити.
Ходім, батьки-отамани,
У Хвастов в неділю,

Та надінем вражим ляхам
Бошуленьку білу;
Ні, не білу, а червону . . .
Ходім-погуляєм,
Та в пригоді свого батька
Старого згадаєм,
Полковника Хвастовського,
Славного Семена.
Ходім, брати: не згинете,
Хлопці, коло мене.“

В Переп'яті гайдамаки
Нипиком ночували;
До схід сонця у Хвастові
Хлоп'ята гуляли.
Прийди з того Межигор'я, ¹⁾
Наш славний Палію, —
Подивися, що той Швачка
У Хвастові діє.
Добре діє! . . . У Хвастові,
У славному місті,
Покотилось ляхів, жидів
Не сто і не двісті,
А тисячи; а майдани
Кров'ю червоніли;
А оранди з костёлами,
Мов свічки, згоріли.
В самім замку невеличку
Церковку святую
Не спалено. От-там Швачка
Співа: „аллилуйя!“
Хвалить Господа, веселий,
І каже сідлати

¹⁾ Прийди, батьку, з Межигор'я,
Семене Палію!
Подивися ти на Швачку,
Що він ляхам діє
У твоєму у Хвастові! (Перш. рукоп.)

Коня свого вороного:
Має погуляти
У Бихові, славнім місті
З Левченком у-купі, —
Потоптати жидівського
Й шляхетського трупу.

СИЧІ.

На ниву в жито у-ночі,
На полі, на роздоллі,
Зліталися по волі
Сичі —
Пожартувать,
Поміркувать,
Щоб бідне птаство заступить,
Орлине царство затопить
І геть спалить;
Орла ж повісить на тичині
І, при такій годині,
Республіку зробить.
І все б здавалося? А ні!
Щоб не толочили пашні —
Воно було б не диво,
Як-би хто инший на тій ниві
Сільце поставив, а то зірк —
Таки голісінький мужик
Ноставив любо, та й пішов
В кочиці спать собі. А рано,
Не вмившися, зайшов
Гостей довідать. Та й погані —
Усі до одного Сичі!
Оце тобі вари й печи!
Щоб не нести до-дому

Таке добро, то повбивав;
А інших гратися оддав
Приборканих воронам,
І не сказав нікому.

Ч У М А.

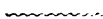

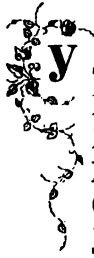
Чума з лопатою ходила,
Та гробовища рила-рила,
Та труном-труном начиняла,
І „со святими“ не співала.
Чи городом, чи то селом
Мете собі, як помелом.

Весна. Садочки зацвіли,
Неначе полотном укриті,
Росою Божою умиті,
Білють. Весело землі:
Цвіте, красується цвітами,
Садами темними, лугами;
А люде бідні в селі,
Неначе злякані ягнята,
Позамикалися у хатах,
Та й мруть . . . По улицах воли
Ревуть голодні; на городі
Пасуться коні: не виходить
Ніхто загнать, нагодувать,
Неначе люде тії сплять.
Заснули, добре, знать, заснули, —
Святу неділеньку забули,
Бо дзвона вже давно не чуть;
Сумують коміни без диму;
А за городами, за тином
Могили чорніі ростуть.
Під хатами, по-між садами,
Защиті в шкуру і в смолі,

Гробоконателі в селі
Волочять трупи ланцюгами
За царину . . . і засипають
Без домовини. Дні минають,
Минають місяці . . . Село
На-вік замовкло — оніміло
І крапивою поросло.
Гробоконателі ходили,
Та й ті під хатами лягли.
Ніхто не вийшов в-ранці з хати,
Щоб їх сердешних поховати, —
Під хатами і погнили.

Мов оазис в чистім полі,
Село зеленіє.
Ніхто в ёго не заходить ;
Тільки вітер віє,
Та розносить жовте листя
По жовтому полю.
Довго воно зеленіло, —
Поки люде з поля
Пожарище не пустили,
Та не запалили
Села того зеленого.
Згоріло, зотліло,
Попід вітром розмахало,
І сліду не стало.
Оттаке-то людям горе
Чума виробляла!

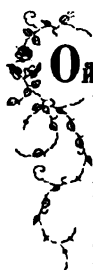
У тиві Катерини
Хата на помості ;
Із славного Запорожжя
Наїхали гості :
Один — Семен Босий,
Другий — Іван Голий,
Третій — славний вдовиченко
Іван Ярошенко.
— З'їздили ми Польщу
І всю Україну,
А не бачили такої,
Як се Катерина. —
Один каже : „Брате !
Як-би я багатий,
То оддав би все золото
Оцій Катерині
За одну годину.“
Другий каже : „Друже !
Як-би я був дужий,
То оддав би я всю силу
За одну годину
Оцій Катерині.“
Третій каже : „Діти !
Нема того в світі,
Чого б мені не зробити
Для сіві Катерини
За одну годину.“

Катерина задумалась
І третєму каже :
„Єсть у мене брат єдиний,
У неволі вражій —
У Криму десь пропадає.
Хто ёго доставе,
То той мені, запорозці,
Дружиною стане.“

Разом повставали,
Коней посіддали,
Поїхали визволяти
Катриного брата.
Один утопився
У Дніпровім гирлі;
Другого в Козлові
На кіл посадили;
Третій — Іван Ярошенко,
Славний вдовиченко, —
З лютої неволі,
Із Бакчисараю,
Брата визволяє.

Заскрипіли рано двері
У великій хаті.
„Вставай, вставай, Катерино,
Брата зустрічати!“
Катерина подивилась,
Та й заголосила:
— Се не брат мій, се мій милий!
Я тебе дурила. —
„Одурила!“ і Катрина
До-долу скотилася
Головонька . . . „Ходім, брате,
З поганої хати!“
Поїхали запорозці
Вітер доганяти . . .
Катерину чорнобриву
В полі поховали;
А славний запорозці
В степу побратались.

УДОВИЦЯ.

 Оя крикнули сірі гуси
В яру на ставу;
Стала на все село слава
Про тую вдову.
Не так слава, не так слава,
Як той поговір,
Що заїздив козак з Січи
До вдови на двір;
Вечеряли у світлиці,
Мед-вино пили,
І в кімнаті на кроваті
Спочити лягли . . .

Не минула слава тая —
Не марно пішла:
Удовиця у м'ясниці
Сина привела . . .
Вигодувала малого,
До школи 'ддала,
А із школи ёго взявши,
Коня купила;
А коня ёму купивши,
Сідельце сама
Самим шовком вишивала,
Золотом окула;
Одягла ёго в червоний
В жупан дорогий,
Посадила на коника:
„Гляньте, вороги!
Подивітесь!“ — Та й повела
Коня вдовж села,
Та й привела до обозу —
В військо оддала . . .
А сама на прощу в Київ ¹⁾
В черниці пішла . . .

¹⁾ А сама остригла коси, (Рукоп. вар'янт.)

 По улиці вітер віє
Та сніг замітає.
По улиці по-під-тинню
Вдова шкандибас —
Під дзвіницю сердешная
Руки простягати
До тих самих, до багатих,
Що сна в салдати
Позаторік заголили . . .
А думала жити, —
Хоч на старість у невістки
В добрі одпочити . . .
Не довелось! Виблагала
Тую копійчину . . .¹⁾
Та Пречистій поставила
Свічку за сина.

~~~~~

 На великдень, на соломі
Проти сонця, діти
Грались собі крапанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку, а тій стёжку,
Тій стрічку купили;
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкранові,
Кому свитку . . . Одна тільки
Сидить без обнови

¹⁾ Шага у скупого
Та Пречистій поставила
Свічку . . . За кого?
За кого ти б'єш поклоня?
— «За сина, за сина!
За Івана одного,
За мою дитину!» (Вар. по першому рукопису.)

Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
— Мені мати купувала.
— Мені батько справив.
— А мені хрещена мати
Липтву вишивала.
„А я в попа обідала!“
Сирітка сказала . . .

Ой умер старий батько
І старенькая мати,
Та нема кому щирої
Тії радоньки дати . . .
Що мені на світі
Сироті робити:
Чи йти в люде жити,
Чи дома журитись?
Ой піжду я в гай зелений
Посажу я руту:
Як що віjde моя рута,
Остануся тута, —
Приjde милий в мою хату
Хазяїнувати;
А як же ні — то я піжду
Доленьки шукати . . .
Посходила тая рута,
В гай зеленіє . . .
А дівчина-сиротина
У наймах марніє!

 Закувала зозуленька
В зеленому гаї;
Заплакала дівчинонька —
Дружини немає.
А дівочі молодії
Веселії літа,
Як квіточки за водою,
Пливуть з сього світа.¹⁾

~~~~~

 Не тополю високою
Вітер нагинає:
Дівчинонька одинока
Долю зневажав.
Бодай тобі, доле,
У морі втопитись,
Що не давш мені й досі
Ні з ким полюбитись.
Як дівчата цілуються,
Як їх обнімають
І що тоді їм діється, —
Я й досі не знаю . . .
І не знатиму . . . Ой, мамо!
Страшно дівувати,
Увесь вік свій дівувати,
Ні з ким не кохатись.

---

¹⁾ Кінець по першому рукопису:

»Як би були батько-мати,
Та були б багаті,
Було б кому полюбити
Було б кому взяти. —

А то нема: сиротою
От-так я загину,
Дівуючи в самотині,
Де-небудь під тинном.

~~~~~

 На улиці невесело,
В хаті батько лас,
А до вдови на досвітки
Мати не пускає.
Що ж мені робити,
Де мені подітись, —
Чи то з иншим полюбитись,
Чи то утопитись?
Ой надіну я сережки
І добре намисто,
Та піду я на ярмарок
В неділю на місто.
Скажу ёму: „сватай мене,
Або одчипися, —
Бо як мені у матері,
То лучче втопитись.“

 Як-би мені, мамо, намисто,
То пішла б я завтра на місто;
А на місті, мамо, на місті —
Грає, мамо, музика троїста;¹⁾
А дівчата з парубками
Лицяються²⁾ . . . Мамо! мамо!
Безталанна я!

Ой пійду я Богу помолюся,
Та пійду я у найми наймуся,
Та куплю я, мамо, черевики,
Та найму я троїсті музики:
Нехай люде не здивують,
Як я, мамо, потанцюю . . .
Доленько моя!

¹⁾ Там музика грає троїста. (Льв. вид.)

²⁾ Кохаються (ib.)

Не дай мені вік дівувати,
Коси мої плести-заплітати,
Бровенята дома зносити,
В самотині віку дожити...
А поки я заробляю —
Чорні брови полиняють...
Безталанна я!

~~~~~

 Як-би мені черевики,
То пішла б я на музики...
Горенько моє!
Черевиків немає;
А музика грає, грає,
Жалю завдає!
Ой піду я боса полем,
Пошукаю свою долю:
Доленько моя!
Глянь на мене чорнобриву,
Моя доле неправдива,
Безталанна я!
Дівчаточка на музиках
У червоних черевиках...
Я світом нужу...
Без роскошн, без любови,
Зношу свої чорні брови —
У наймах зношу!...

~~~~~

 І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я!
Тяжко-важко в світі жить
І нікого не любить,

Оксамитові жупани
Одинокій носить!
Полюбила би я,
Одружилась би я
З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя!
Батько-мати не сплять,
На сторожі стоять:
Не пускають саму мене
У садочок гулять!
А хоч пустять, — то з ним,
З препоганим старим,
З моїм нелюбом багатим,
З моїм ворогом злим!

Породила мене мати
У високих у палатах, —
Шовком повила;
У золоті, в оксамиті,
Мов та квіточка укрита,
Росла я, росла.
І виросла я на диво:
Бароока, чорнобрива,
Білолиця я.
Убогого полюбила, —
Мати заміж не пустила:
Осталася я
У високих у палатах
Увесь вік свій дівувати...
Недоля моя!
Як билина при долині,
В одинокій самотині
Старіюся я;
На світ Божий не дивлюся,
Ні до кого не горнуса,
А матір стару...

Прости мене моя мати!
Буду тебе проклинати
Поки не умру . . .

 Ой сяду я під хатою,
На улицю гляну,
Як то тиї дівчаточка
Без своєї Ганни,
Без мовї Ганнусеньки,
У хрещика грають!
І граються не весело,
І не так співають
Дівчаточка . . . А мовї
Голубки немає:
У свекрухи десь воркує,
Мене виглядає.

 Па городі коло броду
Барвінок не сходить;
Чомусь дівчина до броду
По воду не ходить.

На городі коло тину
Сохне ¹⁾ на тичині
Хміль зелений; не виходить
Дівчина з хатини.

На городі коло броду ●
Верба похилилась;
Зажурилась чорнобрива, ²⁾
Тяжеко зажурилась.

¹⁾ В'яне (рук. вар.)

²⁾ Дівчинонька (ib.)

Плаче-плаче та ридає,
Як рибонька бьється . . .
А над нею, молодюю,
Поганець сміється.

Не вернувся із походу
Гусарин-москаль.
Чого ж мені ёго шкода,
Чого ёго жаль?
Що на ёму жуван куций,
Що гусарин чорноусий,
Що Машою звав?
Ні, не того мені шкода;
А марніє моя врода,
Люде не беруть;
А на улиці дівчата
Насміхаються, прокляті, —
Гусаркою ¹⁾ звать! . . .

Полюбилає я,
Одружилася я
З безталанним сиротою —
Така доля моя!
Люде гордіє, ²⁾ злі
Розрізняли, взяли
Та повезли до приёму —
Оддали в москалі!
І московкою я,
Одинокою я
Старіює в чужій хаті — ³⁾
Така доля моя!

¹⁾ Московкою . . . (Перш. рук.)

²⁾ . . . добріє.

³⁾ Нужу свігом по-під тинком. (Рукоп. варьєнт.)

 Було роблю що, чи гуляю,
Чи Богу молюся, —
Усе думаю про ёго
І чогось боюся.
Дурна була, молодая —
Я все виглядала,
Чи не шле за рушниками,
І не сподівалась,
Що він мене дурну дурить.
А серце боліло,
Ніби знало, що так буде, —
Сказати не вміло.
А як-би було сказало,
То я б не любила;
Може була б до криниці
У гай не ходила.
А то в-ранці і в-вечері
Ходила, гуляла;
Доходилась — осталася,
На віки осталась
Дівувати. Тяжко мені
У матери в хаті
Старітися; а свої
Вже хати не мати.
А ще й досі, чи роблю що,
Чи то так гуляю,
Усе думаю про ёго,
І сама не знаю,
Чого думаю, чого я
У той гай ходила,
І за що ёго так довго,
Так тяжко любила.

 Ой люлі, люлі, моя дитино,
В день і в ночі...
Пійдеш, мій сину, по Україні,
Нас кленучи.
Сину мій, сину! не клени тата,
Не пом'яни.
Мене, прокляту, я — твоя мати, —
Мене клени...
Мене не стане, — не йди між люде,
Іди ти в гай:
Гай не спитас й бачить не буде...
Там і гуляй.
Найдеш у гаї тую калину,
То пригорнись...
Бо я любила, моя дитино,
Її колісь.
Як пійдеш в села, у тиї хати,
То не журись;
А як побачиш з дітками матір,
То — не дивись!

 Ой не п'ються пива-меди,
Не п'ється вода, —
Прилучилась з чумаченьком
У степу біда:
Заболіла головонька,
Заболів живіт, —
Упав чумац коло возу,
Упав та й лежить.
Із Одеси преславної
Завезли чуму;
Покинули товариша,
Горенько йому!
Воли його коло возу
Понуро стоять;

А із стону гайворони
До ёго летять.
„Ой не кляйте, гайворони,
Чумацького трупу:
Накльовавшись, подохнете
Коло мене в-купі.
Ой полетіть, гайворони,
Мої сизокрилі,
До батечка, та скажіте,
Щоб службу служили,
Та за мою грішну душу
Псалтир прочитали,
А дівчині молоденькій
Скажіть, щоб не ждала.“

 У неділеньку та ранесенько,
Ще сонечко не зіходило,
А я молоденька
На шлях, на дорогу
Певеселая виходила.
Я виходила за гай на долину,
Щоб не бачила мати,
Мого молодого
Чумака з дороги
Зострічати.
Ой зострілась я
За тими дозами:
Та з чумацькими возами
Ідуть ёго воля,
Воли половії,
Ідуть, ремикгають;
А чумаченька мого молодого
Коло воликів немає.
Ой копали ёму в стону при дорозі
Та притиками яму;

Завернули ёго у тую рогожу,
Та й спустили Йвана
У ту яму глибокую
На високій могилі.
Ой Боже милий, милосердий!
А я так ёго любила . . .

~~~~~

 Ой пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другою.
А другая тая,
Розлучниця злая, —
Багата сусідонька,
Вдова молодая.
А я вчора з нею,
З сією змією,
В полі плоскінь вибирала,
Та все й розказала, —
Що як мене любить,
Женитися буде,
І до себе злук суку
Просила в придане.
Йване мій, Іване,
Друже мій коханий!
Побий тебе сила Божа
На наглій дорозі!

~~~~~

 Коло гаю, в чистім полі,
На самій могилі,
Дві тополі високі;
Одна одну хилить,
І без вітру гойдаються,
Мов борються в полі . . .
Отто сестри-чарівниці
Отгії тополі.

Закохалися обидві
В одного Івана;
А Іван — козак звичайний —
Обох їх не ганьв,
І лицявся то з тисю,
То з другою любо, —
Поки в яру, у-вечері,
Під зеленим дубом
Не зійшлися усі троє . . .
— От-так-то ти, кате,
Згнушавшся над сестрами! . . . —

І пішли шукати
Трути-зілля, щоб Івана
Завтра отруїти.
Найшли зілля, накопили
І стали варити,
Заплакали, заридали,
Та нема де дітись — ¹⁾
Треба варить! . . .
Наварили;
Івана зтруїли,
Й поховали коло гаю
В полі на могилі.

І байдуже? . . . Ні, не дуже!
Бо сестри ходили
Що-день Божий в-ранці-рано
Плакать над Іваном,
Поки й самі потруїлись
Тим зіллям поганим.

¹⁾ Зілля наварили,
А на завтра в-ранці рано
Івана отруїли;
Поховали коло гаю

В полі на могилі
Того Івана сердешного,
І сестри ходили . . .
.

(Перший рукопис.)

А Бог людям на науку
Поставив їх в полі,
На могилі, тополями, —
І тії тополі
Над Иванов, на могилі,
Коло того гаю
І без вітру гойдаються,
І вітер гойдав. —

 Ой я свого чоловіка
В дорогу послала;
А од шинку та до шинку
Стежечку топтала.
Та до куми заходила
Пшона позичати —
Оттих дітей годувати
В нетопленій хаті.

І нагодувала,
І спати поклала,
Сама пішла до дядка
Добувати п'ятака,
Та й заночувала.

А із Криму чоловік
Ледве ноги доволік:
Воли поздихали,
Вози поламались, —
З батіжками чумаченьки
До-дому вертались.

Увійшов у хату,
Ударивсь об поли, —
Лазять діти у запічку,
Голодні і голі.

„А де ваша, діти, мати?“
Сердешний питає.
— „Тату! тату! наша мати
У шинку гуляє.“

 У топтала стежечку
Через яр,
Через гору, серденько,
На базар.
Продавала бублики
Козакам,
Вторговала, серденько,
Шятака.
Я два шаги, два шаги
Прошла,
За копію дудника
Найняла.
Заграй мені, дуднику,
На дуду,
Пехай своє лишенько
Забуду.
Оттака я дівчина,
Така я!
Сватай мене, серденько, —
Вийду я!

 У перетяку ходила
По горіхи,
Мірошника полюбила
Для потіхи.
Мельник меле, шеретує,
Обернеться, поцілує —
Для потіхи.

У перетигу ходила
По опеньки,
Лимаренка полюбила
Молоденька.
Лимарь кичку зашивав,
Мене горне, обнімав —
Молоденьку.

У перетигу ходила
Я по дрова,
Та бондаря полюбила
Чорноброва.
Бондарь відра набивав,
Мене горне-пригортав —
Чорноброву.

Коли хочеш добре знати,
Моя мати,
Кого будеш по-переду
Зятем звати —
Усіх-усіх, моя мамо,
У неділеньку зятями
Будеш звати.

~~~~~

 Туман, туман долиною —
Добре жити з родиною;
А ще лучче за горою
З дружиною молодю.
Ой пійду я темним гаєм —
Дружинюньки пошукаю.
„Де ти? де ти? озовися!
Прийди, серце, пригорнися!
Пумо, серце, лицятися
Та поїдем вінчатися,
Щоб не знали батько й мати,
Де ми будем ночувати.“

Одружились, заховались . . .
Бодай були не кохались!
Легше було б самій жити,
Як з тобою в світі битись.

~~~~~

Із-за гаю сонце сходить,
За гай і заходить.
По долині у-вечері
Бозак смутний ходить.
Ходить він годину,
Ходить він і другу, —
Не виходить чорнобрива
Із темного лугу.
Не виходить зрадливая . . .
А з яру та лісу,
З собаками та псарями,
Іде пан-гульвіса.
Цькують ёго собаками,
Крутують назад руки,
І завдають козакові
Смертельні муки.
У лёх ёго молодого
Той пан замикає,
А дівчину покриткою
По світу пускає.

~~~~~

Ой вигострю товариша,
Засуну в халяву;
Та піду шукати правди
І твої слави.
Ой піду я не лугами
І не берегами,
А піду я не шляхами,
А по-над шляхами.

Та спитаю в жидовина,
В багатого пана,
У шляхтича поганого
В поганім жупані,
І у ченця, як трапиться.
Нехай не гуляє,
А святе письмо читає,
Людей поучає:
Щоб брат брата не різали,
Та не окрадали,
Та в москалі вдовиченка
Щоб не оддавали.

1850.

 Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю!
О, Господи! як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі з-тиха,
Забірають за собою
І добро і лихо;
Забірають, не вертають
Ніколи нічого...
І не благай: бо пропаде
Молитва...

Каламутними болотами
Між бур'янами, за годами
Три года сумно протекли;
Багато де-чого взяли
З моєї темної комори,
І в море нишком однесли;
І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро —
Мої літа — моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі —
Тії незримі скрижалі
Незримим писані пером...

Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бур'янами
Літа невольничі! А я...
(Такая заповідь моя)
Посижу, трошки погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю де-що, заспіваю,
Та й знов мережать захожусь
Дрібненьку книжечку... Рушаю!...

 Заступила чорна хмара
Та білу хмару:
Виступили з-за Лиману
З турками татари;
Із Полісся шляхта лізе,
А гетьман попович
Із-за Дніпра нашірає,
Дурний Самойлович
З Ромоданом; мов та Галіч,
Вкрили Україну
Та й клюють елико-мога.
А ти, Чигирине,
А ти, старий Дорошенку,
Запорозський брате!
Нездужаєш, чи боїшся
На ворога стати?
— Не боюсь я, отамани,
Та жаль України! —
І заплакав Дорошенко,
Як тая дитина:
— „Не розсиплю вражу силу,
Не встану я знову!
Возьміть мої гетьманські
Клейноди, панове,
Та однесіть москалеві:
Нехай Москва знає,

Що гетьмана Дорошенка
На світі немає.
А я, брати Запорозці,
Возьму собі расу
Та піду поклони бити
В Межигор до Спаса.“

Задзвонили в усі дзвони,
Гармата грімала ;
У дві лави задніпрянці
З москалями стали,
Аж на мило. Між лавами
Понесли клейноди.
Годі тобі, Петре, пйти
Із Тясмина воду !
Положили ті клейноди
Попенкові в ноги ;
Іди, Петре, в Межигорьє
Молитися Богу !
Не пустили Дорошенка,
У расі пізнали,
Закували у кайдани,
В Сосницю послали ;
А з Сосниці в Ярополче ¹⁾
Віку доживати.
От-так тобі довелось,
Запоровський брате !

Виглянуло над Чигрином
Сонце із-за хмари :
Потягли в свої улуси
З турками татари.
А ляхи з своїм Чарнецьким,
З поганим Степаном,
Запалили церкву Божу,
І кості Богдана

---

¹⁾ Село коло Москви.

Й Тимошеви в Субботові
Гарненько спалили
Та й пішли собі у Польшу,
Мов добре зробили.
А москалі з Ромоданом
В неділеньку рано
Пішли собі з поповичем
Шляхом-Ромоданом.

Мов орел той приборканий,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі,
Та й умер з нудьги. Остило
Волочить кайдани!
І забули в Україні
Славного гетьмана.

Тільки ти, святий Ростовський,
Згадав у темниці
Свого друга великого,
І звелів каплицю
Над гетьманом змурувати
І Богу молитись
За гетьмана, панихиду
За Петра служити.
І досі ще, що-рік Божий,
Як день той настане,
Ідуть править панихиду
Над нашим гетьманом.

ТИТАРІВНА.

 Давно се діялось колись :
Ще як борці у нас ходили
По селах, та дівчат дурили,
З громади кпили, хлопців били,
Та верховодили в селі,
Як ті гусари на постої;
Ще за гетьманщини святої —
Давно се діялось колись.

У неділю на селі,
У оранді, на столі
Сиділи лірники, та грали
По шелягу за танець.
Кругом аж курява вставала —
Дівчата танцювали
І парубки. — „Уже й кінець!
А нуте иншу!“ — „Та й се добра!“
І знову ліри заревли,
І знов дівчата, мов сороки,
А парубки, узавшись в боки,
Навприсядки пішли . . .

Найкращий парубок Микита
Стоїть на лаві в сірій свиті.
Найкращий хлопець, та байстрюк,
Байстрюк собі, та ще й убогий.
Так і нікому не до ёго.
Стоїть собі. Як той . . .
Плечима стелю підпірає,
Та дивиться і замірає
Па титарівну. А та в квітах,
Мов намалёвана, стоїть
Сама собі і на Микиту
Неначе глянула. Горять,
Горить Микита в сірій свиті!

Шеляга виймає
І за того остатнього
Музику наймає,
І нерівню титарівну
У танець вітає . . .
— „Одчепися, пройдисвіте!“
І зареготалась
Титарівна: „хиба тобі
Наймичок не стало?“
Насміялась титарівна
З бідного Микити;
Насміялася при людях,
Що він в сірій свиті.
Буде тобі, титарівно!
Заплачеш, небого,
За ті сміхи!

Де ж Микита?

В далеку дорогу
Пішов собі . . . З того часу
Не чуть його стало . . .
З того часу титарівні
Щось таке сталося . . .

До-дому плачучи прийшла,
І спати плачучи лягла,
І не вечеряла, не спала —
Яка лягла, така і встала,
Мов одуріла. Що робить —
Сама не знає. А Микита,
Неначе сич, у сірій свиті
Перед очима все стоїть:
Мара та й годі! Титарівно,
В недобрий час з того нерівні
Ти насміялась. Стало жаль
Тобі його . . . Нудьга, печаль
І сором душу оступили,
І ти заплакала. Чого?

Того, що тяжко полюбила
Микиту бідного того!

Диво дивнеє на світі
З тим серцем буває:
У-вечері цурається,
В-ранці забажає.
Та так тяжко забажає,
Що хоч на край світа
Шукать піде. От-так тепер
Не знає, де дітись,
Титарівна . . . Хоч у воду,
Аби до Микити!
Стережіться, дівчаточка,
Сміятись з нерівні,
Щоб не було і вам того,
Що тій титарівні.

Як та билина засихала;
А батько-мати турбувались;
На прощу в Київ повезли,
Святими травами поїли, —
І все-таки не помогли.
Втоптала стежку на могилу, ---
Все виглядять ёго ходила.
І стежка стала заростать,
Бо вже нездужає і встать.
Так от що сміхи наробили! . . .

А він канув, провалився;
Ёго вже й забули,
Чи й був коли. Год за годом,
Три годи минули.
На четвертий год в неділю,
У оранді на селі,
На широкому столі
Сліпі лірники сиділи;
По шелягу брали
І ту саму грали,

Що і позаторік. Дівчата
Так само дрібно танцювали,
Як і позаторік.

Завзятий,
У синій шапці, у жупані,
В червоних, як калина, штанах,
Навприсядки вліта козак;
Та ще й приспівує от-так:

„Та спасибі батькові,
Та спасибі матері
Що нас добули!
Як нас добували,
Жито розсипали
В-ночі на печі!“

— „Горілки! меду! Де отаман,
Громада, сотський? Препогане,
Мерзене, мерзле парубоцтво!
Ходіте биться, чи бороться!
Бо я борець.“

Не неділю,
Не дві, не три й не чотири,
Як тій болячці, як тій хирі,
Громадою годили
Тому борцеві. Вередує,
Як той панич . . . і де взялось
Таке хиренне! Все село
Проклятого не нагодує;
А він собі гуляє, пьє,
Та хлопцям жалю завдає
Тими дівчатами. Дівчата
Аж понедужали за ним:
Такий хороший та багатий!
Уже й не бореться ні з ким,
А так собі гуляє,
Та вечорами у садочок
До титаря вчащає.

А титарівна зустрічає,
Приспівує-примовляє:

„Чи не той це Микита,
„Що з видётами свита? . . .“

Той, це той, що на селі
Ти насміялася колись;
А тепер сама до ёго
У садочок ходиш,
Сама ёму, байстрюкові,
Як панові годиш.
Не день, не два титарівна
В садочок ходила;
Не день, не два, як панові,
Микиті годила.
Догодилась титарівна
До самого краю
І не чулась . . .

Дні минули;
Місяці минають;
Мина літо, мина осінь;
Мина сёмий місяць, осьмий;
Уже й дев'ятий настає, —
Настане горенько твоє!

У титара у садочку,
У яру, криниця
Під вербою. До криниці,
Не води напиться
Ледве ходить титарівна, —
Трохи пожуриться,
Поплакати, погадати,
Як їй дівувати,
Де їй дітись од сорому,
Де їй заховатись.
Раз у-вечері, зімою,
У одній свитині,

Іде боса титарівна
І несе дитину.
То підійде до криниці
То знов одступає,
А з калини, мов гадина,
Байстрюк виглядає.

Положила на цямряну
Титарівна сина,
Та й побігла . . . А Микита
Виліз із калини,
Та й укинув у криницю,
Неначе щеня те.
А сам пішов, співаючи,
Сотсьькому сказати, —
Та щоб ішов з громадою
Дитину шукати.

У неділеньку раненько
Збіралася громадонька,
Та криницю виливали,
Та дятя тес шукали.

Найшли, найшли твого сина,
Титарівно, в баговині!
Ой узали безталанну,
Закували у кайдани,
Сповідали, причащали,
Батька-матір нарікали,
Громадою осудили
І живуку положили
В домовину, й сина з нею,
Та й засипали землею.
Стовп високий мурували,
Щоб про неї люде знали —
Дітей своїх научали;

Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько-мати.

Борця того в селі не стало.
А люде в Польщі зустрічали
Якогось панича; питав:
— „Чи жива, каже, титарівна,
Чи насміхається з нерівні?“
От-то він самий. Покарав
Їго Господь за гріх великий —
Не смертю: він буде жить,
І сатаною-чоловіком
Він буде по-світу ходить,
І вас, дівчаточка, дурить
Во віки.

Ми заспівали, розійшлись
Без слів і без розмови.
Чи віждемося ж знову,
Чи заспіваємо коли?
А може й те... та де? Якими?
І заспіваємо яку?
Не тут і, певне, не такими,
І заспіваєм не таку!
І тут не весело співали,
Бо й тут невесело було,
Та все-таки якось жилось —
Принаймні, в-куші сумували,
Згадавши той веселий край
І Дніпр той дужий, крутогорий,
І молодеє тес горе,
І молодий той грішний рай.

Буває, в неволі иноді згадаю
Своє стародавнє — шукаю, шукаю,
Щоб чим похвалитись, що й я таки жив,
Що й я таки Бога колись-то хвалив;
Шукаю, шукаю . . . Господи б хотілось
Згадати хоть що-небудь! Та оце й наткнувся
На таке погане, що так і заснув,
Богу не молившись. От мені приснилось
(Свиною заснувши, звичайне такий
І сон приверзеться) ніби край могили
Пасу я ягнята — а я ще малий.
Дивлюся: могила ніби розвернулась,
А з неї виходить неначе козак,
Уже й сивоусий собі неборак,
Та і йде до мене . . . Я собі звернулось,
Щеня мов під тином, — звичайно мале,
То й перелякалось. От мене бере
Неначе на руки, та несе в могилу;
А чорна могила ще гірше розкрилась.
Дивлюся — в могилі усе козаки:
Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначе одтятий;
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.

— „Дивися, дитино — оце козаки!“ —
Ніби мені каже: „На всій Україні
Високі могили; дивися, дитино,
Усі ті могили, — усі оттакі:
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго . . . Оце воля спить.
Лягла вона славно, лягла вона в-гузі
З нами козаками. Бачиш, як лежить!
Неначе сповита . . . Тут пана немає:
Усі ми однако на волі жили;
Усі ми однако за волю лягли;
Усі ми і встанем, та Бог ёго знає,

Коли то те буде. Дивися ж, дитино,
Та добре дивися! А я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,
За що й я між ними в могилі лежу.
Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину,
Слухай же, дитино . . .“

А потім ягнята
Приснились у житі; лановий біжить
Та б'є мене добре і ніби, проклятий,
Свиту здирає . . . І досі болить,
Як сон той згадаю! А як нагадаю
Козака в могилі, — то й досі не знаю,
Чи то було справді, чи то було так —
Мара яка-небудь. Мені той козак
Розказував ось що . . . . .

 Ну що б, здавалося, слова . . .
Слова та голос, більш нічого . . .
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує . . . Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люде.

Помолившись,
Не те щоб дуже зажурившись,
А так на палубі стояв
І сторч на море поглядав.
Мов на Іуду. Із туману,
Як кажуть, стала виглядати
Червонолиця Діана.
Я вже думав спать лягати,
Та й став, щоб трохи подивитися
На круглолицю молодицю,
Чи тев — дівчину. Матрос,
Таки земляк наш з Островної, ¹⁾

¹⁾ Оренбургської губернії.

На вахті стоя,
Журився сам собі чогось.
Та й заспівав, звичайне тихо,
Щоб капітан не чув: бо в-лиха
Якийсь лихий, хоч і земляк.
Співа матрос, як той козак,
Що в наймах виріс сиротою,
Іде служити в москалі.

Давно, давно колись
Я чув, як стоя під вербою,
Тихенько дівчина співала,
І жаль мені, малому, стало
Того сірому сироту,
„Що він утомився,
На тин похилився;
Люде кажуть і говорять:
Мабуть він упився.“
І я заплакав: жаль малому
Було сіроми сироти.

Чого ж тепер заплакав ти,
Чого тепер тобі старому
У сій неволі стало жаль,
Що світ зав'язаний, закритий,
Що сам еси тепер москаль,
Що серце порване, побите,
І що хороше, дороге
Було в ёму, то равдилося,
Що ось як жити довелосся?
Чи так, лебедику? . . . — Еге! . . .

1857.

МОСКАЛЕВА КРИНИЦЯ.

Поема.

Я. Г. КУХАРЕНКОВІ.

(На пам'ять 7 Мая 1857 року.)

 Не на Україні, а далеко —
Аж за Уралом, за Елеком,
Старий недобиток — варнак
Мені розказував от-так
Про сю Криницю Москалеву;
А я, сумуючи, списав,
Та рному нищечком додав, —
Та невеличку і дешеvu
(Звичайне, крадене!) зобгав
Тобі поему на спомини,
Мій друже щирій, мій єдиний!

I.

Після великої зими,
За Катерини за паниці,
Москаль ту вигонав криницю,
А як він вигонав, то ми
Оце й розкажемо в пригоді,
А ви записуйте; не шкодить
Таку річ і записать,

Во се не казка, а билиця,
Або бувальщина, сказать.

От-так пишiть: була криниця . . .
Нi, не криниця, а село —
Пишiть — давно колись було
Меж садами, при долини,
Таки у нас, на Украiнi,
Було те Боже село.

В селi тому вдова жила,
А у вдови дочка росла
I син малолiток.
Добре мати дiток
Багатому: хвалить Бога
В роскошах; а вбогiй
Вдови не до того:
(Бо залили за шкуру сала —
Трохи не пропала) —
Думала iти в черницi,
Або утопитись,

Так жаль маленьких дiток стало
(Звичайне, мати! — що й казать!)
Та, може, ждався-таки й зять,
Бо вже Катруся пiдростала:
(Катрусейо вдовiвна звалась)
Чи вiк же iй продiвувать,
Зносити брiвоньки нi за що?
Хиба за те, що сирота?
А краса-то, краса! . . .
Мiй Боже милий! А трудяще,
А чепурне, та роботяще,
Та тихе . . . бач, i сирота,
А всiм була на-вдiвовижу;
Бувало, вигляне iз хижi,
Як тая кiвiточка з роси,
Як тее сонечко з-за хмари:
Весь похолону, неживий
Стою, бувало . . .

Ані кара,
Ні муки, кайдани,
Ніже літа, сину,
Тії сили не втомили . . .
От-так і загину, —
Так і згину, — бо дивися:
Смерті сподіваюсь,
А ридаю, мов дитина,
Як я нагадаю
Катерину . . . Слухай, сину,
Мій друже єдиний!
Слухай добре, та записуй, —
Та на Україні,
Як Бог тебе допровадить,
То розкажи, сину,
Що ти бачив диявола
Своїми очима! . . .

II.

Так, бачиш, дівонька отта
Росла собі; і роботящий
(Бо всюди сироти — ледащо)
У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина.
От-то ж, той самий сиротина
У наймах, сяк собі, то так,
Придбав сірома грошенят,
Одежу справив, жупанину,
Та не відсіль і не відтіль
Купив садочок і хатину,
Подякував за хліб, за сіль
І за науку добрим людям,
Та до вдовівни навпростець
Шелесть за рушниками! . . .
Не торгувались з старостами,
Як те бува з багатирями,

Не торгувавсь і пан-отець
(На диво людям та на чудо!):
За три копи звінчав у буддень,
Без пихи, так, як довелось . . .
От-тут-то, голубе мій сизий,
От-тут-то й лихо почалось.

III.

Уже, либонь, після Покрова
Вертався з Дону я, та знову —
(Бо я вже двічі посилав
До дівчини за рупняками) —
Послать і в трейте міркував, —
Та з чумаками, та з волами,
Як-раз в неділю на весілля
До удовівни причвалав.
Пропало, все добро пропало,
Ані щітинки не зосталось! . . .
Пропав і я, — та не в шинку,
А на кобилі . . . На вігу
Всі люде бачять лихо, сяну;
Але такого, мій єдиний
Такого лютого — ніхто,
Ніхто і вдалека не бачив,
Як я, лукавий! А тим часом
Просохли очі у вдовн:
Неначе в Бога за дверима,
У зятя та в сина
Стара собі спочиває,
А на Катерину,
На дитя своє єдине,
Тільки поглядає.
А я в шинку з п'явицями
Душу пропиваю, —
Та й пропив! Запродав дупу, —
І душу і тіло:

Тіло катові, а душу . . .
О, Боже мій милий!
Хотілося б жити на світі,
Та-ба! треба вчитись,
Як на світі жити,
А то битимуть, та й дуже! . . .
Не знаю, мій друже,
Чи сатана лихо коїв,
Чи я занедужав,
Чи то мене злая доля
Привела до того! . . .
Таки й досі ще не знаю,
Не знаю нічого . . .
Знаю тільки, що тверезий,
(Бо вже ані вина,
Ні меду, ні оковита
Не пилися, сину)! . . .
Оттаке-то сподіялось!
Вмер батько і мати,
Чужі люди поховали,
А я, мов проклятий
Той Іуда одринутий
І людьми і Богом,
Тиняюся, ховаюся —
І дійшло до того,
Що я, в-ночі підкравпися,
Максимову хату
(Бо ёго Максимом звали —
Вдовиного зятя)
Запалив! Згоріла хата . . .
А душа проклята
Не згоріла . . . моя душа,
Мій друже, мій брате,
Не згоріла, а зосталась —
Тліє, й досі тліє . . .
І коли вона зотліє,
Коли одпочине, —
Святий знає . . .

~~~~~

IV.

З переляку

Вмерла Катерина;
А Максим на пожарище
Та на попелище
Подивився . . . нема ради! . . .
Тільки вітер свище
У димарі та в коміні . . .
Що тут в світі діять,
І що тепер ёму почати?
Подумавши, перехристивсь
Та й знов пішов у наймити
Голодні злидні годувати;
Вдова зосталась не сама,
А з сином парубком; женити
Ёго збиралась в осені,
Аж гульк! . . од матушки-царяці,
Таки із самої столиці,
Прийшов указ — лоби голить;
Се в перший раз такий указ
Прийшов з Московщини до нас,
Бо на Вкраїні в нас бувало
У козаки охочі йшли,
А в пікинери вербували —
Та теж охочих . . . На селі
Зібралася громада радить —
Кого голить у москалі.

Порадили громадою —
І вдовиченка ледащизю
Забили в скрепицю,
Та й повезли до приёму!
Он-яке твориться
На сім світі, яка правда
У людей, мій сину! . . .

Така й досі, я думаю,
В нас на Україні;
Та другої і не буде
В невольниках-людях.

V.

„Ні вже,“ каже, „добрі люде,
Не так воно буде,
От-так хйба!“ Максим каже:
„Які з мене люде
У наймитах! Іду служити;
Нехай,“ каже, „вдовин син
Та не стане під аршин,
А я стану.“

Із приёму
Вернувся до-дому,
До матери вдовиченко;
А Максим з приёму
Пішов собі у москалі,
Помолившись Богу.
Мені полегшало, — а з чого,
З чого полегшало мені?
З того, що ворога не стало...
Якого ж ворога, мій Боже!
Моя пекельная душа
Кого боялася? Максима!
Ні, не Максима, а когось,
Когось боялася проклята:
Люциперові служила
Та ёго й страшилась!...

VI.

Через год, отто, й велика
Зіма наступила;
До зеленої неділі
В байраках білили
Сніги білі, — тоді ж отто
І Очаков брали
Москалі; а Запорожжя
Перше зруйнували.
Розбрелося товариство
(А що то за люде
Були тії запорозці —
Не було й не буде
Таких людей! . . .)

Під Очаков
Погнали й Максима:
Там-то ёго скалічено,
Та й на Україну
Повернено з одставкою, —
Бачиш, праву ногу,
Чи то ліву, підстрелено . . .
Мені не до того
Було тоді: знову люта
Гадина впилася
В саме серце; кругом ёго
Тричи обвилася,
Як той Ирод . . . Що тут робить?
Не дам собі ради;
А Максимові кривому
Нічого не вадить:
Шкандибас на милиці
І гадки не має;
А в неділеньку святую
Мундирь надіває,
І медаль і хрест причепить,

І заплете косу
Та ще й борошном посипле . . .
(Я не знаю й досі
На-що воно москалі ті
Коси заплітали,
Мов дівчата, та святее
Борошно псували? . . .
На играшку, я думаю —
Так-собі, аби-то!)
Отто ж було, мов генерал,
Максим сановито
Прибереться у неділю
Та й пошкандибає
У храм Божий; на криласі
Стане та й співає
З дяком-таки, а то возьме
Та ще й прочитає
Апостола серед церкви
(Вивчився читати
У москалях). Непевний був
Максим оттой, брате, —
Та трудящий, роботащий,
Та тихий до того,
Та ласкавий . . . було тоді
Ніже ані кого
Не зачепить ніже ділом,
Ніже яким словом.
„І талан і безталання —
Все,“ каже, „від Бога
Вседержителя святого,
А більш ні від кого . . .“
Преблагий був муж на світі
Максим оттой, сину;
А я! а я! . . . не вимовлю,
Моя ти дитино! . . .
Я — вбив ёго! . . . Пострівай-лиш,
Трохи одпочину,
Та тоді вже . . .

VII.

Так ти кажеш,
Що бачив Криницю
Москалеву, що ще й досі
Веруть з неї воду?
І хрест, кажеш, коло шляху
І досі Господній
Стоїть собі на роздоллі;
А не розказали
Тобі люде там нічого? . . .
Вже повимірали
Тії люде, мої свідки,
Праведній люде;
А я й досі караюся
І каратись буду
Й на тім світі . . .

Ось послухай,
Доводить до чого
Сатана той душу нашу:
Як не схаменеться
Та до Бога не вернеться,
То так і ввіпьється
Пазурами в саме серце . . .
Ось слухай же, сину,
Про Максима праведного!
Було не спочине
Ніколи він, а в неділю,
Або в яке свято,
Бере святий псалтирь в руки
Та й іде читати
У садочок: (у садочку
Там, у холодочку,
Катерину поховали . . .)
Отто ж, у садочку,
За упокой души її
Псалтирь прочитає.

Потім собі тихесенько,
Тихо заспіває
„Со святими,“ та й заплаче,
А потім помьяне
„О здорові“ тещу з сином, —
І веселий стане:
„Все од Бога,“ скаже собі:
„Треба вік дожити!“
Оттакий-то муж праведний
Був він на сім світі;
А у буддень, — то він тобі
Не посидить в хаті
Все нишпорить по-надвірью:
„Треба роботати,“
Було скаже по-московськи:
„А то, лежа в хаті,
Ще опухнеш.“ Та взяв якось
Заступ і лопату,
Та й пішов собі у поле
Криницю копати.
„Нехай,“ каже, „колись люде
Будуть воду пити
Та за мою грішну душу
Господа молити.“
Вийшов в поле, геть од шляху
У балку спустився,
Та й викопав при долині
Глибоку криницю.
(Не сам один: толокою
Їму помагати
Й добрі люде приходили
Криницю копати).
І виложив цямриною
І над шляхом в полі,
Височенний хрест поставив:
Зо всього роздолля
Широкого було видно;
Се, бачиш, для того,

Щоб знать було, що криниця
Єсть коло дороги,
Щоб заходили з криниці
Люде воду пити,
Та за того, що виконав,
Богу помолитись.

~~~~~  
VIII.

А тепер уже, — он бачиш,  
Доходять до чого! —  
Що я стратить наміряюсь  
Максима святого...  
Оттаке-то!... А за віщо?  
За те, за що Каїн  
Убив брата праведного  
У світлому раю.  
Чи то було у неділю,  
Чи в якеє свято,  
(Слухай, сину, як навчає  
Сатана проклятий!)  
„Ходім,“ кажу, „Уласович,  
На твою криницю  
Подивитись.“ — „Добре,“ каже:  
„Ходімо напитись  
Води з неї погожої.“  
Та й пішли обое,  
І відерце і віжечки  
Понесли з собою.  
От, приходим до криниці;  
Я перш подивився —  
Чи глибоко. „Власовичу!“  
Кажу, „потрудися  
Води достать: я не вмю.“  
Він і нахилився,  
Опускаючи відерце;

А я... я за ноги  
Вхопив ёго, та й укинув  
Максима святого  
У криницю...

Оттаке-то

Сотворив я, сину!...  
Такого ще не творилось  
В нас на Україні!  
Та й ніколи не створяться  
На всім світі, брате!...  
Всюди люде, а я один —  
Диявол проклятий!...

IX.

Через тиждень вже витягли  
Максима з криниці  
Та у бальці й поховали;  
Чи-малу каплицю  
Поставили громадою,  
А ёго криницю  
Москалевою назвали...  
От тобі й билиця  
Про ту криницю москалеву,  
Нелюдська билиця.  
А я... пішов у Гайдамаки  
Та на Сібірі й опинивсь,  
(Бо тут Сібір була колись)...  
І пропадаю, мов собака,  
Мов той Іуда... Помолись  
За мене Богу, мій ти сину,  
На тій преславній Україні,  
На тій веселій стороні...  
Чи не полегшає мені?...

1857. Новопетровское укрівлення.



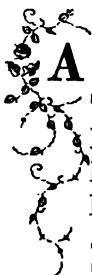
1858.

ДОЛЯ.

Ти не лукавила зо мною,  
Ти другом, братом і сестрою  
Сіромі стала. Ти взяла  
Мене, маленького, за руку  
І в школу, хлопця, одвела  
До п'яного д'яка в науку:  
„Учися, серденько! колись  
З нас будуть люде,“ ти сказала.  
А я й послухав, і учивсь,  
І вивчився. А ти збрехала:  
Які з нас люде? . . . Та дарма!  
Ми не лукавили з тобою,  
Ми просто йшли; у нас нема  
Зерна неправди за собою . . .  
Ходімо ж, доленько моя,  
Мій друже вбогий, нелукавий!  
Ходімо дальше, — дальше слава,  
А слава — заповідь моя.

1858. Петербург.

## МУЗА.



**А** ти, пречистая, святая,  
Ти, сестро Феба молодая!  
Мене ти в пелену взяла  
І геть у поле однесла;  
І на могилі серед поля,  
Як тую волю на роздолі,  
Туманом сивим сповила,  
І колихала, й сповивала, <sup>1)</sup>  
І чари діяла . . . І я . . .  
О, чарівниченько моя!  
Мені ти всюди помагала,  
Мене ти всюди доглядала. <sup>2)</sup>  
В степу, безлюдному степу, <sup>3)</sup>  
В далекій неволі  
Ти сияла, пишалася,  
Як квіточка в полі!  
Із казарми нечистої <sup>4)</sup>  
Чистою, святою  
Пташечкою вилетіла <sup>5)</sup>  
І по-надо мною  
Полнула, заспівала,  
Ти, золотокрила, <sup>6)</sup>  
Мов живущою водою  
Душу окропила.  
І я живу, і надо мною  
З своєю Божою красою  
Гориш ти, зоренько моя, <sup>7)</sup>  
Моя порадонько святая!  
Моя ти доле молодая!

<sup>1)</sup> І колихала і співала. (Льв. вид.)

<sup>2)</sup> І всюди, зоренько моя  
Ти не марніла, ти сияла (ib.)

<sup>3)</sup> В степу безлюднім в чужині  
В далекій неволі  
Ти в кайданах пишалася, (ib.)

<sup>4)</sup> . . . смердячої (ib.)

<sup>5)</sup> Вилітала, як пташечка, (ib.)

<sup>6)</sup> Моя сизокрила (ib.)

<sup>7)</sup> Витаєш ти, мій Херувим,  
Золотокрилий Серахвим,  
Моя порадонько святая! (ib.)

Не покидай мене. В-ночі,  
І в день, і в-вечері, і рано  
Витай зо мною і учи,  
Учи неложними устами  
Сказати <sup>9)</sup> правду. Помози  
Молитву діяти до краю,  
А як умру, моя святая,  
Моя ти мамо! Положи  
Свого ти сина в домовину,  
І хоч єдиную слезину  
В очах безсмертних покажи.

~~~~~  
СЛАВА.

А ти, задріпанко, шинкарко,
Перекупко п'яна!
Де ти в ката забарилась
З своїми лучами?
У Версалі над злодієм
Набор розпустила,
Чи з ким иншим мізеєшся
З нудьги та з похмілля?
Горнись лишень ти до мене, ¹⁾
Та витнемо з лиха;
Гарнесенько обіймемось,
Та любо та тихо
Пожартуєм, чмокнемося,
Та й поберемося,
Моя крале малёвана,
Бо я таки й досі
За тобою чимчикую.
Тя хоча й пишалась
І в п'яними кесарями
По шинках хилалась,

.

⁹⁾ Хвалити правду (ib.)

¹⁾ . . . козо мене (Льв. вид.)

Та мені про те байдуже!
Мені, моя доле,
Дай на себе подивитись,²⁾
Дай і пригорнутись
Під крилом твоїм любенько.
В холодку заснути.

SON.

(М. А. Марковичі.)

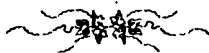
 На панщині пшеницю жала;
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, — пошкандибала
Ивана-сина годувать:
Воно сповитее кричало
У холодочку за снопом;
Розповила, нагодувала,
Попестила, — і ніби сном,
Над сном сидя, задрімала.
І сниться їй: той син Іван —
І уродливий, і багатий,
Не одинокий, а жонатий
На вольній, бачиться . . . бо й сам
Уже не панський, а на волі
Та на своїм веселім полі
У-двох собі¹⁾ пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть . . .
Та й усміхнулася небога . . .
Прокинулася — нема нічого!

²⁾ Хоч на себе надивитись
Дай, і пригорнутись
Під крилом твоїм, і люблю
З дороги заснути (ib.)

¹⁾ Таки своєю . . . (Льв. вид.)

На Йваса глянула; взяла
Йго, гарненько сповила,
Та, щоб дожать до ланового,
Ще кону дожинать пішла...
Остатню, може; Бог поможе,
Той сон твій справдиться...

13 Юля 1858.

Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!
На-що стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали слези . . . чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люде, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нуду світом? . . . „Нічого робить!“
Не сказали б на сміх . . .

Квіти мої, діти!
На-що ж вас кохав я, на-що доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав? Може, і вгадав . . .
Може, знайдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи —
Я більше не хочу.
Одну слезу з очей карих —
І пан над панами!

Думи мої, думи мої!
Лико мені з вами!
За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло;
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі . . .
За степи, та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло: не хотіло
Співать на чужині;
Не хотілось в снігу, в лісі,
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду . . .
Нехай душі козацькі
В Україні витають —
Там широко, там весело
Од краю до краю . . .
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море.
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили-гори:
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там Шляхтою, Татарам
Засівала поле,
Засівала труном поле,
Поки не остило . . .
Лягла спочить . . . а тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають,

Все співають, як діялось,
Сліпі небораки, —
Бо дотепні . . . А я . . . а я
Тільки вмію плакати
Тільки слізи за Україну . . .
А слова — не має . . .
А за лихо — . . . Та цур ёму!
Хто ёго не знає! . . .
А надто той, що дивиться
На людей душою —
Пекло ёму на сім світі,
А на тим . . .

Журбою

Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється . . .
Нехай думка, як той ворон,
Літає, та кричить,
А серденько соловейком
Щебече, та плаче
Нишком — люде не побачуть,
То й не засміються . . .
Не втирайтеж мої слізи,
Нехай собі льються,
Чуже поле поливають
Що-дня і що-ночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі . . .
Оттаке-то . . . а що робить!
Журба не pomoже.
Хтож сироті завидує —
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
По-під-тинню, сиротами,
А я — тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щирю правду,
А ще, може, й славу . . .
Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

МАРКУ ВОВЧКУ.

(На пам'ять 24. Генваря 1859 року.)

 Недавно я по-за Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмірало —
І виблагав! Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличити жестоких,
Людей неситих. Світе мій,
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи мов побите,
Убоге серце, неукрите,
Голоднее! — І оживу,
І думу вольную на волю

Із домовини воззову!
І думу вольною... О, доле!¹⁾
Пророче наш! Моя ти доне!
Твоєю думу назову.

 Мій Боже милий! як то мало
Святих людей на світі стало!...
Один на другого кують
Кайдани в серці... а словами,
Медоточивими устами
Цілюються, і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтарь повезуть?...
А ти, о Господи єдиний,
Скуєш лукаві уста,
Язик оттой велерічливий,
Мовлявший: „ми — не суета!
І возвеличимо на диво —
І розум наш, і наш язик...
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так і говорити?“
„Воскресну я!“ той пан вам скаже:
Воскресну нині, ради їх,
Людей закованих моїх —
Убогих нищих... Возвеличу
Малих оттих рабів німих!²⁾
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.“

І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова. —

¹⁾ А дні мої... Моя ти доле!
Твоїми днями назову. (Перш. рукопис.)
²⁾ ... рабів похмих (Льв. вид.)

Неначе срібло куте, бите
І семикрати передите
Огнем в горнилі, — словеса
Твої, о Господи, такі.
Розкинь же їх, твої святії,
По всій землі! . . . І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти!

15 Феврала 1859 року.

Радуйся, ниво неполитая!
Радуйся, земле, не повитая
Квітчастим злаком! Розпустись,
Рожевим крином процвіти! . . .
І процвітеш, позеленіш,
Мов Іорданови святії
Луки, зелені береги!
І честь Кармилова, і слава
Ливанова, а не лукава
Тебе укріє дорогим
Золототканим, хитрошитим,
Добром та волею підбитим,
Святим омофором своїм, —
І люде темнії незрячі
Дива Господнії побачать!

І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті!
Радуйтеся, вбогодухі,
Не лякайтесь дива:
Се Бог судить, визволяє
Довготерпеливих —
Вас убогих — і воздає
Злодіям за злая!

Тоді, як, Господи, святая
На землю правдѣ прилетить,
Хоч на годиночку спочить —
Незрячі прозрять, і кривії,
Мов сарна з гаю, помайнують.
Нічим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Сцілющою водою вмита,
Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселимптаством оживуть.

Оживуть степи, озера,
І не верстовії,
А вольнії, широкії,
Скрізь шляхи святії
Простелються; і не найдуть
Шляхів тих владиків,
А раби тими шляхами,
Без квалту і кригу,
Повіходяться до-купи,
Раді та веселі,
І пустиню опанують
Веселії села.

25 Марта 1859 року.

ШСЬНЯ.

Ө. И. Черненко.

(На пам'ять 22 Септєбря 1859.)

 Ой по горі ромен цвіте,
Долиною козак іде
Та у журби питається:
Де та доля пишасться?

Чи то в шинках з багачами,
Чи то в степах з чумаками,
Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється по волі?

Не там, не там, друже брате!
У дівчини, в чужій хаті,
У рушнику та в хустині
Захована в новій скрині.

7. Іюля 1859 р.

 Ой маю, маю я оченята —
Нікого, мати, та оглядати,
Нікого, серденько, та оглядати!

Ой маю, маю і рученята —
Нікого, матінко, та обнімати,
Нікого, серденько, та обнімати!

Ой маю, маю і ноженята, —
Та ні з ким, матінко, потанцювати,
Та ні з ким, серденько, потанцювати!

10 Іюля 1859 р. Г. Пирятин.

СЕСТРИ.

 Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав: де ж я прихилюсь
І де подінуся на світі?
І сняться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.

Дніпро геть-геть собі розкинувся,
Сияє батько та горить!
Дивлюсь: у темному садочку,
Під вишнею у холодочку
Моя єдина сестра,
Многострадальна, святая,
Неначе в раї спочиває,
Та з-за широкого Дніпра
Мене небога виглядає.
І їй здається, виринає
З-за хвилі човен, доплива
І в хвилі човен порина...
— „Мій братіку! Моя ти доле!“
І ми прокинулися: ти —
На панщині, а я — в неволі!...
От-так нам довелось йти
Ще з-малечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог pomoже перейти.

20 Юля 1859 р. Г. Черкаси.

Колись дурною головою
Я думав: горенько зо мною!
Як доведеться в світі жить,
Людей і Господа хвалить?...
В багні колодою гнилою
Валятись, старітись, гнить,
Умерти — й сліду не покинуть
На (обезславленій) землі!...
О горе, горенько мені!
І де я в світі заховаюсь?
Що-день Пилати розпинають,
Морозять, шеварять на огні!...

21 Юля 1859 р. Г. Черкаси.

АНТОНІЮ СОВІ

Подражаніє Польському поетові.

Посажу коло хатини,
На спомин дружині,
І яблуньку і грушечку,
На спомин єдиній!

Бог дасть, виростуть. Дружина,
Під древами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.

А я буду груші рвати,
Діткам подавати . . .
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.

— Тоді, серце, як бралися,
Сі древа садив я . . .
Щасливий я! — „І я, друже,
З тобою щаслива!“

19 Нолбря 1859 р. Петербург.

1860.

Дівчя любе, чорнобриве
Несло з лѣху пиво,
А я глянув, подивився —
Та аж похилився . . .
Кому воно пиво носить?
Чому босе ходить?
Боже сильний! Твоя сила
Та тобі ж і шкочить.

Ой діброво, темний гаю!
Тебе одягає
Тричі на рік . . . Багатого
Собі батька маєш.
Раз укряє тебе рясно
Зеленим покровом, —
Аж сам собі дивується
На свою діброву . . .
Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую
І сповне дорогою
Білою габою,
Та й спать ляже, втомившись
Турбою такою.

15 Січня 1860 р. С. Петербург.

ПОДРАЖАНІЄ СЕРБСЬКОМУ.

Наїхали старости,
Й молодик за ними;
Вони собі пішли в хату
З батьком розмовляти;
А я в ёго, молодого,
В того чорнобривця,
Беру коня, та й нічого . . .
Веду до криниці.
Кінь утомлений, конита
Розкуті, розбиті,
Сіделечко мережане
Зопсуге, неврите.
— Скажи, коню, до кого це
Ви так нагло гнались? —
„До якоїсь чорнобривки
Всю ніч майнували.“
Чи ти ж, коню, будеш пити
З нашої криниці?
Чи буде та чорнобривка
Сей рік молодиця?

4 Мая 1860 р. С. Петербург.

ЛИКЕРІ.

(На пам'ять 5 Августа 1860 р.)

Моя ти любо! мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа,
Раби, невольники недужі!
— — Збрешуть люде —
Одурять! Не одурить Бог:

Карать і милувать не буде;
Ми не раби ёго: ми — люде...
Моя ти любо! усміхнись,
І вольную святую душу
І руку вольную, мій друже,
Подай мені... то перейти
І Він поможе нам калюжу,
Номоже й лихо донести
І поховать лихо, дебеле,
В хатині тихій і веселій.

5 Августа, 1860. Стрѣльна.

Над Дніпровою сагою
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Дніпро беріг рис-рис,
Яворові корінь мие;
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився, —

Що без долі, без родини
Та без вірної дружини,
Без дружини і надії
В самотині посивіє!

Явір каже: „похилюся,
Та в Дніпріві скушаюся.“
Козак каже: „погуляю,
Та любої пошукаю.“

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Вихожаючи, співають, —

Повбірані, завітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають —
Вбються-гнуться та співають . . .

24 Іюня 1860 року. С. Петербург.

 Росли у-купочці; зросли;
Сміялись, гратись перестали . . .
Неначе справді розійшлись . . .
Зійшлись незабаром; побрались;
І тихо, весело пройшли,
Душею-серцем неповинні,
Аж до самої домовини . . .
А між людьми вони жили!

Подай же й нам, всещедрий Боже,
От-так цвісти, от-так рости,
Так одружитися і йти, —
Не сварачись в тяжкій дорозі
На той світ тихий перейти.

25 Іюня 1860. Петербург.

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ.

 В Путивлі граді в-ранці рано ¹⁾
Співає-плаче Ярославна,
Як та зозуленька кує, ²⁾
Словами жалю додає.
„Полечу, каже, зигзицею,
Тисяку чайкою-вдовицею,

¹⁾ В Путивлі славнім . . .

²⁾ В гаю зозулею кує,
Жалю словами додає . . .

Та по-над Доном полечу,³⁾
Рукав бобровий омочу
В ріці Баялі; і на тілі,
На князім білім помарнілім
Омию кров суху, — отру
Глибокі, тяжкі рани . . .“

І квилить-плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу:
„Вітрило, вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине!⁴⁾
На-що на дужому крилі,
На вої любії мої,
На князя, ладо мов миле,
Ти ханови метавш стріли?
Не мало неба і землі
І моря синього! На морі
Гойдай насади кораблі!
А ти, прелютий . . . горе, горе!
Мов веселів украв,
В степу на тирсі розібгав!“⁵⁾

Сумув, квилить-плаче рано
В Путивлі граді Ярославна,
І каже: „Дужий і старий,⁶⁾
Широкий Дніпре, не малий!
Пробив-всі високі скали,
Текучи в землю Половчана;

³⁾ По-над Дунаєм полечу,
Рукав бобриний омочу
В каламутному тім Дунаї;
Там десь далеко умірає
Мій любий князь на самоті.
Омию кров на білім тілі
На тяжких ранах почорнілих
На князі, ладо сироті;
Омию кров, омию рани, —
І розібьюся о скалу . . .

⁴⁾ »Вітрило, вітре Господине!
На-що ти вієш, мій єдиний,
На-що несеш ти на крилі
Ті ханови тяжкі стріли
На вої милії мої,
На князя, ладо мов миле?
Чи мало ж неба . . .

⁵⁾ Мов веселів-надію
В степу між гучею розвіяв!
⁶⁾ — А ти Словутницю старий.

Носив-еси на байдаках,
На Половчан, на Кобяка
Дружину твою Святославлі!)
О, мій Словутицю преславний!
Мов ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,⁸⁾
У море слёз не посидала —
Слёзами моря не долить!“

І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі на валу, на брамі —
Святе сонечко зійшло —
І каже: „Сонце пресвяте!
На землю радість принесло⁹⁾
І людям, і землі, — мові
Туги-нудьги не розвело.
Святий, огнений господине!
Спалив-еси луги, стени,
Спалив і князя, і дружину, —
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи . . .
Загинув ладо, — я загину!“¹⁰⁾

4 Юля. С. Петербург.

7) Дружину хоробру преславно,
Дружину твою Святославлі.
О, мій Словутицю старий . . .

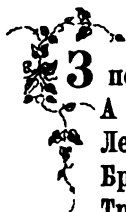
8) Щоб я постіль свіючись слала,
У море слёз не посидала,
Бо море слёз не приспить.

9) Землі ти радість принесло
І людям на землі; мові ж
Журби-туги не рознесло.

Пресвятий, світлий Господине!
Спалив еси . . .

10) Нехай сама собі загину!

(Вар. з власного рукопису Т. Г. Шевченка.)

З перед-світа до вечора,
А з вечора до досвіта
Летять стріли каленні,
Брязчать шаблі о шеломи,
Трещать списи гартовані
В степу, в незнаемому полі
Середі землі Половецької. ¹⁾

Земля чорна конитами ²⁾
Поорана, поритая;
Кістями земля засіяна,
А кровію политая.
І журба-туга на тім полі
Зійшла для руської землі.

Що гомонить от-там, зичить ³⁾
У досвіта? То повертає
Той Игорьь військо на пригоду
Тому буй-туру Всеволоду.
І бились день,
І другий билися;
Та коло полудня на третій
Поникли Игореві стязі.

От-так на березі Каляи
Брати різнилися, бо не стало
Крови-вина! Допирували
Хоробрі русичі той пир —
Сватів упоїли
Й самі простяглися

¹⁾ В землі дальній Половецькій.

²⁾ Чорна земля конитами
Розорона, засіяна
Кістями була, — политая
Кров'ю. Горе на тім полі. . .

³⁾ Що там шумить, гуде-реве
До зорі рано? Повертає

То Игорьь військо Всеволоду
Любому брату на помоч.
І бились день!
І другий билися;
Та день о полудня на третій
Упали Игореві стязі.

(Вар. з власного рукопису Шевченка.)

За землю руськую. Хилилась
І сладась плачучи трава,
Високі гнулись дерева,
До-долу гнулися, журились.

6 Юля 1860 р. С. Петербург.

 В Путивлі граді в-ранці рано
Сумує, плаче Ярославна : ¹⁾
„Полечу, рече, возулею
По-над Дунаєм, полечу!
Рукав бобриний омочу
В ріці Каялі, і омию
На княжому дебелим тілі ²⁾
Глибокі на ладо рани.“ —

І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі городі, й рече :

„Вітрило-вітре, господине!
На-що ти вівши, несеш
На легкому крилі своєму
Хановські стріли ?“ ³⁾

14 Септября 1860. С. Петербург.

¹⁾ Незримо плаче Ярославна . . .

²⁾ На княжій твердій тому тілі
Засохшу кров, і обітру
Глибокі запеклі рани . . .

³⁾ Хановські стріли на мос
Єдине ладо й ёго воі. (Вар. з власного рукопису Шевченка.)

Н. Я. МАКАРОВУ.

(На пам'ять 14 Септября.)

 Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався, —
Та недосвіт перед-світом
В садочок укрався.
Потоптав веселі квіти,
Побив, поморозив . . .
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода!

14 Септября 1860. Петербург.

Л.

 Поставлю хату і кімнату,
Садок-раёчок насажу;
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті,
Та в одині-самотині
В садочку буду спочивати . . .
Присняться діточки мені,
Веселая присняться мати,
Давне-колишній та ясний
Присняться сон мені . . . і ти! . . .
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся! У малий
Раёчок мій, з-підтиха-тиха,
Підградешся, наробиш лиха, —
Запалиш рай мій самотний.

24 Септября 1860. Петербург.

Не нарікаю я на Бога,
Не нарікаю ні на кого:
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи . . . Орю
Свій переліг — убогу ниву,
Та сію слово: добрі жнива
Болись-то будуть! . . . І дурю
Себе-таки, себе самого,
А більше, бачиться, нікого.

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою,
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!
Орися ж ти, розвернися,
Полям розстелися,
Та посійся добрим житом,
Долею полийся!
Розвернися ж на всі боки,
Ниво-десятино!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люде жито жати . . .
Веселі жнива! . . .
Розвернися ж, розстелися ж,
Убогая ниво!!

Чи не дурю себе я знову
Своїм химерним добрим словом? . . .
Дурю! Бо лучче одурить
Себе-таки, себе самого,
Ніж з ворогом по-правді жити
І все нарікати на Бога!

5 Октябля 1860. Петербург.

 Минули літа молодії . . .
Холодним вітром од надії
Уже повіяло . . . Зіма! . . .
Сиди один в холодній хаті . . .
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись . . . Нема!
А нікогісінько нема!
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє . . .
Морозом очі окує,
А думи гордії розвіє,
Як ту сніжину по степу . . .
Сиди ж один-собі в бутку,
Не жди весни — святої долі!
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить
І думу вольную на волю
Не прийде випустить . . . Сиди —
І нікогісінько не жди! . . .

15 Октябрю 1860 р. Петербург.

 Титарівна-Немирівна
Гаптує хустину,
Та колише московціня —
Малую дитину.
Титарівна-Немирівна
Людьми гордувала . . .
А москаля-пройдисвіта
Нищечком вітала!
Титарівна-Немирівна
Почестного роду . . .
Виглядає пройдисвіта
Москаля з походу.

19 Октябрю 1860 р. С. Петербург.

І тут, і всюди — скрізь погано!...
Душа убога встала рано,
Напряла мало, та й лягла
Одпочивать собі небога.
А воля душу стерегла...
„Прокинься,“ каже: „плач, убога!
Не зійде сонце!... тьма і тьма!
І правди на землі нема!“
Ледача воля одурила
Маленьку душу: сонце йде
І за собою день веде!...

30 Октября 1860 р. Петербург.

Як-би з ким сісти, хліба зїсти,
Промовить слово, — то воно б,
Хоч і як-небудь, на сім світі,
А все б таки якось жилось.
Та — ба!... нема з ким! Світ широкий,
Людей чи-мало на землі...
А доведеться самотнім
В холодній хаті кривобокій,
Або під тином простатись!...
Або... ні!... Треба одружитись,
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одуріти
В самотині... Пшениця-жито
На добрім сіялось лану,
А люде так-собі пожнуть
І скажуть: — „десь ёго убито,
Сердешного, на чужині...“
О горе, горенью мені!

4 Нолбря 1860 р. Петербург.

І день іде, і ніч іде . . .
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся — чому не йде
Апостол правди і науки?!

5 Ноября 1860 р. Петербург.

Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, піросли,
Гаєк, садочок розвели
Кругом хатини. І пишались,
Неначе князі. Діти гралась,
Росли собі та виростали . . .
Дівчаток москалі уграли,
А хлопців в москалі забрали,
А ми неначе розійшлись,
Неначе брались — не еднались.

5 Декабря 1860 р. С. Петербург.

Колись то ще, во время оно,
Помпілій Нума, римський царь
Тихенький, кроткий государь,
Втомившись пишучи закони,
Пішов любенько погулять
І одпочить, та спочивавши,
Додумать, як би то скувать
Кайдани на римлян. І взявши
Гнучкий одноліток лози,
Каблучку заходивсь плести,
На шию б то. Коли погляне —
У холодочку під платочком
Дівчя завітчанеє спить . . .
Друїдам нічого робить

Перед такою красотою
Перед богинєю такою!
Сама Егерія в гаю,
Кленучи доленьку свою,
Повісилась. А мудрий Нума
І на дівчя і на цвіти
Дивується собі і дума,
Який би ретязь ще сплести?

 Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явор молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.

Тече вода із-за гаю
Та по-під горою,
Хлюпошуться качаточки
По-між осокою.
А качечка вишліває
З качуром за ними —
Ловлять ряску, розмовляють
З дітками своїми.

Тече вода край города, —
Вода ставом стала.
Прийшло дівчя воду брати:
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадитись, кого б то їм
Своїм зятем звати.

1861.

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать,
Та заходиться рештувать
Вози в далекую дорогу?
На той світ, друже мій, до Бога
Почимчикуем спочивать...
Втомилися і підгонталісь
І розуму-таки набрались, —
То й буде з нас! — ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать...
Весела хата, щоб ти знала!...

Ой не йдімо, не ходімо,
Рано, друже, рано;
Походимо, посидимо —
На сей світ поглянем!
Поглянемо, моя доле...
Бач, який широкий,
І широкий та веселий,
Ясний та глибокий...
Походимо ж, моя зоре!
Зійдемо на гору —
Спочинемо... а тим часом
Твої сестри-зорі,
Безвічні, по-під небом
Попливуть, засяють...

Підождімо ж, моя сестро,
Дружино святая!
Та нескверними устами
Помолимось Богу,
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу . . .
Над Летою бездонною
Та каламутною
Благослови мене, друже,
Славою святою! . . .

А поки те, да се, да оне,
Ходімо просто — навпростець
До Ескулапа на ралець —
Чи не одурить він Харона
І Парку-прялку? . . . І тоді,
Поки б химерив мудрий дід,
Творили б скрізь по-над землею —
На все б гексаметри плели,
Та на горіще б однесли
Мишам на снідання . . . А потім
Співали б прозу — та по нотах,
А не як-небудь . . .

Друже мій,
О, мій супутниче святий!
Поки огонь не захолонув,
Ходімо лучче до Харона —
Через Лету бездонную,
Та каламутную
Перепливем, перенесем.
І славу святую,
Безвічню, молодую . . .
Або — цур їй, друже!
І без неї обійдуся —
Та як буду здужать,
То над самим Флегетоном,
Або над Стиксом у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю, предвічному гаю,

Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насажу:
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралою, посажу:
Дніпр, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах —
І веселенько заспіваєм . . .

14—26 Феврала 1861 р. С. Петербург.

Стихи ці, (мабуть — до Музи) здається останнє постичне слово нашого вічно-пам'ятного Тараса. На подлиннику під первою ёго половинною (після стиха: Славом святою), стоїть »14 Феврала«; під другою половинною дя не означено.

Приміч. ред. »Основи«.

НАЗАР СТОДОЛЯ.

МАЛОРОССІЙСКАЯ ДІЯ.

(Невідомого року.)

Дѣйствующія лица.

Хома Кичатий, сотникъ.

Галя, дочь его.

Стеха, молодая клюшница у Кичатого.

Назар Стодоля, другъ его.

Гнат Карий, другъ его.

Хозяйка на вечерницахъ.

Слѣпой кобзарь, жиды-музыканты, молодые козаки, дѣвушки и сваты отъ Чигиринскаго полковника.

Дѣйствіе происходитъ въ XVII-мъ столѣтіи, близь Чигирина, въ козацкой слободѣ въ ночь на Рождество Христово.

АКТЪ ПЕРВЫЙ.

Вечеръ. Внутренность свѣтлицы, богато убранной коврани и бархатомъ. Всторонѣ столъ, покрытый дорогимъ ковромъ; кругомъ скамьи подъ бархатомъ, окаймленныя золотомъ. На столѣ стоятъ елагы, кубки и разныя кушанья; горятъ восковыя свѣчи. Стеха убираетъ столъ.

Стеха (отходитъ отъ стола). Усе! здається, що все. Стривай лишень, чи не забула чого? Рыба, м'ясо, баранина, свинина, ковбаса, вишнівка, сливянка, мед, венгерськее — усе, усе! Тут і їстивне і випити. Коли б лишень гості. Та що вони так довго баряться? І надумило ж сїдоусого у таке свято, коли добрі люди тільки колядують, сподіваться гостей, та й ще яких гостей! старостів од такого ж старого дурня,

як і сам. Побачимо, що-то з того буде? Негріте залізо не зогнеш! А як-би не крився та пораявся б зо мною от-так тижнів за два до свят, то певна уже була б річ; а то схаменувся на самісінький свят-вечір та й ластиться: „і сяка й така, і добра, і розумна ти, Стехо: поможи! Я вже тобі і се і те, і третє і десяте.“ Побачимо, побачимо, як попадеться нашому теляті вовка піймати. *(Помолчає.)* Не сказавши ні слова дочці, за кого і як хоче віддати, думає що наша сестра — коза: поженеш, гуди схочеш. Е, ні! стривай лишень, голубчику! „Ублагай її,“ каже. Та і що таки той поганий хорунжий? А полковник хоч старий — нехай ёму добре снитися — так же пан!... Оце б то вона й стямилася! Іншому дає, а я — так візьмусь. Дівці дівку не довго збить з пантелику, а ще таку, як моя панночка — і-і! Та вже ж, як кажуть, піймав не піймав, а погнатися можна. Тоді, як тє-то, вже ж і погуляю!... А вона поплаче, носумє, а далі й нічогосінько. Та й Назар таки не раз спасибі скаже. *(Изъ боковихъ дверейъ виходить Галя.)*

Стеха. А що? як прибрано?... Тим бо й ба!

Галя. Що це ти, Стехо, робиш? Хіба у нас сёгодні гості, чи що?

Стеха. Та ще й які гості, як-би ви знали!

Галя. Які ж там гості і відкіля?

Стеха. Угадайте.

Галя. Чи не з Чигирина?... Так?

Стеха. Із Чигирина, та хто такий?

Галя. Які-небудь старшини?

Стеха. То-то бо й є, що не старшини, і...

Галя. Так хто ж такий? Може... та ні! сёгодні не такий день. А мені батюшка учора і говорив щось таке.

Стеха. Говорив, та не договорив. А я знаю, — тільки не скажу.

Галя *(обнимає Стеху).* Стехо, голубочко, ластівко моя! скажи, не муч мене.

Стеха. А що дасте? скажу...

Галя. Ще сережки, або перстїнь, або що хочеш подарую, тільки скажи.

Стеха. Нічого не треба; дайте тільки свій байбарак надіти сёгодні на вечорниці.

Галя. Добре, надівай, та так, щоб батюшка часом не побачив.

Стеха. Оце ще! хйба ж я справді дурна? Слухайте ж. *(Въ полголоса.)* Сёгодні прийдуть старости.

Галя *(въ восторгѣ).* Від Назара! від Назара!

Стеха. Та там вже побачите, від кого.

Галя. Хйба ж не від Назара, Стехо? Що ж, оце мене і справді лякаєш?

Стеха. Я вас не лякаю, я тільки так кажу.

Галя. Ні, ти щось знаєш, та не хочеш сказати.

Стеха *(лукаво).* Я нічого не знаю. Де мені, кліюшниці, відати про панські діла?

Галя. Ти смієшся з мене! Я заплачу, їй-Богу заплачу, і батюсці скажу.

Стеха. Що ж ви скажете?

Галя. Що ти мене перелякала . . . Теперечки не дам байбарака. А що, поживилась?

Стеха. Оце, які бо ви боязкі! вже і повірили!

Галя. Ну, що ж? від Назара?

Стеха. Та від кого ж більш? вже пак не від старого Молочая, нашого полковника.

Галя. Цур ёму, який нехороший! Як приїде до нас, то я зараз із хати втікаю. Мені навдивовижу, як ще ёго козаки слухають. Тільки у ёго, паскудного, і мови, що про наливку та про вареники.

Стеха. А хйба ж се й не добре?

Галя. Звісно! козаку, та й ще полковнику! Ось мій Назар, мій чорнобривий, усе про війну та про походи, про Наливайка, Острияницю, та про сине море, про Татар, та про Турецьку землю. Страшно-страшно, а хороше, так що слухала б не наслухалась ёго, та все дивилась би в ёго карі очі. Мало дня, мало ночі.

Стеха. Наслухаетесь, ще й налюбуетесь. Опісля, може, і обридне.

Галя. О, крий Боже! До самої смерті, поки вмиру, все дивилась би та слухала ёго. Скажи мені, Стехо, чи ти любила

коли, чи обнімала коли козацький стан високий, що... дріжать
руки, мліє серце? А коли цілуєш... що тоді? Як се, мабуть,
любо! як се весело! (*Вз восторгъ поетъ и плащеть.*)

Гой, гоя, гоя!
Що зо мною, що я?
Полюбила козака —
Не маю покоя.

Я ёго боялась...
Що ж опісля сталося!
На вулиці пострічалась
Та й поцілувалась.

А мати удріла...
Яке тобі діло!
Віддавайте заміж,
Коли надоїла!

Стеха. Гарно, гарно! А од кого це вивчилися?

Галя. Та од тебе ж. Хйба ти забула, як на вулиці, на
тій неділі, танцювала? Тоді ще батюшки не було дома...
згадала?

Стеха. Боли се? Оце ще видумали! (*Стучатся в дверь.*)

Галя (*торопливо*). Ох, лишечко! хтось іде! (*убѣгаєть.*)

Стеха. Хто там?

Хома (*за дверью*). Я, я! відчиняй мерщій.

(*Стеха* *отворяєть дверь. Входить Хома, отряхиваясь.*)

Хома. Що? не було? Оце ж яка хуртовина!

Стеха. Кого не було?

Хома. Кого? гостей!

Стеха. Яких гостей? од пол...

Хома. Цс!... еге ж.

Стеха. Ні, не було.

Хома. Гляди ж, ані телень!... Отець Данило, спасибі,
розрішив. Не забудь тільки завтра вранці послать ёму виш-
нівки, — знаєш? — тиві, що недавно доливали. Нехай собі
пья на здоровья. Та що се їх нема так довго? Чи не влякались,
бува, заверюхи? А вітер неначе стиха.

Стеха. Злякаються вони! деж пак! І в горобину ніч прийдуть для такої панночки, як наша.

Хома. Звичайно, звичайно.

Стеха. Іще пак такий старий . . . а панночка . . .

Хома. Сама ти стара, сороко безхвоста!

Стеха. Дивись! зараз і розсердились. Хіба я на вас?

Хома. Так що ж, що не на мене? Так на мого . . . ну . . . полковника.

Стеха. Е, бач що! А панночка? чи ви ж з нею говорили? що вона?

Хома. А що вона? її діло таке: що звелять, те й роби. Воно ще молоде, дурне; а твоє діло навчить її, врозумить, що любов і все таке проче . . . дурниця, нікчемне. Ти вже, думаю, розумієш?

Стеха. Та се розумію, та з якого кінця почати, не знаю. Вона, бачите, полюбила Назара так, що й сказати не можна. Ось і сегодні мені говорила. Моли, каже, Стехо, Бога, щоб швидче я вийшла заміж за Назара, — половину добра свого віддам!

Хома. А ти й повірила!

Стеха. А чому ж і ні? вона така добренька.

Хома. Дурна ти, дурна! А як же я сам тобі все добро віддам, тоді що буде? га? Що ти думаєш? *(Ласкаєть ее.)* То-то бо і є, дурочка ти безсерезна!

Стеха. Що мені робить, коли я дурочка?

Хома. А то, що велять. Чуєш? усе, що в мене є, твоє.

Стеха. Не треба мені вашого добра; я і без нього була б щаслива, як-би ви не забули бідної Стехи і тоді, коли зробітьесь великим паном. Я вас так вірно люблю, так вбиваюсь за вами, а ви . . . *(притворно грустить.)*

Хома. От же і нагадали кві смерть! Знов своє. Сказав, так і зроблю.

Стеха. Чи мало що люде обіщають, коли їм припаде нужда.

Хома. Годі не-знати-що базікати. Піді лишень до Галі та поговори з нею хорошенько по своєму, і коли тес . . . то завтра і між нами онеє.

Стеха. Казав пан кожух дам, та й слово його тепле. І я тільки гріх на душу візьму.

Хома. Який тут гріх? Дурниця все те!

Стеха. Забожіться, що женитесь, тоді їй-Богу все зроблю!
А без мене, кажу вам, нічого не буде, їй-Богу!

Хома. От же їй-Богу, далєбі!

Стеха. Женитесь?

Хома. Еге!

Стеха. На мені?

Хома. Як коржа, так коржа! — Як спечемо, так і дамо.
Уже ти мені в печінках сидиш з своїми витребеньками.

Стеха. Які тут витребеньки?

Хома. Ну, добре, добре! тільки слухай. Треба діло зкомпонувати так, щоб вона не знала, від кого старости; а то — чого доброго — усе піде шкереберть.

Стеха. Та вже мені не вчиться, як ділом повернуть.
Наговорю такого дива моїй наночці що твій кобзарь. Старий, скажу, чоловік, як подумаєш, усім, усім лучче від молодого. Молодий... та що й казати? нікуди не годиться, а до того ще докучливий та ревнивий, а старий тихий-тихий і покірний.

Хома. Так, так! О, ти дівка розумна! Іди ж до Галі, та гляди-гарненько побалакай з нею.

Стеха. А потім, чи можна мені буде піти на вечорниці? Я вже зовсім упоралась. Пустіть, будьте ласкаві, хоч в по-слідній разочок.

Хома. У тебе тільки й на думці, що вечорниці. О, вже мені та Мотовилиха!

Стеха. Мотовилиха? Чи не казала вам вона, стара паплюга, чого? Що ж, що я з козаками танцюю? А як ви жартуете з молодими, так я й нічого!

Хома. Іди же, іди, та поклич мені Галю, а затим сама полагодь рушники.

Стеха. Та вже усе наготові. *(Уходить.)*

Хома. Злігався я з дьяволом... *(Оглядається.)* Що ж? не можна без цєго. У такому ділі як не верти, треба або чорта, або жінки. *(Немного помолчав.)* Чого доброго! ще, може, й мене обдурить, тоді і остався на віки вічні в дурнях. Та ні, лиха матері! Аби б тільки ти мені своїми хитрощами помогла породнитися з полковником, а там уже що буде — побачимо. Иш ти, мужичка! куди кирпу гне! Стривай! *(Продол-*

жительство молчаніє.) Думай собі, голубко, та гадай, що... а воно зовсім не так буде. Закинь тільки удочку, сама рибка піде. Шутки: — тесть полковника!... А що далі — се наше діло. Аби б через поріг, то ми й за поріг глянем. У яких-небудь Черкасах, а може у самому Чигирині, гуляй собі з полковничою булавою! і слава, і почот, і червінці до себе гарбай: все твоє. А пущє всього червінці. Їх люде по духу чують; хоч не показуй, все кланятимуться... Ха-ха-ха! от тобі й сотник! Ще в Братськім серце мое чуло, що з мене буде великий пан. Було говорю одно, а роблю друге; за се називали мене двулличним. Дурні, дурні! Хиба ж як говорим про огонь, так і лізти в огонь? або як про чорнобриву сироту, так і жениться на їй? Брехня! від огня подальш. Женись не на чорних бровах, не на карих очах, а на хуторах і млинах, так і будеш чоловіком, а не дурнем. (*Входить Галя.*)

Галя (*весело*). Добри-вечір, батюшка! Де це ви так довго барились? Ви мене кликали, чи що?

Хома. Та кликав, кликав. (*Осматриваєть єе.*) Що ти не всі стрічки почіпляла? Та нехай! поки буде і сіх. Послухай. Мені треба поговорити з тобою об важнім ділі. Ти знаєш, ми сегодні старостів сподіваємось?

Галя. Сегодні! на первий день празника, — на саміське Різдво?

Хома. Так що ж? Отець Данило, спасибі, розрішив. Гляди ж, не піднеси гарбуза.

Галя. Як се можна! Хиба він дуже старий, чи що? Ось послушайте, якої нісенітниці наговорила мені Стеха. Сміх та й годі!

Хома. А що тобі вона наговорила?

Галя. Кажє, буцім-то старі... та ні, не скажу, делебі не скажу, бо ка-зна-що! Вона й сама не знає, що говорить.

Хома. Хиба ж не правда? Старий чоловік краще молодого.

Галя. Та й вона те ж казала.

Хома. А тобі як здається?

Галя. Як таки можна? то старий, а то молодий.

Хома. Так по твоєму молодий — краще?

Галя. Ото ж пак!

Хома. Поміркуй лишень гарненько, так і побачиш, що батькова правда, а не твоя. Ну, що молодий? Хиба те, що чорні уси? та й тільки ж. Не вік тобі ним любоваться: прийде пора — треба подумати об чім і другім. Може, коли захочеться почоту, поваження, поклонів. Кому ж се звичайніше? полковниці . . . се я так приміром говорю . . . а не якій-небудь жінці хорунжого; бо у ёго тільки й худоби, тільки й добра, що чорний ус. Повір мені, дочко, на тебе ніхто і дивиться не захоче.

Галя. Та я й не хочу, щоб на мене другі дивились.

Хома. Не-знать-що верзеш ти! Хиба ти думаєш, що не обридне цілісінький вік дивиться на тебе одну? Хиба ти одна на Божім світі? Є й крапці тебе. Того і гляди, що розлюбить.

Галя. Назар? мене? О, ні! ні, ніколи на світі!

Хома. Я й не кажу, що воно справді так буде, а так, наприклад, — щоб ти тамила, що ми всі на один шталт шиті.

Галя. О, ні! не всі! він не такий, він не розлюбить.

Хома. А що ж? хиба він тобі побожився?

Галя. А то ж?

Хома. А ти й повірила!

Галя. Я і без божби повірила б.

Хома. Дурне ти, дурне! Чи знаєш же ти, що хто багацько обіщає, той нічого не дає? Ой, схаменись та послухай батьківського совіту. Добре, що я вже такий — що обіщав, те й зроблю. Ну, не дай я тобі приданого, — що тоді, га? Пожалуй, він і так тебе візьме: мало яких дурнів нема на світі! та що ж в тім? Подумай, що тоді ти робитимеш?

Галя. Те, що і всі роблять — заробляла б.

Хома. А що лучче: чи самій робити, чи дивитися, як другі на тебе роблять?

Галя. Як кому.

Хома. То-то і горе, що ти ще дурне. Я тобі б і багацько де-чого сказав, та ніколи: того і гляди, що старости на поріг. А чи єсть у тебе рушники?

Галя (весело). Є, є! Як я рада! в мене серце не на місті! Чи й вам так весело?

Хома. Весело, дуже весело. Іди ж та не забудь сказати, що коли прийдуть колядувати, так щоб гнали їх у потилицю

Галя. За що ж? Се ж діло законне! та воно ж і раз тільки в году!

Хома. А старости раз на віку.

Галя. Справді, щоб не помішали . . . Ще й законної речі не дадуть сповнить. Так побіжу ж я і скажу, щоб заперли ворота і хвіртку. *(Уходить.)*

Хома *(ходить задумавшись)*. Здається, діло добре йде. Вона думатиме, що Назар свата, з-дуру і погодиться; старости не промовляться; весілля можна одкинути аж геть до того тижня; а через таку годину і нашого брата, мужика, угомониш, щоб не брикався, не то що дівку. Коли б тільки який гаспад не приніс того горобця безперого! тоді пиши пропало. Наробить бешкету! *(св важністю.)* А подумаш і те: яке ёму діло до Галі? Се ж моя дитина, мов добро, слідовательно моя власть, моя і сила над нею. Я отець, я царь її. Та цур ёму, пек! Се діло ще не таке, щоб об ёму довго думати. Не дуже треба площати, бо береженого Бог береже, або — як там ще кажуть — рівніш згладиш, тісніш ляжеш.

Галя *(вбігаєтє в восторгѣ)*. Приїхали, приїхали!

Хома *(вздвогнув)*. Оце ж, як ти мене злякала! Піди у свою кімнату та прийдеши, як кликну.

Галя. Чого у кімнату? Я тут астанусь, ніхто не побачить.

Хома. Незвичайно: закон не велить.

Галя. Ну, так я піду. *(Уходить)*

(Хома св важністю садитє за столє. За дверью стучать три раза. Входять два свата св хлѣбомз и, низко кланяясь хозяину, кладуть хлѣбз на столє).

Свати. Дай, Боже, вечір добрий вельможний пане!

Хома. Добри-вечір і вам. *(Даєть знакъ свату. Тотъ кланяєтєся. Хома шепчєть ёму на ухо и потомъ продолжяєтє.)* Добри-вечір, люде добрі! Просимо сідати; будьте гостями. А відкіля се вас Бог несе? Чи здалека, чи зблизька? Може, ви охотники які? може, рибалки, або, може, вольнні козаки?

Сват *(тихо покашливаеть)*. І рибалки, і вольнні козаки. Ми люде німецькі, ідемо з землі турецької. Раз дома у нашій землі випала пороша. Я й кажу товаришу: „Що нам дивиться на погоду? ходім лишень шукати звіриноного сліду.“

От і пішли. Ходили-ходили, нічого не знайшли. Аж гульк — назустріч нам іде князь, підніма у гору плечі і говорить нам такі речі: „Ей ви, охотники, ловці, молодці! будьте ласкаві, покажіть дружбу. Трапилась мені куніця — красна дівиця; не їм, не пью і не сплю від того часу, а все думаю, як-би її достати. Поможіть мені її піймати; тоді чого душа ваша забажа, усе просіте, усе дам: хоч десять городів, або тридев'ять кладів, або чого хочете.“ Ну, нам того й треба. Пішли ми по слідах по всім городам, по усіх усюдах, і у Німецину, і у Турещину; всі царства й государства пройшли, а все куніці не знайшли. От ми і кажемо князю: „Що за диво та звірюка? хиба де кращої нема? Ходім другої шукати.“ Так де тобі! наш князь і слухати не хоче. „Де вже,“ каже, „я не з'їздив, в яких царствах, в яких государствах не бував, а такої куніці, сиріч красної дівиці, не видав.“ Пішли ми вп'ять по сліду, і як раз у се село зайшли, як ёго дражнять, не знаємо. Тут вп'ять випала порошна. Ми, ловці-молодці, ну слідить, ну ходить; сёгодні в-ранці встали і таки на слід напали. Певно, що звір наш пішов у двір ваш, а з двору в хату та й сів у кімнату; тут і мусимо піймати; тут застряла наша куніця, в вашій хаті красная дівиця. Оце ж нашому слову кінець, а ви дайте ділу вінець. Пробі, оддайте нашому князю куніцю, вашу красну дівицю. Кажіть же ділом, чи оддасте, чи нехай ще підросте?

Хома (притворно св серцемъ). Що за напасть така! Відкіля се ви біду таку накликаєте! Галю! чи чуєш? Галю! порай же, будь ласкава, що мені робити з оціми ловцями-молодцами.

(Галія виходить на средину світлицы, останавливається и, стыдливо потупивъ глаза, перебираетъ пальцами передникъ.)

Хома. Бачите ви, ловці-молодці, чого ви натворили? мене старого з дочкою пристидили!... Гай-гай! так ось же що ми зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова не цураємося, а за те, щоб ви нас не лякали, буцім ми передержуємо куніцю, або красну дівицю, вас пов'яжемо. Прийшов і наш черед до ладу слово прикладать. Ну, годі ж тобі, дочко, посупившись стояти; чи нема в тебе чим сіх ловців-молодців пов'язати? чуєш бо, Галю? А, може, рушників нема?

може, нічого не придбала? Не вмiла присти, не вмiла пити — в'язи ж чим знаєш, — хоч мотузком, коли ще й він є.

(Галя уходить в свою свiтлицю и немедленно возвращается, неся на серебряномъ блюдѣ два вышитыя полотенца, и кладеть на хлѣбъ, принесенный сватами; потомъ подходитъ къ отцу и низко кланяется и цѣлуеть руку; потомъ беретъ блюдо съ полотенцами и подноситъ сватамъ — сперва одному, потомъ другому. Сваты, взявши полотенца, кланяются Хоми.)

Сват. Спасибі ж батькові, що свою дитину рано будив і усякому добру учив. Спасибі й тобі, дівко, що рано вставала, тонгу пряжу прала, придане придбала.

(Галя беретъ полотенца и перевязываетъ черезъ плечо одному и другому, потомъ отходитъ и робко поглядываетъ на двери.)

Хома (къ Галѣ). Догадався, догадався! Ти хочеш і князя завязати. Нехай завтра обоє ёго завяжемо. Бач, мабуть, злякався, що не показався. Стривай, попадешся, не втечеш!

Сват. Він і сам прилетить, як зачує, що так похваляється.

Хома. Ну, поки вже долетить, нам нічого ждати. Просимо сидати. Що там є, поїмо; що дадуть, попьемо та побажаєм де-що. А тим-часом, ти, Галю, не гуляй, в корці меду наливай та гостям піднеси хліба-солі, проси з привітом і з ласкою.

(Сваты чинно садяться за стoль. Галя принимаетъ отъ отца чару и флягу и подноситъ старшему свату. Сваты не принимаютъ.)

Сват. Ми вам такої халепи натворили, що боїмося, щоб ви нас не потруїли . . . Призволяйтесь самі. *(Кланяется.)*

(Галя, посмотря на отца робко и стыдливо, подноситъ къ губамъ и подаетъ свату.)

Сват (поднявъ чару). Тепера так! Пошли ж, Боже, нашим молодим щастя і багатства і доброго здоров'я, щоб і внуків женити і правнуків дождати . . .

(Свата прерываетъ хоръ колядниковъ подъ окнами. Всѣ слушаютъ со вниманіемъ. Хома съ досадою pokrучиваетъ усы; Галя весело посмотряетъ на окно. Сваты, впродолженіе колядки, повторяеть.) „Гарно колядують наші козаки!“

КОЛЯДКА.

Бачить же Бог, бачить Творець,
Що мир погибає,
Архангола Гавриїла
В Назарет послав.
Благовістив в Назареті —
Стала слава у вертепі.
О, прекрасний Вихлиме!
Отверзи врата Едема.

Хома (*кз Галя, съ сердцемя*). Я ж тобі наказував, щоб нікого не пускали! Задумалась, забула!

(*Входить Назаръ съ молодыми козаками.*)

Назар. Дай, Боже, вечір добрий! помагай-бі вам на все добре!

(*Всѣ козаки повторяють тожсе. Назаръ, не снимая шапки, въ ужасѣ остаивается; поглядываетъ то на гостей, то на Гаю. Всѣ молчатъ.*)

Хома (*смѣшавшись*). Спасибі, спасибі... Милости просимо. Просимо сидати.

(*Молчаніе продолжается. Галя, улыбаясь, украдкой поглядываетъ на Назара.*)

Назар. Сядемо, сядемо, аби було де: ми гості непрохані. Може, помішали; дак ми і підемо, відкіля прийшли. (*Смотритъ на сватовъ.*) Так бач, через що полковник послав мене з граматами в Гуляй-Поле! (*Глядя на Гаю.*) Весело, весело! наливай швидче горілки, і я випью за твоє здоровья! Не лякайся, не лягайся, наливай.

(*Галя, въ ужасѣ, роняетъ подносъ и флагу.*)

Хома (*въ бѣшенствѣ*). Хто смів знущатися над моєю дочкою?

Назар. Я! хйба не бачиш? я, Назар Стодола! той самий, за кого ти вчора обіщав видать дочку свою, той самий, якого ти знав ще з твої пори, як він тебе вирвав із-під ножа гайдамаки! Згадай іще, що я той самий, хто й самому гетьману не дасть себе на посміх! Пізнав?

Хома. Пізнав. (*Равнодушно.*) Що дальш?

Галя. Хйба ж не ти прислав?

Хома. Мовчи! геть собі!

Назар (*останавливаєть Галю*). Стривай, стій тут! І тебе обманюють?

Хома. Не обманюю, а так як батько велю. Вона про-сватана за чигиринського полковника.

Назар (*св презрнієм*). Полковника! Учора була моя, сёгодні полковникова, а завтра чия буде? Чуєш, Галю?

Галя (*падає на руки Назара*). Чую! О, чом мені не позалядало!

Сват. Осмілююсь доложити . . .

Назар. Мовчи, поганець, шипотиннику!

Хома. Віддай мені дочку мою. (*Робко підходить кь Назару.*)

Назар. Геть, Юда!

Хома (*св ужасѣ*). Прохор, Максим, Иван, Стехо! Гей, хто там є? Возьміть ёго харцизяку — він убьє мене!

Назар. Нехай Бог тебе побьє, дітопродавець! (*Кь Галѣ*) Галю! серце моє! промов мені хоть одно слово: ти не знала — за кого? Скажи: не знала?

Галя (*приходить св себя*). Не знала, їй-Богу, не знала!

Назар (*кь Хомаѣ*). Чи чуєш ти?

Хома. Не чую; я оглух!

Назар (*кь гостямъ*). Люде добрі! коли ви не оглухли, так послушайте. Він мене називав своїм сином, а я ёго своїм батьком, і він се чув тоді, а сёгодні оглух. Де ж ёго правда? Чи чесний же він чоловік? правдивий, га?

(*Гости молчать.*)

Гнат (*підходить кь Назару*). Він не чоловік. Бинь ёго: таке ледащо не стоїть путнёго слова! (*Берець ёго за руку.*)

Назар. Стривай! ні, він чоловік, він називав мене сином. (*Кь Хомаѣ*) Правда?

Хома. Не тобі вчити, як мені кого називати. Я її батько, а не твій: так у моїй волі оддати її, за кого схочу.

Назар. А як же вона не захоче, тоді що?

Хома. Я заставлю.

Назар. Чи можна ж кого заставить утопитися або пові-сяться? Хиба ти Бог, що маєш силу чудеса творить? Хиба ти дьявол, коли ти не маєш жалю до рідної своєї дитини?

Ти бачиш, у неї в серце, і ти замість ёго кладеш камінюку. Слухай: і ти ж колись був молодим, і ти ж мав коли-небудь радість і горе. Скажи, що чуло, що казало твоє серце, коли тобою кепкували?

Хома. Го-во-ри! . . .

Назар (*вз изступленіи*). Так ти глузуєш надо мною! Хіба я не стопчу тебе як жабу? Брехун! (*Быстро, подходит к нему и хватается его за горло.*)

Галя (*схвативъ руку Назара*). Що ти робиш? Убий мене, на, рїж!

Назар *молча опускаетъ руки.*

Хома (*подбѣгаетъ къ сватамъ*). Ви бачили? хотїв мене задушити!

(*Сваты молчатъ.*)

Гнат (*къ Назару*). Ми не так розплатимося, иншим часом. Ходім з сёго базару.

Назар. Не піду! мене відсіль ноги не винесуть.

Гнат. Ну, так торгуйсь. Може, дешевше уступлять.

Галя. Боже мій, Боже мій! вони знущаються надо мною!

Хома. Не знущаються, а торгуються.

Гнат. Годі, брате; ходім: ми опізнились.

Назар. Стривай, не опізнились. (*Подходитъ къ Хомѣ.*) Прости мене, я згарячу забувся. Ти добрий чоловік. Прости, або заріж мене, тільки не кажи, що вона не моя, не кажи! Дивись: я гетьману ніколи не кланявсь. (*Падаетъ на колѣни.*) Для спасенія своєї душі, коли у тебе у серці в Бог, для угоди всіх святих, коли ти віруєш у кого, для спасенія твоєї дитини, коли вона тобі мила, зглянься на мене! Нехай старости з своїм хлібом йдуть до-дому. Христом Богом молю, не занести її, бідної! Брацїої її нема; за що ти хочеш її убити? На голову мою! возьми її, розбий обухом, — не треба мені її: тільки дай дочці своїй ще пожити на світі, не заїдай її віку, вона не виновата!

Хома *дрожжа посматриваетъ на гостей.*

Гнат (*быстро подбѣгаетъ къ Назару*). Кого ти просиш? кому кланяєшся? перед ким падаєш? Я на тебе після сёго й дивиться не хочу; прощай! . . . Кланяється дьяволу! Він тебе кпячюю смолою напоїть! (*Хочетъ итти.*)

Назар (*удерживаєть єго*). Постій, дай ще слово скажу.

Галя (*обнимає ноги отца*). Ви покійній матері, як вона умирала, біля домовини обіщали мене видать за Назара. Що ж ви робите? чім я вас прогнівила? за що мене хочете убить? Хиба ж я не дочка ваша? (*Заливається слезами.*)

Назар. Камінь! залізо! ти огню хочеш! Буде огонь, буде! для тебе все пекло вивову... ти жди мене. (*Галѣ.*) Бідна, бідна! в тебе нема батька, въ тебе кат єсть, а не батько! Бідненька, серденько мое, пташечко моя безпріютна! (*Цѣлуєть єе.*) А я ще біднійший тебе: у мене й ката нема, нікому і зарізати! Прощай, мое серце, прощай! не забаримось побачитися. (*Галя безмолвна падаєть на руки Назара. Онѣ цѣлуєть; Хома силится вярвати єе. Назарь отталкиваєть єго и снова цѣлуєть Галю.*)

Назар (*къ сватамъ*). Розкажіть полковнику, що бачили і що чули. Скажіть, що єго молода при ваших очах цілувалася зо мною. (*Галя обнимаєть єго и цѣлуєть.*) Бачите, бачите! Прощай же, мое серце, моя голубочко! (*цѣлуєть єе.*) Я знаю, що мені робить. Я знайду правду. Прощай! вернусь, сподівайся.

(*Галя падаєть безъ чувствъ. Назар, закрывъ лицо руками, удаляется. Гнат и козаки за ними. Хома и сваты подбѣгають къ Галѣ.*)

АКТЪ ВТОРОЙ.

Внутренность простой хаты, опрятно убранной. На столѣ горять свѣчи. Хозяйка прибираєть около печки.

Хозяйка. Господи, Господи! як подумаєш, коли ще ми дівували, зачуєш де-небудь вечорниці, так аж тини трещать; а тепер... от, скоро і треті півні заспівають, а вечорниці ще й не зачинались. Нехай воно хоч і свято, звісно — колядують, а все-таки час би. Ні, що не кажи, а світ перемінився. Хоть би і Запорозці... ну, які вони Запорозці? Тьфу на їх хисть та й годі! Чи такі були поперед? Як налетять було з своєї Січи, так що твої орли-соколи! Було як скопить тебе котрий, так до землі не допустить, так і носить... Ой-ой-ой! куди то все дівалось?...

(Покачавши грустно головою, поєть.)

Зоря з місяцем над долиною
Пострічалася,
Дожидалася до білої зорі,
Не діждалася;
Я до-дому прийшла, гірко плакала,
Не молилася, —
Нерозумная, неутішна,
Положилася.
Ой не спала ж я, все вералась мені
Нічка темная,
І вишневий сад, очі карії,
Брови чорнії.
На зорі-зорі я прочнулася
І сказала так:
За Дунай-ріку чорнобривий твій
На гнідїм коні
Полетів орлом!... Я все плакала,
Все сміялася.
І до-дому козаки, з за Дунай ріки,
Заверталися.
Не вернувся мій... молоді літа
За що трачу я?
Зоря з місяцем пострічалася —
І заплачу я.

Точнісінько моя доля! Неначе сю пісню про мене зложили. Де мої молоді літа? і сліду нема, мов поверх води поплили. *(Помолчавь.)* Що ж се справді ніхто не йде? А вже мені ся навіжена Стеха! пішла за дівками, та десь і застряла з козаками. І звела ж їх нечиста мати докупи! Нехай би сей Кичатий був парубок, а то ж уже старий чоловік... Не взяв би він собі в клішніці не молоду, а розумну, вірну, дотепну до всякого діла та стареньку! а то... як та дзикга, так і снує. Як-то він дочку свою ще пристроїть? Бач, у полковниці лізе! Чи довго ж то вона буде любоватися ёго лисиною замість ясного місяця? Ох, ох! старі, старі! сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі; таж ні, давай їм жінку, та ще молоду.

Як же бач, чи не так! . . . От Стодоля молодець! я ёго знаю, він протопче стежку через полковничий садок. Та й дурний би був, колиб не протоптав. Про себе скажу, що . . . тебе . . . хтось іде! . . . Зараз, зараз! Насилу! (*Отворюєть дверь.*)

(*Входять Назар и Гнат.*)

Хозяйка. Свят, свят, свят! Відкіля се, якою дорогою, яким вітром, яким шляхом занесло вас у мою хату?

Гнат. Не питайся, голубко, стара будеш, хоч се признається, і не пристало твоїй пиці. Чого ж ти так насупилась?

Хозяйка. Сідайте, будьте ласкаві, сідайте!

Гнат. Ну, годі ж, не сердься. Мало чого з язика не спливе! Не вже треба переймать, що поверх води пливе? У тебе сёгодні вечорниці?

Хозяйка. Хвба ж наші вечорниці для вас? Ви так тільки прийшли — посміяться.

Гнат. Так-таки і посміємося, коли буде весело.

Хозяйка (*гляда на Назара*). Буде весело та не всім.

Гнат. Ну, се вже опісля побачимо. А коли — ке нам чого-небудь такого, для чого чарки роблять, та й зубам пошукай роботи. Проклятий скряга і повечеряти не дав. Ну, чого ж ти рот роззавила? мерщій!

Хозяйка. Зараз. (*Отходить.*) Бідненький Назар! (*До-стаєть св полки флягу св виномъ и закуску и ставить на столъ.*)

(*Назар печально смотрит на Гната.*)

Гнат (*къ Хозяйкѣ*). Тепер же знаєш що? візьми мітлу та мети, виясни хорошенько місяць: бач, як насупило! А ми тим часом побалакаєм, що треба.

Хозяйка. Що се, Бог з вами! хвба я відьма?

Гнат. Я так, навманя сказав. Заткни нальці в уха. Чи второпала?

Хозяйка. А! . . . ви хочете нишком побалакати. Добре, я піду по Стеху. (*Надваєть свиту и уходитъ.*)

Гнат (*посмотрѣвъ ей въ слѣдъ*). Пішла. Ну, що ж дивинься на мене, мов не пізнаєш?

Назар. Тепер би й рідного батька не пізнав.

Гнат. Розумні люде усе так роблять: і в хоромях, як у хаті мужик. (*Наливаєть рюмку и подносить.*) Не хочеш?

як хочеш! а я совітував би чарочку-другу Адамових слізок, як казав було отець економ. Не забув Братський монастир?

Назар. Ні, скажи краще, на-що ти мене повів сюди?

Гнат. На те, щоб побалакати з тобою, як з козаком, а не з бабою. За козацьку волю і розум! *(Випиваєть.)*

Назар. Щасливий ти чоловік!

Гнат. Ти щасливіший мене.

Назар. О, як-би ти посидів у моїй шкурі! Ходім, Гнате! мені тут душно.

Гнат. Стривай, ще рано. Подивимся, як люде добрі веселяться, та посовітуємся, куди йти.

Назар. Мені одно, куди не поведеш.

Гнат. Ти впьять баба. Чи пристали ж козаку такі речі?

Назар. Гірко мені, Гнате! ти смієшся, а в мене печінки верне. Хіба ж моє горе смішить тебе?

Гнат. Смішнить.

Назар. А я думав, — ти добрий чоловік.

Гнат. А я думав, — ти козак, а ти, бачу, баба. Ну, скажи мені, чого ти дурієш? де твій розум? Чи стоїть же жінка, хоч-би вона була дочка німецького цезаря, чи стоїть вона такого дорогого добра, як чоловічий розум?

Назар. Стоїть.

Гнат. Брехня! Ти знаєш, в яку ціну поставив царь Соломон золотий плуг? Він каже, що при нужді шматок хліба дорожче золота. А я скажу: чарка горілки козаку милійша усіх жінок на світі.

Назар. Ти мене, Гнате, морочиш, а мені тепер треба щирого друга.

Гнат. Добре. Я він і єсть, бо кажу правду. А коли хочеш, то й брехать почну для тебе. Все, що хочеш.

Назар. Не смійся, а ділом кажи, що робить мені. Тобі можна і говорити і думати.

Гнат. Ось-що. Перш усєго, випий горілки. Вона і без мене наведе тебе на розум. *(Наливаєть рюмку.)* Чи не забув ще ти, як розумно розсужда латинський віршик... як пак єго... ну той, за якого мене в Братстві випарили різками, як отець ректор піймав у мене за халявою єго мудрі вірші.

Він каже: „Дурниця все, опріч горілки, а иноді і жінка під руку.“ Оце так! (*Выпиваєть.*)

Назар (*презрительно*). Відний ти сердечний чоловік! Я думав, що в тебе хоч крихта є добра, а в тебе нема й того, що має й скотина. О, як-би ти зміг заглянуть сюди (*указує на серце*), куди сам Бог не загляда! Та ні! може, ти тільки морочиш мене; може, ти тільки так кажеш. Друг ти мій добрий, вірний мій, ти ж таки плакав коли-небудь: плач зо мною тепер; хоч прикинься та плач. Не муч мене: В мене від горя серце рветься! Нехай вже ті сміються, що живуть у пеклі: їм любо; а ти ж таки чоловік. (*Сь участієм смотрит на него.*)

Гнат. Так, я чоловік; а ти й справді баба, ще раз тобі скажу: ка-зна за чим вбивавшся.

Назар. Нема у тебе серця, камінь ти!

Гнат. Як хочеш, так і думай, а я нещаснійший од тебе, нещаснійший од твоєї собаки; вона лапиться до тебе, а ти її кохаш; а я? . . . І я, дурний, колись любив і в гадинам жінкам ласкався, ридав гарячими слезами, рад був і жизнь оддати за них . . . і що із того? чи хочеш знати?

Назар. Не треба, не хочу, не говори! у тебе нема Бога в серці.

Гнат. А був колись, та мохом серце обросло, як той гнилий нігчемний пень дубовий. Прийде і твоя пора, все згадаеш. (*Ласково.*) Годі ж тобі, годі! не дивись так хмарно: далєбі не полегша. Дурниця все: і товариство, і любов, — цур їм! нема їх на світі. Одні дурні і діти вірять латинським віршам. А лучче поговорим о ділі, а тим часом налетять сороки чорноброві, випьем, пожартуєм, і вір мені — вся дур із голови вилетить. Я се знаю: мене лихо навчило.

Назар (*вставая из-за стола*). Та і я ізвідав горе, та нічому не навчився; тебе ж нехочу слухать: ти злійший дьявола. (*Хочеть ийти.*)

Гнат. Куди ж ти?

Назар. З тобою холодно, піду у пекло погрїтсья.

Гнат. Стривай, ти сам не знайдеш. Я шлях тобі покажу.

Назар. Найду й сам.

Гнат (*удерживаєть его*). Ти і справді хочеш іти? Слажений, ти з глузду з'їхав!

Назар. Я нікому не дам себе в обиду, і дурного совіту не послухаю. Пусти мене.

Гнат. Насилу прочунявся. Та куди ж ти, навіжений?

Назар (*вспльчиво*). Мовчи, а то тут тобі і аминь.

Гнат (*не выпускає руки Назара*). Так і я з'умію, та що потім? З холодним мертвецем у домовину?

Назар. Хоть до чорта у некло! Пусти мене, я піду у Чигирин до полковника.

Гнат. Чого?

Назар. Убью ёго!

Гнат. А як не вбьєш, тоді що? чи не мусиш ублагать ёго відкинуться від Галі? га?

Назар. Так, чи не так, а я піду.

Гнат. До дьявола в гості! Чи не лучче ж, замість пузатого полковника, обняти тонкий та гнучкий стан Галі? Не хмурся та послухай, та роби так, як я тобі скажу, бо ти сєгодні нічого путнєго не видумавш.

Назар. Що дальше?

Гнат (*осматриваясь*). Чи глухі тут стіни? (*Вз поголоса*). Украдьмо Галю, от і все. Чи добре?

Назар (*немного помолчав зметь руку Гната*). Прости мене . . .

Гнат. Ну, що ще?

Назар. Ти певний друг!

Гнат. Ну, об сєму послі. Кажу, так, чи не так?

Назар. Так! Я весь твій: говори, приказуй.

Гнат. Слухай же. Вона, звісно, виходила до тебе коли-небудь пізно вечіром у садок, хоть, може, й не одна?

Назар. З клюшницею.

Гнат. Суца коханка! Чи не заваявся у тебе в кишені який червінець?

Назар. Два.

Гнат. Ще лучче. Се ж буде клюшниці на сережки, а плахту на словах обіщай. Тільки домовся з нею так, щоб вона про мене не знала, бо жінки наголо всі цокотухи: не

для їх вигадано слово „мовчати“; до того ще й дорожче запросить.

Назар. Нічого не пожалую, усе віддам, що в мене є. Де тільки кляшницю побачу? .

Гнат. Вона буде тут. Адже ти чув, як ласка хазайка Стеху, за те що довго баряться? Гляди ж, зробиш тут усе, як треба, а я дождатиму вас крій старої корчми з тройкою добрих вороних. Знавш, за садком, на старій дорозі?

Назар. Знаю.

Гнат. Сю корчму і днем люде христючись обходять, а в-ночі ніхто не посміє; так кращого місця нічого й шукати; тільки порайтесь моторнійш.

Назар. А як вона не захоче, — що тоді?

Гнат. Хто? кляшниця, чи . . .

Назар. Та й та, й друга.

Гнат. Захочуть обидві, тільки ти з'умій согласити. Кляшниця за червінця піде колядувать хоть до самого сатани; а Галя в одній сорочці піде за тобою на край світа; а як се дуже далеко, так ти спровадь її на Запоріжжя, а там і сам гетьман не більший од чабана. Адже ти не виписувавсь із запорозців?

Назар. Ні.

Гнат. Так якого ж злидня ще хотіть? А хто пак у тебе гурінним отаманом?

Назар. Сокорина.

Гнат. Знаю! о, голінний, завзятий чоловік! в кірці води дьавола утопить, не то-що в Дніпрі. А! здається, хтось іде.

Назар. О, як-би твоє, брате, слово та Богу в уха!

Гнат. Нема на світі нічого легше: тільки повеселій, будь козаком. Мовчи. *(Громко.)* Ну, випьем ж чарочку за шингарочку. *(Пють.)*

Хозяйка. Як же я утомилась! на силу найшла її, прокляту Стеху!

Гнат. А що, змахнула пил з місяця?

Хозяйка. Смійтесь, а воно і справді погода утихомирилась.

Гнат. Оце ж тобі за труди. *(Подает чарку.)*

Хозяйка. Цур ёму, як я втомилась!... Ні, спасибі, не під силу... Хіба вже для вас. *(Пробуєть по немножку. Гнать знаками просить. Ока, єв притворствє усилій и кри-вляній, выпиваеть, а остальмыя капли хлещетъ в потолокъ.)* Щоб вороги мовчали й сусіде не знали! *(Отдаєть чарку.)*

Гнат *(подносить Назару; тотъ отказывается знакомъ).* Не хочеш — як хочеш. А мені здається, що і на світі нема такого горя, якого б не можна було утопити в чарці горілки. Чарка, друга і — чорта у воду. Так, Катерино?

Хозяйка. Як кому иншому, то й кварта не поможе.

Гнат *(Назару).* А ти справді не будеш пить?

Назар. Не буду.

Гнат. Вольному воля, а спасеному рай. За твое ж здорovia! *(Выпиваеть.)* Праведно співається в тій пісні, що каже, коли б мужику не жінка, не знав би він скуки, колиб не горілка, де дівають би муки? Так у горілку її прокляту, у горілку! Розумний чоловік тебе видумав, так! *(Къ Назару.)* Та на тебе бридко й дивиться. Ну, ще ж одну та й годі вже. *(Наливаеть.)* Чи втямки тобі, як ми втікали з Братського на Запоріжжя та на дорозі зустріли одну чорнобривеньку, і ти чуть-чуть був не проміняв запорозької волі на її чорні брови? Бач? ти забув; а я так все запрошешдше знаю, та й що буде одгадаю.

Стеха *(вбѣгаетъ второпяхъ).* Ох, моя матінко, як утомилась! Шуточки! оббігала усі усюди! *(Осматриваясь.)* Ох, Боже мій! я і не бачу. Добри-вечір вам! От вже й не думала, й не гадала! Спасибі, спасибі! не погнушались наших слобідських вечорниць. Так уже й не здивуйте: у нас усе аби-як: не те що у вас у Чигиряні.

Гнат. Та у вас ще краще.

Стеха. Годі бо вам сміяться.

Хозяйка. Чи прийде ж хто?

Стеха. Як же? усі придуть.

(Гнатъ беретъ за руку хозяйку и отводитъ в сторону.)

Назаръ *встаєть изъ за стола и подходитъ къ Стехѣ.)*

Гнат *(къ Хозяйкѣ).* У мене щось голова розболілась; піду подивлюсь, який місяць. Чувш? а про кобзаря, мабуть, і забули. Збігай лишень. Без ёго і гульня не гульня.

Хозяйка. Стехо! ти звала Енрика?

Стеха. Моя матіночко! і забула. Я зараз збігаю.

Гнат. Вп'ять де-небудь застрянеш... Збігай лучче сама.

Хозяйка. Добре. *(Хозяйка и Гнат уходят.)*

Назар *(береть за руку Стеху).* У мене в прозьба до тебе, Стехо.

Стеха. Знаю, знаю, яка прозьба: — сказати паночці, щоб вийшла до вас, як пан засне; та тепер тільки не те вже, що перше було. Адже ви самі знаєте, що незабаром зробилось.

Назар. Се не помішає; мені тільки одно словечко сказати. *(Даєть ей червонець.)* На тобі; ще й плахта буде, коли послужиш.

Стеха *(приймаєть червонець).* Не придумаю, як-би се зробити. Лиха година те, що старий цілісінку ніч очей не заплющить. Сердешна панночка! а як я плакала, як просила! ні, таки на своїму поставив старий сатана.

Назар. Так ти зробиш? дождати?

Стеха. Зроблю, зроблю, тільки...

Назар. Не бійсь! більш копи лиха не буде. А коли хочеш, та і ти з нами. Ну-лишень, чкурнем.

Стеха. Куди з вами?

Назар. Туди, де лучче жити, де будеш ти панією, а не клюшницею: чи второпала?

Стеха. Глядіть, чи не дурите ви мене? І справді думають, що як вони багаті, так усе і їх.

Гнат *(за сценою).* Катре, Катре! а погляди, що се на місяці?

Голос хозяйки. Хиба не знаєте? брат брата на вила підняв.

Гнат. Як же се? Далєбі я не чув.

Хозяйка. Нєхай у хаті розскажу, я змерзала.

(Впродолженіє этого разговора Назаръ объясняется со Стехой знаками и шопотомъ. Стеха дѣлаєть утвердительный знак и отходитъ. Входятъ Гнатъ и Хозяйка.)

Стеха. А хиба ж ви сєго не знаєте?

Гнат. Або забув, або і зовсім не знав; не згадаю.

Стеха. Так ось бачите, як воно. Як Христа дочитались, старший брат на велик-день, коли ще добрі люде на утрени стояли, пішов підкинути волам сїна, та замість сїна проткнув вилами свого меншого брата: так їх Бог так і поставив укунці на місяці, на вид усєму хрищеному миру, щоб бачили, що і скотині грїх їсти у такий великий празник, поки насок не посвятають, а не то що людам.

Хозяйка (*насмїливо*). Ач як мудро прочитала!

Гнат. Чудо не дївка! розумна і красива. (*Обнимаєть Стеху.*)

Стеха (*приторно*). Що се, які справді безстыдні оці городські козаки! усе б їм знущаться над нами та й тільки. (*Гнатъ цілуєть ее.*) Ну! от іще видумали що! Неначе се звичайно! Пустіть, далєбі закричу.

(*Съ шумомъ входять козаки и дївчушки.*)

Въ толгѣ. Ай да Стеха! От моторна: і тут успїла. А старий Кичатий!...

Стеха (*выриваясь*). Ну, що? поживились? Не бійсь, таки не довелось поцїлувати. Хто там горло дере, що успїла? Вони тільки так, нічого не зробили.

Гнат (*къ козакамъ*). Ну, хто у вас отаман? Чи єсть музика?

Голоса. І кобзарь і музики.

Гнат. А останне: випить і закусяти?

Голоса. Як без сєго? Усе є.

Гнат. А, та й бравї ж молодці! що твої чигиринці! (*Къ дївчушкамъ.*) Котора ж із вас піде зо мною танцювати?

Голоса. Пропустіть, пропустіть — музики йдуть.

(*Входять музыканты-жиды. Впереди слѣпой старикъ съ кобзою. Дївчушки и козаки въ безпорядкѣ разступаются. В продолженіе суматохи Назаръ разговариваетъ съ Гнатомъ.*)

Гнат. Будь бо веселїйший, не показуй виду. Стеха зьумів одгараскаться од них, тільки нам з тобою треба попереду утікати. Я, пожалуй, хоч і зараз піду, а ти зостанься тут поки, — так для виду. Та чуєш: не дуже довго женихайся, а мершїй в корчму; я там буду.

Назар. Добре, тільки і ти проворнїйше.

Гнат. За мене не бійсь. Дивись, старі знакомі. Кузьма, яким се побитом тут опинились?

Один з козаків. З хуторів до церкви, а вечорниці по духу чуємо.

Гнат. Молодці! А ви, жидова, як сюди зайшли?

Жид. А так, сляхом. У Цигирині нема заробітку, а ми процули, що у пана Кицатого весілля буде, так і прийшли сюди.

Гнат (*всторону*). Жидівське ухо! (*Громко*.) А ну те ж! учистьте запорозького козачка. (*Къ козакамъ*.) А з вас хто бойчіший? ударь, я подивлюсь, чи так, як у нас бувало на Запорозжі. (*Тихо Назару*.) Годі, не дурій. Я ж кажу, усе буде добре.

Назар. Чи буде, чи ні, тільки зділай милость, не бався тут, іди швидче.

Гнат. Поспіємо ще з козами на торг. Не показуйся, будь ласкав, таким сумним: все зопсуєш. Подивимся козачка та й годі.

(Удаляються в глибину и разговаривают между собою. Музыканты заиграли. Одинъ козакъ выскакиваетъ изъ толпы и пляшетъ козачокъ. Гнатъ и Назаръ любуются.)

Гнат. Ай да молодець! от жвавий! що твій запорожець! (*Танецъ кончается*.) Ну, веселітєся ж, люде добрі, гуляйте, хлопці, а нам уже годі, пора їхать: до Чигирина не близько, а до світу треба бути там. Прощайте козаки! прощайте, дівчата! прощай, хазайко! А де ж та... Кицатого? (*Стеха прячется между козаками. Гнатъ, поймавъ ее, цѣлуетъ*.) Прощай, сердечко мое, моя розумниця, моя красавиця! прощай!

Стеха (*вырывается*). Ай-ай-ай! закричу, їй же то Богу, закричу.

(Назаръ и Гнатъ уходятъ. Хозяйка провожаетъ ихъ.)

Стеха (*озорашивалась*). Що за народ такий сі козаки! усе б їм цілуватися. Неначе й допомоглось. (*Къ Хозяйкѣ*.) Тітко, тітко! а нумо ми з тобою. (*Пляшетъ и поетъ*.)

Через гору піду,
Скриюсь за горою...
На біду
Де піду,
Козаки зо мною.

Той почне говорить,
Той серезки сулить.
Кого знаю,
Привітаю,
Хто серезки дарить.

Ой серезки мої,
Мої золоті!
Сердітеса,
Дивітеса,
Вороги лихі!

Хозяйка (*вырывается.*) Ох, мої зовуленьки! по старісті літ мені б і не подобало.

(*Стеха между тѣмъ шалить съ козаками, хватая за руку молодого козака и вертается приплясываетъ.*)

Хозяйка. Оце, яка жартовлива! Та перестанеш ти, чи ні?

Стеха (*пляшетъ и поетъ.*)

Тра-ла-ла, тра-ла-ла!
На базарі була,
Черевички купила,
Три червінці дала,
А четвертий прошила
І музику найняла.

Що ж ви, родимець би вас вбив! тільки дурно гроші берете? Кусок би вам сала, а не грошей. (*Въ толпѣ хохотъ.*) А де ж наш Кирик? сюди ёго! він один лучче усіх цих голодранців. (*Выходитъ Кобзарь.*) Ось він, мій голубчик. Ну лишень яку-небудь пісеньку з приговорками, або казочку страховиночку, щоб цілу ніч не заснулось.

Кобзарь. Добре, добре. Хочеш казочку, хочеш пісеньку, що любиш.

Голоса. Казку! казку!

Другіе. Ні, пісню, та таку, щоб жижки затрусилась. Ми ще не танцювали.

Первые голоса (*и съ ними Стеха паче свѣтъ.*) Натанцюєтесь іще, поки до третіх.

Стеха. До півнів ще не трохи. Казку! (*Кз Хозяйка.*)
Казку, тітко?

Хозяйка. Звісно, казку, поки ще не так пізно; а опісля і слухать страшно буде.

Кобзарь. Коли казку, так казку; мені все одно.

Въ толпѣ. Перещебетала-таки цокотуха.

Другой голосъ. Ач яка!

Стеха. А що, га? таки перещебетала!

(*Кобзарь садиться на смагайку. Кругомъ него съ шумомъ и хохотомъ толпляться въ безпорядкѣ козаки и дѣвчушки.*)

Стеха (*подносить Кобзарю рюмку вина*). Виный, дідусю, для смілости.

Кобзарь (*выпивши*). Спасибі тобі, дівко! (*Прокашлявшись.*) Слухать — що їсти, в горшку не бовтати, усів не марати, слов не пропускать, другим не мішати.

(*Общій легкій шопотъ и смѣхъ.*)

Стеха. Послухаю, послухаю, чи єсть же така страхо-вина, щоб я алягалась.

Голосъ. Чуєш ти? коли не будеш мовчати, так геть собі.

Другой. А то виженем.

Стеха. А хто б посмів! Сотник вас усіх перевішає.

Голосъ. Дзус ёму мурому! Гляди, щоб на одній осичині не повісили тебе з сотником.

Хозяйка. Та замовчіть же Бога ради! (*кз Кобзарю.*)
Кажи, дідусю, кажи; їх не переслухавш.

Кобзарь (*прокашлявшись.*) У Венгерській стороні, у царців, за шляхецькою землею, стоїть гора висока; а в тій горі нора глибока; в норі сидить не звір, не птиця — турецька цариця. Сидить вона сто тисяч літ, не молодіє, не старіє, а тільки де-далі зліє; їсть вона од схід до захід сонця — не хліб печений, не курей і не яку-небудь людську страву, а трощить маленьких дітей, за те, що, коли ще вона була у Туреччині важкою, так їй сказав арменський знахарь, що вона родить дочку і дочка та буде, як підросте, в тисячу раз краще її. От вона, справді як родила дочку, так зараз і з'їла її, та в того часу сидить у норі і невгаваючи усе їсть дітей; не розбіра, хоть хрещені вони, а хоть нехрещені, їсть усіх, їсть тобі всіх та й годі, — і дівчаток, і хлопчиків...

Стеха (*быстро*). І хлопчиків! ах, вона триклята баба! Щастя її, що я не знаю твоєї гори.

Голось. А що б ти зробила?

Стеха. Що? задушила б.

Голось. Куди тобі, погане!

Другой. Ти й за двері сама боїшся вийти.

Стеха. Хто, я?

Въ толпѣ. Та не мішай же слухать. Не хто ж більш, ти!

Стеха. Я боюсь? Хочеш, зараз піду на гробовище? а коли хочете, так у стару корчму, що на старому шляху.

Въ толпѣ. Прудка дуже! за поріг не вийдеш, умреш.

Стеха. Я вмиру! що ставиш?

Въ толпѣ. Мої музиканти на всю; а ти?

Стеха. Півведра слив'янки, три куски сала і паляниця.

Въ толпѣ. Добре! тільки щоб, знаєш, слив'янка була з панського лѣху.

Стеха. Та вже де не візьму, до сѣго вам діла нема, а поставлю. Де мій байбарак? (*Надв'яєть верхнєє платье*). Гляди ж, не цурайся слова. (*Кобзарю*.) Як я вернусь, так тоді докажеш, дідусю; ато я і не хочу. (*Уходить*.)

Кобзарь. Добре.

Въ толпѣ. А щоб повірили, так принеси цеглинку або кахлю з груби, або що хочеш, тільки з корчми.

Стеха (*за сценою*). Добре, добре.

Голоса. От дівка голінна, так так!

Другой. Чуприну їй та усю, тоді хоч у пекло...

Третій. Так подумаютъ, що козак.

Хозяйка. Вже козирь-дівка, не вам рівня. От же й піде; тоді плати.

Голось. Або слив'янку пий, а салом і паляницею закусуї.

Хозяйка. Побачим, побачим, чия візьме. Чого сидіти? щоб не даром музикам платити, ну лишень потанцюєм лучче. А ну, вдарьте, та не пождівський, а понашому.

(*Толпа въ безпорядкѣ разступається. Козакъ съ дѣвчушкою виходить танцювать. Музиканти заиграли, и пляска началась. Занавѣсъ тихо опускається.*)

АКТЪ ТРЕТІЙ.

Внутренность развалинь корчим. Стѣмъ безъ потолка и нѣскольکو удѣгвѣвшихъ стропилъ. Все занесено снѣгомъ и освѣщено луною. Нѣскольکو минутъ молчанія. Вдали слышна пѣсня; потомъ ближе, ближе, и является Стеха, робко припѣвая: «Ох сережки!» Она останавливается у развалившейся печи и съ робостію осматривается кругомъ.

Стеха. Якъ страшно! Де ж вони? І коней тож не видно. Чи не махнули вони собі? То-то буде добре! За два червінці продать своє щастя... (*Осматриваетъ слѣды.*) Ні, окрімъ моїхъ, нічиїх не видно слѣдівъ. Що, якъ вони обманили та другимъ шляхомъ?... отъ тобі й сотничка! Побіжу мерщій до-дому, чи не подіялось чого там. Розкажуть, що я помогла, — тоді усе пропало. (*Поспѣшно возвращається.*)

(*Навстрѣчу ей Назаръ несетъ на рукахъ Галя.*)

Стеха. Се ви? А тут такъ страшно... Чи не случилось чого?

Назаръ (*Опустивъ Галя*). Нічого не бійсь. А коні тут?

Стеха. Ні, я не бачила.

Назаръ. Збігай подивись, і якъ нема, то біжи мерщій у слободу, чи не зустрінеш на дорозі.

Галя. Стехо! чому ж ти не йдеш? Біжи ж скоріш; батюшка прокинеться! біжи бо!

Стеха. Зараз, моя панночко; для вас на край світа полечу. (*Поспѣшно выламываетъ изъ печи изразецъ.*)

Галя. Що ти робиш?

Стеха. Зараз. Се од вовків. (*Быстро удаляется.*)

Галя. Ходім на дорогу: мені тутъ страшно.

Назаръ. Не можна, мое серденько: там побачать, а скуди ніхто не ввійде.

Галя (*грустно*). Ну, роби якъ знаєш, а я... я все зробила... Боже! на зорі прокинеться батюшка... Ох, Назаре, Назаре! що я наробила!

Назаръ. Лучче нічого не можна було зробити.

Галя. Батюшка мене проклене.

Назаръ. Себе нехай проклинає... Ти змерала, моя кришечко? Візьми мою кирею. (*Снимаетъ плащъ и разстилаетъ*

по сльозу). Спочинь, мов серденько; поклади свої ніженьки у мою шапку. *(Галя садиться на плащ. Назарь кладываєть ея ноги в свою шапку.)* От-так тепліш *(цїлуєть ея)*, тепліш, мов серденятко.

Галя. О, мій голубчику, мій сокіл ясний! як мені тепло, як мені весело!... Тільки я боюсь: батюшка мій такий сердитий.

Назар. Не бійсь, моя пташечко, нічого, поки я з тобою. Не бійсь, тільки люби мене. Я подумав тоді... коли...

Галя. Коли? Що подумав? може, недобре?

Назар. Не то, що недобре, та не тепер згадувать об чім-небудь недобрим, коли на серці така радість. А завтра... що завтра во мною буде? Я вмру, мене задушить мов щастя, моя доля. *(Кладєть ея на колїни свою голову. Галя перебираєть его волоси. Назарь, подняв голову, св нїжностію смотритъ ея в очи.)* О мої очі, мої карі! Поглядіть на мене, мої зорі ясні! *(Немного помолчав.)* Серце мов, ти не казала батюсці, що підеш заміж за полковника? не казала?

Галя. Опять! Який же ти справді!... Я заплачу. Адже ж він нічого мені не говорив о полковникові, так як же б я ёму сказала?

Назар. Відденька! він продавав тебе, а ти нічого й не знала. Прости ёго. Нехай Бог милосердний на тім світі за се ёго осудить і покарає.

Галя. Я молитимусь за ёго гріхи. Може, Бог ёму простить.

Назар. Молись за кого хочеш, тільки не розлюби мене, моя галочко... Я вмру тоді.

Галя. Який ти чудний! Ти думаєш, що я тільки так тебе люблю. Ні, Назаре, я не люблю, я й сама не знаю, що роблю... Як-би тобі розказать? Аж страшно! Знаєш що? Коли я дивлюсь на тебе, так мені здається, що ти — так се я, а що я — так се ти. Так чудно; не знаю, од чого воно се так. Коли востанусь одна на самоті, то все про тебе думаю, думаю, і мені представиться, що ти в Чигирині перед гетьманськими хоромами на вороному коні гарцюєш, а усі гетьманші, полковниці ні на кого більш і не дивляться,

опріч на тебе... У мене в очах так і потемніє... Я заплачу, заплачу, так важко на серці стане. Од чого воно так, Назаре, ти не знаєш?

Назар. Знаю, мов серденько, знаю! Як люблю, як мені ти говориш! Промов ще раз, обійми мене. (*Обнимаються, цілються.*) Ще, ще один останній раз. (*Взвизможеніи кладеть ей голову на коліна.*)

Галя. Як мені весело з тобою! Чи воно усе так буде весело? скажи мені, Назаре.

Назар. (*не поднимая головы*). Увесь вік!

Галя. Куди ж ми поїдемо?

Назар. У рай.

Галя. Я се знаю; та де ж він?

Назар (*поднявъ голову*). Не питай мене тепер; я нічого не знаю. Ми поїдемо туди, де нема і не буде ні полковника, ні батька твого, де тільки одна воля, одна воля та щастя. О, як ми будемо гарно жити! Збудую тобі хату світлу, світлу та високу, розмалюю її усякими красками — і чорними, і блакитними, і зеленими, усякими, усякими, наряжу тебе у шовк та в золото, посажу тебе на золотім кріслі, мов кралю, і довго-довго, поки вмру, все любоватимусь тобою. Та чи вмру ж я коли-небудь? Ні, я ніколи не вмру! Коли ти будеш зо мною, то смерть не посміє і в хату нашу заглянуть.

Галя (*грустно*). Ох, ні, Назаре, не кажи так! Мені страшно стало, і серце так заціміло, так заболіло, неначе чуже недобру годину, або яке горе.

Назар. Яке горе? де воно? Для нас нема ёго на цілім світі.

Галя. Не знаю, Назаре; тільки мені щось на серці так важко, так гірко... Я все думала про батюшку.

Назар. На-що ж ти об ёму думаєш? Не думай, і весело буде. Знаєш, як приїдемо ми у Кодах... Се запорозський город... От, як приїдемо, мерщій у церкву, повінчаємось; тоді і сам гетьман нас не розлучить, і будемо довго-довго там весело жити. Ти будеш пієсні співати і танцювати, а я буду грати на бандурі і розказувати тобі про

славні діла козацькі, про Саву Чалого, про Свірговського, про всіх, про всіх жвавих козаків наших. Далі, мені вигодуш сина молодця чорнобрового, пошлемо ёго в Січ; там поставлю ёго перед козацькою громадою і скажу: „Любуйтеса, дивітеса; се мій син. Мені ёго вигодувала, вигодала моя Галя, такого молодця!“ Що, весело?

Галя. Весело, мій Назаре, мій миленький, а серце все-таки болить. Мені здається, що батюшка вже прокинувся і мене шукає.

Назар. Бог-зна об чім думаєш ти! Ось зараз будуть коні, і вони нас не найдуть, хоть нехай усю землю перевернуть. Не журись же, моя ластівко.

Галя. Знаєш, що? ходім до-дому, розбудим ёго, станем перед їм на коліна... він нас простить; він мене любить.

Назар. Хіба ж я ёго не просив, хіба ж не ставав перед ним на коліна! Адже ти бачила?

Галя. Бачила, ти просив... Назаре, він мій батько!

Назар. Лучче б не знать такого батька.

Галя. Ти сердишся, Назаре! Не сердься, мій милий, мій чорнобривий. Подивись, я весела, я не жалкую, що покинула... Поцілуй же мене, мій соколе ясний, орле мій сизокрилий. *(Обнимаються и цілуются.)*

Назар. О, моя радість, мій сон чарівний! Не журись, серденько. Скоро ми полетимо так, що не дожене нас і вітер. А ніч-то, ніч! неначе празникує наше щастя. Тиха, світла, як твої ясні очі. Ти не боїшся? Побудь тут одна. Я піду подивлюсь на дорогу.

Галя. Ні, не боюсь.

Назар. Чого ж ти знов зажурилась?

Галя. Так, нічого. Я згадала покійницю няньку. Вона мені розказувала, що в сій корчмі давно який-то запорозський старшина ночував а на другий день нашли ёго в Тясмині; і що тут Богдан зустрічав сина свого Тимофія, як козаки везли ёго в Молдавії, покритого червоною китаємкою, і що тут запорозці вирізали жидів. З тії години ніхто в їй не жив: усе нічю ходять мертві жиди... Ух, як страшно тут!

Назар. Тобі твоя нянька Бог-зна чого наговорила.

Галя. Вона божилась, що правда. Не ходи, краще останься зо мною, або ходім обов. Мені важко і на минуточку розрізниться з тобою.

Назар. Я не піду . . . Ти не змерзла?

Галя. Ні, твоя шапка така тепла. *(Снімаєть шапку з ног и цілуєть.)* О, моя мила шапка! Надінь її, і ти замерз.

Назар. Надінь ти. Я подивлюсь на тебе, яка ти в козацькій шапці. *(Она надіваєть шапку. Назарь любиться.)* Чудо! . . . Чорні уси, шаблю дамаську, пистоль за пояс — і козак хоч гуди. *(Цілуєть ее.)* Козаче мій чорнобривий!

Галя *(надіваєть ему шапку).* От-так краще! Постій, я пришилю стѣнжку. Знаєш, як на весіллі бува у молодого?

Назар. Се ти ще й завтра зробиш . . .

Галя. Ох, тривай! я й забула. Адже я таки взяла з собою і хустку, що для тебе вишивала. *(Винимаєть из-за пазухи бѣлий, шитый краснымъ шелкомъ, платокъ и подаєть Назару.)* Що, хороший? Я сама вишивала і гроші на шовк сама заробляла.

Назар. Спасябі, серце мов.

Галя. Чи не заспівать оце пісенью про хусточку, що я в Чигрині у дядини чула?

Назар. Коли весела, заспівай.

Галя. Ні, не весела, та мені сидіть уже остило. Слухай же. *(Выходитъ на край сцены.)*

.

(Назарь стоить задумавшись.)

Галя. Чого ж ти зажурився? То не треба було б і співать.

Назар. Нічого, серце мов. Возьми свою хустку. *(Подаетъ їй хустку.)* Завтра знову подаруєш.

Галя. На-що вона мені? Розірви, коли вона тобі не-люба; я другу вишию. *(Печально.)* Тільки не знаю, коли. *(Плаче, помочавши.)*

Назар. Не плач, мов серце. Дивись, я не журюся.

Галя. Не журися? А чого ж ти плакав? Ти щось знавш, та не хочеш сказати. Скажи ж, мій голубе, мій орле сизогрилий, скажи, моє серце!

Назар. Знаю, знаю, моя голубко, що я найщасливіший на світі.

Галя. Ба я щасливіша за тебе. Ніколи ж не буду співати про хустку; цур їй!

Назар. Я тебе вивчу другу, веселу-веселу та хорошу.

(Дивляться одно на другого и цілюються. Хома и Стеха крадуться із-за шапки.)

Хома. Сюди! ось-де вони! сюди!

Галя. Батько!... Пропала я!

Стеха *(пробігає коло їх).* Полковниця! полковниця!

(Назар мовчки бере лівою рукою Галю, а правою виймає шаблю. Хома торопко веде на ёго челядь. Стеха ховається.)

Хома *(скаженіє).* Цілуйтеся, цілуйтеся, голубята! *(До челяді.)* Бляни ёго, собаку! Чого ж стали? Беріть, рвіть ёго!

(Челядь торопіє.)

Назар. Хто хоче в домовину, виступай на мене. *(До Хоми.)* Ти чого хочеш?

Хома. Смерті твоєї, злодію!

Назар. На-що ж ти собаками цькуєш? Возьми сам, коли хочеш.

Хома. Я рук паскудить не хочу. Беріть ёго! О, пес поганий! я розірву тебе!

(Бьуться на шаблях.)

Галя *(пада між ними на коліна).* Тату, тату! убий, убий мене! винна я; я прогнівила тебе... Убий же мене, таточку, та не бери з собою!

Хома. Цить, кошения крадене!

Назар *(Хоми).* Цить, сатано люта!

Хома. Дочку оддай!

Галя. Не отдавай, не отдавай! я утоплюся!

Хома. Топись, гадино, поки не розтоптав я тебе!

Галя. Топчи, души мене: я твоя дитина!

Хома (до челяді). Беріть ёго! Я вас перевішаю! я вас золотом окую!

(Челядь поривається на Назара).

Галя. Одурить! одурить!

Хома. Не одурю! Не скавучи, зінське щеня!

(Напада на Галю. Назар заступа її. Челядь напада на Назара з-заду і крутить ёму руки.)

Хома. Ха-ха-ха! вовче, вовче! чому ж ти не рвеш нас?

Назар. Цить, жабо погана!

Галя (перед Хомою на колінах). Тату, тату, кате мій! я розірву тебе, — я день і ніч плакатимусь на тебе! Танцювать, плакати буду! Чого забажаєте, все робитиму — не вбивай ёго! Я за полковника піду...

Назар. Галю!

Галя Ні, ні... (Зоміла падає.)

Хома (до челяді). Чого ж ви дивитесь? Нехай здиха собака, а ви тим часом шкуру зніміть.

(Челядинець замажнує кием на Назара.)

Хома. Стривай! ми не татари. За що ёго убивать? Чи єсть у кого вірєвєи, пояс, або налігач, — що-небудь, скрутить ёму руки й ноги?

(Челядь крутить поясами Назара.)

Стеха (падає коло Галі зомілої). Ох, моя пташечко, моя лебедочко! Чи я ж знала, що так станеться? Прокинись, моя зозулечко, моя ластівочко!

Хома. От-так добре! Тепер завяжіть ёму ріт. От, доладу; у ёго, здається, що й хустка у руці. Чи не весільна? Добре, здалась таки на що-небудь.

(Завязують хусткою ріт.)

Хома. Не туго, щоб стогнав. Мороз хоть і лютий, та, може видержить. А вже, як вовча тічка нападе... а вовки здалека поживу чують... от буде снідання, начисто гетьманське! Тепер положіть ёго на білу перину — нехай проспиться та подума, в ким жартує.

(Челядь кладе Назара на сніг.)

Хома (на Галю). А ця учаділа... Возьміть її додому... прочувається.

(Челядь бере на руки Галю і несе з собою.)

Стеха (*бере Хому за руку і веде його за Галяю*). А що? скажеш, що не люблю тебе?

Хома. Спасибі, спасибі. (*До Назара.*) Оставайсь здоров, приятелю! не згадуї лихом. Нехай тобі присягнуться рушники.

(*Хома з Стехою шепчуться и пропадають. Назар тихо стогне. Незабаром чути за сценою гомін.*)

Голос Хоми (*здалека*). Киньте її! важить його!

Гнат (*за сценою*). Я тебе зв'язу, недовірку проклятий! (*Незабаром вибігає Галя и кидається на Назара.*)

Галя. Орле мій! серце мов! (*Розв'язує хустку.*)

Назар. Душно мені, душно!

Гнат (*веде за груди Хому.*) Останній раз говорю: оддаси Галю за Назара, чи ні?

Хома. Ні!

Гнат. Здихай же, собако скажена! (*Заміриєсь шаблею.*)

Хома. Стривай. Ти знаєш наш закон козацький, то...

Гнат. Що мене живого поховають з твоїм падлом? Знаю. (*До челяді.*) Копайте яму. (*Цілить пістолем.*)

Хома. Важить його!

(*Тим часом Галя розв'язує руки у Назара.*)

Назар. О, доле моя! серце мов!

Гнат. Копайте яму! (*До Хоми прицілившись.*) Лукавий чоловіче, за що без сповіді ти себе губиш і мене з собою? Прощайсь з білим світом, молись Богу. (*До Назара.*) Назаре, брате мій, друже мій! поховай мене. Прощай! а ми...

Назар. Стривай!

Галя (*до Гната*). Стривай!

Назар. Пусти його, не варт він того. Не напасті души свої. (*До Хоми.*) Іди, лукавий чоловіче, іди, куди знаєш. Не поміг тобі Бог занапастити мене; а я чужої крові не бажаю. Іди собі!

Хома (*падає перед Назаром*). Назаре! сину! батьку рідний! заріж мене, замуч мене, на конях розірви, та не прощай! (*Падає до ніг і плаче.*) О, я лукавий, лукавий! о, я грішний, проклятий!... Дочко, доле моя! серце мов! проси його, нехай уб'є, нехай я світа не паскужу! (*Знову плаче.*) Боже мій, Боже мій!

Назар (*підводить його*). Устань, молися Богу, грішний.
Боли прощають люде, то Бог милостивійший за нас.

Хома (*вставши утирає слези*). О слези, слези! Чом ви перше не лилися? Назаре, я чернець . . . спокутую в рясі мої беззаконія! Бери мое добро, бери мою Галю, бери все мое! Галю! Назаре! обніміться, поцілуйтеся, діточки мої. Я хоч і грішний, а все-таки батько. (*Назар и Галя обнимаются.*) Боже вас благослови!

ОГЛАВ.

Споминки про Шевченка Н. С. Тургенева	III
Споминки про Шевченка Я. П. Полонського	IX
Автобіографія Шевченка	XV

КОБЗАРЬ.

До 1844 року:

Перебендя	1
Иван Підкова	4
Тополя	6
Ганалія	13
Причина	18
Катерица	25
Черниця Марьяна	46
Гайдамаки	57
Варіанти до «Гайдамаки» по виданню цієї поеми 1841 р.	132
Приціси Шевченка до «Гайдамаки»	134
Поєдинок Шевченка до «Гайдамаки»	136

1844.

Найничка	138
Частина з поеми «Сон»	154

1845.

Невольник	157
Послання славному Шафарикові	178

1846.

Пустка	181
------------------	-----

До 1847 року.

Утоплена	182
Н. Маркевичу	188
На вічну пам'ять Котляревському	189

Думки:

Тече вода в сніве море	192
Вітре буйний	193
На що мені чорні брови	194
Тяжко-важко в світі жити	195
За дуною дуна роси вилітає	196
Чого мені тяжко, чого мені нудно	197
Минають дні, минають ночі	197
Вітер в гаї нагинає лозу	198
Не хочу я женитися	198
Не женися на багатій	200
Не завидуй багатому	200

1847.

(Перше піроччя.)

Русалка	201
Лілея	203
Калина	205
Три шляхи	208
Пустка	209
Хустина	210
Вечір	212
За байраком байрак	213
Ой стрічечка до стрічечки	214
Ой одна я одна	214
Не кидай матері	215
По-над колен іде	216

1847.

(Друге піроччя.)

Души но!	217
Моїм союзникам	217

В неволі тяжко	218
Не спалося, а ніч як море	219
Один у другого питаєм	221
Самому чудно, а де же дігнись	222
Сонце заходить	222
То так і я тепер пишу	223
Чи ми ще зійдемося знову	223

1848.

Та не дай, Господи, нікому	224
Огні горять, музика грає	224
Чернець	225
На батька бісового трачу	228
Ой глину я подивлюся	229
Буває, иноді старий	229
Чи то недоля та неволя	230
Добро, у кого є господа	231
Хліба самому написати	232
І золоті й дорогої	233
І досі сниться	234
Ми в купочці колись росли	235
І станом глухими і красю	236
Ми в осені такі похоті	238
Готово! Парус розпустили	239
У Бога за дверьми хемала сонира	240
Не знаю, як тепер дітки живуть	242
На Різдво	244

1849.

Неначе степом чумаки	246
За сонцем хиароньга пивве	246
І небо невините	247
Мов за подушке оступили	247
І знов мені не привезла нічого почта	248
На Вкраїну	249
І широку долину	251
Як-би зустрілися ми знову	251
Як наві я журитися	252
Не так таї вороги	253

Не жаль на злого	253
Марина	254
Сотник	263
Між скалами, неначе злодій	278
Козацька доля	283
Ой чого ти почорніло	284
У неділеньку у святую	285
Швачка	287
Скчі	289
Чума	290
У твої Катерини	292
Удовниця	294
По улиці вітер віє	295
На велик-день на солоні	295
Ой умер старий батько	296
Закувала зозуленька	297
Не тополю високою	297
На улиці не весело	298
Як-би мені, лано, нанисто!	298
Як-би мені черевки	299
І багата я, і вродлива я	299
Породила мене мати	300
Ой сяду я під хатю	301
На городі коло броду	301
Не вернувся із походу	302
Полюбилася я	302
Було роблю що, чи гуляю	303
Ой люлі, люлі!	304
Ой не п'ються пива-медя	304
У неділеньку та ранесенько	305
Ой пішла я у яр за водою	306
Коло гаю, в чистім полі	306
Ой я свого чоловіка	308
Утоптала стежечку	309
У перетнку ходила	309
Тузан, туман долиною	310
Із-за гаю сонце сходить	311
Ой вигострю товариша	311

1850.

Дічу в неволі дні і ночі	313
Заступила чорна хмара	314
Титарівна	317
Ми заспівали, розійшлись	323
Буває в неволі мноді згадаю	324
Ну що б здавалося	325

1857.

Москалова криниця	327
-----------------------------	-----

1858.

Доля	340
Муза	341
Слава	342
Сон	343

1859.

Думи мої!	345
Недавно я по-за Уралом	348
Мій Боже милый	349
Радуйся, ниво непопята	350
Пісня	351
Ой наю, наю я оченята	352
Сестрі	352
Колось дурною головою	353
Антонію Сові	354

1860.

Дівча любе, чорнобриве	355
Ой діброва, темний гаю	355
Подражаніє Сербському	356
Линкері	356
Над Дніпровою сагою	357
Росли у купочці	358
Плач Ярославни	358
З-перед світа до вечора	361
В Пугивлі-граді в-ранці рано	362
Н. Я. Макарову	363

Поставлю хату і кімнату	363
Не нарікаю я на Бога	364
Минули літа молоді	365
Титарівна-Немерівна	365
І тут і всюди — скрізь погано	366
Як-би з ким сісти, хліба з'їсти	366
І день іде, і ніч іде	367
Зійшлись, побрались, поєднались	367
Колись-то ще, во время оно	367
Тече вода з-під явора	368

1861.

Чи не покинуть нас, небого	369
--------------------------------------	-----

Додаток до „Кобзара“.

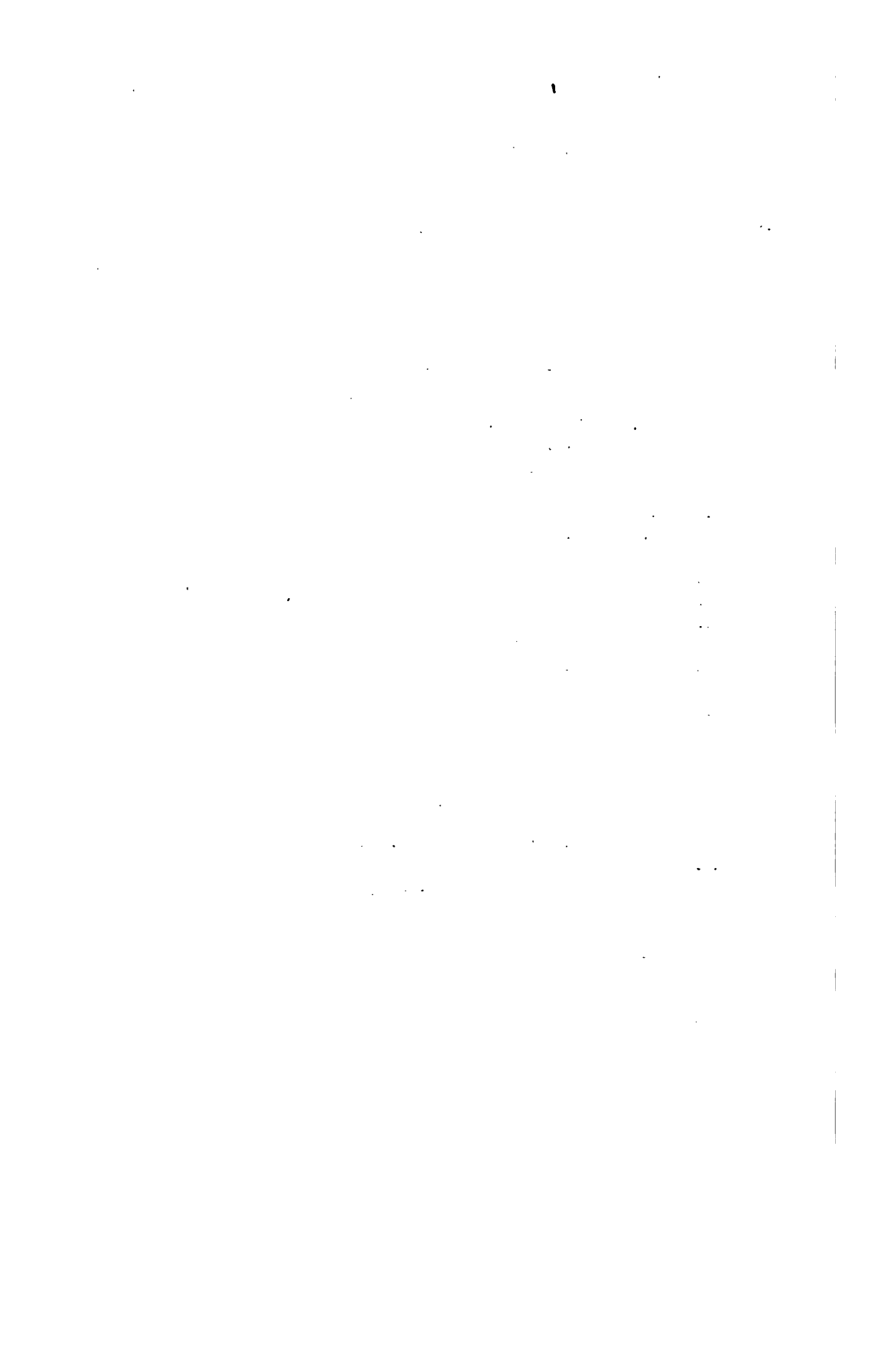
Назар Стодоля (1844)	372
--------------------------------	-----

ПОМИЛКИ.

Стор.	Стр.	Надруковано :	Треба :
2	29	очи	очі
4	20	дідивщини	дідівщини
13	8	наши	наші
15	15	и сором	і сором
23	7	Изменился	Ізменився
26	34	о-пів ночі	о-нівночі
36	32	от-цей самий	от-сей самий
37	13	От-то што	От-то ж то
47	24	Постривайте	Постривайте
52	5	стоїть	стоїть
66	10	ГАЛАЙДА	ГАЛАЙДА
69	5	взігнувшись	ізгнувшись
71	26	шляхецька	шляхетська
155	11	Прощайже	Прощай же
157	15	вітаеш	вітаеть
158	17	вітати	вітати
174	29	свічі	свіча
182	1	1840—1847	До 1847 року
187	17	А тім часом	А тим часом
192	8	Заголовок ДУМКИ, що на 193 стор., треба б поставити на 192 перед »Тече вода в синє море.«	
211	8	сірому	сірому
222	1	А деш	А де ж
278	29	берег	беріг
287	21	запорожца	запорозця
350	13	кріном	кріном
354	11	груші	груши
377	20	гладн-гарненько	гладн — гарненько.

am. umbrenia

Т. Г. ШЕВЧЕНКО.

К О В З А Р К

з додатком

СПОМИНОК ПРО ШЕВЧЕНКА

КОСТОМАРОВА І МИКЪШИНА.

2.

І день іде, і ніч іде . . .
І голову схопивши в руки,
Дивується, чому не йде
Апостола правди і науки?!

У ПРАЗІ.

Nákladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla.

1876.

1876

Друкарня Др. Ед. Грегра.

ОД ВИДАВНИЦТВА.

Шевченко — один з тих писателів, муза котрого, одкликаючись на либеральні, а іноді й радикальні ідеї нашого віку, дуже не подобалась російській цензурі, через що де-які утвори ёго ще й досі не були дрюковані у Росії, або виходили у світ з пропусками і змінами тексту. Приймаючись за наше видання, ми мали на меті зробити ёго як найповнішим. За для того, ми зібрали увесь скарб Шевченкової української поезії і, назвавши ёго так само, як називав більшу частину ёго сам поет — »Кобзарем«, розклали ёго у хронологичному порядку і поділили на два тома: у Iу томі ми помістили усе, що видавалося й до сёго часу у Росії без одмін; у цей же, другий том ми однесли усі ті пієси, яких або зовсім не було у підцензурних російських виданнях, або які були в їх попсовані цензорами.

Звісно, що за часи життя Шевченка (як і тепер ще инколи) ёго думки і поеми, не маючи доступу до дрюку, списувалися у великому числі примірників і в таких списках розходилися межі читателями. Через це виходило іноді, що зовсім не ёго утвори приписувалися ёго перу, як напр. пісьня: »Ще не вмерла Україна«, увійшовшая у I. том Львівського видання ёго поезій (стр. 65—66); инші пієси ёго, зіставшайся у різних

рукописах, або й дрюковані з різних рукописів, через те мають часто великі одміни одна од другої чи тільки у поодиноких словах, чи й у цілих частинах цих піес. Правда, що й сам Шевченко любив перероблять і справлять свої вірші, що найкраще видно напр. з двох редакцій »Москалевої криниці«, з котрих одна, вже дрюкована, поміщена у нас у I^{му} т., а друга, з його власного рукопису, — у II^{му} т. Але де-які одміни, як напр. »З двадцятотою« — »З двадцятотою« (II. стр. 16), — ясно, що пішли од помилок переписчиків. Усе ж таки, порівнюючи писаний і дрюкований матеріал, який був у нас в руках, ми дали місто середь варьянтів не тільки одмінам, котрі зроблені були власною рукою Шевченка, а і усіляким иншим, за котрі навіть не беремо на себе відповіді. Ми маємо надію, що як ті, так і другі можуть колись здатися критикові Шевченка. Варьянти ці, як бачить шановний читатель, робили ми і з дрюкованого »Кобзаря« різних років (1844, 1860, 1866, 1867), і з маленьких метеликів, у котрих були видані особо де-які поеми або думки Шевченка, і накінець з різних засланих до нас рукописів, mezi котрими було кілька піес, досі ще не бувавших у дрюку. Meжи остатніми, найбільш віри ми дали або власним автографам Шевченка, або таким спискам сторонніх людей, котрі він справляв своєю рукою в де-яких містах; що ж до тих списків, що дійшли до нас через людей, знавших нашого автора, як напр. »Полуботко« (стр. 76), »В Альбом«, »Гарно твоя кобза грає« (стр. 73), то хоч ми їх і помістили у цей том, але були б дуже раді почути слово критики од людей, більше нас компетентних у цьому ділі. Про усі остатні піеси ми можемо запевнити читателя, що вони писані самим Шевченком.

Бажаючи подати нашим читателям окрім утворів

Шевченка ще й такі звістки про ёго талан і долю, котрі не переказували б тільки вже звістних случаїв з ёго життя, а могли б більш або менш служити коментарієм до нашої книжки, — ми оберталися до літераторів і чи-мало яких других лиць, знавших Шевченка. На ці наші прохання надіслали нам споминки про ёго тільки писателі И. Тургенев, Я. Полонскій, історік Н. Костомаров і художник М. Микѣшин.

Щиро дякуючи їм за такі вклади до нашої книжки, скажемо ще велике спасибі й усім тим, хто доставив нам рукописі Шевченка, через що тільки наше видання й могло стати повнійшим од других, досі надрюкованих.

Ред.

СПОМИНКИ ПРО ШЕВЧЕНКА

Н. Костомарова.

Милостивый Государь!

Хотя многое соединяло меня въ судьбѣ съ Шевченко́мъ, но я не могу похвалиться особенною съ нимъ близостию, такъ что въ этомъ отношеніи мнѣ извѣстны были лица, болѣе съ нимъ связанныя душевными узами, чѣмъ я, и болѣе меня знавшія особенности его жизни. Отъ себя передамъ лишь слѣдующія данныя.

Съ Шевченко́мъ лично познакомился я въ Маѣ 1846 года въ Кіевѣ и видался съ нимъ до Генваря 1847 г., когда онъ выѣхалъ въ Черниговскую губернію къ своимъ знакомымъ. Тогда я читалъ въ рукописи многія изъ его произведеній, изъ которыхъ инымъ суждено было явиться въ печати поздо, какъ напр. »Наймичка,« »Черница Марьяна« и пр., а другимъ не суждено было и до сихъ поръ у насъ показаться на свѣтъ. То было время самага крайняго развитія поэтическаго таланта Шевченка, апогей его дарованій и дѣятельности. Самъ поэтъ былъ тогда въ полномъ цвѣтѣ лѣтъ (около 35); горячо любилъ онъ малорусскую народность, но болѣе всего сочувствовалъ судьбѣ простаго народа, и любимымъ его помышленіемъ была свобода этого народа отъ помѣщичьяго гнета. Всѣ знали, что онъ самъ происходилъ изъ этого порабощеннаго

народа, но отъ Шевченка трудно было добиться воспоминаній о его дѣтствѣ, проведенномъ среди поселянъ. Онъ ни предъ кѣмъ не стыдился своего происхожденія, но не любилъ много говорить о немъ, и многое, что онъ высказывалъ, излагалось всегда съ недомолвками; такъ напр. онъ рассказывалъ, какъ онъ былъ въ Варшавѣ, въ эпоху возстанія въ 1830 году, и какъ революціонное правительство выпроводило его съ другими русскими, давши ему денегъ тогдашними революціонными ассигнаціями; но по какому поводу попалъ онъ въ Варшаву, — этого онъ не сообщалъ; равнымъ образомъ не слышалъ я отъ него подробностей, какииъ образомъ онъ очутился послѣ того въ Академіи Художествъ. Обстоятельства его освобожденія изъ крѣпостной зависимости также не передавались мнѣ. Однажды я спросилъ у него: справедливъ ли ходившій объ немъ анекдотъ, будто какой-то знатный баринъ нанялъ его нарисовать свой портретъ, и когда, послѣ того, нарисованный портретъ ему не понравился, Шевченко перемѣнилъ на портретъ костюмъ и продалъ его въ цирюльню на вывѣску; что баринъ, узнавши объ этомъ, обратился къ владѣльцу Шевченка, находившемуся въ то время въ Петербургѣ и купилъ Шевченка за большія деньги. Шевченко объявилъ мнѣ, что ничего подобнаго не было и что это старый, избитый анекдотъ, давно уже ходившій въ публикѣ и кѣмъ-то принаровленный къ нему, Шевченку, совершенно произвольно. — Онъ почему-то считалъ въ дѣлѣ своего освобожденія своими благодѣтелями Брюлова и поэта Жуковского; послѣдняго, однако, онъ не очень цѣнилъ за духъ многихъ его произведеній. Не смотря на горячую преданность народу, у Шевченка въ бесѣдахъ со мною невидно было той злобы къ утѣснителямъ, которая не разъ выражалась въ его

произведеніяхъ; напротивъ онъ дышалъ любовью, желаніемъ примиренія всякихъ національныхъ и соціальныхъ недоразумѣній, мечталъ о всеобщей свободѣ и братствѣ всѣхъ народовъ. Недостатокъ образованія часто проглядывалъ въ немъ, но дополнялся всегда свѣжимъ и богатымъ природнымъ умомъ, такъ что бесѣда съ Шевченкомъ никогда не могла навести скуки и была необыкновенно пріятна: онъ умѣлъ кстати шутить, острить, потѣшать собесѣдниковъ веселыми разказами и никогда почти въ обществѣ знакомыхъ не проявлялъ того меланхолическаго свойства, которымъ проникнуты многія изъ его стихотвореній. Съ отъѣзда его изъ Кіева въ Генварѣ 1847 г. я разлучился съ нимъ надолго. Только мелькомъ случилось мнѣ увидѣть его въ Петербургѣ въ томъ же году и услышать прощальное слово, полное вмѣстѣ съ тѣмъ надеждъ на лучшую долю: »Не журись, Миколо,« сказалъ онъ мнѣ: »ще колись житимемо у купі.« Въ тотъ же годъ его отправили въ ссылку. Съ тѣхъ поръ я не слыхалъ о немъ ничего до 1857 года. Въ этотъ годъ осенью, воротившись изъ путешествія за границу, я узналъ, что Шевченко заѣзжалъ ко мнѣ въ Саратовъ, возвращаясь по Волгѣ на свободу изъ Петровскаго укрѣпленія, въ которомъ, въ послѣдніе передъ тѣмъ годы, служилъ рядовымъ. Потомъ услышалъ я, что онъ не получилъ дозволенія жить въ Петербургѣ и потому прожилъ зиму въ Нижнемъ-Новгородѣ, гдѣ, какъ рассказывали, чуть было не женился на какой-то актрисѣ. Лѣтомъ 1858 года, будучи въ Петербургѣ, я отыскалъ Шевченка и увидѣлъ его первый разъ послѣ долговременной разлуки. Я нашелъ его въ Академіи Художествъ, гдѣ ему дали мастерскую. Тарасъ Григорьевичъ не узналъ меня и, оглядывая меня съ головы до ногъ, пожималъ плечами и

рѣшительно сказалъ, что не можетъ догадаться и назвать по имени того, кого передъ собою видитъ. Когда же я назвалъ свою фамицію, онъ бросился ко мнѣ на шею и долго плакалъ.

Съ тѣхъ поръ, въ продолженіе мѣсяца, мы съ нимъ видѣлись нѣсколько разъ, сходясь въ рестораціи, такъ какъ я тогда усиленно занимался въ Публичной Библіотекѣ и не имѣлъ времени ни на какія догворременныя бесѣды и развлеченія. И теперь Шевченко, какъ прежде, не любилъ рассказывать подробностей о своемъ заточеніи; я узналъ отъ него только, что въ началѣ ему было хорошо; потомъ какой-то начальникъ, дослужившійся до офицерскихъ чиновъ изъ рядовыхъ, началъ его стѣснять; но въ концѣ судьба его снова облегчилась: онъ былъ переведенъ въ Петровское укрѣпленіе, гдѣ комендантъ былъ къ нему ласковъ, допускалъ его къ себѣ въ домъ и вообще обращался съ нимъ гуманно. Своимъ освобожденіемъ онъ считалъ себя обязаннымъ ходатайству бывшаго тогда вице-президентомъ Академіи Художествъ Графа Федора Петровича Толстого и отзывался о немъ и о его семействѣ съ чрезвычайнымъ уваженіемъ и любовью. Черезъ мѣсяць я разлучился съ Шевченко, уѣхавши въ Саратовъ, куда приглашенъ былъ въ комитетъ по устройству крестьянъ, а вернувшись въ Петербургъ весною 1859 г. я не засталъ уже тамъ Шевченка: онъ былъ отпущенъ временно на родину и вернулся въ тотъ же годъ позднею осенью, когда я занялъ кафедру въ Петербургскомъ университетѣ. Цѣлый годъ квартировалъ я въ гостинницѣ Балабина, близъ Публичной Библіотеки. Шевченко изрѣдка приходилъ ко мнѣ; кромѣ того мы часто встрѣчались съ нимъ въ домѣ графа Толстого, его покровителя. Такъ прошла зима и весна 1860 года. Лѣтомъ въ этотъ годъ

я перешелъ на квартиру на Васильевскій Островъ и былъ почти сосѣдомъ Шевченка, жившаго постоянно въ Академіи Художествъ, въ своей маестерской, гдѣ онъ занимался гравернымъ искусствомъ »eau forte.« Своихъ стиховъ онъ почти никогда не читалъ мнѣ и неохотно отвѣчалъ на мои вопросы о томъ, что онъ пишетъ. Также точно разнеслась вѣсть о томъ, что во время поѣздки его въ Малороссію въ послѣднее время, съ нимъ случилась какая-то неприятная исторія, приведшая его до щекотливыхъ объясненій съ властями. Я спрашивалъ его объ этомъ и не получалъ отъ него никакого удовлетворительнаго отвѣта. Осенью 1860 года между знакомыми нашими разнесся слухъ, что Шевченко собирается жениться на одной малороссіянкѣ изъ простонародья, находившейся въ услуженіи у барыни, жившей въ Петербургѣ. На вопросъ мой объ этомъ, Шевченко отвѣчалъ утвердительно, но видимо не хотѣлъ вдаваться въ разсужденіе объ этомъ предметѣ, и я, замѣтивши его нежеланіе, не сталъ болѣе толковать объ этомъ. Спустя немного времени, встрѣтивши его въ театрѣ, я спросилъ его: »ну, Тарасе, коли жъ твое весілія?« Онъ отвѣчалъ: »тоді, ма-буть, коли твое; не жениться намъ з тобою: зостанемося до смерті бурлаками!« Черезъ нѣсколько дней я узналъ, что Тарасъ не поладилъ съ своею невѣстою, нашелъ въ ней мало той поэзіи, какую рисовало ему воображеніе и натолкнулся на прозаичную дѣйствительность, показавшуюся ему пошlostью. Вскорѣ я услышалъ, что Шевченко заболѣлъ и что болѣзнь его приписывали употребленію горячихъ напитковъ. Объ этомъ уже давно говорили и съ сожалѣніемъ называли его пьяницею; но я никогда не видалъ его пьянымъ, а замѣчалъ только, что когда подадутъ ему чай, то онъ наливалъ такую массу рому,

что всякій другой, казалось, не устоялъ бы на ногах. Онъ же никогда не доходилъ до состоянія пьянаго. Въ послѣднее время мы съ нимъ видѣлись не такъ часто, не болѣе одного, или двухъ разъ въ недѣлю, потому что я былъ слишкомъ занятъ чтеніемъ и приготовленіемъ университетскихъ лекцій. Узнавши, что Шевченко болѣетъ, я посѣтилъ его два раза и во второй разъ въ Февралѣ, за нѣсколько дней до его кончины, услышалъ отъ него, что онъ теперь совсѣмъ выздоровѣлъ: при этомъ онъ показывалъ мнѣ купленные имъ на дняхъ золотые часы, первые, какіе онъ имѣлъ въ своей жизни. Онъ обѣщалъ быть у меня скорѣ. 25го Февраля утромъ ко мнѣ пришелъ не помню кто изъ знакомыхъ съ извѣстіемъ, что Шевченко утромъ внезапно умеръ. Онъ приказалъ служившему у него солдату поставить ему самоваръ и спу- скался по лѣстницѣ изъ своей спальни, находившейся надъ мастерскою; на послѣдней ступени онъ упалъ головою внизъ; солдатъ бросился къ нему, — Шевченко былъ безъ дыханія. Въ тотъ же вечеръ я прибылъ въ академическую церковь. Тѣло поэта лежало уже во гробѣ; надъ нимъ псаломщикъ читалъ псалтырь.

Его погребеніе происходило на Смоленскомъ кладбищѣ, во вторникъ на масляницѣ. Надъ гробомъ его въ церкви до выноса на кладбище, говорились надгробныя рѣчи по-малорусски, по-русски и по-польски. Стененіе публики было очень большое. Гробъ усопшаго поэта несли студенты. Послѣ погребенія тотчасъ же, земляки Шевченка, жившіе въ столицѣ Малоруссы, учинили совѣтъ о томъ, чтобы ходатайствовать передъ правительствомъ о дозволеніи перевезти прахъ Шевченка въ Малороссію и похоронить надъ Днѣпромъ, на холмѣ, какъ завѣщалъ самъ поэтъ въ одномъ изъ своихъ стихотвореній.

XII

Вотъ все, что я могу сказать, вспоминая о своемъ знакомствѣ съ Шевченко́мъ. Какъ о поэтѣ я не стану здѣсь распространяться, потому что по этому предмету я высказалъ свой взглядъ въ статьѣ, напечатанной въ книгѣ г. Гербеля. Какъ о человѣкѣ могу сказать, что знаю его какъ личность безусловно-честную, глубоко любившую свой народъ и его языкъ, но безъ фанатической непріязни ко всему чужому.

5 Декабря 1875. С. Петербургъ.

Н. Костомаровъ.

СПОМИНКИ ПРО ШЕВЧЕНКА

М. Миквнина.

Вы обратились ко мнѣ съ предложеніемъ сообщить Вамъ мои воспоминанія о знакомствѣ съ Т. Г. Шевченкомъ для приготавлиаемаго Вами собранія его сочиненій, что я и исполняю съ глубочайшимъ уваженіемъ къ памяти возлюбленнаго поэта.

Сознаюсь, незавидная роль досталась на мою долю въ отношеніяхъ съ Тарасомъ Григорьевичемъ; но и тою дозою пріязни, которую онъ проявлялъ ко мнѣ, я внутренно гордился. Его уваженіе мнѣ, двадцатилѣтнему юношѣ, пріобрѣсти было рано; любви-же . . . но вся его страстная и могучая любовь — до того была сосредоточена на своей родине Украинѣ, что мнѣ кажется, въ его горячемъ сердцѣ и не оставалось болѣе ни къ чему любовнаго запаса, а если и оставалось, то онъ ревниво сберегалъ его для своихъ-же украинскихъ боговъ.

Эта цѣльность и недѣлимость патриотизма, часто несправедливая, но искренняя и глубокая, составляла въ немъ черту, возбуждавшую въ моемъ юномъ сердцѣ не только удивленіе, но и зависть. Не надо забывать, что это было въ концѣ 50^{ыхъ} годовъ, когда все и всѣ, отъ мала до велика, отъ университетской кафедры, до болтовни и лепета недоучившейся гимназической молодежи, на всѣ лады тянуло гражданскія пѣсни либерализма.

Диссонансы слышались со всѣхъ сторонъ. Страшная фальшь безголосыхъ запѣвалъ, подирая трезвое ухо, царилъ повсюду . . . Вотъ въ этомъ-то нескладномъ хорѣ свѣтлая личность Тараса Григорьевича, съ его беззавѣтною любовью къ народу, къ своей родинѣ, сохранившая свято эти высокія чувства подъ безконечнымъ гнетомъ всякихъ нравственныхъ униженій, которыми такъ богата была его жизнь, не могла не внушать къ себѣ горячаго сочувствія людей, знавшихъ его не за однимъ лишь хибльнымъ столомъ. Этимъ и объясняется то огромное вліяніе, тотъ неподдѣльный восторгъ, которые внушала личность Шевченка въ кругу тогдашней молодежи. Лично для меня, онъ представлялъ сугубый интересъ тѣмъ, что въ этой непосредственной и простой натурѣ впервые явился предо мною столь рѣдкій и цѣльный типъ чисто-народнаго поэта, равнаго которому ни до него, ни послѣ него и до настоящаго времени, я лично не зналъ — не только въ общерусской, — но и вообще въ славянской расѣ народовъ!

Можетъ быть многіе въ этомъ моемъ мнѣніи заподозрятъ преувеличеніе или пристрастіе; но говоря отъ чистаго сердца, я долженъ признаться, что ничья народная лира нашихъ славянскихъ поэтовъ не дѣлала на меня такого глубокаго и хорошаго впечатлѣнія, какъ произведенія Шевченка и Мицкевича (о послѣднемъ я говорю конечно лишь въ отношеніи къ его народнымъ произведеніямъ).

Еще до появленія Тараса Григорьевича изъ ссылки на паркетахъ петербургскихъ гостинныхъ, я уже достойно чтилъ его по нѣкоторымъ отрывкамъ его произведеній, въ спискахъ ходившихъ по рукамъ молодежи; такъ что съ момента первой встрѣчи нашей въ семействѣ бывшаго президента Академіи Художествъ Графа Федора Петровича

Толстого, Шевченко поступилъ такъ сказать — подъ мой наблюдающій и изучающій его взоръ. Очень-бы интересно выяснитъ причины изъ отдаленнаго прошлаго, имѣвшія послѣдствіями то чисто-родственное участіе къ судьбѣ поэта, которымъ въ изобилии окружало его все семейство Гр. Толстыхъ. Тѣ неудобства, которыя представляли собой несчастныя привычки Тараса Гр. — его хмѣль и напускной цинизмъ, и отъ которыхъ часто не воздерживался онъ даже среди молоденькихъ дѣвочекъ дѣтей Толстыхъ, удивляли всѣхъ многочисленныхъ знакомыхъ этого почтеннаго семейства; а посѣщалъ ихъ Шевченко чуть не каждый день, а иногда и не по разу. Н. И. Костомаровъ могъ-бы дать самыя точныя разъясненія причинъ, о которыхъ я говорю и слѣда которыхъ нѣтъ въ автобіографіи Шевченка. Столь-же интересными подробностями могла-бы снабдить его біографію и вдова покойнаго Графа Ѳедора Петровича, Графиня Н. П. Толстая, бывшая главной виновницей возвращенія Тараса Григорьевича изъ ссылки.

Съ начала нашего знакомства, онъ только терпѣлъ меня; но въ послѣдствіи, замѣтя, что моя привязанность къ нему можетъ быть ему не безъ пользы, онъ болѣе и болѣе сближался со мной, оставляя въ сторонѣ постоянную сдержанность, недовѣрчивость и тотъ напускной официальный демократизмъ, съ которыми онъ являлся въ общество. Главную причину уступокъ съ его стороны по части простоты и довѣрчивости своихъ отношеній ко мнѣ находилъ онъ въ моемъ бѣлорусскомъ происхожденіи, роднившемъ меня съ излюбленнымъ и воспѣтымъ имъ героемъ гайдамацкой передраги страшнымъ Гонтой. По этому онъ возвелъ меня чуть-чуть не въ малорусы и хотя называлъ въ веселыя минуты «недодѣланнымъ» и «паничемъ», но произносилъ это уже съ полнымъ добродушіемъ.

Польза для него отъ меня, о которой упомянуто ранѣе, состояла лишь въ томъ, что я часто былъ необходимъ ему, какъ надежный, сильный и преданный ему «поводырь» въ его вечернихъ экскурсіяхъ, напр. къ Я. П. Полонскому, семейству Гринбергъ и ко многимъ другимъ общимъ знакомымъ, а частію и въ нѣкоторые великосвѣтскіе дома, куда приглашались мы, писатели и художники, на вечера, вошедшіе было въ моду въ то памятное время. Почти всегда Тарасъ Гр. являлся на эти многолюдныя и частныя собранія — уже въ нѣкоторомъ подпитіи и, если только представлялась къ тому возможность, въ продолженіи вечера, постепенно хмѣль и становился добродушно разговорчивъ; а если въ средѣ собесѣдниковъ случайно оказывалось лице, ему антипатичное, или разговоръ принималъ по его мнѣнію вызывающій тонъ, то онъ тотчасъ же дѣлался придиричивъ и крайне рѣзокъ, и большого труда стоило хозяйкамъ отвлечь его отъ предмета раздраженія. Во всякомъ случаѣ остатокъ такого вечера — до сна, — для него былъ уже окончательно испорченъ; тутъ онъ уже систематично бередилъ свое набольвшее сердце воспоминаніями и о своемъ горькомъ дѣтствѣ, и о вынесенномъ имъ крѣпостномъ рабствѣ, ссылокъ и пр. и пр., что при нѣкоторыхъ способствующихъ обстоятельствахъ (о которыхъ скажу ниже) доходило иногда до поэтическаго пафоса. Въ эти моменты онъ какъ бы выросталъ; чувалась величавая сила въ его пламенныхъ рѣчахъ импровизаціи — по силѣ и огню чувства, напоминавшей мнѣ игру знаменитаго геніальнаго трагика Айра-Ольдриджа.

Здѣсь кстати будетъ упомянуть о знакомствѣ этихъ двухъ замѣчательныхъ личностей, которому я былъ свидѣтелемъ. Вскорѣ по прибытіи въ Петербургъ, послѣ блестящаго дебюта въ «Отелло», трагикъ появился въ

гостинной Толстыхъ, гдѣ и окруженъ былъ самыми горячими знаками восхищенія всего общества къ его таланту. Не видалъ я первыхъ минутъ знакомства Тараса Гр. съ Ольдриджемъ, потому что явился къ Толстымъ часъ спустя послѣ его прибытія туда и засталъ ихъ, т. е. нашего поэта съ трагикомъ, уже въ самыхъ трогательныхъ отношеніяхъ дружбы: они сидѣли въ углу на диванчикѣ или ходили по залѣ обнявшись; дочери графа — двѣ дѣвочки, наперерывъ служили имъ толмачами, быстро переводя на англійскій и русскій языки ихъ бѣглый разговоръ. Съ этого вечера Ольдриджъ вполнѣ завладѣлъ всѣмъ вниманіемъ Шевченка. Не лишено было комизма это знакомство, потому что Тарасъ Гр. ни слова не зналъ по англійски, а Ольдриджъ тоже не говорилъ ни на какомъ другомъ европейскомъ языкѣ, кромѣ англійскаго; между тѣмъ они бывали другъ у друга, и когда Тарасъ ждалъ въ свою убогую комнатку*) трагика, то я заставалъ его въ большихъ хлопотахъ: онъ тщательно «прибиралъ» у себя на столѣ, гдѣ обыкновенно находился цѣлый ворохъ невообразимо разнообразныхъ предметовъ: банокъ и пузырьковъ со всякими ѣдкими кислотами для аква-форты, которою Тарасъ Гр. съ большою любовью, терпѣніемъ и успѣхомъ занимался, какихъ-то коробокъ, малороссійскихъ монистъ, свиного сала въ развернутой бумагѣ и т. п. Въ такіе торжественные моменты, Тарасъ Гр. даже позволялъ подметать полъ прислуживавшему у него отставному академическому солдату и убирать постель, которая безъ того всегда оставалось разверстою, съ валявшеюся на ней «відлогою.» Пучки барвинка, засохшей руты и другихъ степныхъ цвѣтовъ и травъ украинскаго мѣсто-рожденія,

*) Въ зданіи Акад. Художествъ, надъ воротами, рядомъ съ академическою церковью.

XVIII

по всей вѣроятности служившіе для вдохновенія поэга, при этомъ злорадно выбрасывались солдатами; являлся трагикъ, — и они оставались въ уединеніи и заперти. Богъ ихъ знаетъ, какъ и о чемъ они тамъ говорили. Шевченко дѣлалъ съ Ольдриджа — посредствомъ травленія портретъ, и дѣйствительно, вскорѣ на вечерѣ у Толстыхъ появились отпечатки этого портрета, походившаго скорѣе на чорта, чѣмъ на Ольдриджа.*) Бѣдный Тарасъ Григорьевичъ оправдывался въ несходствѣ портрета тѣмъ, что вотъ тутъ-то и тамъ-то »треба б ще підтравити« ... Такъ и остался кажется портретъ не »підтравленимъ.« Ольдриджъ-же, увидавъ у меня оригиналь того портрета Тараса Григорьевича, который я нарисовалъ для »Кобзаря,« пожелалъ имѣть его, и я съ удовольствіемъ сдѣлалъ ему этотъ подарокъ.

Съ новыми дебютами въ Шекспировскихъ роляхъ, петербургская слава трагика росла и росла.

Вотъ сижу я разъ въ Маріинскомъ театрѣ ни живъ, ни мертвъ; Ольдриджъ изображалъ короля Лира и кончилъ. Театръ молчалъ отъ избытка впечатлѣній. Не помня себя отъ жалости, сдавившей мнѣ сердце и горло, не зная какъ, очутился я на сценѣ, за кулисами и открылъ двери уборной трагика.

Слѣдующая картина поразила меня: въ широкомъ креслѣ, развалился отъ усталости, полулежалъ »король Лиръ«, а на немъ, буквально на немъ, находился Тарасъ Григорьевичъ; слезы градомъ сыпались изъ его глазъ, отрывочныя, страстныя слова ругани и ласки сда-

*) Для тѣхъ, кто не видалъ знаменитаго трагика нужно пояснить, что это былъ (какъ говорили) экс-царь какого-то африканскаго племени, находящагося подъ протекторатомъ Англіи, и цвѣтъ кожи имѣлъ самаго тѣсно-оливковаго тона.

вленнымъ громкимъ шепотомъ произносилъ онъ, покрывая поцѣлуями раскрашенное масляною краскою лице, руки и плечи великаго актера . . . Находя себя тутъ лишнимъ, я торопливо притворилъ двери, не преминувъ и самъ хорошенько выплакаться, ставъ за темныя кулисы . . .

Съ анекдотической стороны я бы могъ много кое-чего передать о поэтѣ, если бы не боялся слишкомъ удлинить настоящую замѣтку. Пока ограничусь лишь выясненіемъ причинъ, вызывавшихъ въ моемъ присутствіи его жолчный паеосъ, да скажу нѣсколько словъ о немъ, какъ о художникѣ.

Въ то время мастерская моя на Литейномъ дворѣ зданія Академіи Художествъ занята была громадными работами для памятника 1000-лѣтія Россіи; колоссальная статуя Петра I. и его генія загромождали ея вмѣстимость; а перепутанные лѣса, канаты, драпировки, анатомическіе скелеты и огнедышащая кузница, находившаяся въ томъ же залѣ, только и оставляли свободнаго мѣста, чтобы уютно помѣстить еще рояль, да столъ со стульями; въ это время мнѣ поручено было сочиненіе чрезвычайно сложнаго по своей задачѣ барельефа для этого памятника, такъ что обремененный выше силъ условіями сроковъ экстреннаго выполненія этихъ работъ и будучи совершенно неопытнымъ въ технику, я совѣмъ было растерялся предъ новой задачей и прибѣгъ за помощью и совѣтомъ ко всѣмъ извѣстнѣйшимъ нашимъ историкамъ и писателямъ, которые и не отказали мнѣ въ просимомъ содѣйствіи. Я просилъ къ себѣ вечеромъ, по четвергамъ, и тутъ-то въ этой закопченной мастерской перебивало у меня много почтенныхъ и интересныхъ личностей,

устраивались жаркіе споры о достоинствахъ и недостаткахъ того или другого историческаго лица, о правоспособности помѣщенія его въ циклъ той или другой категоріи дѣятелей, составляющихъ барельефное кольцо вокругъ памятника. И потому позволилъ себѣ сдѣлать это отступленіе, что на всѣхъ подобныхъ сходкахъ, безсмѣнно присутствовалъ и Тарасъ Григорьевичъ, а иногда и принималъ участіе въ дебатахъ. При этомъ онъ бывалъ особенно тактиченъ и сдержанъ въ рѣчахъ, хотя часто и очень замѣтно волновался, такъ что не могъ смирно сидѣть на мѣстѣ, нервно ходилъ взадъ и впередъ, мрачно поводя изъ подъ густыхъ бровей своими свѣтлыми глазами. Такъ онъ заряжался цѣлый вечеръ, выжидая, пока разойдется по домамъ усталая отъ преній компанія. Вотъ тутъ-то и начинались его протесты — сначала лаконическіе, отрывочные и циничные, а чѣмъ далѣе — тѣмъ горячѣе, стройнѣе и пламеннѣе . . . Гигантская статуя императора Петра I., какъ привидѣніе, просто давила его, такъ что впадая въ паеось, онъ оканчивалъ часто поэтическою декламаціей, обращенною къ глиняной статуѣ императора. Много было въ его рѣчахъ преувеличеній и жолчи; но возражать ему въ такія минуты — было невозможно, и я молча любовался имъ, слушая его, какъ талантливый бредъ раздраженнаго горячечнаго больного; а продолжалось это дотолѣ, пока оставались еще на столѣ недопитыя бутылки вина.*)

Почти такимъ-же безмолвнымъ свидѣтелемъ этихъ

*) Нужно замѣтить, что Тарасъ Григорьевичъ россійскую общую исторію зналъ очень поверхностно, общихъ выводовъ изъ нея дѣлать не могъ, многіе ясные и обще-извѣстные факты или отрицалъ, или не желалъ принимать во вниманіе: этимъ и оберегалась его исключительность и непосредственность отношеній ко всему малорусскому.

нипровизаций часто бывалъ — по той же самой причинѣ запаздывавшій у меня — тоже покойный уже теперь талантливый писатель — Помяловскій . . .

. . . Не чуялъ еще тогда старый Тарасъ, что и самъ онъ вскорѣ сдѣлается кандидатомъ для такихъ же нервныхъ и пристрастныхъ оцѣнокъ его собственной дѣятельности, какими сгоряча громилъ онъ направо и налево и Пушкиныхъ, и Державиныхъ, и пр. . . .

Читать, онъ кажется никогда не читалъ при мнѣ; книгъ, какъ и вообще ничего не собиралъ. Валялись у него и по-полу, и по-столу растерзанныя книжки »Современника« да Мицкевича — на польскомъ языкѣ.

Музыку любилъ онъ страстно, особенно пѣнье. Съ восторгомъ слушалъ Изаб. Льв. Гринбергъ и Г. Зубинскую. Глубоко почиталъ Даргомыжскаго; познакомился съ нимъ случайно у меня и потомъ часто встрѣчался въ семействѣ Гринбергъ. Глинку боготворилъ. Любилъ и самъ пѣть, гдѣ »траплялась« гитара. Пѣлъ неважно, хотя и съ большимъ чувствомъ: голосу не хватало, да и акомпанимантъ все какъ-то не налаживался.

Въ карманѣ своихъ панталонъ онъ всегда имѣлъ какое-то зерно: ячмень, а можетъ быть и овёсъ; этимъ онъ предпочиталъ закусывать послѣ »чарки« и на вопросъ »зачѣмъ это онъ дѣлаетъ?« отвѣчалъ обыкновенно: »щобъ продирало.«

Къ женскому полу относился совсѣмъ оригинально; но здѣсь можетъ быть неумѣстно вспоминать объ этомъ. Скажу только, что въ моментъ разстройства его отношеній къ одной простой украинской дивчинѣ, на которой онъ собрался было жениться, онъ особенно былъ лютъ

на все женское племя, вычитывая изъ Библии и изъ другихъ источниковъ всякую на нихъ хулу и въ сердцахъ хотѣлъ изорвать очень мило набросанный имъ портретъ своей невѣрной «любы»; но я портретъ этотъ у него отнял и храню его доселѣ. Много мы съ нимъ вели переговоры, чтобы издать что-либо совместно съ его стихами и съ моими рисунками, но никакъ не могли договориться о сюжетѣ: то ему, то мнѣ сюжеты оказывались неудобны.

Какъ о художникѣ-живописцѣ, я не могу сказать о немъ ничего, потому что мнѣ никогда не удавалось видѣть его картинъ, писанныхъ масляными красками; если же онъ писалъ ими, то это было до нашего знакомства, т. е. до его ссылки. Изъ его же сепій и гравюръ можно заключить о замѣчательномъ дарованіи и можно смѣло сказать, что если бы судьба не сыграла съ нимъ столь злой шутки и если бы онъ мирно шелъ по дорогѣ совершенствованія въ художествахъ, то изъ него выработался бы замѣчательный реалистъ, какъ по пейзажу, такъ и по жанру.

Не мало было потрачено у него времени на переходъ отъ брюлловско-академическаго классицизма къ натуральному и сродному ему реализму. Лучшіе его рисунки сепій, которые мнѣ приводилось видѣть, — это сцены казарменной жизни, пережитой имъ въ изгнаніи. Такихъ большихъ рисунковъ было три или четыре; всѣ они очень сложны и очень закончены. Я ревниво смотрѣлъ на эти драгоценности, не смѣя спросить у Тараса, продастъ ли онъ ихъ и сколько бы онъ за нихъ хотѣлъ? Но къ сожалѣнію, неожиданно узналъ, что онъ — по крайней нуждѣ — продалъ ихъ всѣ за ничтожную сумну 75 р. с.!! Продавъ онъ ихъ въ альбомъ одной малороссійской помещицы***, фигурировавшей тогда въ роли его меценатки,

XXIII

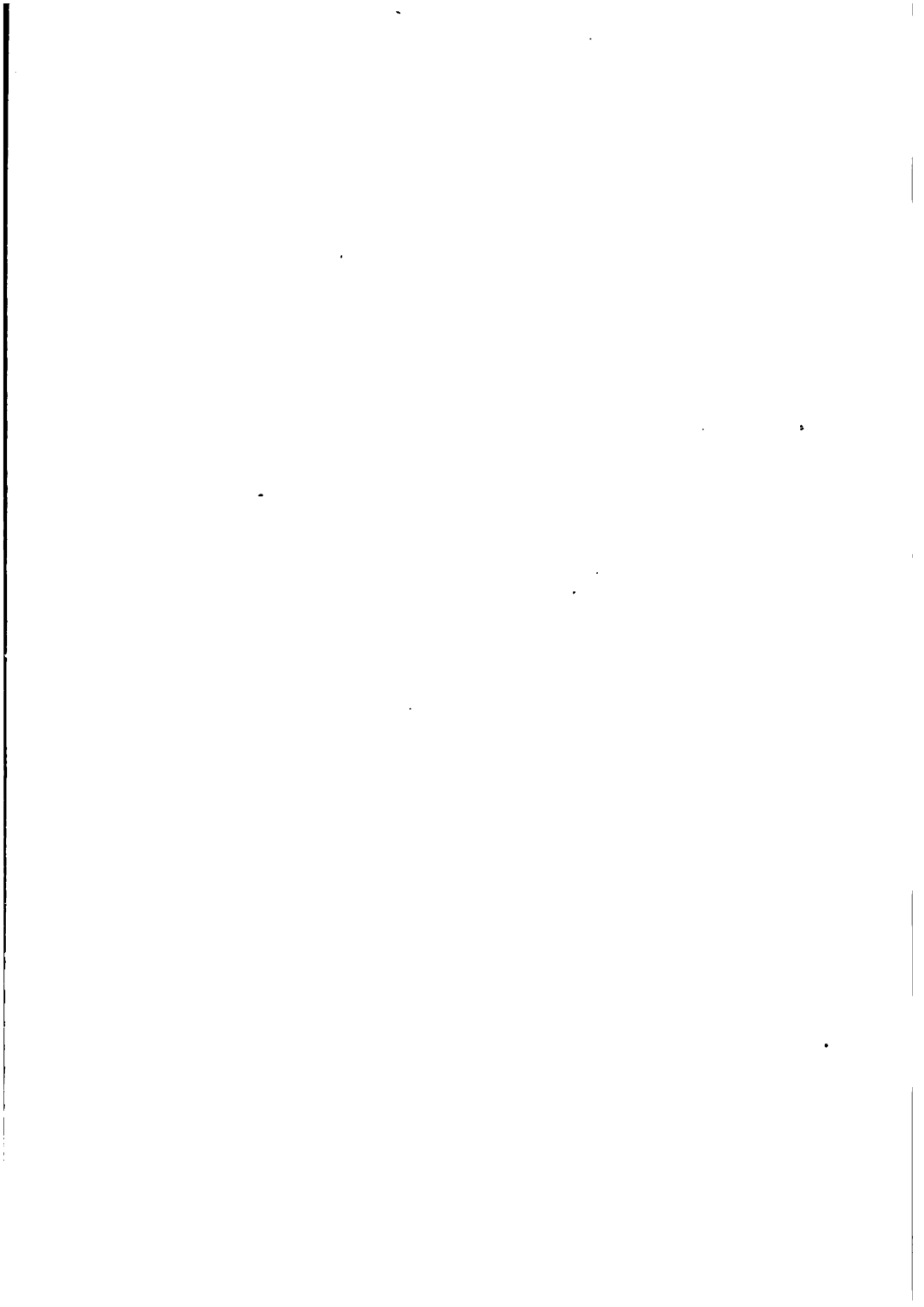
отношенія къ которой, тѣмъ не менѣе, часто бѣсили его и выводили изъ терпѣнія.

Да будетъ во вѣки свѣтла и славна память твоя, Тарасъ Григорьевичъ, да научимся мы достойно чтить и цѣнить подобныхъ тебѣ народолюбцевъ, которыхъ давай Боже и Велико- и Бѣло- и Мало- и Червоно- и всякихъ инымъ Руссамъ!

Художникъ

Михайло Мигѣшинъ.

16 Февраля 1876 г. Мыза Стрѣльна.

ДО 1844 РОКУ.

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА.¹⁾

Бьють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січи, пронав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січи; очерети
У Дніпра питають:
„Де то наші діти ділись,
Де вони гуляють?“
Чайка скигляє літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.²⁾

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
„Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! дивіться:
Жита похилились,

¹⁾ У виданні 1844 р. ця пієса надписана : »До українського писакк.« Фед.

²⁾ На степі козачій.

На тій степі скрізь могили. (Вар. по вид. 1844.)

Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червоніла . . .
Верніться! . . .“

— „Не вернуться!“

Загуло, ³⁾ сказало синє море:
„Не вернуться: на віки пропали!“
Правда море, правда синє:
Такая їх доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернеться козачизна,
Не встануть гетьмани,
Не покрийють Україну
Червоні жупани.
Обідрана сиротою
По-над Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється!
Смійся, лютий враже, ⁴⁾
Та не дуже, бо все гине,
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда ⁵⁾
І чії ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине . . .

³⁾ Загуло. (Власний рукопис Шевченка.)

⁴⁾ Смійсь, поганцю, враже
Та не дуже, бісів синю! (ibid.)

⁵⁾ Чия правда, чия кривда
І чії ми діти. —
Наш завзятий Головатий
Не вмере, не загине:
От-де, людо, наша слава . . . (Вар. по внд. 1844.)

От-де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Чи так, батьку отамане?
Чи правду співаю?
Ех, як-би то . . . Та що й казати?
Кебети не маю.
А до того в Московщині
Кругом чужі люде.
„Не потурай!“ може, скажеш;
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю слезами;
Насміються! Тяжко, батьку,
Жити з ворогами.
Поборовся б з кацапами,^{*)}
Як-би малось сили;
Заспівав би, — був голосок,
Та позички збіли.
Оттако-то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в снігах та сам собі:
„Ой не шуми, дуже!“
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш;
Тебе люде поважають,
Добрий голос маєш;
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили.
Про старину, про те диво,
Що було, минуло . . .

^{*)} Поборовся б з москалями. (З власного рук. Шевченка.)

Утни, батьку, щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацька
На всім світі стала! ¹⁾
Утни, батьку, орле сязий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу;
Нехай ще раз послухаю
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
„Гриця“ заспіває;
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині.

ТАРАСОВА ПІСНЬ.

(П. И. Мартосу.)

На розпущті кобзарь сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає. ¹⁾
Грає кобзарь, виспіває,
Вимовля словами,
Як Москалі, Орда, Ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька ²⁾
В неділеньку в-ранці;

¹⁾ Після цієї віршу у вид. 1844 р. стоять дві строки точок. Ред.

¹⁾ Як мак розцвітає.

Грає кобзарь, приспіває,

²⁾ Як збиралася громада. (Вар. по вид. 1844.)

Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзарь, виспівує —
Аж лихо сміється:

„Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться;
Було колись панували,
Та більше не будем . . .
Тії слави козацької
Повік не забудем!

Україно, Україно!
Ненько моя, ненько! *)
Як згадаю тебе, краю,
Завьяне серденько. *)

Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля, воля,
Бунчуки, гетьмани?
Де поділось? Ізгоріло!
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?

Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують!
Граї же море! мовчіть гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькі!
Така ваша доля!

„Встає хмара з-за Ляману,
А друга з поля;
Зажурилась Україна —
Така її доля!

*) Серце моя, ненько! (Власний рукоп. Шевч.)

*) Як згадаю твою долю,
Заллаче серденько. (Власн. рук. Шевч.)

Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує . . .
Козачество гине ;
Гине слава, батьківщина ;
Немає де дітись ;
Виростають нехрещені
Козацькі діти ;
Кохаються невінчані ;
Без попа ховають ;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають !
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають, — нема кому
Порадоньки дати.
Обізався Наливайко —
Не стало Кривчини !
Обізавсь козак Павлюга —
За нею полинув !
Обізавсь Тарас Трясило
Гіркими слезами :
„Відна моя Україно,
Стоптана Ляхами !“

„Обізавсь Тарас Трясило
Віру рятувати,
Обізався, орел сизий,
Та й дав Ляхам знати !
Обізався пан Трясило :
„А годі журиться !
А ходім лиш, панибрати,
З полями биться !“
Вже не три дні, не три ночі
Бьється пан Трясило.
Од Лимана до Трубайла ⁶⁾
Трупом поле крилось.

⁶⁾ . . . до Трубежу. (Вар. по вид. 1844.)

Ізнімігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Бонєцьпольський
Дуже звеселився ;
Зібрав шляхту всю до купи,
Та й ну частувати.
Зібрав Тарас козаченьків —
Поради прохати :
„Отамани, товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку,
Що будем робити ?
Бенкетують вражі ляхи
Наше безголовья.“
— „Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоровья !
Нехай кляті бенкетують
Поки сонце зайде, —
А ніч-мати дасть раду :
Козак ляха знайде.“

„Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козак, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата ;
Прокинулись ляшки-панки —
Нігуди втіяти !
Прокинулись ляшки-панки
Та й не повставали :
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.

„Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панків їсти.

Налетіли чорні крюки
Вельможних будити ;⁹⁾
Зібралось козацество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очі ;
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі, —
Тії ночі кривавої,
Що славною стала
Тарасові, козацеству,
Ляхів що приспала.

„Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє ;
Де кров текла козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду кряче . . .
Згада козак Гетьманщину,
Згада, та й заплаче.“

Умовк кобзарь сумуючи :
Щось руки не грають.
Кругом хлопці та дівчата
Слізюньки втирають.
Пішов кобзарь по улиці —
З журби як заграє !
Кругом хлопці навирисядки,
А він вимовляє :

„Нехай буде от-такочка !
Сидить, діти, у зашчку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастаню,
З вороженьків покешкую.“

⁹⁾ Ляшюньків будити. (Вар. по вид. 1844.)

1844.

ЧИГИРИН.

Чигрине, Чигрине!
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Ровсяпаються могили,
Високі могили —
Твоя слава; і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв, чого стояв...
І на сміх не скаже!

За що ж боролись ми з Ляхами!
За що ж ми різались з панами!¹⁾
За що скородили списами
Татарські ²⁾ ребра!... Засівали,

¹⁾ ... з Ордами. (Льв. вид.)

²⁾ Московські. (Льв. вид.)

І рудою поливали,
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута —
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно слізи трачу. Заснула Україна,
Бур'яном укрилась, цвілію зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в душло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

А надію

Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.
Нехай же вітер все розносить
На неокраїнім крилі,
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі.

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний!

Проснав-еси степи, ліси *)
І всю Україну!
Спи ж повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тиї недолюди
Поростуть гетьмани.

Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.

Не рвіть, думи, *) не паліте!
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.

*) ... степи сині (ib.)

*) Не рвіть душу (ib.).

Може, викую я з ёго
До старого плуга
Новий леміш і чересло,
І в тяжкі упруги,
Може, збору переліг той,
А на перелозі
Я посію мої слёзи,
Мої щирі слёзи;
Може, війдуть і виростуть
Ножі обоюдні;
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне;
І вищідять сукровату,
І нальють живої
Козацької тії крови,
Чистої, святої.

Може, може . . . а між тими,
Між ножами рута
І барвінок розвіється;
І слово забуте,
Мое слово тихе-сумне,
Богобоязливе
Згадається, — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенється, як рибонька,
І мене згадає . . .
Слово мое, слёзи мої,
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти;
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.

СОН.

Духъ истини, єго же мїръ
не можетъ приняти, яко не
видить єго, ниже знаєть
єго.

Іоан. Гл. XIV., ст. 17.

 У всякого своя доля
І свій шлях широкий.
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину;
Той тузами обірає
Свата в єго хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ¹⁾ ніж на брата;
А той тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки;
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка;
А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з єго сердешного
Кров, як воду, точить! . . .
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,

¹⁾ Точить (Рук. вар.)

Як ягнята : „Нехай, каже:
Може, так і треба!“
— Так і треба! бо немає
Господа на небі!
А ви в армі надаєте
Та якогось раю
На сім світі бажаєте...²⁾
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменіться:
Усі на сім світі —
І царята, і старчята —
Адамові діти.
І той... і той... А що ж то я?
— Ось-що добрі люде:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і буддень;
А вам нудно, жалустесь...³⁾
Їй Богу, не чую!
І не кричїть; я свою пью,
А не кров людськую.

От-так, ідучи по-під-тинню
З бенкету п'яний у-ночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать
І жінка не лає...
Тихо, як у раї,
Усюди божа благодать,
І в серці, і в хаті.
Отто ж я ліг і спати;
А вже підпилий як засне,
То хоч коти гармати, —
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, на прочуд дивний,⁴⁾
Мені приснився;

²⁾ На тім світі бажаєте. (ib.)

³⁾ ... жалустесь! ... (ib.)

⁴⁾ ... найпречудовний. (ib.)

Найтверезійший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб повірнуть на ті дива;
Та чорта-з-два!
Дивлюся: тає буцім сова
Летить лугами, берегами,
Та тенетрами,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею.

— „Прощай, світе, прощай, земле,
Неприятний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі ⁵⁾ заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово, —
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну,
На раду з тобою;
О-півночі падатиму
З чистою росою . . . ⁶⁾
Порадимося, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога встануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небога!
Годуй діток; жива правда
У Господа Бога!“

Лечу, дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.

⁵⁾ В хмарі . . . (ib.)

⁶⁾ Расною росою (ib.)

Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі — по волі
Стоять собі мов сторожі,
Розмовляють в полі.⁷⁾
І усе ж те,⁸⁾ вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вивається
Раннюю⁹⁾ росою,
Вивається, красується,
Сонце зустрічає.
І нема тому почину,¹⁰⁾
І краю немає.
Ніхто його не додбає,
Ані розруйнує . . .
І все то те . . . Душе моя,
Чого ж ти сумуєш?
Душе моя убогає,
Чого марно плачеш?
Чого тобі шкода?

Хиба ти не бачиш,
Хиба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися, а я полечу
Високо-високо, за синії хмари.
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чує.
Он глянь: у тім раю, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки здіймають —
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Панят¹¹⁾ недорослих. А он розпинають

⁷⁾ . . . з полем. (Льв. вид.)

¹⁰⁾ . . . загину (ib.)

⁸⁾ І все то те . . . (Рук. вар.)

¹¹⁾ Княжат . . . (Льв. вид.)

⁹⁾ Дрібною росою,

З-покоп-вігу вивається, (ib.)

Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію¹²⁾ в військо оддають;
Бо ёго, бач, трохи... А он-де, — під-тином
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш!... Очі, очі!
На-що ви здалися?
Чом ви з-малку не висохли
Слізми не злилися?
То покритка по-під-тинню
З байстрам шкандибає;
Батько й мати одцурались
Й чужі не приймають; —
Старці навіть цураються...
А панич не знає:
З двадцятю,¹³⁾ недолюдок,
Душі прошиває.
Чи Бог бачить із-за хмари
Наші слізи, горе?
Може й бачить, та помога,
Як і отті гори
Предковічні, що політі
Кровию людською!...

Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!
Упьемся отрутою,
В крязі ляжем спати,
Поплем думу аж до Бога,
Ёго розпитати,
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?
Лети ж, моя думо, моя люта муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла,

¹²⁾ ... дитину. (Льв. вид.)

¹³⁾ З двадцятого, недоліток, Рук. вар. (цеб-то року, коли панич має масткові
права. Пояснення Льв. вид. Кликовича 1865 р.)

Своє товариство; ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкі руки
Тебе повивали; бери ж їх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти:
Нехай чорнів, червонів
Полум'ям повів,
Нехай знову рига змія,
Трупом землю криє.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю.
А тим часом пошукаю
На край світа раю!

І знов лечу по-над землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На слізи та лати.
Лечу, лечу, а вітер віє,
Передо мною сніг біліє;
Кругом гори ¹⁴⁾ та болота,
Туман, туман та пустота,
Людей не чуть; не знать і сліду
Людської страшної ноги . . .

„І вороги й невороги,
Прощайте! В гості не приїду.
Упивайтесь, бенкентуйте:
Я вже не почую;
Один собі на вік-віки
В снігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще єсть країна ¹⁵⁾
Неполита слізьми, кров'ю,

¹⁴⁾ Кругом бори та болота, (ib.)

¹⁵⁾ Що ще Україна
Не полита слізьми . . . (Льв. вид. 1866.)

То я одпочину,
Одпочину . . .“

Аж слухаю . . .
Загули кайдани
Під землею . . . Подивлюся . . .
О, люде поганій!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні, вже мабуть
Я не заховаюсь
І на небі . . . За що ж кара,
За що мені муки?
Кому я що заподівав?
Чиї тяжкі руки
В мені ¹⁶⁾ душу закували,
Серце запалили
І, ганячи силу,
Думи розпустили?
За-що? не знаю, а карають, ¹⁷⁾
І тяжко карають.
А коли я спокую,
Коли діжду краю, —
Не бачу й не знаю.

Заворушилася пустиня,
Мов із темної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.

То не вмерлі, не зариті ¹⁸⁾
Не суда ідуть просити,
Ні, то люде, живі люде,
В кайданах забиті,
Із нор золото виносять,

¹⁶⁾ В муку . . . (Рук. вар.)

¹⁷⁾ . . . а караюсь,
І тяжко караюсь. (Рук. вар.)

¹⁸⁾ . . . не убиті. (Рук. вар.)

Щоб пельку залити
Неситому . . . То каторжні,
А за що? Те знає
Вседержитель, а може ще
Й він не добачає!
Он-де злодій штемпований
Кайдани волочить;
От розбійник катований
Зубами скрегоче,
Недобитка товариша
Зарізати хоче;
А між ними запеклими,
В кайдани убраний,
Царь всесвітній,¹⁹⁾ царь волі, царь
Штемпом увінчаний,
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне . . .
Раз добром налите серце
В-вік не прохолоне.

А де ж твої думи, рожеві квіти,
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому ж ти їх, друже, кому передав?
Чи може на віки в серці заховав?
Ой не ховай, брате! розсип їх, розкидай:
Зійдуть і ростимуть і вийдуть з їх люде.²⁰⁾

Чи ще митарство, чи вже буде?

Буде, буде, бо холодно;

Мороз розум будить.

І знов лечу, земля чорніє,
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлюся: хати над шляхами;
То город із стома церквами;
А в городі, мов журавлі,
Замуштрували москалі.

¹⁹⁾ Царь Всевисний, (ib.)

²⁰⁾ . . . і у люде вийдуть. (ib.)

Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруються! — Далі гляну —
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє.
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий. Долітаю —
То город без краю.
Чи то турецький,
Чи то німецький?
А може те, що й московський.
Церкви та палати,
Та пани пузаті
І ні однісінької хати!
Смеркалося. Огонь-огнем
Кругом запалало,
Аж злякався... „Ура! ура!
Ура!“ закричали.

„Цу-цу, дурні! схаменіться,
Чого се ви раді,
Що орете?“ — „Экой хохоль!
Не знаєть параду!
У насъ парадъ. Самъ изводить
Сегодня гуляти.“
„Та де ж вона, тая цяця?“
— „Вонъ, видишь палаты?“
Штовхаюся, а землячок,
Спасибі признався,
З цинковими кгудзяками:
„Гдѣ ты здѣсь узялся?“
— З України. — „Да кагъ же ты
Й гаварить не вмѣешь
Па здѣшнему?“ — „Ба ні, кажу!
Говорить я вмію,
Та не хочу.“ — „Экой чудагъ!
Я всѣ входы знаю;
Я здѣсь служу; коли хочешь,

Въ дворець попытаюсь
Ввести тебя. Только, знаешь,
Мы, братъ, просвѣщенны,
Не поскупись полтинкою.“
— „Цур тобі, мерзений
Каламарю!“

І зробився
Я знову незримий
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!
Так от-де рай! Уже на що
Золотом обляті
Блюдолизи! Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступас. Обік ёго
Жіночка-небога,
Мов опенёк засушений
Тонка, довгонога,
Та ще на-лихо²¹⁾ сердешна
Хита головою.
— „Так оце-то та богиня!
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяцю, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам:
От-то дурний! а ще й битий!
На квіток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!

За панами панства, панства
У сріблі та златі!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!

²¹⁾ Та не на добре сердешна
Трясе головою. (Рук. вар.)

Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Боло самих: може вдарять,
Або дулю дати
Благоволять; хоч маленьку,
Хоч пів-дулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі у-ряд поставали,
Ніби безъязикі.
Ані телень! . . . Царь цвенькас,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадёриться.
Довгенько в-двох похажали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
(Здалека нечути)
Об отечестві, здається,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новійших;
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиеглику.
Дивлюсь — царь підходить
До найстаршого . . . та в пику
Ёго як затопить!
Облизався неборака
Та меншого в пузо —
Аж загуло . . . А той собі
Ще меншого туза
Межи-плечи. Той меншого,
А менший малого;
А той дрібних; а дрібнога
Уже за порогом
Як кинеться по улицах,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити
Та верещать, та як ревнуть:

„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура . . . а . . . а . . . а!“

Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По кутках стогнали,
Та стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сміх і слези! От пішов я
Город озирати.
Там ніч — як день. Дивлюся я:²²⁾
Палати, палати
По-над тихою рікою,
А берег обшитий
Увесь камінem. Дивуюся,
Мов несамопитий:
Як-то воно зробилося
З калюжи такої
Таке диво . . . От-тут крови
Полило²³⁾ людської
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена,
Аж чудно дивиться,
І дзиггарі²⁴⁾ тельнякають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить . . . копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.

²²⁾ Дивуюся. (Рук. вар.)

²³⁾ Пропаю. (ib.)

²⁴⁾ І дзвонарі. (ib.)

Кінь басує . . . от-от річку
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Втора я“
Таке диво поставила.
Тепер же я знаю:
Це той Первий, що роспинав
Нашу Україну,
А Втора я доканала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людодіди!
Наїлись обое,
Накралися, а що взяли
На той світ з собою?
Тяжко-тяжко мені стало,
Так мов я читаю
Історію України . . .
Стою, заміраю.
А тим часом тихо-тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:

„Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію . . .
А мене послали
У столицю з козаками
Наказним гетьманом . . .
О, Боже мій милосердний!
О, царю поганний!
Царю проклятий, неситий,
Гасниде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав

Благородними кістками,
Поставив столицю
На їх трупах катованих
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах . . . Царю, царю!
І Бог не розсудить ²⁵⁾
Нас з тобою. Кайданами
Скований зо мною
На вік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою . . .
України далекої
Може вже немає.
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милій! ²⁶⁾
Зжалься, Боже милій!“

Та й замовкло. Дивлюся я, —
Біла хмара криє
Синє море; ²⁷⁾ а в тій хмарі
Мов звір в гаї вис.
То не хмара: біла пташка
Хмарою спустилась
Над царем тим мусянжовим
І заголосила:
„І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі

²⁵⁾ . . . не розлучить. (Рук. вар.)

²⁶⁾ „На ту славу, Боже милій,
Глянься, Боже милій!“ (ib.)

²⁷⁾ Синє небо; (ib.)

Ми Бога закريم
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину
Та порізав із шкур наших
Собі багряницю,
Пошив жилами твердими
І зажав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!“

Розлетілись, розсипались:
Сонечко вставало;
А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушилися,
На труд поспішали
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
По-край улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а до дому:
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю-гадаю:
„Як-то тяжко той насущний
Люде заробляють!“

От і братія сипнула
У Сенат писати,
Та підписувать, та драти
І з батька і з брата.
А між ними і землячки
Де-де поглядають;

По-московськи так і чешуть,²⁸⁾
Сміються та лають
Батьків своїх, що з-малечку
Цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер
І кисні в чорнилі! —
Пьявки, пьявки! Може батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!
Україно, Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,
Московською блекотою,
В німецьких петлицях²⁹⁾
Замучені . . . Плач, Вкраїно,
Бездітна вдовице!

Пійти лишень, подивиться
До царя в палати:
Що там робиться? Прихожу:
Старшина пузата
Стоїть рядом, сопе, хропе
Та понадувалась,
Як индик, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились:
Неначе в берлоги
Ведмідь виліз . . . Ледве-ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Їго мучило. Як крикне
На самих пузатих:
Всі пузаті до одного
В землю провалились.

²⁸⁾ . . . так і ріжуть. (Рук. вар.) ²⁹⁾ . . . телицях заглушені . . . (ib.)

Він випучив баньки з лоба, —
І все затрусилось,²⁰⁾
Що осталося. Мов скажений
На меньших гукає, —
І ті в землю. Він на дрібних,²¹⁾ —
І ті пропадають.
Він до челяді . . . і челядь²²⁾
І челядь пропала;
До москалів, — москалики
Тяжко застогнали,²³⁾
Пішли в землю. Диво дивне
Сталося на світі!
Дивлюся я, що дальш буде?
Що буде робити
Мій ведмедик. Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де-ж ділася
Ведмежа²⁴⁾ натура?
Мов кошени — такий чудний!
Я як²⁵⁾ засміявся!
Він і почув, та як гине, —
Я перелягався . . .
Та й прокинувся.

Оттаке-то

Приспилось диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати мої милі,
Що не своє розказував,²⁶⁾
А те, що приснилось.

1844. 8 іюня Петербург.

²⁰⁾ І всі затрусилась,
Що осталися. (Льв. вид.)

²¹⁾ Він до дрібних, — (ib.)

²²⁾ Він до челяді сунеться, — (ib.)

²³⁾ До москалів, — і москалі
Тільки застогнали. (Льв. вид.)

²⁴⁾ Ведмедська . . . (Рук. вар.)

²⁵⁾ Я аж засміявся.

Він почув се, — та як гине!

(Льв. вид.)

²⁶⁾ Брати любі, милі,

Що не своє розказую, (ib.)

1845.

УРИВКИ З ПОЕМИ
„ЄРЕТИК“ або „ИВАН ГУС.“

Посвященіє поеми

П. І. ШАФАРІКОВІ.

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Сусідоньки; нагналися,
Та й полягли спати
І забули сірий попіл
По вітру розвіять;
Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє
Огню іскра великого,
Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той местник
Часу дожидає
Непевного. Тліла іскра,
Незримо сияла
На розпутті широкому,
Та й гаснути стала.

От-так Німота запалила
Велику хату, і сімью
Славян тих славних порізнила
І тихо-тихо упустила
Усобиць лютюю змію.

Полилися ріки крови
Пожар загасили,
А Німчики пожарище
Й сиріт розділили.
Виростали у кайданах
Славянські діти
І забули у неволі,
Що вони на світі!
А на давнім пожарищі
Искра братства тліла,
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих.
І дождалась . . . Прозрів-еси
В попелі глибоко
Огонь добрий смілим серцем,
Смілим орлім оком;
І засвітив, любомудре
Світоч правди, волі . . .
І Славян сімью велику
Во тмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи,
А не Славян, і став-еси
На великих купах
На розпутті всесвітньому
Івзекілем.
І, о диво! трупи встали
І очі розкрили!
І брат з братом обнялися,
І проговоряли
Слово тихої любови
На віки і віки!
І потекли в одно море
Славянський ріки!

Слава тобі Славянину,
Чеху-Славянине!
Що не дав ти потонути

В Німецькій пучині
Напій правді! Твоє море
Славянське, нове,
За-того вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
І з добрим кормилом;
Попливе на вольнім морі,
На широких хвилях.
Слава тобі, славний Чеху,
Во віки і віки!
Ізлив-еси в одно море
Славянський ріка!

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту — думу немудрую
Про Чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче, а я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі Славяне стали
Добрими братами
І синами сонця правди
І єретиками
Оттакими, як Констанський
Єретик великий! . . .
Мир мирові подарують
І славу вовіки!

22 Нолбря, 1845. Переяславль.

I.

Камеиь, яко же небрегоша
зыждѣише, сей бысть ко
глазѣ оугла; отъ Господа
бысть сей, и есть дивенъ
во оученѣхъ нашихъ.

Псалом СХVІІ, ст. 22.

Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить;
А на Апостольськiм престолi
Чернець годований сидить;
Людською кровию торгує ¹⁾
І рай у найми оддає.
О, Боже! суд твій правий все, ²⁾
І все царствiє твоє!
Розбійники, людоїди
Правду побороли,
Осмiяли твою славу
І силу, і волю.
Люде стогнуть у кайданах, ³⁾
Немає з ким взятись,
Розкуватись, одностайне,
Односердне стати
За евангелiю правди,
За темниї люде.
Нема кому! . . . Боже, Боже!
Чи то ж і не буде?
Чи настане великий час
Небесної кари?
Чи розломим три корони ⁴⁾
На гордiй тиарi?

¹⁾ . . . шинкус. (Рук. вар.)

²⁾ Небесний Царь! І суд твій все.

³⁾ Земля плаче у кайданах,

Мов за дітьми мати;

Нема кому розкувати,

Одностайне стати. («Правда» 1873 р.)

⁴⁾ Чи розіб'єм . . . (ib.)

Розломимо!⁵⁾ ... Благослови —
Не на месть і муки —
Благослови мої, Боже,
Нетверді руки
Й слово тихе ... О, Боже!
Чи вони ж почують? ...

.

От-так

У келії своїй правдивий
Иван Гус думав розкувати⁶⁾
Народ замучений, і диво,
Святе диво показати
Очам незрячим ...

„Поборюсь!...“⁷⁾

За правду Бог! ... Да совершиться! ...“
І в Вифлиемську каплицю
Пішов молитися вірний Гус.

II.

ПАПСЬБА БУЛЛА.

„Во имя Господа Христа,
За нас розп'ятого на дереві,
І всіх Апостолів Святих,
Петра і Павла особливе,
Ми розрішавмо гріхи
Святою Буллою сією
Рабині божій оттій,
Що водили по уляцях
В Празі позавчора,
Що хилилась ...“

⁵⁾ Розіб'ямо! ... (ib.)

⁶⁾ Иван Гус думав розірвати
Окови ядові, і диво, (ib.)

⁷⁾ „Помолюсь!
За мною Бог! ... Да совершиться!“ (ib.)

По шинках, по станах,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна.
Отта сама заробила
Та булду купила:
Теперь свята . . .“

— „Боже, Боже,
Великая сило!
Великая славо! зглянься на людей,
Одпочинь од кари у святому раї!
За що пропадають, за що Ти караєш
Своїх і покірних і добрих дітей?!
За що закрив їх добрі очі
І вільних розум окував
Кайданами лихої ночі?!
Прозріте, люде: день настав!
Просніться, Чехи, змийте луду
. . . будьте люде,
А не посмішице ченцям!
Розбійники, кати в тіарах,
Все потопили, все взяли,
Мов у Москві Татари,
І нам сліпим передали
Свої догмати. Кров, пожари,
Всі зла на світі, війни, чвари,
Пекельних муз безкраїй ряд
І повен Рим байстрят —
От їх догмати і їх слава!
То явна слава . . . А тепер
Свягим положено конглавом:
Хто без святої булли вмер —
У пекло просто! Хто ж заплатить
За булду в-двоє — ріж хоч брата,
Окриме пани і ченця,
І в рай іди — кінець кінцям!
У злодія вже злодій граде,
Та ще й у церкві . . . Гади! гади!

Чи напилися ви, чи ні
Людської крові?! — Не мені,
Великий Господи, простому,
Судить великі діла
Твої волі . . . люті зла
Не дієш без вини нікому!“

І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав; люд мовчав
І дивувався: що він діяв?
На кого руку піднімав?

.

Всі здригнули:
Иван Гус булду розідрав!

Із Вифліємської каплиці
Аж до всесвітньої столиці
Луна, гогочучи, неслась;
Ченці ховаються: мов кара,
Луна в конклаві віддалась, —
І похилилася тіара . . .
Шепочеться Авиньоно
З римськими ченцями;
Шепочуться антипапи,
Аж трясуться стани
Від шопоту. Кардинали
Як гадюки вьються
Круг тіари, та нищечком
Мов коти гризуться
За мишеня . . . Та й як таки:
Однієї шкуру
Така сила! А мясива!
Аж здригнули мури,
Як зачули, що у Празі
Загелкали гуси
Та з орлами летять биться . . .
Конклав схаменувся.
. . . положили

Одностайне стати,
І всіх . . .
. . . зкликати,
Та і стерегти як мога
І з верху і з долу,
Щоб не втікла тая птаха
На славянське поле.

Як та галич поле крила,
Ченці повалили
До Констанції: шляхи, степи
Мов сарана верили.

~~~~~
ВЕЛИКИЙ ЛѢХ.

(Мистерія.)

I.

ТРИ ДУШІ.

 Як сніг, три пташечки летіли
Через Субботове і сілі
На похилившемусь хресті
На старій церкві. — „Бог простить:
Ми пташки-душі,¹⁾ а не люде!
А відсіля виднійше буде,
Як той розкопуватимуть лѣх.
Коли-б вже швидче розкопали,
Бо так сказав Петрові Бог:
— „Тоді їх в рай ми повпускам,
Як все москаль порозбірає,
Як розкопа Великий лѣх.“

Перша душа.

Як була я молодою,
То Присею ²⁾ звалась;

¹⁾ Ми тепер душі. (Перш. рукопис.)

²⁾ То Приською. (ib.)

Я от-тутечки й родилась,
Тут і виростала.
От-тут було на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
З тим Юрусем гетьманченком
У пажмурки граюсь;
А гетьманша було виїде
То й кликне в будинок . . .
Он-де клуня: от-там мені
І хвіг і родзинок, —
Всього мені понадає
І на руках носить . . .
А до гетьмана як прийдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють було за мною.
Одягнусь, обуюсь, —
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує . . .
От-так-то я в Субботові
Росла-виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й кохали
І нікому я нічого,
Ніже злого слова
Не сказала. Уродлива
Та й ще чорнобрива!
Всі на мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене, як на тев ж,
І рушники ткались.
От-от була б подавала,
Та лихо зустріло.

Вранці-рано, в Пилипівку,
Як-раз у неділю,
Побігла я за водою.
Вже й криниця тая
Запустила і висохла,

А я все витаю! . . .
Дивлюся: гетьман з старшиною . . .
Я води набрала,
Та в-повні шлях перейшла їм;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
І вже ледві я не ледві
Донесла до хати
Отту воду. Чом я з нею
Відер не побила? . . .
Батька, матір, себе, брата,
Собаг отруїла
Тою клятою водою!
От за що караюсь,
От за що мене, сестриці,
І в рай не пускають.

Друга душа.

А мене, мої сестриці,
За те не пускають,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолюдком,
Як Батурин славний
Москва в-ночі запалила,
Чечеля убила,
І старого і малого
В Сейму потопила.
Я між трупами валялась
У самих палаток
Мазепиних. Коло мене
І сестра і мати
Зарізані обнявшись
Зо мною лежали.

І на-силу то на-силу
Мене одірвали
Од матері неживою.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні не вбили, а пустили
Москалям на зряще:
На-силу я заховалась
На тим пожарниці.
Одна тільки і осталась
В Батурині хата;
І в ту хату поставили
Царя ночувати,
Як вертався з-під Полтави.
Я йшла за водою
Повз хатину,³⁾ а він мені
Махав рукою.
Каже — коня напоїти, —
А я й напоїла.
Я й не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила.
Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала . . .
Царь поїхав в Московщину,⁴⁾
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та, що й мене привітала
В безверхій хатині,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І свалок хрещатий
На вугілля попалили,

³⁾ До хатини. (Перш. рук.)

⁴⁾ На порозі, як царь вийшов,
Мене поховали. (ib.)

А я над ярами
Й байраками козацькими
І досі літаю.
А за що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть за те, що всякому
Служила, годила,
Що цареві московському
Коня напоїла?

Третя душа.

А я в Каніві родилась,
Ще й не говорила,
Мене мати несповиту
На руках носила.
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові,
А я з матір'ю сиділа
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи може що в маленької
На той час боліло.
Мене мати забавляла
І... і показала ⁵⁾
На галеру золотую:
„Он глянь лиш,“ сказала:
„Мов будинок пливе!“ ... А в галері
Князі і всі сили,
Воеводи, а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась, —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.

⁵⁾ І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок; а в галері (ib.)

От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За що мене на митарства
Й досі не пускають.
Чи я знала, ще сповита,
Що цариця тая —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця? *)
Скажіть сестриці?

Смеркається. Полетіли
Ночувати в пущу :')
Як що буде робитися,
Відгіль буде чути.
Сховалися білесенько,
У ліс полетіли
І в кусточку на дубочку ")
Ночувати сіли.

П.

ТРИ ВОРОНИ.

Перша.

Крав! крав! крав!
Крав Богдан крав,
Та повіз у Енів,
Та продав злодіям
Той крав, що накрив.

Друга.

Я в Парижі була
Та три злоти з Радзивилом
Та з Потоцьким пропила.

*) Львівсько! . . . (ib.)

?) . . . в Чугу. (ib.)

*) І на гілочки на дубі (Справлено рукою Тар. Григ. на власному рукопису.)

Третя.

Через міст іде чорт
І коза по воді . . .
Буть біді! будь біді!

От-так кричали і летіли
Ворони з трёх сторон, і сіли
На маягу, що на горі,
Посеред лісу, усі три.
Мов на мороз понадувались,
Одна на другу позірали,
Неначе три сестри старі,
Що дівували-дівували,
Аж поки мохом ⁹⁾ поросли.

Перша.

Оце тобі, а це тобі!
Я оце літала
Аж у Сібір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчи. От бачите,
Й в чим поживиться.¹⁰⁾
Ну, а в твоїй Московщині
Є на що дивиться,¹¹⁾
Чи чорт-ма й тепер нічого?

Третя.

Є, сестриці, много!
Три ухази накаркала
На одну дорогу.

Перша.

На яку ще? на ковану?
Ну, вже наробила!

⁹⁾ . . . лихом (Перш. рук.)

¹⁰⁾ . . . чим розговітись. (Льв. вид.)

¹¹⁾ Є чим поживитись? (Льв. вид.)

Третя.

Та шість тисяч в одній верстві
Душ передушила.

Перша.

Та не бреш, бо тільки п'ять,
Та й то з фоном-Корфом!
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу . . .
Канустиця закурена!
А Ви, мосці-пані,
Бенкетуєте в Парижі?
Поганці погані!
Що розлили річку крові
Та в Сібір загнали
Свою шляхту — та вже й годі,
То вже запанілись? ¹²⁾
Ач яка вельможна пава!

Друга й Третя.

А ти що зробила?

Перша.

А-дзуски ¹³⁾ вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я от-тут шинкувала
Та кров розливала.
Дивись які! Карамзина,
Бачиш, прочитали
Та й думають, що ось-то ми!
Дзус ¹⁴⁾ вам, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!

¹²⁾ Уже й запанілись . . . (Льв. вид.)

¹³⁾ А зась вам . . . (Льв. вид.)

¹⁴⁾ Цягьте, недоріки. (ib.)

Друга.

Оце, яка недотика!
Не та рано встала,
Що до-світа упилася,
А та, що й проспалась.

Перша.

Упилась би ти без мене
З своїми ксєндзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу з королями;
А про тебе, щебетуху,
І досі б стояла!...
А з вільними козаками
Що я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живуці ж, проклятуці!
Думала з Богданом
От-от я їх поканала.¹⁵⁾
Щі, встали погані
З Мазепою ¹⁶⁾ приблудою.
Та й тоді творилось!
Виростаю, як згадаю:
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими, а такими
Просто-козаками
Финляндію засіяла,
Насипала бурти
На Орелі. На Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла, та цареві
Болота гатила.

¹⁵⁾ ... поховала. (ib.)

¹⁶⁾ Із Шведськом приблудою (ib.)

І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
От-тоді-то було свято!
Аж некло злякалось,
Матір Божа у Іржавці
В-ночі заридала.

Третя.

І я таки пожила:
З Татарами послужила,¹⁷⁾
З Мучителем покутила,
З Петрухою попила,
Та все Німцям продала,¹⁸⁾
Та все Німцям продала!

Перша.

Та й ти добре наробила:
Так козаків закріпила¹⁹⁾
У Німецькі кайдани, —
Хоч лягай та й засни.
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають?
Вже ж і в кріпость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих вошей розвела:
Все вельможні байстрята!
Уже й Січ їх біснувата
Німотою²⁰⁾ поросла;
Та й Москаль незгірша штука:
Добре вмів гріти руки.
І я люта, а все-таки
Того не зумію,
Що Москалі з козаками
В Україні діють.

¹⁷⁾ З Татариним понутила. (ib.)

¹⁸⁾ Так кацапів закріпила. (ib.)

¹⁹⁾ Та й Німцям запродала. (ib.)

²⁰⁾ Жидовою поросла. (ib.)

От-то указ надріжкують:
„По милості Божій
І ви — Наші і все — Наше,
І гоже й не гоже!“
Тепер заходились
„Древності“ шукати
У могилах . . . бо нічого
Уже в хаті взяти.
Все забрали любісінько,
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Лєхом поспішають?
Трошки-трошки подождали б,
І церква б упала:
Тоді б собі дві руїни
Разом розкопали.²¹⁾

Друга й Третя.

Чого ж ти нас закликала,
Щоб на Лєх дивиться?

Перша.

Таки й на Лєх! та ще буде
Два дива творяться:
Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати;
Другий . . . оце вже наш! . . .
Катам помагати.
Він вже в череві кусає . . .²²⁾
А я начитала,
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добро поплєндрує,
Й брата не покине,

²¹⁾ В „Пчелі“ описали б (ib.)

²²⁾ . . . в череві щинає. (ib.)

І розпустить правду й волю
По всій Україні.
Так от бачите, сестриці,
Що тут komponують:
На катів та на все добре
Кайдани готують.

Третя.

Я золотом розтопленним
Залью ёму очі.

Перша.

Ні, він, клятий недовірок,²³⁾
Золота не схоче.

Третя.

Я царевими чинами
Скручу ёму руки.

Друга.

А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки.

Перша.

Ні, сестриці! не так треба:
Поки сліпі люде,
Треба ёго поховати;
А-то лихо буде!
Он бачите: над Чигрином²⁴⁾
Мітла простяглася;
По-над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте: застогнала
Гора над Чигрином?²⁵⁾

²³⁾ А він клятий недолюдок, (ib.)

²⁴⁾ ... над Київом (ib.)

²⁵⁾ Гора в Чигирині?

О! сміється і ридас
Уся Україна! (ib.)

І радіє на родинах
Певна Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох буде звати.
Полетимо! . . .

Полетіли
Й летячи співали.

Перша.

Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!

Друга.

Побіжить наш Ярчук
В ірій їсти гадюк
Зо мною.

Третя.

Какъ хвачу, да помчу,
Въ самий адъ полечу
Стрѣлою!

Ш.

ТРИ ЛІРНИКИ.

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Субботов про Богдана
Мирянам співати.

Перший.

Що то сказано ворони:
Уже й помостили!
Мов-би для їх те сідало
Москалі зробили.

Другий.

А для кого ж? Чоловіка
Певно не посадять
Лічить зорі.

Перший.

Ти то кажеш,
А може й посадять
Москалика або Німця;
А Москаль та Німець
І там найдуть хлібець.

Третій.

Що се таке верзете ви?
Які там ворони,
Та Москалі, та сідало?
Нехай Бог боронить!
Може ще нестись заставлять, —
Москаля плодити.
Бо чутно-єсть, що царь хоче ²⁶⁾
Весь мир полонити.

Другий.

А може ще й так. Так на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що хмари достанеш,
Як ізлізти. ²⁷⁾

---

²⁶⁾ Бо чутка є, що царь хоче
Весь світ полонити. (Льв. вил.)

²⁷⁾ Як підскочиш. (Перш. рук.)

Третій.

Так от же ж що!
От-то потоп буде.
Пани туди повлазять
Та дивитися будуть,
Як мужики тонутинуть.

Перший.

Розумні ви люде,
Та нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті хвігури от для того,
Щоб люде не крали
Води з річки, та щоб нишком
Піску не оралі,
Що скрізь от-там за Тясмином.

Другий.

Чорт-зна що провадиш!
Нема хисту, то й не бреші.
А що як присядем
От-гутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині:
То посідаєм в пригоді
Поки сонце встане.
(Посідали). А хто, братці,
Співать ²⁸⁾ про Богдана?

Третій.

Я співаю і про Красні, ²⁹⁾
І про Жовті води,
І містечко Верестечко.

²⁸⁾ Співа... (Дзв. вид.)

²⁹⁾ ... і про Ясн. (Перш. рук.)

Другий.

В великій пригоді
Нам сёгодня вони стануть;
Бо там коло лѣху
Базар людей насходився,
Та й панства не трохи!²⁰⁾
А ну заспіваєм
Проби ради.

Перший.

Та цур ёму!
Ляжмо трохи спати.²¹⁾

Третій.

І я кажу. — Обісіє
Ще й у день співати! —

Старці під берестом заснули;
Ще сонце спить, пташки мовчать,
А коло лѣху вже проснулись
І заходилися копати.
Копають день, копають другий,²²⁾
На третій насилу
Докопалися до муру,
Та трохи спочили,
Поставивши караули.
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству. Приїхало
Начальство мордате.

²⁰⁾ Й повинні не трохи. (Перш. рук.)

²¹⁾ Краще полягаймо та виспимось.
День великий; ще будем співати.

Третій.

І я кажу: поодимось
Та будемо спати. (ib.)

²²⁾ ... копають два. (Льв. вид.)

Подивилось: „треба, каже,
Своди розламати!
Вірній діло!“ Розламали,
Та й перелякались:
Костяки в лѣху лежали
І мов усміхнулись,
Що сонечко побачили.

От добро Богдана:
Черепок, гниле корито,
Й костяки в кайданах;
Як-би в форменних, то добре:
Вони б ще здалися
Кому небудь . . .²²⁾ А ісправник
Трохи не сказився,
Що нічого, бачиш, взяти;
А він то трудився:
І день і ніч побивався,
Та дурня й добрався;
Як би йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі загатив би,²³⁾
Щоб знав, як дурити
Правительство. Кричить, біга,
Мов несамовитий;
Яременка *) в пику пише,
По московськи лає
І весь народ. І на старців
Оттих ²⁴⁾ покликає:
— „Вы что дѣлаете, плуты?“ —
— „Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана.“ —
— „Я вамъ дамъ Богдана!

²²⁾ Засміялись . . . (Перш. рук.)

²³⁾ . . . Заголив би. (Льв. вид.)

^{*)} Козака Яременка кинув стоїть на тій місці, де були пазати Богдана.
(Прип. на власному рук. Т. Г.)

²⁴⁾ Моїх налігас. (Льв. вид.)

Мошенники, дармоїди!
І п'єсню сложили
Про такого жь мошенника!"
— „Нас, пане, навчили!“
— „Я вась навчу! Завалить имъ!“
Взяли й завалили,
Випарили у московській
Бані-проході!
Боже правий! . . .
От-так-то лѣх і Богдан той ²⁶⁾
Стали їм в пригоді!

Так малий лѣх в Субботові
Москва розкопала;
Великого ж того лѣху,
Ще й не дошукались!²⁷⁾

Миргород. 1845 р.

РОЗРИТА МОГИЛА.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мати, гинеш? ¹⁾
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

²⁶⁾ Випарили по московськи;
Боже правий! . . .
От-так піснї Богданови . . . (Перш. рук.)

²⁷⁾ Ще й не докопались. (ib.)

¹⁾ На-що тебе сплюндрували?
За-що, мати, гинеш? (Рук. вар)

— „Молилася, турбувалась,³⁾
День і ніч не спала,
Моїх діток доглядала,⁴⁾
Звичаю навчала.
Виростали мої діти,
Мої добрі квіти, —
Панувала і я колись
На широкім світі!
Панувала . . . О, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір —
На свою Україну,
Що колигучи співала
Про свою долю,⁵⁾
Що співаючи ридала,
Виглядала волю . . .⁶⁾
Ой Богдане, Богданочку!
Як-би була знала, —
У колысці б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, Німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі:
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває . . .
Нехай рие, розкопує, —
Не своє шукає;
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть Москалеві
Господарювати,

---

³⁾ . . . журбувала, (ib.)

⁴⁾ Своїх діточок маленьких (ib.)

⁵⁾ . . . неволю, (ib.)

⁶⁾ Проклинала долю! (ib.)

Та з матері полатану
Сорочку здіймати...⁶⁾
Помагайте,⁷⁾ недолюдки,⁸⁾
Матір катувати!...

На четверо розкопана
Розрита могила!...
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? — Ех! як-би то⁹⁾
Як-би то знайти те,
Що там поховали, —
Не плакали б діти,
Мати б не ридала!

КАВКАЗ.

За горами гори, хмарами¹⁾ повяті,
Засіяні горем, кровію политі.
З-покон-віку Прометея
Там орел карає,
Що-день-божий довбе ребра,
Серце розбиває;²⁾
Розбиває, та не вип'є
Живучої крові:
Воно знову оживає,
І сміється знову.

⁶⁾ ... здирати (ib.)

⁷⁾ Поспішайте ж, недолюдки
Матір катувати,
На четверо розкопати
Розсипати могили!
Чого ж вони там шукають,
І що заховали? (ib.)

⁸⁾ Помагайте, недочені.
(Вид. Гергарда.)

⁹⁾ ... Ех! як-би ж то
Як-би були знали,
Що там заховали, —
Не плакали б діти
Матір не тужила б! (ib.)

¹⁾ ... хмарою. (Рук. вар.)

²⁾ Що-день-божий добрі ребра
Й серце розбиває; (Вид. Гергарда.)

Не вмірає душа наша,
Не вмірає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поле;
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прох³⁾ з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:
Нам тільки плакати, плакати, плакати,
І хліб насущний замісять
Кривавим потом і слезами!
Бати знуцаються над нами,
А правда наша п'яна спить!
Коли-ж вона прокинеться,
Коли-ж одпочити
Даси, Боже, утомленим,⁴⁾
І нам даси жити?
Ми віруєм твоїй силі,
І слову живому:⁵⁾
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язки⁶⁾
Во віки і віки.
А поки-що течуть ріки —
Криваві ріки! . . .

За горами гори хмарами повиті,
Засіяні горем, кров'ю политі!
От-там-то Милостиві Ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю,
Та й цькуємо . . . Лягло кістками

³⁾ . . . на суд (Рук. вар.)

⁴⁾ Ляжеш, Боже, утомлений (ib.)

⁵⁾ . . . Твоєму (ib.)

⁶⁾ Поклоняться всі народи,
Поклоняться всі язки (ib.)

Людей муштрованих чи-мало . . .
А слів, а крові? Напоїть
Всіх Імператорів ⁷⁾ би стало . . .
З дітьми і внуками, втопить
В слезах удових. ⁸⁾
    А дівочих,
Пролитих нишком ⁹⁾ серед ночі,
А матерніх горячих слів,
А батьківських, старих, кривавих —
Не ріки — море розлилось,
    Огненне море!

    Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам царям! —
    Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі, ¹⁰⁾
Богом незабуті!
Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда святая!

„Чурек і сакля — все твоє:
Воно не прошене, не дане,
Ніхто й не візьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах. ¹¹⁾
У нас ¹²⁾ — на те пісьменні ми —
Читаєм Вожні глаголи,
І од глибокої тюрми,
Та до високого престола,
Усі ми в золоті і голі. ¹³⁾

⁷⁾ Всіх Цариків. (Вид. Гергарда.)   ¹⁰⁾ . . . лицарі великі (Вид. Гергарда.)

⁸⁾ В слезах вдовичі і дівочих,   ¹¹⁾ . . . в кайдани. (ib.)

(Вид. Гергарда.)   ¹²⁾ А в нас? . . . (Рук. вар.)

⁹⁾ . . . тайно (Рук. вар.)   ¹³⁾ Усі ми в золоті єсьми! (ib.)

До нас в науку . . . ми навчим,
Почому хліб і сіль почім?
Ми християне;¹⁴⁾ храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас. —
Нам тільки сакля в очі коле,
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана? Чом ми вам
Чурек же ваш та так не кинем,¹⁵⁾
Як тій собаці? Чом ви нам
Платить за сонце неповинні?
Тай тільки ж то!
Ми не погане, —
Ми настоящі християне;
Ми малим ситі. — А за те,¹⁶⁾
Як-би ви з нами подружились,
Богато б де чому навчились.
У нас же й світа як на те:
Одна Сібір неісходима!
А тюрм? а люду? — що й лічить:
Од Молдована аж до Фінна,¹⁷⁾
На всіх язиках все мовчить:
Бо благоденствує! . . . У нас
Святую біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що царь якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,¹⁸⁾
А друга вбив! Тепер на небі!
Ось бачите, які у нас
Сидять на небі? Ви ще темні,
Святим хрестом непросвіщенні!
У нас навчіться . . . В нас дери,
Дери та дай,
Та потім прямо в рай,

¹⁴⁾ Ми не погане, —

Ми настоящі християне:

Храми ікони,

Все добре . . . (Вид. Гергарда.)

¹⁵⁾ . . . та вам не кинем, (Рук. вар.)

¹⁶⁾ До нас в науку; а за те (Рук. вар.)

¹⁷⁾ Од Молдованина до Фінна,

На всіх язиках всі мовчать:

Бо благоденствує! (Вид. Гергарда.)

¹⁸⁾ . . . взяв за себе, (ib.)

Хоть і рідню всю забирай.
У нас . . . чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Хранцузів лаям; продаєм,
Або у карти програєм
Людей . . . Не негрів, а таких
Таки хрещених, но простих.
Ми не Гишпане: крий нас Боже!
Щоб крадене перекупать та продавать,
Як ті жиди . . . ми по закону!“ —

По закону Апостола
Ви любите брата? ¹⁹⁾
Сувеслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й луштите по закону
Дочці на козушок,
Байстрюкові на придане,
Жинці на патинки,
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!
За кого ж Ти розпинався,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих? Чи за слово
Істини? Чи може,
Щоб ми з тебе насміялись?
Воно ж так і сталось!
Храми, каплиці і ікони,
І ставники, і мірри дим,²⁰⁾
І перед образом Твоїм
Неутомленні поклони
За кражу, за війну, за кров . . .
Щоб братню кров пролити, просять,
А потім в дар Тобі ²¹⁾ приносять
З пожару вкрадений покров . . .

¹⁹⁾ Возлюбите брата! (Рук. вар.)   ²¹⁾ . . . Тобі ж приносять (ib.)

²⁰⁾ І ставники і мірри й дим (ib.)

Просвітились, та ще хочем
Других просвітити:
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям.
Все покажем,²²⁾ тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Байдани ковати,
Як їх носить, як і плести
Кнути узлувати,
І як під них спини підставляти:
Всёму навчим,²³⁾ тільки дайте
Взяти свої гори, —
Ті останні, бо взяли вже
І поле, і море!

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове²⁴⁾ любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну: довелось запить
З московської чашки²⁵⁾ московську отруту...
О друже мій добрий, друже незабутий!
Живою душою в Україні витай;
Літай з козаками по-над берегами,
Розриті могили в степу назирай,²⁶⁾
Заплач з козаками дрібними слезами,
І мене з неволі в степу виглядай!

А поки-що мої думи,
Мов люте горе,
Сіятимуть;²⁷⁾ нехай ростуть

---

²²⁾ Всёму навчим, (ib.)

²³⁾ Все покажем, (ib.)

²⁴⁾ Грає Яков Петрович Де-Бальман. Савне коло того часу його вбито на Кавказі. (Ред.)

²⁵⁾ З Московської чашки... (ib.)

²⁶⁾ ... в степу назирай. (ib.)

²⁷⁾ Сіятимуть... (ib.)

Та з вітром говорять . . .
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Тії ²⁸⁾ думи аж до тебе!
Братнєю слезою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш,
І могили, степи, гори, ²⁹⁾
І мене згадаєш. —

1845 р. Декабря 14. Вьюнице. Полт. Губ.

~~~~~

ХОЛОДНИЙ ЯР.

 У всякого своє лихо,
І в мене те лихо; ¹⁾
Хоть не своє — позичене,
А все таки лихо.
На що б, бачтєся, те згадувать,
Що давно минуло?
Будить Бог-знає колишнє?!
Добре, що заснуло! . . .

Хоть і яр той! ²⁾ Вже до ёго
І стежки малої
Не осталося, і здаєтєся,
Що ніхто й ногою
Не ступив там, а згадаєш,
То була й дорога
З монастира Митриного ³⁾
До яру страшного.
В яру колись гайдамаки
Табором стояли,

²⁸⁾ Мої думи . . . (ib.)

²⁹⁾ І могили, степ і море (ib.)

¹⁾ І в мене не тихо; (Рук. вар.)

²⁾ Ось і яр той . . . (ib.)

³⁾ . . . Мотринова. (Льв. в.м.)

Лагодили самопали,
Ратища стругали.
У яр тоді⁴⁾ сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином, і брат з братом, —
Одноставне стати
На ворога лукавого,
На лютого Ляха.

Де-ж ти дівся в яр глибокий⁵⁾
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним лісом?
Чи то засадили⁶⁾
Нові кати, щоб до тебе
Люде не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими,
Новими Ляхами?
Не гатіте! бо над яром⁷⁾
Залівня витає,
І на Умань повірає:
Гонту виглядає!
Не ховайте, не топчіте
Святого закону!
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона!
Не славьтеся царевою
Святою війною,
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять!
А кричите, що несете
І душу і шкуру
За отечество! Йй-Богу,
Овеча натура!
Дурний шию підставляє

⁴⁾ У яр люде сходилися, (Рук. вар.) ⁵⁾ ... загатили. (ib.)

⁶⁾ ... в яр широкий (ib.)

⁷⁾ Не сховаєте: над яром (ib.)

І не знає, за що,
Та ще й Гонту зневажав,
Ледаче-ледащо :
„Гайдамаки — не воїни ;
Разбійники, вори ;
Пятно в нашій історії! . . .“
Брешеш, людоморе!
За святую правду, волю
Разбійник не стане ;
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний ; не заріже
Лукавого сина ;
Не розіб'є живе серце
За свою Вкраїну !
Ви — розбійники неситі !
Голодні ворони !
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім данною,
І сердешним людом
Торгуете? . . . Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо! — Дурить дітей,
І брата сліпого ;
Дурить себе, чужих людей . . .
Та не дурить Бога ;
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара,
І повіє новий огонь
З Холодного яру !

17 Декабря, 1845 р. Вьюнице.

ДО МЕРТВИХ І ЖИВИХ, І НЕНАРОЖДЕНИХ
ЗЕМЛЯКІВ МОЇХ,
В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ СУЩИХ, МОЄ ДРУЖЄЄ ПОСЛАНІЄ.

Лише хто реуєть, нико люблю
Бѣ, а брата свого немани-
днѣ, лозь єсть.

(Соборн. посланіє перв. Св.
Апостола Іоанна, гл. IV., ст. 20.)

І світає, і смеркає,
День Божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває . . .
Тільки я, мов окаянный,
І день і ніч плачу ¹⁾
На розпуттях велелюдних,
А ніхто не бачить;
І не бачить, і не знає . . .
Оглушли, не чують . . .
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають —
Людей запрягають
В тяжкі ярма, оруть лихо,
Лихом засівають . . .
А що вродить? Побачите, ²⁾
Які будуть жнива . . .
Схаменіться, недолудки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий — ³⁾
На свою Україну;
Полюбите щирим серцем

¹⁾ День і ніч блукаю. (Вид. Гергарда.)

²⁾ . . . Побачимо,
Як будуть жнива! (Рус. вар.)

³⁾ . . . на край тихий (ib.)

Велику руїну;
Розкуйтеся, братайтеся;
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі . . .
В своїй хаті — своя й правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,⁴⁾
Немає другого Дніпра!
А ви претесь на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого, волі, волі,
Братерства братнього⁵⁾ . . . Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого . . . Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонялись . . .
А хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів незрячих гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії,⁶⁾
Претесь знову. Як-би взять
І всю мизерію з собою,
Дідами краде́не добро,
Тоді б зостався сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, як-би то сталося,⁷⁾ щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли:

⁴⁾ Немає на світі другій Україні. (Рук. вар.)

⁵⁾ Братерства, братію . . . (ib.) ⁷⁾ От як-би те сталося (ib.)

⁶⁾ . . . на чужину (ib.)

Не плакали б діти, мати б не ридала;
Не чули б у Бога⁹⁾ вашої хули;
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люде б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою . . .

Схаменіться! будьте люде,
Бо лихо вам буде:
Розжуются незабаром
Заковані люде;
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори,
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших; і не буде
Кому помагати, —
Одцурасться брат брата
І дитини мати;
І дям хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на-віки проклинетесь
Своїми синами.
Умийтеся, образ Божий
Багном не скверніте;
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать;
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко-глибоко . . .
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засядуть, і премудрих
Немудрі одурять!

Як-би ви вчилися так як треба,
То й мудрость би була своя;

⁹⁾ Не чули б убогі вашої хули, (ib.)

А то залізете на небо:
„І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, все те знаю:
Нема ні некла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я,
Та кудий німець узлуватий,
Та й більш нікого...“)“

— „Добре, брате!
Що ж ти таке?“

„Нехай німець
Скаже: ми не знаєм!“

От-так-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: „Ви Моголи!“
— Моголи, Моголи,
Золотого Тамерлана
Онучата голі! —
Німець скаже: „Ви Славяне!“
— Славяне, Славяне,
Славних прадідів великих
Правнуки погані! —
І Колляра читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганку,
І в славянофили
Так і претесь, і всі мови
Славянського люду,
Всі знаєте, а свої
Дасть-Біг!... Колись будем
І по своєму глаголать,
Як німець покаже,
А до того й історію
Нам нашу розскаже.
От-тоді ми заходимось!
Добре заходились

*) „А більш нічого!“ (ib.)

По німецькому показу,
Та й заговорили,
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не то щоб прості люде!
А квалту! а крику!
„І гармонія, і смя,
Музика, та й годі!
А історія? Поема
Вольного народу!
Що ті Римляне убогі!
Чорт-зна що не Брути...¹⁰⁾
У нас Брути і Коклеси,
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори клала,
Степом укривалась!“
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Обкрадених трупах!...

Подивіться лишень добре;
Прочитайте знову
Тую главу,¹¹⁾ та читайте
Од слова до слова;
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми;
Все розберіть, та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чії сини?¹²⁾ яких батьків?
Ким, за що закуті?
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,

¹⁰⁾ Чорт-зна що за Брути! (ib)

¹²⁾ Чії діти?

¹¹⁾ Тую славу. (Вид. Гергарда)

Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможнії гетьмани !
Чого ж ви чванитесь, ви,
Сини сердешної України ?
Що добре ходите в армі,
Ще краще, ніж батьки ходили ?
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили !
Може чванитесь, що братство
Віру заступило,
Що Синопом, Трапезунтом
Галушки варило ?
Правда ваша: наїдалися,
А вам тепер вадить ;
А на Січі мудрий Німець
Картопельку садить ;
А ви її купуєте,¹³⁾
Й їсте на здоров'я,
Та й славите Запорожжя . . .
А чия кров'ю
Отта земля напоєна,
Що картоплю родить ?
Вам байдуже, аби добра
Була для городу ?
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили . . .
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила.
Так ось-як кров свою лили
Батьки за Мосеву і Варшаву
І нам,¹⁴⁾ синам, передали
Свої кайдани, свою славу !

Доборолась Україна
До самого краю :
Гірше Ляха свої діти

¹³⁾ . . . купуєте,
Їсте на здоров'я (ib.)

¹⁴⁾ І вам . . . (ib.)

Ї розпинають;
Так як пиво, праведную¹⁵⁾
Кров із ребер точуть;
Просвітяти, бачиш, хочуть¹⁶⁾
Материні очі
Современними огнями,
Повести за віком,
За німцями недоріку,
Слішую каліку.
Добре, ведіть, показуйте:¹⁷⁾
За науку буде
Материна добра плата . . .
Розпадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих . . .

Учітеся, брати мої,¹⁸⁾
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь;
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люде цураються,¹⁹⁾
В хату не пускають,
Свої діти — мов чужий,
І немає злomu
На всій землі безконешній
Веселого дому.

¹⁵⁾ Замість пива . . . (Рукоп. вар.)

¹⁶⁾ Просвітяти, кажуть . . . (ib.)

¹⁷⁾ Добре, ведіть, показуйте:
Нехай стара шати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Показуйте! За науку,

Не гурбуйтесь, — буде
Материна добра плата. (Рук. вар.)

¹⁸⁾ Не дуріте самі себе .
Учітесь, читайте (ib.)

¹⁹⁾ Того люде цураються,
В хату не пускають,
Чужі люде проганяють,
І немає злomu (ib.)

Я ридаю, як згадаю
Діла незабутні
Дідів наших: тяжкі діла!
Як-би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину!

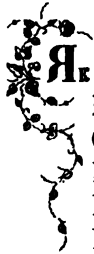
От така-то наша слава,
Слава України! . . .
От-так і ви прочитайте,
Щоб не сонним снілись
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли
Й за що розпинали? . . .
.

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати;
Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих ²⁰⁾ поцілуйте
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній,
Тихенько засяє . . . ²¹⁾
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

1845, 14 Декабря. Вьюжице, Полт. губ.

²⁰⁾ І жіночок . . . (Рукоп. вар.) ²¹⁾ Тихо просияє. (Рук. вар.)
І діточок . . . (Другий вар.)

ЗАПОВІТ.^{*)}

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручи
Були видні, було чути,¹⁾
Як реве ревучий.

Як понесе з України
У синєє море кров ворожу, —
От-тоді я і лани і гори — все покину
І поїду до самого Бога молитися;
А до того — я не знаю Бога.²⁾
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвите,
І вражою злою кров'ю³⁾
Волю окропите!
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вільній новій,⁴⁾
Не забудьте помянути
Не злим тихим⁵⁾ словом!

*) У вид. Gerhard'a (Neue Gedichte von Puschkin und Schafftschenko.

Leipzig. 1859) ці вірші названі «Думка.»

¹⁾ Було видно, було б чути. (Вар. по рукопису 1848 року.)

²⁾ І полечу до самого Бога

Молитися. А до того —

Поховайте,

Поховайте, та вставайте, (ib.)

³⁾ І вражою чорною кров'ю (ib.)

⁴⁾ В свій вольній нові (ib.)

⁵⁾ . . . добрим словом. (ib.)

ДО 1847 РОКУ.

В АЛЬБОМ.

Ти якось так-собі, що й вимовить не вмію:
Дивлюся мовчки на тебе, й серденько ние,
Ние, — та ба! мусить погибати!
Нехай знає, що бажає, кого, як кохати!
Ти моторна, чепурная, та ще й доля дбає,
Моя ж доля, — як та воля по світу блукає —
Іще з малку одцуралась: вернуться не втрапить.
Та що робить? бо сліпая, нікому порадить.
Будь ти ж долею моею, розумна, видюча,
Щоборюсь тоді з судьбою, хоч вона й могуча.

Гарно твоя кобза грає,
Любий мій земляче!
Вона голосно співає,
Голосно і плаче.
І сопілкою голосить,
Бурею лютує,
І чогось у Бога просять,
І чогось сумує.

Ні, не люде тебе вчили!
Мабуть сама доля,
Степ та небо та могили
Та широка воля

Мабуть часто думка жива
Трупи розривала,
І козацька давня слава,
Як сонечко сяла.
І вставали з домовини,
Забиті в кайдани,
Вірні діти України,
Козаки й Гетьмани.
І святі кістки біліли
Спадених в Варшаві,
І могили кривавіли
Прадіди безглаві.

Мабуть ти учивсь співати
На руїнах Січи,
Де ще наша рідна мати
Зазірає в вічі;
Де та бідна мати просить
Кожну душу щиру,
Хто по світу кобзу носить,
Щоб співати миру
Про козацтво незабутне,
Вірне стародавнє,
Про життя козацьке смутне,
Смутне, але славне.
Знають, братіку рідненький,
Як учивсь ти грати,
Ти послухав тії неньки.
Та й став нам співати.

(З рукопису 1848 р.)

ДУМКА.

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя — тихо-тихесенько плаче
У самого серця,¹⁾ може й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Велике слово?
Всі оглухли, похилились:
В кайданах — байдуже! . . .
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А що вродить з того плачу?
Нічого, мій брате!
Не заревуть в Україні
Вольній гармати,
Не заріже батько сина,
Рідної дитини;²⁾
За честь, за віру і за братство,
За славу України³⁾
Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві! . . . Се-б-то, бачиш
Лента удовиці
Престолові, Отечеству
Та Німоті плата! . . .
Нехай, брате! А ми будем
Сміяться та плакати.

¹⁾ У самому серці (Вид. Гергарда.)

²⁾ Своєї дитини (ib.)

³⁾ За честь, славу, за братерство
За волю Країни (ib.)

ПОЛУБОТКО.

Віс вітер, віс буйний,
Бур'ян похилився,
По-над бистрим над Дунаєм
Козак зажурився;
Не сзиває не гукає,
На своїх козаків,
Що розсипались по полю,
В лісі між байраків.

Він не слухає возулі,
Що ёму кувала,
Вішувала ту дорогу,
Що душа бажала . . .
За залізними хромами
Славу вспоминає . . .
Місяць глянув із-за хмари,
І козак питає:

— „Місяць ясний! Ми колись-то
Весело гуляли, —
Ти по небу, я по полю,
І усі нас знали!
Ти тепер один на волі,
А я — нещасливий
Гину, бачиш, у безслав'ї . . .
Україна гине!

„Україно, Україно!
Де ти військо діла?
Де тих шабель сорок тисяч?
Разом все згубила!
Козаки лежать в могилі,
І хрести рядами,
А над ними червоніють
Ремінці з хустками . . .

І козацькі їх кістки
Покинула сила . . .

.

Гине Україна.
„Показав би я дорогу
Їм на Україну,
І послав би в чистім полі
Мнякую перину!

Показав би, що з Богданом
Були договори
Не для того, щоб в болоті
Строїть їм хороми . . .
Уміраю, бо не знаю
На-що мені жити!
Ой чи буде Україна
Своїх врагів бити?

Чи засяють наші шапки
На Вкраїнськїм полі?
Чи гулятимуть козацькі
Шаблі на просторі?
Не заснула би ніколи
Козацькая слава,
Як-би з шаблями при Івані
Вся Україна встала!“

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ-за-очі;
Грає синє море,
Грає серце козацьке,
А думка говорить:
„Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув

Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити.“
Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Дунав, доля зострінеться, —
Снігалося горе.
А журавлі летять собі
До-дому ключами.
Плаче козак, — шляхи биті
Заросли тернами.

 Минають дні, минають ночі!
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя . . . гаснуть очі;
Заснули думи, серце спить:
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь . . .

Доле, де ти? доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замірати,
І гнилою колодою
На світі лежати;
А дай жити, серцем жити
І людей любити . . .
А коли ні, — то проклинать
І світ запалити.

Страшно впасти у кайдани,
Умірять в неволі;
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого! . . . однаково —
Чи жить, чи загинуть . . .

Доле, де ти? доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої! . . .

(З рукопису 1848 року.)

 У Вильні, городі преславнім*)
Оце случилось недавно,
Ще був тоді . . . (От як на-то
Не вбгаю в віршу сього слова) . . .
Тоді здоровий, прездоровий
Зробили з ёго лазарет,
А бакалярів розігнали,
За те що шапки не ламали
У Острій-Брамі . . . дурня знать
По походу. От же назвать
Йй-Богу я ёго не вмію
Того студента, що ж нам діять? . . .
То синок був литовської
Гордої графині:
І хороше, і багате,
І одна дитина,
І училась не паничем,
І шапку знімало

*) Ці вірші у рукопису Т. Г. олівцем перехрещені: мабуть він не хотів їх друкувати. (Ред.)

В Острій Брамі. Добре було,
Та лихо спіткало:
Улюблося сердешне,
(Було молоде)
У жидівку молодую,
Та й думало з нею,
Щоб сєго не знала мати,
Звичайне побратись,
Бо не можна ради дати.
Що то за проклята!
Мов змалєвана сиділа
До самої ночі
Перед вікном і втирала
Заплакані очі:
Бо й вона таки любила;
І страх, як любила
Та на бульвар виходила
І в школу ходила
Усе з батьком, то й не можна
Було ради дати;
І банкір явнийсь із Любська¹⁾
Жидівочку сватав —
Шо тут на світі робити?
Хоч іти тонитись
До Закрету: не хочеться
Без жидівки жити
Студентові. А жид старий, —
Ніби тее знає,
Дочку своєю одиночу
В хаті замикає,
Як іде до лавок в-ранці
І найма сторожу
Стару Рухлю. — Ні, небоже:
Рухля не поможе!
Уже де вона на світі
Роман сей читала

¹⁾ Любськ — Замок над Вилією.

З шовковою драбинкою?
І Рухля не знала,
Може сама догадалась, —
Тільки заходилась
Та сплела й собі такую
І в ночі спустилась
До студента на улицю.
І де б утікати,
А вони, (звичайне, діти)
Любо цілуватись
Коло воріт заходились.
А жид із на-двору,
Мов скажений вибіга
З сокирою. Горе!
Горе тобі, стара мати!
Нема твого сина:
На улиці валяється
Убита дитина,
Убитая жидовином.
Горе тобі, мати!
Жидівочка . . . (де та сила
Взялася в дитяти?!)
Вихватила ту сокиру
І батькові в груди
Аж по обух вгородила!

Оттаке-то чудо
У тім місті преславному,
У тій Вильні сталось.
Дивувались довго люде,
Де вона сковалась
Жидівочка та гадюча,
Що батька убила.
А вона в-ночі любенько
В Видії втопилась,
Бо найшли її в Закреті;
Там і поховали.

А графиня — без дитини
Сердешна осталась.
Пойхала у Рим, кажуть,
Та десь опинилась,
Та з маркизом яким-сь голим.
Кажуть, одружилась.
Може й брешуть, бо, звичайне,
На те вони люде:
І вдовицю незабудуть,
І тую осудять.

1847.

КНЯЖНА.

Поєма.

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає;
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає;
Як широка сокорина
Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась —
Аж по воді розістлала
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехрищені діти;
Як у полі на могилі
Вовкулак ночує,
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує;
Як сон-трава при долині
В-ночі розцвітає . . .
А про людей . . . та нехай їм!
Я їх, добрих, знаю,

Добре знаю! . . . Зоре моя,
Мій друже єдиний!
Ти не знаєш, що діється
В нас на Україні,
А я знаю, і розкажу
Тобі й спать не ляжу,
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

Нижній Новгород. 1858.

* * *

 Село! і серце одпочине.
Село на нашій Україні --
Неначе писанка — село.
Зеленим гаєм поросло,
Цвітуть сади; біліють хатя;
А на горі стоять палати,
Неначе диво; а кругом
Широколисті тополі,
А там і ліс, і ліс і поле,
І сині гори за Дніпром . . .
Сам Бог витає над селом!

Село! село! Веселі хати!
Веселі з-далека палати —
Бодай ви терном поросли!
Щоб люде й сліду не найшли,
Щоб і не знали, де й шукати!

В тому господньому селі,
На нашій славній Україні,
Не знаю, де вони взялись,
Приблуда князь, — була й княгиня.
Ще молоді собі були,
Жили самі; були багаті:
Високі на горі палати,

Чи-малий у яру ставок,
Зелений по горі садок,
І верби, і тополі,
І вітряки на полі,
І долом геть-собі село
По-над водою простяглося.

Колись там весело було:
Бувало, літом і зимою
Музика тне, вино рікою
Гостей неситих налива;
А князь аж синій похочас,
Та сам несмілим наливає,
Та ще й покрикує: „віват!“
Гуляє князь, гуляють гості,
І покотилися на помості . . .
А завтра знову ожива,
І знову п'є, і знов гуляє.
І так за днями день минає . . .
Мужицькі душі аж пишять;
Судовики благають Бога . . .
П'яниці, знай-собі, кричать:
— „И патріотъ! и братъ убогихъ!“
Нашъ славный князь! . . . Виватъ! виватъ!“
А патріот, убогих брат,
Дочку й телячку однімає
У мужика, . . . — і Бог не знає,
А може знає, та мовчить!

Княгиня взаперті сидить.
Її і в сіні не пускає
Убогих брат. А що ж робить? ²⁾
Сама втікла і повінчалася,

¹⁾ „И патріотъ и братъ убогихъ,
Философъ князь!“ або: „Сократъ.
И нашъ Сократъ убогихъ братъ!“ (По першому рукопису.)

²⁾ Сократ і в сіні не пускає
Свою Ксантіппу. Що ж робить? (ib.)

І батько й мати не пускали,
Казали: в гору не залазь!
Так ні, — за князя. От і князь!
От і пишайсь тепер, княгине!³⁾
Загинеш, серденько, загинеш,
Мов рясť весною у-ночі;
Заснеш, не знатимеш нічого:
Не знатимеш, як хвалять Бога,
Як люде люблять, живучи.
А жить так, Господи, хотілось!

Хотілось любити
Хоть годочок, хоть часочок,
На світ подивитись;
Не довелось, — а все було,
Всього понадбала
Стара мати. Саму тебе
Мов намалювала;
Хоч молись перед тобою,
Мов перед святою.
Брасо моя молодая,
Горенько з тобою!
Жить би, жить, та славить Бога
І добро творити,
Та Божою красою
Людей веселити —
Так же ні! А молоді,
Та карі очі,
Щоб марніли в самотині...
Може Бог так хоче?
Боже! Боже! Давш волю
І розум на світі,
Красу давш, серце чисте,
Та не давш жити...
Не давш на рай веселий,
На світ твій великий
Надивитись, намолитись
І заснуть на віки...

³⁾ От і тігул тобі, княгине! (ib.)

Не весело на світі жить,
Коли нема кого любить.
От-так і їй, одній-єдиній,
Ще молодій моїй княгині,
Красу і серце засушить
І марно згинуть в самотині —
Аж страшно. А вона молилась
І жить у Господа просилась,
Бо буде вже кого любить.
Вона вже матірью ходила,
Уже пишалась і любила
Своє дитя; і дав дожить
Господь їй радості на світі —
Узріть його, поцілувать
Своє єдинеє дитя
І перший крик його почути . . .
Ох, діти! діти! діти!
Велика Божа благодать!

Сльози висушли, пропали,
Сонце просіяло,
І княгиня з дитиною
Не тую стала:
Ніби на світ народилась,
Грала, веселилась,
І княжні своїй маленькій
Сорочечки шила,
І маленькі рукавчата
Шовком вишивала,
І купала, й колихала,
Сама й годувала:
Бо княгині тільки вміють
Привести дитину,
А годувать та доглядать
Не вміють княгині;
А потім оха: „забуває
Мене мій Поль, або Филат!“
За що ж воно тебе згадає —

За те хіба що привела?
А моя свою дитину
Сама доглядала,
А п'яного свого князя
І не допускала.
Мов яблучко у садочку
Кохалась дитина,
І говорить уже стала,
І вчила книжки
Тільки „мамо“ вимовляти,
А „тато“ не вчила . . .
І книжочок з кунштійками
В Ромні накупила,
Забавляла, розмовляла,
І Богу молитись
І азбуку по кунштійках
Заходила вчити;
І що Божий день купала,
Рано спати клала,
І пилиночки на неї
Впасти не давала,
І всю ніченьку над нею
Витала, не спала,
Надивлялась, любувалась
Княжною своєю . . .
І жениха їйєднала,
І раділа з нею,
І плакала. Довгі коси
Уже розплітала
І, лишенько, свого князя
П'яного згадала
У мундирі, та й закрила
Заплакані очі.
А дитині ніби сниться,
Мов вимовить хоче:
— Не плач, мамо, не розплітай
Мої довгі коси —
Посічуться . . . — Що день Божий

Радості приносить
Своїй матері щасливій
Дочка уродлива:
Мов тополя виростає
Світові на диво.
Виростає . . . та недовго
Буде веселити
Свою матір: Бог карає
Княгиню на світі . . .
А за віщо? Чудно людям,
Бо люде не знають,
Чому добре умірає,
Злеє оживає . . .
Занедужала княгиня,
І князь схаменувся —
За бабами знахарками *)
На селах метнувся.
Наїхали; заходились,
Лічили, лічили,
Поки її безталанну
В труну положили.

Не стало на селі княгині,
І гусли знову загули,
А сирота її в селі,
Її єдина дитина,
Мов одірвалось од гіллі:
Ненагодоване і босе,
Сорочечку до зносу носить,
Спеклося бідне на жару;
Лопуцьки їсть, ставочки гатить
В калюжах з дітьми у яру.
Умийся, серденько, бо мати
Он давиться й не пізнає
Межи дітьми дитя своє,
І думає — тебе не стало.

*) За консигліушою плянній (Перш. рук.)

Умийся серце, щоб пізнала
Тебе, єдиную свою,
І Господа б благословляла
За долю добрую твою.
Умилася; а добрі люде
Прибрали, в Бїїв одвезли
У інститут. А там що буде?
Побачим.

Гусла загули . . .

Гуляє князь, гуляють гості,
Ревуть палати на помості,

А голод стогне на селі.
Ой стогне він, стогне по всій Україні,
Бара Господева. Тисячами гинуть
Голодні люде . . . А скирти гниють,
А пани й полову жидам продають,
Та голоду раді, та Бога благають,
Щоб ще хоч годочок хлібець не рожав:
Тоді б і в Парижі і яному краю
Наш брат хуторянин себе показав!
А Бог кунає. Бо се було б диво,
Щоб чути і бачить і не покарать!
Або вже аж надто довготерпеливий . . .
Минають літа. Люде гинуть:
Лютує голод в Україні,
Лютує в княжому селі.
Скирти вже княжі погнили,
А він байдуже: пьє, гуляє,
Та жида з грішми виглядає.
Нема жида . . . Хліби зійшли;
Радіють люде, Бога просять;
Аж ось із Бїїва привозять
Княжну. Мов сонечко зійшло
Над обікраденим селом.

Чорнобрива, кароока,
Вилитая мати,
Тільки смутна — невесела.

Чого б сумувати?
Або, може, вже такою
Воно й уродилось?
Або, може, молодев³⁾
Чи не полюбило
Кого-небудь? Ні, нікого.
Весела гуляла,
Мов ласочка з кубелечка,
На світ виглядала
З того Київа; аж поки
Побачила села
Знівечені, — з того часу
Стала невесела.

Мов сивая голубонька,⁴⁾
Село облетіла;
У всіх була, всіх бачила,
Всі повеселіли:
Там словами привітала,
Там нагодувала;
Що день Божий обходила
Село; помагала
Усякому; а сироти
До неї в покої
Приходили і матірью
Свою святою
Її звали, і все село
За неї молилось.
А тим часом жиди в село
З грішми появились.
Раді князь, запродує
З половиною жито
І молотить вигання
Людей недобитих.

³⁾ Або вже на безголовья
Чи не полюбила?!
Ні, вироста веселою,
Та бачила села,

Лютый голод на Україні, —
Тим і не весела! (Перш. рук.)
⁴⁾ З п'яним батьком не бачилась. (ib.)

Змолотили, нівроку їм,
За одну годину
І в клунею провіяли.
Бнязь і не спочинув:
На могорич закликає,
Та пьє, та гуляє
Аж у гаї; бо в повоях
Дочка спочиває.

Гармидер, галас, гам у гаї;
Срамотні співи; аж лящить
Жіночий регіт; завиває,
Реве хазяїн: „будем пить,
Аж поки наша доня спить!“

А доня взаперті сидить,
В своємү сумному покої,
І дивиться, як над горою
Червоний місяць аж горить,
З-за хмари тихо виступає,
І ніби гори оживають.
Дуби з діброви, мов дива,⁷⁾
У поле тихо одхожають,
І пугач пуга, і сова
З-під стріхи в поле вилітає,
А жаби крякають-гудуть.
Дивітесь, очі молодії,
Як зорі Божії встають,
Як сходить місяць, червоніє.
Дивіться, поки вас гріє,
А зорі спати не дають.

Головою молодою
На руку схилилась,
До-півночи невесела
На зорі дивилась
Бняжна моя. Дивилася,
Та й плакати стала.

⁷⁾ З діброви чорні дива,

Неначе в поле одхожають. (ib.)

Може, серце яке лихо
Тихо прошептало . . .
Та байдуже: поплакала
Трошки, усміхнулась,
Помолилась, та й спать лягла,
І тихо заснула.

В гаю все покотом лежало —
Пляшки і гості: де що впало,⁹⁾
Там і осталося. Сам не впав,
Остатню каплю допивав;
Та й ту допив. Встає, не пада,
Іде в покої. Скверний гаде,
Куди ти лізеш? Схаменись!
Не схаменувся. Ключ виймає,
Прийшов, і двері одмикає,
І лізе до дочки. Прокинься,
Прокинься, чистая! Схопись,
Убий гадюку — покусай!
Убий, і Бог не покарає,
Як тая Ченчію колись
Убила батька кардинала . . .
Ні, не прокинулася — спить,
А Бог хоч бачить, та мовчить,
Гріхам великим потурає . . .
Не чуть нічого. Час минає,
А потім крик, а потім кривав
І плач почули із палат,
Почули сови; потім знову
Не чуть нічого. І в той час
Скирти і клуни зайнялись
І зорі зникли. Хоч би слово,
Хоч би де голос обізвався.
Пани в гаю не ворухились;
А люде збіглись та дивились,
Як дим до неба підіймався.

⁹⁾ Харен і гості; де що впало, (ib.)

Прокинулись в-ранці гості;
Аж бачять, що лихо —
Покинули свого князя,
Та любо, та тихо.
Так і ми ёго покинем,
Так і Бог покине.³⁾
Тебе тільки не покине
Лихая година,
Княжно моя безталанна,
Знівечений цвіте!
Ти ще будеш покутувать
Гріхи на сім світі,
Гріхи батькови. О, доле,
Лукавая доле!
Покинь її хоть на старість,
Хоть на чужім полі,
На безлюдьї. Не покинеш,
Поведеш до краю,
До самої домовини,
Сама й поховаш.

В селі не бачили й не чули,
Де вона поділась.
Думали на пожарищі
Небога згоріла.

Стоїть село. Невесело
На горі палати
Почорніли. Князь хиріє,
Недужає встати;
А підвести нема кому —
Ніхто й не загляне
До грішного болящого
В будинки погані.

³⁾ Так і Бог покине,
Щоб не дізлі такі гади
В нашу Україну!
А деж ділась осквернення?

І сліду не стало.
В селі сироти і вдови
Знову зарідали. (Перш. рукопис.)

Люде трохи очунали;¹⁰⁾
Господа благають,
Щоб княжна до їх вернулась.
А її немає,
І не буде вже святої.
Де ж вона поділась?
У Києві пресвятому
В черниці постриглась.
От-так було, от-так і буде:
В гріхах родились ми для зла!
Яка ж тут Богові хвала? —
Скажіть мені розумні люде!

Родилось на світ жить, любить,
Сиять Господнєю красою,
Витать над грішними святою,
І всякому добро творить, —
А сталося ось як: у черницях
Занапастилося добро.
Не стало радості у Бога
Для нещасливої княжни!

Блукаючи по Україні,¹¹⁾
Прибивсь ягось я в Чигирин
І в монастир оттой дівочий,
Що за пісками, на болоті,
У лозах, самотний стоїть.
От-там мені і розказала
Стара черниця новину,
Що в монастир до їх зайшла
Княжна ягась із-за Дніпра
Позаторік: „Одпочивала,
Та й Богу душу оддала.
Вона була ще молодою
І прехорошая собою;

¹⁰⁾ Люде стогнуть на аренді
Та Бога благають
. (ib.)

¹¹⁾ Шукаючи старовини
В моїй Україні убогій,
Заїхав я у Чигирин. (ib.)

На сонці дуже заpekлась,
Та й занедужала. Лежала
Недовго щось, седмиці з-три,
І все до крхти ровказала
Мені і Ксенії-сестрі,
І вмерла в нас. І де ходила,
В яких-то праведних містах,
А в нас сердешна опочила...
Оце її свята могила...
Ще не поставили хреста.“

ИРЖАВЕЦЬ.

Наробили колись Шведа
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави,
А за ними й Гордієнко...
Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.
Ой пожали б як-би були
Одностаїне стали,
Та з хвастовським полковником
Гетьмана еднали...
Не стреміли б списи в стрісі
У Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата,
Не спиняв би їх Прилуцький
Полковник поганний...
Не плакала б Матір Божа
В Криму за Украйну.

Як мандрували день і ніч,
Як покидали Запорозці

Великий Луг і матір Січ,
Взяли з собою Матір Божу,
А більш нічого не взяли,
І в Крим до хана понесли
На нове горе-Запорожжя.

Заступила чорна хмара
Та білу хмару,
Опанував Запорожцем
Поганий Татарин.
Хоч дозволив хан на пісках
Новим кошом стати,
Та наказав Запорозцям
Церкву будувати.
У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися.

Боже мій в тобою,
Мій краю прекрасний, розкошний, багатий!
Хто тебе не мучив? ... Як-би розказать
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можно; а Данта старого
Полупанком нашим можно здивувать.
І все то те лихо все кажуть од Бога!
Чи вже ж ёму любо людей мордувать
І надто убогу¹⁾ мою Україну!! ...
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать!?

Розказали кобзарі нам
Про війни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття,
Про люті каря,
Що Ляхи нам завдавали, —
Про все розказали.

¹⁾ ... сердешну (Рук. вар.)

Що ж діялось по Шведчині? —
То й вони злякались:
Оніміли з переляку
Сліпі небораки.
От-так її вєводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли . . . і з-далека
Запорозці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармат ревнули,
Як погнали на болото
Город будувати . . .
Як плакала за дітками
Старенькая мати . . .
Як діточки на Орелі
Линію копали,
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули Запорозці —
З далекого Криму,
Що канає Гетьманщина,³⁾
Неповинно гине.
Чули, чули небожата,
Чули, та мовчали,
Бо й їм добре на чужині
Мурзи завдавали.
Мордувались сіромахи,
Плакали, і з ними³⁾
Заплакала Матір Божа
Слєзами святими;
Заплакала Милосерда,
Неначе за сином;
І Бог зглянувся на ті слєзи,⁴⁾

³⁾ Як камають в Гетьманщині,

На линії гинуть;

Чули, чули Запорозці

. (ib.)

³⁾ Унивались небожата

Дрібниши, гіршки,

Аж поні та Матір Божа

Заплакала з ними!! . . . (ib.)

⁴⁾ І на Україну;

За козацькі і за тії

Пречистії слєзи

Побив Петра, (ib.)

Пречисті слізи;
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися Запорозці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої;
Поставили у Иржавці
В мурованім^{*)} храмі.
От-там вона й досі плаче
Та за козаками.

СОН.

Гори мої високі!
Не так і високі,
Як хороші-хороші,
Блакитні з-далека —
З Переяслава старого,
З Виблої могили,
Ще старшої, мов ті хмари,
Що за Дніпром сіли.

Іду я тихою ходою,
Дивлюсь: аж он передо мною,
Неначе дива, виривають:
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У пажмурки в яру гуляють;
А долі сивий наш козак
Дніпро з лугами вигравас;

^{*)} В сотицьковім ... (ib.)

А он-де, он-де, за Дніпром,
На пригорі, ніби капличка,
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом.

Давно стоїть — виглядає
Запорозця з Лугу;
З Дніпром своїм розмовляє,
Розважає тугу.
Оболонками старими,
Мов мертвець очима
Зеленими, позірає
На світ з домовини.
Може, часш оновлення?
Не жди тії слави:
Твої люде окрадені,
А панам лукавим
На що здалась козацькая
Великая слава?!

І Трахтемиров геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з долею лихою,
Мов п'яний старець торбинки.
А он старе Манастирище,
Колись козацьке село.
Чи те воно тоді було?
Та все пішло . . . на грище:
І Запорожжя, і село,
І монастир святий, скарбниця.
Все, все неситі рознесли,
А ви, ви, гори, отдали . . .
Бодай ніколи не дивиться
На вас, прокляті! . . . Ні, ні!
Не ви прокляті, а гетьмани,
Усобники, ляхи погані . . .
Простіть, високиї, мені,
Високиї і голубіи,

Найкращі в світі, найсвяті!
Простіть!... Я Богу допоможу...
Я так її, я так люблю,
Мою Україну убогу,
.
За неї душу погублю!

Над Трахтемировим високо
На кручі, ніби сирота
Прийшла топиться в глибокім,
В Дніпрі широкому, — от-так
Стоїть одним-одна хатина.
З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
Сидить, і сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить, і дивиться, і дума,
А слези капають. „Гай-гай!“
Старий промовив: „недоуми!
Занапали Божий рай!

Гетьманщина!...“ І думноє
Чоло похмаріло:
Мабуть, щось тяжко-тяжкоє
Вимовить хотілось,
Та не вимовив...

Блукав я по світу чи-мало,
Носив і свиту і жупан.
На що вже лихо?... За Уралом
Оттим Киргизам... От-же й там,
Їй же Богу, краще жити,
Ніж нам на Вкраїні!
А може тим, що Киргизи
Ще не християне?...
Наробив ти, Христе, лиха,
А переіначив
Людей божих?

... Котилися
І наші козачі
Дурні голови за правду,
За віру Христову;
Упивались і чужої
І своєї крові;
А получчали? Ба, де то,
Ще гіршими стали!
Без ножа і авто-да-фе
Людей закували,
Та й мордують... Ой, ой, пани,
Пани-християно!...

Затих мій сивий, битий тугою,
Поник старою буй-головою.
Вечерне сонечко гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепин сяс-біліє;
Батька Богдана могила мріє;
Київським шляхом верби похилі
Требратні давні могили верили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись-з'єднались, мов брат з сестрою.
І все те, все те радує очі,
А серце плаче — глянуть не хоче!

Попрощалося ясне сонце
З чорною землею;
Виступає круглий місяць
З сестрою зорею,
Виступають із-за хмари, —
Хмари звеселіли,
А старий мій подивився —
Сльози покотились.
„Молюсь Тобі, Боже милий,
Господи великий,
Що не дав мені загинуть,
Небесний владико!

Що дав мені добру силу
Пересилить горе,
І привів мене, старого,
На сі святі гори
Одинокий вік дожити,
Тебе возхвалити,
І Твою красотою
Серце веселити,
І поховать, побитес
Гріхами людськими,
На горах оціх високих,
І витать над ними.“

Утер слізи нехолодні,
Хоч не молодні,
І згадував літа свої,
Давнії, благії:

Де, як, коли і що робилось;
Було що справді, а що снилось;
Які моря перепливав;
І темний гаєк зелененький,
І чорнобрівка молоденька,
І місяць з зорями сияв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв.
І все то, все то в Україні!
І усміхнувся сивий дід:
Бо, може, — нігде правди діть —
Було таке, що й женихались,
Та розійшлися — не побрались;
Покинула самого жить,
В хатині віку доживати.
Старий мій знову зажуривсь;
Ходив довгенько коло хати,
А потім Богу помоливсь,
Пішов у хату почувати;
А місяць хмарою повивсь.

Оттакий-то на чужині
Сон мені приснився, —
Ніби знову я на волю,
На світ народився.
Дай же, Боже, коли-небудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених,
У маленькій хаті;
Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах . . .

Н. И. КОСТОМАРОВУ.

 Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних; ¹⁾
Гостей закованих своїх
Сердешним часм напували,
І часових переменяли —
Сине-мундирних часових . . .
І до дверей на ключ загнутих
І до решотки на вікні
Привик я трохи, і мені
Не жаль було давно одбутих
Давно похованих, забутих,
Моїх кривавих, тяжких сліз;
А їх чи-мало розлилось
На марне поле. Хоч би рута,
А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село,
Кого я там, коли покинув?
І батько й мати в домовині!

¹⁾ Весняне сонечко ховалось
В широких хмарах весняних; (Рук. вар.)

І жалем серце запеклось,
Шо нікому мене згадати!
Дивлюсь . . . твоя, мій брате, мати
Чорнійше чорної землі
Іде, з хреста неначе знята . . .
Молюся! . . . Господи, молюсь!
Хвалить Тебе не перестану,
Шо я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани! . . .

А. О. КОЗАЧКОВСЬКОМУ.

Давно те діялось! Ще в школі.
Таки в учителя дьяка
Гарненько вграду пятака,
(Бо я було трохи не голе —
Таке убоге!) та й куплю
Паперу аркуш, і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
І везерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую „Сковороду“
Або „три царів со дари;“
Та сам-собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив, —
Виспівую було та плачу . . .

І довелося знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні,
І тяжко плакати! . . . і не знаю,
За що мене Господь карає . . .
У школі мучилось, росло,
У школі й сивіть почало,¹⁾

¹⁾ . . . довелося (Рук. в ар.)

У школі дурня й поховають;
А все за того п'ятака,
Що вкрав маленьким у д'яка,
Мабуть ²⁾ Господь мене карає . . .

Ось слухай же, мій голубе,
Мій орле-козаче,
Як капаю я в неволі,
Як нужу я світом.
Слухай, брате, та научай
Своїх малих діток,
Научай їх, щоб не вчилсь
Змалку віршувати;
Коли ж яке покваниться,
То нищечком, брате,
Нехай собі у куточку ³⁾
І віршує й плаче
Тихесенько, щоб Бог не чув,
Щоб і ти не бачив,
Щоб не довелось, брате,
І йому каратись,
Як я тепер у неволі
Караюся, брате . . .

Неначе злодій по-за валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами виїду по-над Уралом ⁴⁾
На степ широкий, мов на волю.
І болящев, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою;
Тихо усміхнеться,

²⁾ От-так . . . (Рук. вар.)

³⁾ І найсніжні ночі,
І як небо голубі,
Ті очі дівочі
На лад давній вихвалю,
Не дає нікого

І не любить, окрім грошей
Та себе самого;
А Україну . . . крий Боже!
Нехай собі плаче! . . . (ib.)

⁴⁾ . . . по-над Аралом. (Льв. вид.)

І долине голубою
По-над чужим полем, —
І я ніби оживаю
На полі, на волі...
І на гору високою
Вихожу — дивлюся,
І згадую Україну, —
І згадать боюся...
І там степи, і тут степи,
Та тут не такі —
Руді-руді, аж червоні;
А там голубії,
Зелені, мерехтані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами...
А тут бур'ян, піски, тали,
І хоч би на-сміх де могила
О давнім-давні говорила:
Неначе люде не жили!
Од спокон-віку і до-нині
Ховалась од людей пустиня,
А ми таки її знайшли...
Уже й твердині поробили,
Затого будуть і могили —
Всього наробимо колись!...

О, моя доле! моя Країно!...
Чи я то вирвусь з цієї пустині...
Чи може (крий Боже!)
Тут і загину...
І почорніє червоне поле...

— „Айда в казарми, айда в неволю!“⁵⁾
Неначе крикне хто надо мною, —
І я прокинусь. По-за горою

⁵⁾ „Гайда в кошари, гайда в неволю!“ (Перш. рукоп.)

Вертаюсь, крадуся, по-над Уралом,
Неначе злодій той по-за валами.
От-так я, друже мій, святкую
От-тут неділеньку святую!
А понеділок? Друже-брате! . . .
Приходить ніч в смердячу хату,
Осядуть думи; розіб'ють
На стократ серце і надію,
І те, що вимовить не вмю,
І все на світі проженуть,
І спинять ніч: часи — літами,
Віками глухо потечуть . . .
І я кровавими слезами
Нераз постелю омочу.⁹⁾
Перелічу і дні, і літа,
Кого я, де, коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нікого в світі, нікому в світі —
Неначе по лісу ходив.
А малась воля, малась сила!
Та силу позички зносили;
А воля в гостях упилась,
В степу небога заблудила⁷⁾
Та й упиваться зареклась.
Не pomoже, милий Boже!
Як-то кажуть люде:
Буде каяття на світі,
Вороття не буде . . .
Благаю Бога, щоб світало;
Мов волі, сонця — світу жду . . .
Цвіркун замовкне; „зорю“ б'ють, —
Благаю Бога, щоб смеркало!
Бо на позорище ведуть

⁹⁾ Не наладуміє в неволі
В-ночі слези точить,
А гріхи мої великі
Вилитися хочуть.
Не вильються, не покинуть

Душу катувати . . .
Страшно мені, друже-брате,
Смерті сподіватись! (ib.)
⁷⁾ Та у кошари заблудила
І в-друге пити зареклась. (ib.)

Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шанувати,
Щоб знав, що дурня всюди б'ють . . .

Минають літа молодії,⁸⁾
Минула доля, а надія
В неволі знову за свос,
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає:
А може, ще добро побачу,
А може, лихо переплачу,
Води Дніпрової нанькусь,
На тебе, друже, подивлюсь?
І може, в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти?)
З тобою, друже мій . . . Боюсь! . . .
Боюся сам себе спитати,
Чи се коли сподіється?
Чи може вже з неба
Подивлюсь на Україну,
Подивлюсь на тебе . . .
А иноді так буває,
Що й слізи не стане,
І благав би я о смерті!
Так тая Україна
І Дніпро крутоберегий
І ти, друже-брате,¹⁰⁾
Не дасте мені Бога
О смерті благати!

⁸⁾ Так день, і тиждень так минає
І може, друже мій, от-так
Минуть останній літа! . . .
Я перед Богом сповідаюсь,
За правду на світі караюсь
І не клею долі,
Тільки Господа благаю:
»Не дай, Боже, в чужім краю
Згинуть у неволі!« (Рук. вар.)

⁹⁾ Я буду знову сповідати
Свої гріхи, і як мені
Доводилось на чужині
В неволі, в каторзі каратись;
А все за того п'ятака,
Що вкрав маленьким у дьлака,
Та за вірші отті проклаті. (ib.)
¹⁰⁾ І ти, надія-брате, (ib.)

Мені тринадцятий минав.
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сияло,
Чи так мені чого було, —
Мені так любо-любо стало,
Неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся Богу; і не знаю,
Чого маленькому мені
Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було?
Господнє небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло — не пекло.

Та не довго сонце гріло,
Недовго молилось:
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинувся, дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубеє
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята —
Не мої ягнята;
Обернувся я на хати —
Нема в мене хати.
Не дав мені Бог нічого!
І хлинули слізи,
Тяжкі слізи; а дівчина,
При самій дорозі,
Не далеко коло мене,
Плоскінь вибирала,
Та й почула, що я плачу;
Прийшла, привітала,

Утирала мої слези,
І поцілувала.
Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Моє — лани, гаї, сади . . .
І ми, жартуючи, погнали
Чужі агнята до води.

Бридня! а й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить:
Чому Господь не дав дожити
Малого віку у тім раю!
Умер би орючи на ниві,
Нічого б на світі не знав,
Не був би в світі кородивим,
Людей і Бога б не прокляв!

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині, —
Однаковісінько мені!

В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі плачучи умру
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,¹⁾
На нашій несвоїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: „молись . . .
Молися, сину! За Вкраїну
Їго замучили колись . . .“

¹⁾ На обезцещеній землі. (Дяк. вид.)

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні . . .
Та не однаково мені,
Як Україну злині люде
Присплять, лукаві, і в огні ?
Її окрадену збудять . . .
Ох, не однаково мені!

?) Присплять, гадюки, і в огні
Вдову окрадену збудять. (Рук. вар.)

1848.

А нумо знову віршувать,
Звичайне нишком. Нумо знову,
Поки новинка на основі,
Старинку Божу лицювать,
А сиріч . . . як би вам сказать,
Щоб не збрехавши . . . Нумо знову
Людей і долю проклинать!
Людей за те, щоб нас знали,
Та нас шанували;
Долю за те, щоб не спала,
Та нас доглядала.
А то, бач, що наробила:
Кинула малого
На розпутті, та й байдуже;
А воно убоге
Молодее, сивоусе —
Звичайне дитина —
І подибало тихенько
По-під чужим тином
Аж за Урал. Опинилось
В пустині, в неволі . . .
Як же тебе не проклинать,
Лукавая доле?
Не проклянну ж тебе, доле,
А буду ховатись

За валами, та нищечком
Буду віршувати,
Нудить світом, сподіватись
У гості в неволю
Із-за Дніпра широкого
Тебе, моя доле!')

Не для людей і не для слави,
Мережані та кучеряві,
Оці вірші віршую я —
Для себе, братія моя!
Мені легше в неволі,
Як я їх складаю:
Із-за Дніпра, мов, далекого
Слова прилітають
І стелються на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Мою сиру душу

') Варіант по першому рукопису. (Перші 11 строк так само.)

А то й поезія завьяне,
Як кривда не стане.
Заходиться ж ми знову
Святе поганить,
Ні не до-ладу, ні до складу.
І кому завадить
Моя кривда лукава?
Нікому! А зрадить —
Самому зрадить. На чужині,
І на далекій Україні
Старому віри не поймуть,
Старого дурня назовуть:
«Нехай стара собака гине,
Коли не вніє шанувать
Людей, та Бога Пресвятого;
Не вніє правдоньки сказать,
То й цур їму! нехай блукає,

Дурний свій розум проклинає,
На старість учить брехать;
А ми не будемо читать
Їго слаженої брехні.»

Правда ваша люде:
Брехню, бач, вийдеш всюди,
Та не вийдеш в люде;
Так цур же їй! Нехай собі,
Кого знає, шне
Брехня в дурні. А я собі,
Поки море вие
Та гризе високий беріг,
Чи не вдає я знову
Про що-небудь, тихенького
Та благого слова. —

Убогую . . .¹⁾ Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я, і веселий,
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю:²⁾
Нехай летять до-домоньку
Легенькі діти,
Та розкажуть — як-то тяжко
Було їм на світі . . .
І в сім'ї веселій, тихій,
Дітей привітають,
І сивою головою
Батько покиває;
Мати скаже: „бодай тиї
Діти не родились!“
А дівчина подумав:
„Я їх подлюбила!“

1848. Орская крѣпость.

¹⁾ Однокою . . . (Перш. рук.)

²⁾ А нводі нагадаю
Мою Україну
І заплачу . . . Боже милій!
Нехай я загину
У цій проклятій пустині,
Та не пусти диню
Дітей моїх безталанних
В широкій пустині!
Нехай ідуть до-домоньку
Мої любі діти

Та розкажуть, як то тяжко
Було мені в світі.
І в сім'ї веселій тихо,
Сумно прочитають;
І сивою головою
Батько покиває;
Мати скаже: »Бодай тиї
Діти не родились!«
А дівчина подумав:
»Я б ёго любила!« (ib.)

ВАРНАК.

Тиняючи на чужині
По-над Елеком, стрів я діда
Вельми старого. Наш земляк
І недомучений варнак
Старий той був. Та у неділю,
Якось у полі ми зустрілись
Та й забалакались. Старий
Згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,
Свою бувальщину. І ми
В траві за валом посідали
І розмовляли-сповідались
Один другому: „Довгий вік!“
Старий промовив. „Все од Бога.
Од Бога все! А сам нічого
Дурний не вдів чоловік!
Я сам, як бачиш, марно, всею . . .
Я сам занівечив свій вік!
І ні на кого не жалкую,
І ні у кого не прошу я,
Нічого не прошу. От-так,
Мій сину, друже мій єдиний,
Так і загину на чужині,
В неволі.“ І старий варнак
Заплакав нишком. Сивий брате!
Поки живе надія в хаті,
Нехай живе, не виганай!

Нехай пустку нетоплену
Іноді нагрів;
І потечуть з очей старих
Слѣзи молодні;
І, умиєте слѣзами,
Серце одпочине!

І долине із чужини
На свою країну!

„Багато де-чого не стало.“
Сказав старий. „Води чи-мало
Із Ікви в море утекло . . .
Над Іквою було село.
У тім селі, на безталання
Та на погибель, виріс я . . .
Лихая доленька моя!
У нашої старої пані
Малиї паничі були,
Таки однолітки зо мною.
Вона й бере мене в покої
Синкам на виграшку. Росли,
Росли панята, виростали.
Як ті щенята, покусали
Не одного мене малі.

От-то ж і вчити почали
Письму панят. На безголовья
І я учуся. Слізми, кровью
Письмо те полилося! Нас,
Дешевших панської собаки,
Письму учити!?
Молитись Богу,
Та за ралом спотикатись,
А більш нічого
Не повинен знать невольник, —
Така ёго доля!
От-тож і вивчився я, виріс,
Прощу собі волі;
Не дас, і в москалі,
Проклята, не гоить!
Що тут на світі робити?
Пішов я до рала,
А паничів у гвардію
Поопреділяли . . .

„Година тяжкая настала,
Настали тяжкі літа!
От-то ж працюю я за ралом.
Я був убогий сирота,
А у сусіди виростала
У наймах дівчина. І я...
О, доле-доленька моя!
О, Боже мій! О, мій єдиний!
Воно тоді було дитина,
Воно... Не нам Твої діла
Судить, о, Боже наш великий!
От-то ж вона мені на лихо
Та на погибель піросла.
Не довелось і надивитись...
А я вже думав одружитись,
І веселитися, і жить,
Людей і Господа хвалить...
А довелося...

Накупили

І краму, й пива наварили, —
Не довелося тільки пить.
Старої пані бахур сивий
Окрав той крам, розлив те пиво,
Пустив покриткою... Дарма!
Минуло... годі!... Не до-ладу
Тепер і згадувать! Нема,
Нема, минулося, пропало...
Покинув ниву я і рало,
Позинув хату і город —
Усе покинув. Чорт нарадив,
Пішов я в писарі в громаду.

То сак, то так минає год:
Пишу собі, з людьми братаюсь
Та добрих хлопців добіраю.
Минув і другий. Паничі
На третє літо поз'їзжались,

Уже засватані. Жили,¹⁾
В дворі гуляли, в карти грали,
Свого весілля дожидали,
Та молодих дівчат в селі,
Мов бугаї, перебірали, —
Звичайне паничі. Ждемо,
І ми ждемо весілля!

„От-то ж у клеччану неділю
Їх і повінчано обох,
Таки в домашньому костелі:
Вони ляхи були. Ніколи
Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій,
Як молодії ті були . . .
Заграла весело музика —
Їх із костелу повели
В возобновленній покої . . .²⁾
А ми й зостріли їх, і всіх —
Княжат, панят і молодих —
Всіх перерізали. Рудою
Весілля вмилося! Не втік
Ніже єдиний католик —
Всі полягли, мов поросята
В багні смердячому. А ми,
Управшись, пішли шукати

¹⁾ (Мене звичайно не пізнали).
Засватані весілля ждуть
І нашими молодими дівчатам
В селі проходу не дають.
Дарма! Нехай! Радіє мати,
Радіє пан . . . а хлопці ждуть,
Як Бога панського весілля.
От-то ж у клеччану неділю
(Рук. вар.)

Усіх порізали. Могила
Сама стара за молодих;
До Бога руки піднімала . . .
А невістками хлопці грались,
Поки замучили . . . Затих,
Загас пожеар . . . уже світало,
А ми в діброву поховались
І раду радим, що робить!
А що робить?! Ходімо бити
Та мордувать панів проклятих!
І ми пійшли . . . Ох, тяжко, брате,
Такі згадувать діла!
Ватага день і ніч росла (ib.)

²⁾ . . . на весілля
І ми старою прийшли,
Палати білі запалили,
Панів великих і малих

Нової хати; і найшли
Зелену хату і кімнату
У гаї темному. В лугах,
В степах широких, в байраках
Крутих, глибоких — всюди хата!
Було де в хаті погуляти
І одпочити де було.

„Мене господаром обрали.
Сім'я моя що-день росла
І вже до сотні доростала.
Мов пороссяча кров лилась!
Я різав все, що паном звалось,
Без милосердя і зла,
А різав так. І сам не знаю,
Чого хотілося мені?
Ходив три годи я з ножами,
Неначе п'яний той різник.
До сліз, до крові, до пожару —
До всього, всього я привик!
Бувало, мов жабу ту на списі
Спряжеш дитину на огні,
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні,
Та й пустити в степ! . . .
Всього, всього тоді бувало —
І все докучило мені.

„Одурів я, тяжко стало
У вертепах жити.
Думав сам себе зарізати,
Щоб не нудить світом.
І зарізав би, — та диво,
Диво-дивне сталось
Падо мною, недолюдом.
Вже на світ займалось . . .
Вийшов я з ножем в халяві
З Броварського лісу,

Щоб зарізаться. Дивлюся,
Мов на небі вісить
Святий Київ наш великий!
Святим дивом сяють
Храми Божі, ніби з самим
Богом розмовляють.
Дивлюся я, а сам млію.
Тихо задзвонили
У Києві, неначе на небі . . .
О, Боже мій милий!
Який дивний Ти! Я плакав,
До полудня плакав . . .
Та так мені любо стало!
І малого знаку
Нудьги тії не осталося,
Мов переродився . . .
Подивився кругом себе
І, перехрестившись,
Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись,
Та суда, суда людського
У людей просити.“

ЧЕРНЕЦЬ.

(П. А. Кулішу.)

 У Києві, на Подолі,
Було колись, і ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване . . .
Не вернеться, а я брате
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Серцю жалю завдавати.

У Києві на Подолі,
Братерська наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані,
Розвернулася весела,
Оксамитом шляхи стеле,
І єдвабом застилає,
І нікому не звертає.

У Києві на Подолі
Козаки гуляють:
Як ту воду, відром-цебром
Вино розливають;
Ліхи, шинки з шингарками,
З винами, медами
Закупили Запорозці
Та й тнуть коряками!
А музика реве, грає,
Людей звеселяє,
А із Братства те бурсацтво
Мовчки виглядає;
Нема голій школі волі,
А то б догодила! . . .
Кого ж то там з музиками
Люде обступили?

В червоних штанях оксамитних
Матнею улицю мете —
Іде козак . . . Ох, літа, літа!
Що ви творите? на то те ж
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява! От-так!
Та ще й приспівує козак:
„По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так!
Як-би таки молодиці
Посіяти мак, мак!

Дам лиха закаблукам,
Закаблукам лиха дам,
Достанеться й передам!
А вже ж тиї закаблуки
Набралися лиха-муки . . .
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Достанеться й передам!“

Аж до Межигорського Спаса
Протанцював сивий,
А за ним і товариство
І весь святий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: „пугу, пугу! . . .
Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу!“
Свята брама одчинилась —
Козака впустили;
І знов брама зачинилась,
На вік зачинилась
Козакові.

Хто ж цей сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій Запорожець,
Лихом недобитий.

Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить:
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивиться,
Та посидить на пригорі,
Та хоч пожуритись;
Іде чернець Дзвонкову *)

*) Дзвонкова криниця прозивається, недалеко од монастиря. (Прим.
Шевченка.)

У яр воду пити,
Та згадує, як-то тяжко
Було в світі жити!
Іде чернець у келію
Між стіни німні,
Та згадує літа свої —
Літа молодії;
Бере письмо святе в руки,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає...
І тихнуть Божі слова...
І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива.
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазірає в вічі...
Музики... танці... і Бердичів...
Кайдани брязкають... Москва...
Бори, сніги і... Єнисей...
І покотились із очей
На рясу слізи.

„Бай поклони

І плоть старечу усмирай,
Святе писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона, —
А серцеві не потурай:
Воно тебе в Сібір водяло,
Воно тебе ввесь вік дурило;
Приспи ж ёго, і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають — щоб ти знав...“

І старець тяжко заривав,
Читатъ писаніє покинув,
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:

„Для чого ж я на світ родився:
Свою Україну любив?“
До утрени завив з дзвінці
Великій дзвін; чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патирицю,
Перехрестився, чотки взяв . . .
І за Україну молитись
Палій чернець пошкандибав.

„Молися старче, бий поклони,
Поки й малих дітей погонять
Гатить глибокі болота:
На світі все, бач, суєта.
Молися ж, бий собі поклони!“

Моливсь чернець за Україну,
Зробив і хрест і домовину,
Та смерть барилася, не йшла . . .
Поки гармата заревла
Із Глухова по Україні.

Почув чернець, не дохрестився,
Тільки на небо подивився,
Та щось промовив, застогнав
І душу Богові послав,
А сам з труною одружився.

Стогнали дзвони, завивали,
Біяне гори укривали,
Ченця Семена Палія
Ченці, мов Гетьмана, ховали.
І нині, братія моя,
Стоять твердині на Україні
Все палівськії на Хвастовщині;
В ярах, болотах лежать гармати, —
На що? . . . Та й нікому їх доставати:
Захрясли жидом хвастовські гори,

Хвастяне погані на ксѣндза оруть;
Инколи, инколи ченця згадають,
А де похований в якому краю?
Вони не знають, може й не чули!
Бияне бачили та й ті забули.

От-так то сталося, батьку козачий!
Все занекали діти ледачі,
І свою волю і твою славу.
Москалі рознесли вали у Полтаві,
Розруйнували і Січ і Спаса,
А над тобою глину товкмасять.

1848. Орская крѣпость.

1849.

Заросли шляхи тернами
На тую Країну.
Мабуть я її на-віки,
На-віки покинув . . .
Мабуть мені не вернутись
Ніколи до-дому;
Мабуть мені доведеться
Читати самому
Оці думи . . . Боже милий!
Тяжко мені жити!
Маю серце широкеє —
Ні з ким поділити.
Не дав-еси мені долі,
Молодої долі;
Не давав-еси ніколи,
Ніколи, ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Повднати. Минулися
Мої дні і ночі
Без радості, молодії,
Так-собі минули
На чужині. Не найшлося
З ким серцем ділитись;
А тепер не маю навіть
З ким поговорити.

Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Оці думи і не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказать святого слова,
І душу убогу
Не радовать, і не корить
Чоловіка злого,
І умерти . . . О, Господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ оттой убитий,
На тую Україну.¹⁾

 І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї;
То самотньому мені
Здається, кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро,
Та наша славная Країна.
Аж бачу — там тільки добро,
Де нас нема. В лиху годину,
Якось недавно довелось
Мені заїхать в Україну,
У те найкраще село,
У те, де мати повивала
Мене малого і в-ночі
На свічку Богу заробляла,
Поклони тяжкі бьючи;
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину . . . Добре, мамо,
Що ти зарані спать лягла,
А то б ти Бога прокляла
За мій талан.

¹⁾ Не дай мені згинуть
На чужині! дай хоч глянуть

На тую країну . . .
(Перш. рукопис.)

Аж страх погано
У тім хорошому селі:
Чорнійше чорної землі,
Блукають люде; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалились;
Стави бурьяном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люде подуріли, —
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть . . .
І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

І не в однім оттім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві . . . Гинуть, гинуть
У ярмах лицарські сини . . .
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорощим,
Остатні продають штани . . .

Погано, дуже, страх погано
В оцій пустині пропадать;
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати і — мовчати.

А як не бачиш того лиха,
То скрізь здається любо-тихо
І на Україні добро.
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, лобується
На всю Україну;
А по-над ним зеленіють
Широкі села;

А у селах у веселих
І люде веселі.
Воно б може так і сталось,
Як-би не осталось
Сліду панського в Україні!...

Як-би тобі довелось
В нас попанувати,
То знав би ти, панебрате,
Як їх називати,
Оттих твоїх безталанних
Дівчаток покритих;
А то верзе біси-зна-що,
Та й думає: ми-то,
Ми-то людям покажемо
Оціх безталанних,
Та навчимо шануватись
Паничів поганих.
Шкода й праці! Поки села,
Поки паня в селах, —
Будуть собі тинятися
Покритки веселі
По шиночках з москалями,
І не турбуйсь, брате! ¹⁾

— Добре, кажу. А все-таки
Невеличку нате
Оцю одну останнюю.
Слухайте ж, панята!

Дівчата на луці гребли,
А парубки копиці клали,

¹⁾ Нехай буде так, як буде,
А все одну нате
Оцю одну непокритку,
А так собі... (Рукоп. варьянт.)

Та знай на сонце повітали,
Та нісенітницю верзали:
Звичайне, хлопці; а дівчата,
Мов ті сороки, цокотали,
Та до криниці учащали —
У яр погуляти.
Найкраща з всього села
Давненько вже у яр пішла,
Узявши глечик, та й немає;
А лановий і не шукає,
Мов і не бачить. Не новий
Оцей лукавий лановий:
Стара собака, та ще й бита.
У бальці стало щось кричать.
Побігли хлопці рятувать.²⁾

Аж там панич несамовитий,
Недоліток таке творить —
Сердешну дівчину мордує;
Сердешна дівчина кричить . . .
Прибігли хлопці; не рятують —
Бояться пана. А один,
Що-наймолодший, овірнувшись,
Та вилами пана
І просадив, мов ту жабу . . .
Застогнав поганець
Та й опригся. Норадились,
Дали в город знати,
Суд наїхав; подивились,
Попились завзято
Судовиця. Заковали
Хлопця молодого,
Та в тюрму заковували,³⁾
Та й більше нічого.

²⁾ Аж там їх пан несамовитий
Дівчину мордує.
»Квайт! рятуйте люде добрі!»
Ніхто не рятує;

Тільки хлопець перехрестився
Та вилами пана
. (Перший рук.)
³⁾ . . . заковували. (Перш. рук.)

На верстовім шляху в полі
Корчма під вербою ⁴⁾
Стоїть собі в холодочку;
А по-під корчмою
Сидять в путах арестанти.
Трохи одпочити
Позволено бідолахам,
Та води напиться.
Сидять собі, розмовляють,
А де-хто й куняє.

⁴⁾ Ішов етап із городу
Та й став під корчмою
Одпочити в холодочку,
Та води напиться,
Як-то дадуть! Бо буває
Далеко носити
То й вибачить таки треба!
А ти часом стаєш
Коло корчми аж три тройки;
Дзвонили брязчали,
Грали музика троїста,
Люде гомоніли,
Та весельної співали,
Бо було весілля:
Молодую везли в хутір
Та так опкинулись
Коло корчми. Коні бідні,
Бачте, потонились!
Он як хропуть! Що ж се
сталось?

Плакать перестала
Молода їх. Вона того
В залівах пізнала
Того хлопця молодого,
Що заколов пана,
Та нікому й не сказала.
А придани п'яні
Й не пізнали, й не бачили,
Як переликалась
Молода їх арестанта;
І як потім стала
Розмовлять з ним і оддала

Перстень молодого —
Рестантові. Не бачили
Придани нічого!
Це та сама молодая,
Що сей безталанний
Вирвав видами у пана
І несе кайдани
У Сибір несе за неї.
Як-би хоч любились?
То й не жаль було б сіромн;
А то так случилось,
Просто з западу та й годі.
Молоді сіли
Та й поїхали до-дому
І етап в дорогу
Забрязкотав кайданами,
Помолившись Богу
За молоду. Бо молода
Всіх почаствовала.
Приїхали. — Заспівали
Та затанцювали
До вечора, а ввечері
Молоду шукали!
Та не нашли, не дознались
Де вона поділась.
І слізнами умилося
Веселе вісілля!
Молодий той у коморі
Сня собі ноче,
А молода за станом
У Сибір мандрує!

(Перш. рукоп.)

А з-за гори поїзжане
На шлях виїзжають,
Аж три тройки. І, звичайне,
Коло корчми стали:
Дати коням одпочити;
Та й дружки пристали,
Співаючи. От-то-ж стали.
Молодая встала,
Взяла квартиру оковити,
Та й почастивала
Сердешного невольника
І ёго сторожу.
Коли дивиться — погляне, —
Боже, милий Боже!
Між невольниками в путах
Той самий єдиний
Її местник безталанний
Несе з України
Аж у Сібір ланцюг-пута.
А ти будеш тута
У роскоші і не будеш
Ні знати, ні чути
Ёго плачу всєднєвного.
Не почастивала
Свого местника святого
І не привітала;
Тільки глянула на ёго.
Та й бiльше нічого.

По переду поїзжане
Рушили в дорогу,
А за ними й невольники
Побрязкали путом
По-над шляхом. І нікого
Не видно, не чути
Коло корчми; одна собі
Поки-що осталась
З шинкаркою. Кругом неї

Димом розстигалась
В полі курява.

І смерклося.

І вік невеликий,
Не тільки день. На хуторі
Танці та музики
Аж до півночі. Придани
Постіль пійшли слати
У комору; а молода
Вийшла мовчки з хати,
Та й пропала. Скрізь шукали,
До світу шукали,
Та не найшли. Де ж поділась?
Де? Помандрувала
За невольником убогим
У Сібір . . . Та й годі.

МАТИ-ПОКРИТКА.

 У нашім раї, на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
Буває, иноді дивлюся,
Дивуюсь дивом — і печаль ¹⁾
Охватить душу; стане жаль
Мені її . . . і зажурюся
І перед нею помолюся
Мов перед образом святим
Твої матері святої,
Що в мир наш Бога принесла
А ми, — хвала нам і хвала! —
Дарма, що Бог, що ми не стоїм
І волосочка одного, —
Таки повісили ёго.

¹⁾ Дивлюся довго, — і печаль (Перш. рукоп.)

Тепер їй любо, любо жити!
Воно серед-ночі встає,
І стереже добро своє,
І дожидає того світу,
Щоб знов на ёго подивитись, —
Наговоритись . . . „Це мов,
Мов! . . .“ і дивиться на ёго,
І молиться за ёго Богу,
І йде на улицю гулять ²⁾
Гордійше самої цариці,
Щоб людям, бачте, показати
Своє добро . . . „а подивіться — ³⁾
Мов найкраще над всіма!“
І ненароком инший гляне, —
Весела, рада, — Боже мій!
Несе до дому свого Івана
І їй здається — все село
Весь день дивилося на ёго,
Що тільки й дива там було,
А більше не було нічого . . .
Щасливая! . . .

Літа минають;
Потроху діти виростають;
І вирости, і розійшлись
На заробітки, в москалі . . .
А ти осталася, небога.
І не осталося нікого
З тобою дома . . . Нагоди
Старої нічим одягти
І витопить зимою хату;
А ти не здужавш і встати,
Щоб хоч огонь той розвести . . .
В холодній молишся оселі
За їх — за діточок . . .

²⁾ І вийде з-дому погуляти (ib.)

³⁾ „Дивіться, люди . . . подивіться!“ (ib.)

А ти

Великомученице! Села
Минаєш, плачучи в-ночі,
І полем степом ідучи.
Свого ти сина закриваєш,
Бо й пташка иноді пізнає
І защебече: „он байстри
Несе покритка на базар!“
Безталанная! де ділась
Краса твоя тая,
Що всі люде дивувались?
Пропала, немає! . . .
Все забрала дитиночка . . .
І вигнала з хати;
І вийшла ти за царину
З хреста ніби знята;
Старці тебе цураються,
Мов тії прокази;⁴⁾
А воно таке маленьке,
Воно ще й не лазить!
І коли то воно буде
Гратись — і промовить⁵⁾
Слово: „мамо“ — велике,
Найкраще слово! . . .
Ти зрадієш — і розкажеш
Дитині правдиво
Про панича лукавого, —⁶⁾
І будеш щаслива . . .
Та недовго: бо не дійде
До-зросту дитина, —
Пійде собі сліпця водять,
А тебе покине
Калікою на розпутті,
Щоб собає дразнила

⁴⁾ Неначе прокази; (ib.)

⁵⁾ І коли-то воно стане
Гратися, промовить (ib.)

⁶⁾ Про москаля лукавого. (ib.)

Та ще й вилає . . . за те, бач,
Що на світ родила
І за те ще, що так тяжко
Дитину любила . . .
І любитимеш, небого,
Поки не загинеш
Межи псами, на морозі
Де-небудь під тином . . .
От-тим мені і жаль стане
Матері небоги,
Що вона ёго так любить,
Так гине за ёго;
За те чадо поганеє
Занапастить в світі
Найкращеє добро своє —
Молодїї літа.
А воно, — буває з ёго
Не вийде нічого,
Або вийде недолюдоє,
Сатана безрога!
І ніколи із байстряти
Не матиме мати
Собі доброї дитини,
Хоч вона й багата.
Добре отгим панам жити:
Нічого не знають!
І не знають, як ті діти
У їх виростають?
Бо матері там не мають,
А мамку наймають.

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.¹⁾
Любо-любо стало, —
Пташечка зраділа
І защебетала . . .
Почула дівчина²⁾
І, в білій свитині,
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.

І вийшов до неї
З зеленого гаю
Козак молоденький:
Цілує, вітає,
За руки хватає.
І йдуть по долині
Тихою ходою
І йдучи співають,
Як діточок двох;
Під тую калину
Прийшли, посідали.
І поцілувались . . .

Якого-ж ми раю
У Бога³⁾ благаєм!
І самі не знаєм!
Рай у вічі лізе,
А ми в церкву лізем
Заплющивши очі:

¹⁾ Дівчина в долині. (Перш. рук.)

²⁾ А вранці в неділю
З біленької хати
Вийшла погуляти
Дівчина в долину. (ib.)

³⁾ На світі благаєм?! (Льв. вид.)

Такого не хочем!
Сказав би я правду,
Та що з неї буде?
Самому завадить,
А попам та людям
Однаково буде!

 Неначе праведних дітей,
Господь любя своїх людей,
Послав на землю їм пророки —
Свою любов благовістить,
Святому розуму учить.
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова ёго лились-текли
І в серце падали глибоко,
І, ніби тим огнем, пекли
Холодні душі. Полюбили
Пророка люде, і молились
Ёму, і слёзи знай лили.
А потім . . . люде, род лукавий,
Господню святую славу
Розтлили, і чужим богам
Пожерли жертви, омерзились,
І мужа свята — горе вам! —
На стогнах камінем побияли
І заходилися гулять,
Святою кров'ю шинкувать.
І праведно Господь великий
На вас на лютих, на вас диких
Кайдани повелів кувать,
Глибокі тюрми мурувать,
І — роде лживий і жестокий! —
Вомісто кроткого пророка
Царя вам повелів ізбрать.

1850.

Лічу в неволі дні і ночі
І лік забуваю!
О, Господи! як то тяжко
Ті дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі з-тиха,
Забірають за собою
І добро і лихो;
Забірають, не вертають
Ніколи нічого . . .
І не благай! бо пропаде
Молятва . . .

Каломутними болотами
Між бурьянами, за годами
Три годи сумно протекли;
Багато де-чого взяли
З моєї темної комори,
І в море нишком однесли;
І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро —
Мої літа — моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі —
Ті незримі скрижалі,
Незримим писані пером . . .

І четвертий рік минає
Тихенько, по волі,
І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати, — змережаю
Кров'ю та слезами
Моє горе на чужині:
Бо горе словами
Не розкажуться нікому
Ніколи, ніколи,
Нігде на світі! Нема слов
В далекій неволі!
Немає слов, немає сліз,
Немає нічого;
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога,
Нема на що подивитись,
З ким поговорити!
Жити не хочеться на світі,
А сам мушиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?!...
Не варт вона того жалю!
Ось для чого мушу
Жити на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може ще я подивлюся
На мою Україну...
Може ще я поділюся
Словами-слезами,
З дібровами зеленими,
З темними лугами;
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все-таки — не ті люде,
Що на цій чужині.

Гуляв би я по-над Дніпром
По веселих селах,
Та співав би свої думи
Тихі невеселі.
Дай дожити подивитись, —
О, Боже мій милий! —
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою Країну
Мої слези; бо я, Боже,
Я за неї гину!
Може мені на чужині
Лежать легше буде,
Як иноді в Україні
Згадувати будуть.
Донеси ж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу . . . бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою;
Бо серце холоне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
На чужині — і ці думи
Зо мною сховають! . . .
І мене на Україні
Ніхто не згадає!!

А може, тихо за літами,
Мої мерехтані слезами
І долетять коли небудь
На Україну . . . і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодес,
Слезами тихо упадуть!
І покиває головою
І буде плакати зо мною

І може, Господи, мене
В своїй молитві пом'яне!

Нехай як буде, так і буде:
Чи то плисти, чи то брести!
Хоч доведеться роззястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи. —

~~~~~

ПЕТРУСЬ.

(Поема.)

Були на хуторі пани —
І пан і пані небагаті,
І дочечка у їх росла,
Уже чи-мала піднялась;
І генерал її посватав,
Бо страх-хорошая була,
А генерал був страх-багатий:
От, і талан Господь послав
На вбогій хутір . . . ублагали
Царя небесного! . . . Взяли,
Її гарненько одягли,
Та у неділю й повінчали,
І генеральшою назвали,
І цугом в Київ повезли.

Було на хуторі погане
Мале байстря — свиной пасло
Петрусем звалось; на придане
Воно за панною пішло
У генеральське село
Свиной же пасти, безталанне.

За балом бал у генерала.
За генеральшою чи-мала

Орда панів і паничів;
А генеральша у-ночі
Уже тихенько й плакати стала.
— „Занастила мене мати . . .
Зовьяне марно у палатах
Краса і молодість моя!“
„Ти, душко, плачеш?“ — „Хто се? я?
Ні, я не плачу“ . . . „Знаєш, Маню?
У городі тепер армяни:
Купи собі, Машуню, шаль.“
— „Мені не треба тії шалі!“ . . .
„Не завдавай же серцю жалю!
Купи, голубко! Не печаль
Мого ти серця! . . . А весною
В Париж поїдемо з тобою,
Або поїдемо в село . . .
Як схочеш, серце . . .“

Тихо, тихо

Зіма минала; крилось лихо
Та в самім серці й уляглось
У генеральші молодій.
Поїхали в село весною;
В селі бенкоти загули;
А генеральша плаче-плаче,
А генерал того не бачить,
А всі вже бачили в селі.

З нудьги, із двору погуляти
Якось задумавшись пішла,
Та аж за царину зайшла,
Та й бачить, що пасе ягнята
Мале хлопчаточко в стерні.
— „О горе, горенько мені!
Що я робитиму на світі? . . .
Се ти, Петрусю?“ — „Ажеж я . . .“
— „Ходім до мене; будем жити,
Як там на хуторі колись
Жили, жили.“ — Та й похилилась,

Очей не зводючи, дивилась
На Петруся. Одним-одна ¹⁾
І виростала, й дівувала,
І за старого генерала
Занапали-продали,
І в-купі гроші пропили . . .
І тяжко-тяжко заридала.
— „Ходімо, серце, погулять!
Ходім, Петрусю, в сад, в палати.“
„А хто ж тут буде доглядать,
Хто попасе мої ягнята?“
— „Нехай хто хоче!“ —

Й повела

Їго в палати. А в палатах
Причепурила, одягла,
А потім в школу оддала . . .
І любо їй . . . Нехай радіє,
Поки надію серце гріє,
Поки росте з того зерна
Або кукіль, або пшениця . . .
Бо ми не знаєм, що твориться
У ёго там. А він хоч зна,
То нам не скаже . . . Як-би знала
Матуся горенько твоє,
Чи оддала б за генерала
Дитя єдине своє?
Не оддала б . . . А в-тім — не знаю, —
Бо всякі матері бувають . . .

Минають дні собі по-волі;
Петрусь до школи та із школи
З книжками ходить та росте;

¹⁾ . . . Згадає
Убогий хутір: там колись
Вона убога виростала
І дівувала . . . продали,

І гроші в-купі пропили.
На вік світ Божий зав'язали.
„Ходім Петрусь, погулять
і т. д. (Перш. рук.)

Сама аж ніби молодіє,
А генерал собі радіє,
Що діло, бачите, святе
У двох таки вони зробили.

Петра на волю одпустили;
Зімою в Київ відвезли
І там у школу оддали,
І там чи-мало поповчили.
Вернувся з Київа Петрусь
Уже Петром і паничем,
І гучері аж по плече,
І висипався чорний вус,
І ще . . . Та се ще не втече:
Розкажем иноді колись
Про те, що снилося Петрові.
А генеральші чорнобровій —
Що сниться? . . .

Перед Пречистою
Горить лампада у-ночі.
Поклони тяжкісь бьючи,
Ридала, билася . . . нечистую,
Огненную слёзу лила.
Вона благала Пресвятую,
Щоб та її, . . . щоб та спасла
Щоб одурить її не дала,
Пренепорочная . . . І всує! —
Молитва її не помогла:
Вона, сердешна, одуріла, —
Вона, небога, полюбила,
Свого Петра! . . . І тяжко їй,²⁾
Душі негрішній молодій!
Та що ж робить? Не стало сили!
Сердега разом одуріла.
Та й як ёго одній святій
Прожити літа молодій?

²⁾ Свого Петруса . . . Тяжко їй! (ib.)

Вони ж не вернуться! . . . як хоч!
А лихо, кажуть, перескоч,³⁾
А то задавить. Генеральша
Не перескочила, — бо їй
Хотілось жити молодій!
Хотілося б . . . Густенька каша,
Та каша, бачте, то не наша;
А наш несолений куліш —
Як знаєш, так ёго і їж!
— „Петрусю! Друже мій єдиний!
Моє ти серце! мій ти сину!
Рятуй мене, рятуй! рятуй!
О, Матір Божая! Розкуй
Мою ти душу!“ — І ридала,
І батька й матір проклинала,
І все на світі. А Петрусь —
Її єдина дитина —
Гуляв собі пренепоинний
В саду, та арію якусь
Мугикав з-тиха. Більш нічого
Петрусь не бачив. А небога
Сама не знає, що робить
І що їй діяти з собою?
Або схватись під водою,
Або принамені розбить,
Об стіну голову??!
— „Поїду в Євїв, помолюся:
Молитва може прожене
Діавола . . . О, мій Петрусю!
Молитва не спасе мене —
Я у Дніпрові утоплюся!“ —

Моліте Господа, дівчата,
Моліте Господа, щоб мати
І вас от-так не завдала

³⁾ Не Бог судитиме, а люди:
Вони, вони тебе осудять
Своїм неправедним судом. (ib.)

За генерала — за палати
І вас от-так не продала . . .
Любитесь, діточки, весною . . .⁴⁾
На світі є кого любить
І без користі; молодою,
Пренепорочною, святою,
В малій хатині буде жить
Любов та чистая, і буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині.

Що ж то буде
З превосходительною? Що ти
Тепер робитимеш з собою,
З своєю божою красою?
Хто стерегтиме твій покой,
Украдений твоїм Петрусем?
Хиба архистратиг? Та й той
Не встереже тепер! Боюся,
І вимовить боюсь тепер
Твоє грядущее . . .

У Київ їздила, молилась,
Аж у Почаєві була —
Чудовная не допомгла,
Не допомгла святая сила.
А ти аж плакала-молилась,
Та й занехаяла. Везла
Назад гадюку в серці люту,
Та трошки в пляшечці отрути.
Не їла три дні й не пила,
Вернувшись з проци, і три ночі,

⁴⁾ Моліте Бога, щоб весною
Господь послав кого любить:
Вам буде любо, любо жить.
Любов та буде молодою
І непорочною . . . такою,
Як сон дитини на зорі!

А в-осені любитись гріх:
То не любов, то пекло буде,
І осміють, осудять люде
І Бог правдивий покара
За чорнобривого Петра.
У Київ їздила . . . і. т. д.

(Перш. рук.)

Не спала; впали карі очі;
Засохли губя; і в-ночі
Щось ходя шепче сміючись . . .
Аж тиждень так собі нудила.
А потім трути розвела
І генерала напоїла,
Та й спать упоравшись лягла.

— „Теперь старого поховаю,
А молодого привітаю,
Та й буду жить собі та й жить,
Петруся-серденько любить . . .“
Подумала, чи то сказала.
Хотіла спать, але не спала;
І ждала світу — і дожить
До світу Божого боялась.

І задзвонили в-ранці рано
По генераловій душі;
Заговорили щось погане,
До генерала ідучи
Прощатись, люде. Аж гуде,
З усіх усюд народу йде;
Та щось шепчуть про отруту
І судових неначе ждуть.
І разом стихли на минуту —
Приїхали. Ножі беруть
І генерала розчиняють,
І яд находять в животі.
Громада глухо присягає,
Заприсягла. Питає суд:
— Тепер скажите, християне,
Хто отруїв ёго? — Гудуть,
Мов з-тиха дзвони. „Пані, пані!“
Громада зично загула.
Тоді на ганок вихожає
І до громади промовляє
Петрусь, і каже: — „Я зробив!“

Я генерала отруїв,
А ви не знаєте нічого!“ —
Взяли Петруся молодого,
Та в город в путах одвезли.
Его недовго мордували
В тюрмі, в суді; а в добрий час
В кайдани добре закували,
Переголили про запас;
Перехрестивсь, от-так убраний,
І поволік Петрусь кайдани
Аж у Сібір . . .

ХАТИНА.

Не молилася за мене,
Поклони не клала
Моя мати; а так-собі
Мене повивала,
Співаючи: „Нехай росте
Та здорове буде!“
І виріс я, хвалить Бога,
Та не вийшов в люде.
Лучче б було не родити,
Або утопити,
Як мав би я у недолі
Господа гнівити.

А я так мало-небагато
Благав ¹⁾ у Бога, — тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталанну мою . . .
Мою Оксаночку, щоб з нею
У-двох ²⁾ дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри

¹⁾ Просив у Бога. (Перш. рук.)   ²⁾ Собі дивитися (ib.)

Та на лани золотополі,³⁾
Та на високі могили, —
Дивитись, думати, гадать:
Коли-то їх понасипали?
Кого там люде поховали?
І в-двох тихенько ⁴⁾ заспівать
Ту думу сумную, днедавну,
Про лицаря того гетьмана,
Що на огні Ляхи спекли.
А потім би з гори зійшли,
По-над Дніпром у темнім гаї
Гуляли б, поки не смеркає,
Поки мир Божий не засне;
Поки з вечернею зорєю
Не зійде місяць над горою,
Туман на лан не прожене, —
Ми б подивились, помолчились,
І розмовляючи пішли б
Вечеряти в свою хатину.⁵⁾

. . . . .
Даш ти, Господи єдиний,⁶⁾
Сади панам у твоїм раю,
Даш високі палати;
Нани ж ⁷⁾ неситіі пузаті
На рай твій, Господи, плюють,
Запершися собі в палатах,
І нам дивитись не дають
З убогої малої хати.

Я тільки хаточку в тім раї
Благав і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі
Хоч на малесенькій горі.

1850. Над Каспїем.

³⁾ . . . золотохвилі. (ib.)

⁴⁾ І тихо-тихо . . . (ib.)

⁵⁾ Вечерять в хаточку (ib.)

⁶⁾ Даш ти, Господи, і злато

І власть нанам в твоїм раю. (ib.)

⁷⁾ Вони ж. (ib.)

Як-би ви знали, паннці,
Де люде плачуть живучи,
То ви б елегій не творили,
Та марне Бога б не хвалили,
На наші слези сміючись.
За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм?
Я в хаті мучився колись,
Мої там слези пролились, —
Найперші слези! Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм
Тії хатиночен у гаї
Над чистим ставом, край села.
Мене там мати повила
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло . . . Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою
Ще молодую, у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи за дітьми,
(А ми малі були і голі)
Не витерпів лихої долі, —
Умер на панщині! . . . а ми
Розіздися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили;

А сестри! . . . сестри? Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побілюють,
У наймах, сестри, й умрете!

Мені аж страшно, як згадаю
Отту хатину край села.
Такиї, Боже наш, діла
Ми творимо у наших раї!
На праведній Твоїй землі
Ми в раї пекло розвели,
А в тебе другого благаєм.
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо,
І їх слезами поливаєм.
А може й те ще . . . Ні, не знаю,
А так здається, сам еси
(Бо без Твоїї, Боже, волі . . .
Ми б не нудились в раї голі!)
А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами,
Та може радишся з панями,
Як править миром?! Бо дивись:
Он гай зелений похилився,
А он з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть по над ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти . . . Правда рай?!
А подивися, та спитай
Що там твориться у тім раю?! . . .
Звичайне радість, та хвала,
Тобі Єдиному Святому,
За дивнії твої діла! . . .
Оттим-бо й ба! . . . Хвали нікому,
А бров, та слези, та хула,

Хула всьому! . . . Ні, ні! нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люде прокляли.

1850 р.

Мені здається — я не знаю,
А люде справді не вмірають:
А перелізе ще живе
В свиню, або-що, та й живе,
Купається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.
І справді так! Мені байдуже
За простих сірих сіромах —
Вони і Господом забуті —
Так що ж мені тут . . .
А де отті? Не вже в сажах
Годує хам собі на сало?
А може й так! Добра чи-мало
Вони творили на землі:
Ріками слёзи розлили,
А кров морями . . . Люде знають,
Бого годують, доглядають.
І що ж ви скажете: за славу
Лили вони моря кроваві,
Або за себе? Ні! за нас,
За нас сердешних мир палили,
Поки їх в саж не засадили.
Як-би не те, то певне б пас
Свинарь в толоці. Кляті! кляті!
Де ж слава ваша? На словах!
Де ваше золото, палати,
Де власть великая? В склепах,
В склепах, поваллених катами,
Такими ж самими, як ви!
Жили ви лютими звірми,
А в свині перейшли . . .

Де ж ти,
Великомучениче святий,
Пророче Божий! Ти між нами;
Ти, присносуший, всюди з нами
Витавш ангелом святим.
Ти, любий друже, заговориш
Тихенько-тихо про любов,
Про безталанну, про горе,
Або про Бога, та про море,
Або про марне литу кров
З людей великими катами;
Заплачеш тяжко перед нами —
І ми заплачемо . . . Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх річах;
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.

Спасибі, друже мій убогий!
Ти, знаю, лепту розділив
Свою єдину. Перед Богом
Багато, брате, заробив.
Ти переслав мені в неволю
Поета нашого; на волю
Мені ти двері одчинив.
Спасибі, друже! Прочитаю
Собі, хоть мало оживу,
Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю
І Бога Богом назову!

1857.

МОСКАЛЕВА КРИНИЦЯ.

(По першому рукопису.)

„Не варт, їй Богу, жить на світі!...“
— „То йди топись“ ... „А жінка, діти?!...“
— „От-то-ж-то бачиш, не бреши!
А сядь лишень-но, напиши
Оцю бувальщину... то може
Інако скажете, небоже.

Пиши от-так: було
Село.

Та, щоб не дізти на чужину.
Пиши, у нас на Україні,
А в тім селі вдова жила,
А у вдови дочка була
І син семиліток...
Добро мавши діток
У роскоші, — хвалиш Бога;
А вдові убогій
Мабуть не до Їго,
Бо залили за шкуру сала,
Трохи не пропала:
Думала в черниці,
Або йти топиться!
Так жаль маленьких діток стало:
Звичайне мати, що й казати!

Та може снівсья таки й зать,
Бо вже Катруся підростала:
Чи вже їй вік продівувать,
Зносити брівоньки ні за що? . . .
Ні, дівонька вона не та!

Таки-ж у тім селі, трудящий
(Бо всюди сироти — ледащо)
У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина!

То сьє, то так,
Придбав сірома грошенят,
Одежу справив, жупанину,
Та ні відсіль, а ні відтіль
На ту сирітську копійчину
Купив садочок і хатину,
Подягував за хліб, за сіль
І за науку добрим людам,
Та до вдовівни навпростець
Шелесть за рушниками!
Не торгувавсь з старостами
(Як те буває між панами),
Не торгувавсь і пан-отець:
Усім на диво, та на чудо
За три копн звінчав у буддень . . .

Просохли очі у вдови.
От-так то, друже мій, живи, —
То й весело на світі буде.
І буде варт на світі жить,
Як матимеш, кого любить.
Хоть кажуть от-ще що, небоже:
Себе люби, то й Бог поможе.
А доведеться умірать?
Здихать над грішми? ні, небоже!
Любов — Господня благодать!
Люби ж, мій друже, жінку, діток,
Діли з убогим заробіток,
То легше буде й зароблять!“

1. — „Спочинем трохи, поговорим . . .
Що? ярина ще не зійшла?“
2. „Та де та ярина взялась?
У мене ще на жито орють.
От-тим-то й ба, що живете
Відколи, дядьку, а не чули,
А може й чули, та забули:
Журнал дрюкують . . .“
1. . . . — „Те! те! те!“ —
2. „Та що ви думаете, польський
Або „Хазяїн“ той московський?
Не та ловись! журнал ревью!
Чи те ля-мод, купив для Паші
Торік в Ромні . . .“
1. (Нашком) — „Так от як наші!
Не чув, як на світі живу! . . .“
2. „У самому тому журналі
Моя Пашета начитала,
Як німці сіяли траву;
А потім вижали серпами!
І все написано стихами
Та не такими, як у нас . . .“
1. — „Як-би ти, брате, свині пас,
За слово вибачай . . .“
2. (Мов не чує) „Гей, хлопче!
(Ходить, похвистує, а потім співає:)
„Хлопче, молодче,
З гарячими очима!
На що тобі жинка,
Камінь за плечима! . . .“
1. — „Та годі вже тобі співать.“
2. „Що, може хочете кінчать,
А я признаться думав теє . . .“
1. — „А я так думаю инеє,
Що випьемо, та посьемо,
А там і ладу не дамо;
Сідай лиш, та пиши, небоже,
Та гончимо, як Бог поможе!“

„Одружились небожата,
Дивувались люде:
Як-то вони, ті сироти,
Житть на світі будуть?
Минає рік, минув другий;
Знову дивувались,
Де в тих сиріт безталаних
Добро теє бралось?
І в коморі, і на дворі,
На току, й на ниві,
І діточки, як квіточки,
Й самі чорнобриві:
У жупанах пожожають,
Старців заликають
На обіди, а багаті —
То й так не минають.
Не минали себелюбі,
Та все жалкували,
Що сироти таким добром
Старців годували:
„Коли гниє, то спродали б:
Ад-же-ж у їх діти!...“
Ось слухай же, що то роблять
Задроці на світі
І ненатля (?) голодная:
Ходили, ходили,
Поки в-ночі, жалкуючи,
Хату запалили!
Нехай би вже були непевні
Які вельможі просвіщенні:
То і не жаль було б, чи так?
А то сірісінький сіряк
От-так лютує. — Тяжко, брате,
Людей на старість розпізнати,
А ще гірше — з-замолоду
Гадину кохати.
Очарує зміїними
Карими очима...

А пек тобі! забув, дурню,
Що смерть за плечима?

До стебла все погоріло
І діти згоріли,
А сусіде, і багаті,
І вбогі, раділи.
Багатії бач раділи,
Що багатші стали,
А вбогії тому раді,
Що з ними зрівнялись!
Посходились жалкувати,
Жалю завдавати:

„Шкода, шкода! як би знаття
Копійчину б дбати,
То все б таки воно не так...
А що пак, Максиме!
(Бо ёго Максимом звали)
Попродай скотину,
Та ходи до мене в найми!
Що буде, те й буде!...
Будем знов чумакувати,
Поки вийдем в люде,
А там знову...“ Подякував
Максим за пораду.
— Побачу ще, як там буде,
Коли не дам ради...
То тоді вже певне треба
Іти в найми знову...
Де то моя Катерина,
Моя чорноброва!...
Вона мене все радила,
І тепер порадить...
Та останняя ся рада
На віки завадить.
Воли твої і корови
Разом поздижали,

А Катруся з Москалями
Десь помандрувала.“

Тепер от-так пиши небоже:
„Максим подумав, пожурився,
А потім Богу помолився,
Промовив двічі: „Боже, Боже!“
Та й більш нічого.

Од царяці

Прийшов указ — лоби голять.
„Не дав вдовиці утопитися,
Не дам же й з торбою ходити!“
Сказав Максим, — і ґрунт покинув,
Бо вдовиного, бачиш, сина
В приєм громада повезла.
Такі то темні діла
Творяться нишком на сім світі!
А вас, письменних, треба б бити
Шоб не кричали: „ах, ах, ах...“
Не варт, не варт, на світі жити!...“
А чом пак темні не кричать?...

2. — „Хиба ж живуть вони і знають,
Як ви сказали, — благодать,
Любов . . . . .“

1. „... Що, що? недочуваю!...“

2. — „Вони, кажу вам, прозябають,
Або по вашому ростуть,
Як та капуста на городі.“

1. „От-так по вашому! ну, годі ж:
Нехай собі і не живуть...
А все, скажу, таки: як хочеш,
А ви їм жить не даєте,
Бо ви для себе живете,
Заплющивши письменні очі.“

2. — „От-же як будем так писать,
То ми й до вечора не кончим.
Ну де той безталанний зять?“ —

„Вернувся вдовиченько до-дому,
А зять пішов у москалі;
Не жаль було ёго нікому,
Та ще й сміялись у селі!

От-же, далєбі, не знаю
Чи вона верталась,
Катерина, до матері,
Чи так і пропала?
Була чутка, що стрижену
В Умані водили
По улицях: украла що-сь,
Потім утопилась.
Та все-то те, — знаєш, люде
Втоплять і задують.
А може то така правда,
Як на вербі груші.
Знаю тільки, що про неї
І пісню проклали.
Я чув тойді, на досвітках
Дівчата співали:

„Шелєсть, шелєсть, по дубині
Шапки хлопці погубили;
Тільки наймит не згубив,
Удовівну полюбив . . .“
Соромитна . . . нехай їй лихо!

Минали літа тихо-тихо,
(От-так пиши), — і за гріхи
Карались Господом Ляхи
І пугав Пугач над Уралом
Нігти в одях вихваляли
Войну й царицю, — тільки ми
Сиділи нишком, слава Богу.

Після великої зими
Вернувся і Максим безногий:
В поході, каже, загубив,
Та срібний хрестик заробив.

Чого він придибав? нема в ёго хати,
Ні сестри, ні брата, нікого нема.
Чого ж він прилентавсь? — а хто ёго зна!
Чи чув ти, що кажуть: легше умірати
Хоть на пожарині в своїй стороні,
Ніж в чужій в палатах! Чи чув ти? ба ні!

2. — „Ей, дядечку! швидче будемо писати,
Бо хочеться спати і вам, і мені.“

— Зажуривсь Москаль каліка:
Де ёму подітись?
Вдовиченко в пикинерах,
Вдова на тім світі!
До кого ж він прихилиться?
Де перезимує?!
Уже осінь; незабаром
Зіма залютує.
Нема ёму в світі долі:
Полинула в полі! . . .
Попросився зімувати
До дядка у школу,
Бо таки й письму, спасибі,
Москалі навчили.
І в косі був, бо й москалі
Тойді, бач, носили
Сиві коси з кучерями
Усі до одного —
І борошном посипали,
Бог їх зна для чого?
Максим, таки він письменний,
Було помагав
І на клирасі дякові
І псалтирь читав
Над покойними, й хавтури
З школярами носить,
А в пилипівку сирому,
Христа-ради просить.

Нічого, знай своє пиши,
Та перед людьми не бреш! —
Хоч-би тобі лихе слово
Почув хто од ёго.
І талан і безталання —
Все, каже „од Бога.“
Ані охне, ні заплаче,
Неначе дитина.
І собаки не кусали
Москаля Максима.
А в неділю, або в свято,
Мов причепуриться,
Шкандибає на вдовину
Пустку подивиться.
Сяде собі у садочку
І вдову згадає,
І за її грішну душу
Псалтир прочитає.
Катерину „о здорові!“
Тихенько помьяє!
Утре слізи — „все од Бога!“
Й веселенький стане.
А в Петрівку і в Спасівку
Не спочине в школі,
Бере заступ і лопату
Шкандибає в поле.
І край шляху, при долині —
От-же не вгадаєш,
Що каліка виробляє?
Криницю копає!
Та й викопав. На те літо
Криницю святили
На самого Маковія,
І дуб посадили
На прикмету проїзжачим,
А на друге літо
Москаля вже неживого
Нашли в бальці діти

Боло самої криниці:
Вийшов подивиться
Останній раз сіромаха
На свою криницю. —
Громадою при долині
Їго поховали
І долину і криницю
На пам'ять назвали
Москалевою. На Спаса,
Або Маковія
І досі там воду святять,
І дуб зеленів.
Хто йде, їде, — не минають
Зеленого дуба:
В холодочку посідають
Та тихо, та любо,
П'ючи воду погожую,
Згадають Максима . . .
От-так живіть, недоуки,
То й жити не остине.

 В неволі, в самоті немає,
Нема з ким серце поєднать,¹⁾
То сам собі оце шукаю
Когось-то, з ним щоб розмовлять . . .
Шукаю Бога, а нахожу
Таке, що цур ёму й казати.
От-що зробили з мене годи
Та безталання! Та ще й те,
Що літечко мое святе
Минуло хмарно,²⁾ що немає

¹⁾ Нема з ким душу поєднать,
То сам в собі когось шукаєш,
Щоб з ним хоч серцем розмовлять!
Шукаєш Бога, а находиш

Таке, що гріх і розказати.
От-так-то нівечать нас годи
Та безталання . . . (Перш. рук.)
²⁾ Минуло жарно. (Льв. вид.)

Ніже єдиного случаю,
Шоб до-ладу було згадать . . .
А душу треба розважать,²⁾
Бо їй так хочеться, так просить
Хоч слова тихого . . . Не чуть!
І мов у полі сніг заносить
Неохолонувший той труп.

НЕОФІТИ.*)

(Поєма.)

Сім глаголетъ Господь: сотко-
рите судъ и сохраните правду,
привлиже бо са спасєніє мое
прійти, и милость моя от-
крытєса.

(Исаія V. гл. I.)

М. С. Щепкину.

(На пам'ять 24 Декабря 1857 року.)

Возлюбленнику муз і грацій!
Ждучи тебе, я тихо плачу
І думу скорбную мою
Твоїй душі передаю.
Привітай же благодушне
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,

²⁾ Видумуєш, шоб серце вбоге   Нема з ким душу поєднать.
Хоч тихім словом розважать: А їй так хочеться, так просить
Не лізе в голову нічого,   Хоч слова доброго . . .

(Перш. рук.)

^{*)} У листі до М. М. Лазаревського, од 21 лаваря 1858 р. (Основа, III-я книжка 1862 р., лист. XII-й), Т. Гр. Шевченко писав, що «Неофіти не викінчені». Після того, він не приймався за їх; так вони і зістались невикінченими. (Прим. ред. «Основи»). Ми туточки дрюкуємо їх по автографу автора, зіставшомуся у п. Маркевички (Марко Вовчок), додаючи вар'янти з Львівського видання і видання Кожанчикова. (Ред.)

Мій друже єдиний!
Привітаєш: убогая,
Сирая, з тобою
Перепливе вона Лету, —
І огнем слезою
Упаде колісь на землю
І притчою стане
Розпинателям народним,
Грядущим тиранам.

П Р О Л О Г.

Давно вже я сижу в неволі,
Неначе злодій взаперті,
На шлях дивлюся та на поле,
Та на ворону на хресті
На кладовищі; ¹⁾ більш нічого
З тюрьми не видно; слава Богу
Й за те, ²⁾ що бачу, що живуть,
І Богу моляться, і мруть
Хрещені люде.

Хрест високий
На кладовищі, трохи з-боку,
Златомалеваний, стоїть.
Невбогий, мабуть, хтось лежить! . . .
І намалевано: розп'ятий
За нас Син Божий на хресті.
Спасибі сиротам багатим,
Що хрест поставили; і я —
Такая доленька моя! —
Сижу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрьми . . .
Дивлюсь-дивлюся, помолюся --

¹⁾ . . . грабовищі . . . (рук. вар.)

²⁾ За те, хоч бачу . . . (рук. вар.)

І горе-горенько мое,
Мов нагодована дитина,
Затихне трохи . . . і тюрьма
Неначе ширшає; співає
І плаче серце, оживає,
І в тебе, Боже, і в святих
Та праведних Твоїх питає:
Що він зробив їм — той святий,
Той Назорей, той Син єдиний,
Богом-ізбранної Марії —
Що він зробив їм? І за що
Їго святого мордували,
Во узи ковали,
І главу ³⁾ Їго честную
Терном увінчали;
І вивели з злодіями
На Голгофу-гору
І повісили між ними?
За що? — Не говорить
Ні сам святий Верхотворець,⁴⁾
Ні Їго святії .
Помощники, поборники,
Кастрати німі!
Чи не за те, що й ми тепер,
(Сам себе питаю)
Оттакими злодіями
Тюрьми починаєм,
Як і Син оттой Марії?⁵⁾
Ми не розпинаєм,
Як ті люті фарисеї,
На хресті живого
Праведного чоловіка;
Ми молимося Богу,
І на храмах Їго честний
Хрест златокований

³⁾ І святую главу Їго (рук. вар.)

⁴⁾ Ні сам святий . . . (Льв. вид.)

⁵⁾ Як і син оцієї Марії. (Льв. вид.)

Поставили, — та й молилось,
Та бьемо поклони.
А ті були фараони...
Кесарі... то погань!
Погань лютая, без Бога;
Сказано дракони!
А Назорей милосердий
Назвав їх братами:
За те й повісили Ёго,
Неначе злодія... Не знаю,
Для чого справді ми читаєм
Святую заповідь Ёго!
Честную кров Ёго пьемо,
Мов у шинкарки меду чарку...
О, суслови!... На жидах?...
Не на жидах, на нас лукавих,
На дітях наших преноганих
Святая кров Ёго!... Каті!
Собаки без очей, скажені,
Ми і не бачим, бо земні *)
Бьемо поклони. За хрести
Ховаємось од сатани.
А ми Ёго благаємо
І просимо з-тиха
Супостатам християнам
То чуми, то лиха,
То всякого безголовья,
І все по закону...
А бодай вас!...

Та цур же вам,
Новим фараонам
І кесарям людодідам!
Перелечу в літа, †)

*) Ви і не бачите, — до землі
Бьете поклони, за хрести

Ховається від сатани
І просите з-тиха (Льв. вид.)
†) Перелечу по время оно (ib.)

У те незгірше время оно,
Як той мерзений Рим з Нероном
В паскудних оргіях каяв;
А новий день із тьми-юдолі,^{*)}
На Колізей і Капітолій
Уже світив, уже сияв.
Уже огненні язики
Із краю в край, по всій землі
Святе слово пронесли.
І някли горді владки
Перед святим Їго хрестом.
Так думаю во время оно ^{*)}
Передетить і стоном-дзвоном
І трубним гласом розказать,
Як Бог поможе, про святую,
Про тую матір молодую
І християнку. Про царя,
Чи тее . . . про кесаря . . .

Благословенная в женах

Святая праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марно тратить,
Скорбящих радосте, пошла! —
Пошли мені святе слово,
Святої правди голос новий;
І голос розумом святым^{*)}
І оживи і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки-море
Слѣзи святої пролила,^{**)}
Так як і Ти, — і приняла
В живую душу світ незріимий

^{*)} . . . із тьми-юдолі (ib.)

Із мурів темної тюрми.

^{*)} Перенесись во время оно,
Душе моя, і стоном-дзвоном
І трубним гласом возгреми

Благословенная . . . (ib.)

^{*)} І слово розумом святым (ib.)

^{**)} Слѣзи кровавої лила. (ib.)

Твоєго розп'ятого Сина . . .
Ти, матір правди на землі,¹²⁾
Ти слези матері до-краю,
До-краю¹³⁾ видила! Ридаю,
Молю рйдаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І по Україні пронеслось,¹⁴⁾
І на Україні світилось
Те слово чистеє, кадило
Чистішій істини.

I.

Не в нашім краї, Богу милім,
Не за гетьманів і царів,
А в Римській ідольській землі
Се беззаконіє творилось:
Либонь за Деція-Царя,
Чи за Нерона-сподаря —
Сказать запевне не з'умію,
Нехай за Нерона . . .

Росії

Тоді на світі не було,
Як у Італії росло
Мале дівчя; і красотою —
Святою, чистою красою —
Як тая лілія цвіло.
Дивилася на ёго¹⁵⁾ мати
І молоділа, і дівчаті

¹²⁾ Ти, Мати Бога на землі. (Кож.)

¹³⁾ До каплі . . . (Льв. вид.)

¹⁴⁾ І на Україну повеслось

Те слово — Божєє кадило,

Кадило істини . . . Амінь. (Кож.)

¹⁵⁾ . . . на неї . . . (ib.)

Людей шукала і знайшла;
Та помолившись Гименею
В своїм веселім гинекеї,
В чужий веселий одвела.
Незабаром зробилась мати
Із доброго того дівчати:
Дитину-сина привела;
Молилася своїм пенатам
І в Капітолій принесла
Немалі жертви. І благала¹⁶⁾
Капітолійський весь синкліт,
Щоб первенця її вітали
Святі ідоли. Горить
І день і ніч перед пенатом
Святий огонь; радіє мати.
В Алкида первенець її росте . . .¹⁷⁾
Лицяються гетери,
І перед образом Венери
Лампади світять.¹⁸⁾

II.

Тоді вже сходилa зоря
Над Виолиемом: правди слово —
Святої правди і любови —
Зоря всесвітня зійшла,
І мир і радість принесла
На землю людям. Фарисеї
І вся мерзенна Іудея
Заворушилась, заревла,
Неначе гадина в болоті,
І Сина Божого во плоті

¹⁶⁾ . . . Ублагала

Капітолійський той синкліт (ib.)

¹⁷⁾ В Алкида син її росте. (ib.)

¹⁸⁾ Горить кидило золоте. (Льв. вид.)

На тій Голгофі розп'яла
Межі злодіями; і снали
Упившись кровію кати, —
Твою кровію! . . . А Ти
Возстав од ¹⁹⁾ гробу. Слово встало —
І слово правди понесли . . .
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

III.

Тоді ж отто, той син Алкид,²⁰⁾
Та ще й гетери молодії,
Та козлоногий п'яний дід
Над самим Аппіввим шляхом
У гай гарно роздяглись,
Вина святого нап'ялись,²¹⁾
Та й поклонялися Прияпу.
Аж гульк! . . . Старий Святий Петро,²²⁾
Ідучи в Рим благовістити,
Зайшов у гай води напитись
І одпочити. — „Благо вам!“
Сказав апостол утомлений,
І оргію благословив.
І тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове,
Любов, і кротость, і добро —²³⁾
Добро найкраще на світі —
То братолюбів . . . І діти,²⁴⁾

¹⁹⁾ . . . із гроба. (Вар. по Льв. вид.)

²⁰⁾ Тоді ж отто П Алкид. (Рук. вар.)

²¹⁾ І ще гарнійше попились (ib.)

²²⁾ . . . Іде святий Петро,

Та йдучи в Рим, (Льв. вид.)

²³⁾ Любов, і правду, і добро, (ib.)

²⁴⁾ . . . І сятій,

І п'яний, голий, оттой Фавв. (Рук. вар.)

І козлоногий сивий Пан,
І син Алкид твій, і гетери —
Всі, всі упали до землі
Перед Петром,²⁵⁾ і повели
До себе в терми на вечерю
Того апостола.

IV.

І в термах оргія: горять
Чертоги пурпуром і златом,
Куряться амфори; дівчата
Трохи не голі, не в ряд²⁶⁾
Перед Кипрідом стоять,
І гимн співають. Уготован
Веселий пир і полягли
На ложах гості . . . регіт, гомін! . . .
Гетери гостя привели
Сивобородого, — і знову²⁷⁾
Із уст апостола святого
Слезом слово потекло, —
І стихла оргія . . . а жриця,
Кипріди — оргії цариця,
Поникла радістним челом
Перед апостолом і встала,
І всі за нею повставали,
І за апостолом пішли
У катакомби. І єдиний
Твій син Алкид пішов за ними,
За тим апостолом святим.²⁸⁾
А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати

²⁵⁾ Перед святим . . . (Льв. вид.)

²⁶⁾ Трохи не голі стоять
Перед Кипрідом і в ряд
Співають гимн. Приготован (ib.)

²⁷⁾ . . . і слово

Із уст апостола святого
Драгим слезом потекло. (ib.)

²⁸⁾ І за апостолом святим,
За тим учителем своїм. (ib.)

Свого єдиного. Нема! ²⁹⁾
Уже й не буде! . . . І сама,
Сама помолишся пенатам,
Сама вечерять сидеш в хаті.
Ні, не вечерять, а ридать,
Себе і долю проклинать, ³⁰⁾
І сивіть кленучи. І — горе!
Умреш-еси на самоті,
Мов проваженна!

V.

На хресті

Стрімглав повісили старого ³¹⁾
Того апостола Петра;
А церков всю у Сиракузи, ³²⁾
В підземній страшній узи
В кайданах одвезли. І син —
Твоя єдина дитина, ³³⁾
Твоя любов, твоя єдина,
Єдина радість на землі —
Гниє в неволі. І не знаєш,
Де він канав-пропадає!
Ідеш шукать єго в Сібір,
Чи тес . . . в Скиєю . . . І ти . . .
І чи одна ти? . . . Божа Мати!
І заступи вас і укрій! . . .
Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,

²⁹⁾ Свого Азінда . . . Ні, нема!

Уже й не буде. Ти сама

Помолишся своїм пенатам. (ib.)

³⁰⁾ Ридать і долю проклинать (ib.)

³¹⁾ . . . повісили святого. (ib.)

³²⁾ А несеїтів *) в Сиракузи (ib.)

*) Новохрещенців. (Кож.)

³³⁾ Твій син Азінда, твоя дитина,

Єдина твоя родина,

Любов єдина твоя

Гниє в неволі у кайданах,

А ти прескорбна не знаєш.

(Д'яв. вид.)

Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі,
Або в далекій стороні,
В Британських, Гальських легіонах
Не муштрувались! . . . О, Нероне!
Нероне лютий! Божий суд
Правдивий наглий серед шляху
Тебе осудить; припливуть
І прилетять зо всього світу
Святі мученики — діти
Святої волі; круг одра,
Круг смертного твого повстануть
В кайданах — і . . . тебе простять:
Вони брати і християне,
А ти собака, людодід,
Деспот скажений! . . .

VI.

Аж кипить

Невольника у Сиракузах
В лёхах і тюрмах; а Медуза
В шинку з старцями п'яна спить . . .
От-от прокинеться, — і потом
І кров'ю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шугала

Дитину мати: не знайшла —
І в Сиракузи поплила,
Та там уже ёго в кайданах
Найшла сердешная в тюрмі.
Не допустили й подивитись!
І мусила вона сидіти
Коло острогу ждять і ждять,

Як Бога з неба виглядять
Своєго сина, аж поки-то
Їго в кайданах поженуть
Бульвар мести. —

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск народу,
Зо всього царства воеводи,
Преторіяне і сенат,
Жреці і лікторя стоять
Круг Капітолія — і хором
Співають гимн і курять дим.
І в Капітолій із собора²⁴⁾
Іде сам Кесарь; перед ним
Із бронзи литую статую
Самого Кесаря несуть.

~~~~~
VII.

Не певне видумали свято
Патріції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, Кесаря хвалили
На всі лади, що аж остигло
Самім їм дурням вихвалять.²⁵⁾
Так щоб вже разом доганять,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто Кесаря назвать
Самим Юпітером — та й годі . . .
І написали воеводам
По всьому царству: так і так,
Що Кесарь — бог, ще більш од бога,
І сказано було ковать²⁶⁾

²⁴⁾ . . . курять дим
З кадил і анеор. І з собором
Іде сам . . . (ib.)

²⁵⁾ Їго самім їм вихвалять;
То заразом щоб доганять, (ib.)
²⁶⁾ І майстри дали ковать (ib.)

Із бронзи Кесаря; до того
Так нота-бене додали,
Що миловать Юпітер буде;²⁷⁾
Щоб всі молилися; і люде
Неначе в ірій потягли
У Рім, на прощу. Приплила
Із Сиракуз й моя небога,
Благати Кесаря і бога.
І чи одна вона? Мій Боже!
Прийшло їх тисячи в слёзах,
Прийшло з-далека!...

Горе з вами!

Кого благати ви прийшли?
Кому ви слёзи принесли?
Кому ви принесли з слёзами
Свою надію? Горе з вами!
Кого благуєте, благий!
О, нерозумній сліпий!²⁸⁾
Чи ж камінь милує кого?
Молитесь Богові святому,
Молитесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться.
Все брехня: царі, попи!...

VIII.

Перед Нероном,
Перед Юпітером новим,
Молились вчора всі сенатори
І усі патріції, — і вчора
Лилася божа благодать:

²⁷⁾ Що бронзовий той Кесарь буде
І миловать... Сердешні люде
Неначе... (ib.)

²⁸⁾ Раби незрячі, сліпий!
Чи хат помилає кого?
Молитесь Богові одному (ib.)

Кому чи чином, чи грошима,
Кому в аренду — Палестину,
Байстратам — Почеп, а кому ³⁹⁾
Самі благоволили дати
Свою підложницю в супруги,
Хоч і підтоптану — нічого:
Аби з-під Кесаря. А в кого
Сестру благоволили взяти
У свій гарем, і се нічого:
На те він бог, а ми під бога
Себе повинні підкладати,
Не тільки сестер
Преторіяне помолились —
Преторіянам дав указ,
Щоб все, що хочуть, те й робили,
А ми помилуємо вас.
І ви плебеї-гречкосії,
І ви молилися — та вас
Ніхто не милує! не вмійють
Вас і помилувати гаразд!

IX.

На третій день уже пустили
Молитися за християн.
І ти приходила, молилась,
І милосердний істукан
Звелів вести із Сиракузів
У Рим в кайданах християн.
І рада ти, і весела,
Кесареві ⁴⁰⁾ знову
Помолилась. А Юпітер, ⁴¹⁾

³⁹⁾ Коли не чином, то грошима,
Кому в аренду Палестину,
Або за більші заслуги
Самі благоволили . . . (ib.)

Байстратам де-що, а кому (вар.)
⁴⁰⁾ Кумірові . . . (ib.)
⁴¹⁾ . . . А кумір той,
Юпітер той новий, (ib.)

Твій Юпітер новий,
Ось побач яке свято
Буде завдавати
В Колізеї.
А тим часом
Іди зустрічати
Свого сина, та не дуже
Радій лиш, небого:
Ще не знаєш ти нового
Ласкавого⁴²⁾ бога! —

Х.³⁾

А поки-що з матерями
І ти, моя мати,⁴³⁾
Іди сина зустрічати,
Святих привітати
На березі. І пішла ти,⁴⁴⁾
Трохи не співаєш,
Та Кесаря-Юпітера
Хвалиш-вихваляєш:
„От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвати
Юпітером . . . А я дурна
Ходила благати
У Аєні Юпітера . . .
Дурна, більш нічого!“
І нищечком помолилась
Кесареві-богу,

⁴²⁾ Лукавого бога (ib.)

³⁾ У рукопису IX. і X. гл. стоять разом як одна X-та, а ся вже розділена у вид. Кожанчиково, бо у рукопису V. гл. нема через помилку у нумерації. (Ред.)

⁴³⁾ Алкидова мати
Пішла ёго зустрічати. (Рук. вар.)

⁴⁴⁾ На березі. Пішла-ся
Трохи . . . (ib.)

Та й пішла по-над болотом,
На Тібр поглядає . . .
А по Тібру, із-за гаю
Барка ⁴⁵⁾ випливає,
Чи галера. На галері
Везуть твого сина
З християнами ⁴⁶⁾ в кайданах;
А твоя дитина
Ще й до щогли прикована: —
Не неофіт новий
Твій єдиний, а апостол ⁴⁷⁾
Великого слова,
Слова істини! . . . Чи чуєш?
У путах співає
Твій мученик:
„Псалом новий Господеві
І нову славу
Воспоем честним собором,
Серцем недукавим,
Во псалтирі і тимпані
Воспоем благая,
Яко Бог кара неправих.
Правим помагає;
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять имя Боже;
І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізній пута,

⁴⁵⁾ Байдок випливає (ib.)

⁴⁶⁾ З Неофітами . . . (ib.)

⁴⁷⁾ А апостол великого
Христового слова.
Оттакий-то він! . . . Чи чуєш? (ib.)

І їх славних оковами
Ручними окрутять;
І осудять нечестивих⁴⁹⁾
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобним слава!“

ХІ.

А ти на березі стояла,
Неначе темная скала,
Дивилась, слухала, ридала⁴⁹⁾
І „Аллилуйя“ подала
За матерями.⁵⁰⁾
Забрязкала тяжкі окови
На неозітах; а твій син,
Єдиний твій, апостол новий,
Перехрестившись возгласив:
„Моліться, братія, моліться
За ката лютого! Їго
В своїх молитвах помяніте;
Перед гординою ж єго,
Брати мої, не поклоніться!
Молитва Богові! А він
Нехай лютує на землі,
Нехай пророків побиває,
Нехай усіх нас пожире.⁵¹⁾
Уже внучата зачались;
І виростуть внучата тні⁵²⁾
Христови воїни святі
І без огня і без меча
Стратеги божі възпрануть,

⁴⁹⁾ І осудять неправедних (ib.)

⁵¹⁾ Нехай усіх нас розниває (ib.)

⁴⁹⁾ Не слухала і не ридала (ib.)

⁵²⁾ І виростуть вони колісь

⁵⁰⁾ За матерями християнами.

Не нестники внучата тні. (ib.)

Мов дзвони загули кайдани (ib.)

І тьми і тисячи поганих
Перед святими побіжать!
Молітесь братія!⁵³ —

Молились,
Молилися перед хрестом
Закуті в пута неофіти,
Молились радосно! . . . Хвала,
Хвала вам, душі молодії,
Хвала вам лицарі святії
Во віки-віки похвала! . . .

ХІІ.

І в Рим галера приплила.
Минув і тиждень той. І Кесарь,⁵³⁾
Постригши сам себе в Зевеса,
Завдав Зевесу юбілей.
Лягує Рим. Перед куміра
Везуть возами ладон, миро,
Гуртами гонять християн,⁵⁴⁾
Мов у різницю. І кров тече . . .

Лягує Рим . . .
І гладіатор і патрицій,
Обидва п'яні. Кров і дим
Їх упоїв; руїну слави
Рим пропивав, тризну править
По Сципіонах. Лютуї, лютуї,⁵⁵⁾
Мерзений старче! Розкошуй
В своїх гаремах! із-за моря
Уже встає святая зоря.
Не громом праведним, святим
Тебе уб'ють: ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом . . .

⁵³⁾ Минув тиждень. П'яний
Кесарь, (ib.)

У Колізей. Мов у різниці
Кров потекла. Лягує Рим. (ib.)

⁵⁴⁾ Женуть гуртами християн

⁵⁵⁾ . . . Лютий, лютий! (Ком.)

ХІІІ.

Другий день

Рече арена; на арені
Лидійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,
В болоті крові заміявсь;
А Сиракузьких Назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привела.
Арена звірем заревла:
Апостол син твій на арену⁶⁶⁾
Псалом співаючи ступив, —
І п'яний Кесарь, мов скажений,
Зареготавсь. І леопард
Із ями⁶⁷⁾ вискочив, на сцену
Ступив, зірнув, — і полилась
Святая кров. По Колізею
Неначе⁶⁸⁾ громом пронеслась
І стихла буря... Де ж була,
Де ти сховалась? Чом на ёго,
На Кесаря свого святого,
Не кинулась? — Бо стерегли, —
Кругом в три лави обступили
Зевеса ліктори; за ним,
Твоїм юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,
Одна-однісінька на дворі...
І що ти зможеш?... „Горе! горе!
О горе лютеє мое!
Моя ти доленько! Без ёго
Що я робитиму? До кого

⁶⁶⁾ А син твій гордо на арену. (Льв. вид.)

⁶⁷⁾ Із лёху... (ib.)

⁶⁸⁾ Ревучи громом... (ib.)

Я прихилюся?" . . . І небога
Кругом зірнула, і о мур,
О мур старою головою
Ударилась, і трупом пала.
Під саму браму . . .

XIV.

З позорища у-вечері,
У терми сховався
Святий Кесарь з лікторами.
Колізей остався
Без Кесаря і без Рімлян,
І ніби заплакав
Одинокий серед Ріму : ⁵⁹⁾
Мов гора чорніє
Серед поля широкого.
Тихо-тихо віє
Із Альбано, із-за гаю
Вітер по-над Рімом ;
А над чорним Колізеєм,
Ніби із-за диму
Сходить місяць . . . ⁶⁰⁾
І мир первозданний
Одпочив на лоні ночі ;
Тільки, мій Адаме,
Твої чада преступніі,
Ми не спочиваєм. ⁶¹⁾
До самої домовини
У проспаним раю
Гриземося, мов собаки,

⁵⁹⁾ Одинокий, мов гора та
На позі, чорніє
Колізей той серед Ріму.
Тихо-тихо віє

Із-за Тібру, із Альбано
Вітер по-над Рімом. (Кож.)
⁶⁰⁾ Пливе місяць круглолиций. (ib.)
⁶¹⁾ Не одпочиваєм. (ib.)

За маслак смердячий;
Та ще й Бога зневажам.⁶²⁾
А тебе, ледачий
Наш праотче . . . Та цур тобі!

XV.

Трохи одпочила
Стара мати недобита;
Живущю сялу
Сила ночі оживила.
Встала, походила
Кругом того Колізея⁶³⁾
Та щось шепотала.
Чи не Кесаря святого
Нишком проклинала?
А може й так . . . Тихо-мовчя⁶⁴⁾
До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала —
Якесь слово . . . І нищечком
Під брамою сіла.⁶⁵⁾
О-пів-ночі брама тобі
Тихо одчинилась,
І на возах, на колісницях,
Із Колізея, із різниці
Святії вивезли тіла,
І повезли на Тібр: тілами
Святих убитих годували
Для царского ёго⁶⁶⁾ стола
У Тібрі рибу. Встала мати,
Кругом оглянулась, взялась

⁶²⁾ Та тебе ще зневажам,
Праотче . . . (ib.)

⁶³⁾ Коло замкнутої брами. (ib.)

⁶⁴⁾ . . . Тихесенько (ib.)

⁶⁵⁾ Коло брами сіла
І замурилась. Незабаром
Брама одчинилась (ib.)

⁶⁶⁾ Для царського таки (Дяв. вид.)

За биту голову руками
І тихо-мовчки за возами
Марою чорною пішла
На Тібр. А Скиен сіроокі,
Погоничи, рабів раби,
Подумали: сестра Морока *)
Із пекла вийшла провозать
У пекло рімлян. Поскидали
У воду трупи та й назад
З возами Скиен повертали. —
А ти осталася одна
На березі. Дивилась, **)
Як розстилалася, стелились
Круги широкі над ним,
Над сином праведним твоїм . . .
Дивилась довго. Не осталось ***)
Живого сліду на воді,
І ти заплакала тоді, ***)
Ти страшно-тяжко заридала.
І помолилась в перший раз
Новому Богові, — і спас
Тебе розп'ятий Син Марії,
І ти слова Їго живії.
В живу ю душу приняла
І на торжища і в чертоги
Живого, істинного Бога
Ти слово правди понесла!

Кобзарь Дармограй.

Нижній-Новгород. 8 Декабря 1857.

*) Скандинавський Плутон. (Прим. Шевченка.)

**) На березі і ти дивилась. (Рук. вар.)

**) Дивилась, поки не осталось. (Льв. вид.)

**) І усміхнулася тоді,

І тяжко-страшно заридала,

І помолилась в перший раз

За нас розп'ятому, — і спас (Кож.)

1858.

ВІДЬМА.

(Поема.)

Молюся, знову уповаю,
І знову слізи виливаю,¹⁾
І думу тяжкую мою
Німих стінам передаю.

Озовіться ж, заплачте,
Німиї, зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою.
Озовіться! А за вами
Може озоветься
Безталання невсипуце.
І нам усміхнеться;
Поедне з недолею
І з людьми, і скаже
Спасибі нам; помолиться,
Й тихо спати ляже,
І примиренному присняться
І люде добрі, і любов,
І все добро, і встане в-ранці
Веселий, і забуде знов
Свою долю; і в неволі²⁾

¹⁾ ... проливаю. (Із в. вид.)

²⁾ ... і в неволі (ib.)

Познає рай, познає волю
І всетворящую любов.
Така моя рада, незнаемий брате!
Смирись перед Богом, людей не займай,
Шукай собі брата у полі і в хаті
І дбай домовину, а слави не дбай;
Бо вона не спинить віку молодого
Не верне з-за літа нашої весни.
От-так-то мій друже! молись, брате, Богу
І мене в молитвах твоїх пом'яни.³⁾

Боло осіннього Миколи,
Обідрани, трохи не голі,
Бендерським шляхом у-ночі
Ішли цигане; а йдучи —
Звичайне вольнії — співали.
Ішли, ішли, а потім стали
Шатро край шляху розп'яли,⁴⁾
Огонь чи-малий розвели
І кругом його посідали:
Хто з шапником, а хто і так...
За те він вольний, як козак
Колись то був. Сидять, куняють,
А за шатром в степу співає
Неначе п'яна з приданок
До-дому йдучи молодця:

„Ой у новій хаті
Подягали спати:
Молодій приснилось,
Що мати сказала,
Свекор оженився,
Батько утопився...
І!... гу!...“

³⁾ Остатні 8 віршів по першому рукопису. (Рзд.)

⁴⁾ Шатро край шляху нап'яли,
Багаття вбого розвели
І коло його посідали. (Перш. рукоп.)

Цигане слухають, сміються:
„І де ті люде тут візьмуться?
Оце мабуть із-за Дніпра,⁵⁾
Бо тут все степ . . . Мара! мара!“
Цигане крикнули, схопились,
А перед ними опинилось
Те, що співало. Жаль і страх!
В свитині латаній дрожала
Яксь людина. На ногах
І на руках повиступала
Од стужи кров, аж струпом стала,
І довгі коси в реп'яхах
О поли бились в ковтунах.
Постояла, а потім сіла
Коло огню і руки гріла
На самім полум'ї. „Ну так!
Ожеївся неборак!“
Сама собі вона шептала
І тяжко-страшно усміхалась.
Що ж се таке? Се не мара.
Моя се мати і сестра,
Моя се відьма, щоб ви знали.

Цигане.

А відкіля ти, молоднице?

Відьма.

Хто, я? (співає.)

„Як була я молодниця,
Цілували мене в лице,
А як стала стара баба,
Цілували б, була б рада.“

Циган.

Співуча, нічого сказать!
Як-би собі таку достать,
Та ще й з медведем . . .

⁵⁾ . . . із-за Дністра. (Літ. вид.)

Відьма.

Я співаю,
Чи то сижу, чи то гуляю . . .
Все співаю, все співаю,
Уже забула й говорити,
А перше добре говорила.

Циган.

Де ж ти була, що заблудила?

Відьма.

Хто, я? . . . чи ти? *) (шепоче.)
Цить лишень . . . цить!
Он бач, зо мною пан лежить!
Огонь погас, а місяць сходить,
В яру пасеться вовкулак . . . (Усміхнувшись)
Я в приданках була, впилася
І, молода, не предалася . . .
А все то прокляті пани
З дівчатами таке діють . . .
Ще треба другу одружить. †)
Піду, без мене не з'уміють
І в домовину положити.

Циган.

Не йди, небого! Будь ти з нами,
У нас, їй-Богу, добре жить!

Відьма.

А діти єсть у вас?

Циган.

Немає. †)

*) Хто я? цить, цить!

†) З дочкою пан лежить. (Перш. рук.)

†) Ще треба сина ожениць. (ib.)

†) Бог нас: повірала. (Д'яв. вид.)

Відьма.

Кого ж годуете-есте,
Кого ви спати кладете,
Кого колишете в-ночі,
Лягаючи і встаючи
За кого молитесь? Ох діти!
І все діти, і все діти!
Не знаю, де од їх подітись . . .
Де не піду — й вони зо мною!
Вони з'їдять мене колись . . .

Цигане.

Не плач, небого, не журись,
У нас дітей нема й заводу.

Відьма.

Хоч з гори та в воду.

І відьма тяжко заридала.
Цигане мовчки дивувались,
Поки поснули, де хто впає.
Вона ж не спала, не журилась,
Сиділа, ноги устромила
В гарячий попіл. Виступав
Щербатий місяць з-за могили
І на шатро мов позірав,
Аж поки хмари заступили.

Чом не спиться багатому,
Сивому, гладкому?
Чом не спиться убогому,
Сироті старому?
Один дума, як-би-ёго
Достроїть палати;
Другий дума, як-би-ёго
На подзвін придбати.

Один старий одпочине
В пишній домовині,
Другий старий — і так-собі
Де-небудь під тином.
І обидва спочивають
І гадки не мають!
Убогого не згадують,
А того ще й лають.
Не спиться старому ні в полі, ні в хаті,
А треба як-небудь віку доживати.

Коло огню старий циган
З люлькою куняє . . .
Позірає на приблуду *)
Й на подзвін недбає.

Циган.

Чому не ляжеш, не спочинеш?
Зірниця сходить, подивись!

Відьма.

Дивилась я; вже ти дивись!

Циган.

Ми рано рушимо, покинем,
Як не проспіншся.

Відьма.

Не просплюся,
Я вже ніколи не просплюсь!
От-так де небудь і загину
У бур'яні . . . (співає тихо.)
„Гаю, гаю, темний гаю,
Тихенький Дунаю!
Ой у гаї погуляю,
В Дунаї скупаюсь,

*) А дивиться на приблуду:
Може що й гадає. (Перш. рук.)

В-зеленому баговінні
Трохи одпочину...
Та може ще, хоч калігу,
Приведу дитину.“

Дарма! аби собі ходило,
Та вмiло матір проклинать!
А он, чи бачиш: на могилі
Очима лупа кошениа?
Іди до мене! Кицю! Кицю!...
Не йде прокляте бісєня!
А то дала б тобі напиться
З моєї чистої криниці... (приспівувє.)
„Стоїть кута на покуті,
А в запічку діти;
Наплодила-наводила,
Та нема де діти.
Чи то потопити?
Чи то подушити?
Чи жидові на кров продать,
А гроші пропити?“

Що, добре наші завдають?
Сідай лиш близенько, от-тут.
Отто-то й то! А ти не знаєш,
Що я в Волощині була?
Я розкажу, як нагадаю...
Близнят в Бендерах привела,
У білих Яссах колихала,
У Дунаві купала,
В Туреччині сповила,
Та до дому однесла,
Аж у Київ. Та вже дома
Без кадила, без кропила,
За три шаги охрестила;
А три шаги пропила;
Упилася! упилась!
І досі п'яна!...

І вже ніколи не просплюся,
Бо я вже Бога не боюся
І не соромлюся людей.
Коли б мені оттих дітей
Найти де-небудь! Ти не знаєш,
Чі є в Туреччині війна?

Циган.

Була колись, тепер нема —
Умер найстарший старшина.

Відьма.

А я думала, що й досі,¹⁰⁾
Аж уже немає.
Слухай, лишень, скажу тобі,
Кого я шукаю.
Я шукаю Наталочку
Та сина Івана . . .
Дочку свою Наталоньку,
Та шукаю пана,
Того Ірода, що знаєш? . . .
Стривай, нагадала . . .
Як була я молодою,
І гадки не мала,
По садочку похожала,
Квітчалась, пишалась,
А він мене і набачив,
Ірод! . . . І не снилось,
Що я була кріпачкою,
А то б утопилась . . .
Було б легше. От набачив,
Та й бере в покої
І стриже, неначе хлопця,
І в поход з собою

¹⁰⁾ Я думала в Туреччині,
Аж і там немає
Ось слухай же . . . (Перш. рук.)

Бере мене. У Бендери
Прийшли ми; стояли
З москалями на кватерах,
А москалі за Дунаєм
Турка воювали.
Тут дав Бог мені близнята,
Як-раз проти Спаса.
А він мене і покинув,
Не вступив ¹¹⁾ і в хату,
На дітей своїх не глянув,
Люципер проклятий!
Пішов собі з москалями,
А я з байстриюками
Повертала в Україну
Степами, тернами,
Острижена; та й байдуже!
У селах питала
Шлях у Київ. І що з мене
Люде насміялись! . . .
Трохи була не втопилась,
Та жаль було кинуть
Близняточок. То сьак, то так
На свою Країну
Придбала. Одпочила,
Вечора діждалась,
Та й у село. Хотілось, бач,
Щоб люде не знали.
От я крадусь по-під-тинню
До своєї хати.
В хаті темно. Нема дома,
Або вже ліг спати
Мій батечко одинокий.
Я ледве ступаю . . .
Вхожу в хату, аж щось стогне,
Ніби умірає:
То мій батько. І нікому
Ні перехрестити,

¹¹⁾ Не вступив. (Дьв. вид.)

Ні рук скласти. О, прокляті,
Лукаві діти!
Що ви дієте на світі!...
Я перелякалась...
Хата пустою смерділа.
От я заховала
Близнят своїх у коморі...
Вбігаю у хату, —
А він уже ледве дихає...
Я до його: „тату!
Мій таточку! Це я прийшла!“
За руки хватаю...
— Це я, кажу. А він мені
Шепче: „я прощаю,
Я прощаю!“ Тільки й чула...
Здається, я впала
І заснула... Як-би була
До віку проспала!...
О-півночі прокинулась —
Як у ямі в хаті,
А за руку батько давить...
„Тату, кричу, тату!“
А він уже тає, як крига.
Насилу я руку
Випручала. Що, цигане,
Як-би таку суку
Тобі дочку, що зробив би?¹²⁾

Циган.

Їй-Богу, не знаю.¹³⁾

Відьма.

Та мовчи вже, бо забуду:
Потім не згадаю.
Дітей, бачться, годувала,
Та в засік ховала,

¹²⁾ ... чи простив би? (Рук. в ар.) ¹³⁾ Простив би, їй Богу!... (ib.)

Та очіпок — се вже в-ранці —
Ключчям вимощала,
Щоб незнать було, що стрига;
Прибралась, ходила,
Поки люде домовину
На-дворі робили.
Доробили, положили,
Понесли, сховали . . .
І одна я, як билина
Па полі, осталась
На сім світі . . . Були діти —
І тих не осталось.

„Через яр ходила,
Та воду носила,
Коровай сама бгала —
Дочку оддавала,
Сина оженила . . .
І . . . гу! . . .“

Циган.

Не скигли, бо ти всіх побудиш.

Відьма.

Хиба я скиглю, навісний!

Циган.

Та добре, добре! Що дальш буде,
Розказуй дальше.

Відьма.

Навариш завтра мамаліги? . . .
Я кукурузи принесу.

Нагадала, нагадала!
З дочкою ліг спати,
Завдав сина у лакеї . . .
Громадою з хати

Виганяли. Нагадала . . .
Я собак дражила
По-під вікнами з старцями,
І байстрят носила
За плечима, щоб привчались . . .
Аж і сам приїхав . . .¹⁴⁾

Я до ёго кинулася,
Забудучи лихо.
Привітав мене, люципер,
Благословив діток,
Та й забрав їх у покої.
Ростуть, мої квіти,
Та й вирости. Сина Йвана
Оддав якійсь пані
У лакеї, а Наталю . . .
Чи твої цигане
Всі поснули?

¹⁴⁾ Аж і пан приїхав.
От-тоді було громаді
І всім до сто-лиха,
Щоб мене не виганяли
З батьківської хати!
Та й взяв мене з близнятами
До себе в палати . . .
Ростуть мої близняточка,
А я утішаюсь
І з лютою гадюкою
Я знову кохаюсь.
Докохалася до краю:
Сина у лакеї . . .
Занапастив . . . а з дочкою!
Чи чувш з своєю! . . .
Чи се не гріх по вашому?
І в вас так уміють?!
А мені дав кярбованця
Та послав у Київ,
Послав Богу молитися,
От-то-ж я й ходила
І молилась . . . Ні, цигане,
Я дарма молилась.
Чи в вас єсть Бог який-небудь?

От-же в нас немає:
Пани вкрали, та в шкатулі
У себе ховають.
Вертаюся до-дому, —
Замкнуті покої;
Пан поїхав десь з дочкою,
Як перше зо мною,
І сина взяв. Потім, потім . . .
Далебі не зняю,
Що робилось! . . . мені снилось
Ніби-то літаю
Над байраками совою
І дітей шукаю . . .
Ні, не слухай! . . . я не дітей,
Я шукала папа . . .
А тепер уже не треба:
Піду у цигане.
Я вже сина оженила,
А дочка й так буде,
Лазити по-під-тинню,
Поки стопчуть люде!
Ти не бачив ного сина?
Там такий хороший,
Такий, як ти. Ух, холодно!
. (Рук. вар.)

Циган.

Всі послули.

Відьма.

Бо щоб не почули
Мого слова. Страшно буде . . .
І ти, старий друже,
Злякашся, як вимовлю . . .
Чи тобі байдуже?
Наталочку . . . дитя своє . . .
Занапастив! А до того
Посидав в Київ
Мене, бачиш, молитися.
Я, дурна, й ходила,
І молилась . . . Ні, цигане
Я марне молилась! . . .
• Чи в вас єсть Бог який-небудь?
В нас Ёго немає
Пани вкрали, та в шкатулі
У себе ховають.

Вертаюся із Київа.
Замкнуті покої . . .
Він узяв її з собою,
Та й поїхав з нею,
З Наталею! . . . Чи чувш ти?
І остриг, проклятий,
Дитя своє. Полетіла
Я ёго шукати
В Волощину. Та й шукаю,
Совою літаю
Над байраками, та діток,
Діточок шукаю,
Наталоньку! Ні, ні, ні, ні!
Я шукаю нана! . . .
Розірву! . . . Возьміть до себе
І мене, цигане,

Я медведя водитиму,
А як найду ката,
То й спущу ёго на ёго!
От-тоді, проклятий!...¹⁵⁾
Ні не спущу. Сама ёго
Загризу!... Чи чуєш?
Одружимось, мов серце,
Я й досі дівую;
Я сина вже оженила,
А дочка й так буде:
Лазитиме по-під-тинню,
Поки найдуть люде
Нежнвою. Чи ти бачив?
Там такий хороший
Мій син Иван!... Ух, холодно!
Позич мені грошей!
Намиста доброго куплю,
Та й тебе повішу,
А сама піду до-дому...
Дивись, миша, миша...
Несе у Київ мишенят!
Не донесеш, утопиш десь,
Або пан одніме!
Чи я найду моїх діток,
Чи так і загину?

Та й заговкла, мов заснула.
Цигане вставляли,
Розібрали ¹⁶⁾ шатро своє,
В дорогу рушали, —
Та й рушили. Пішли степом;
А вона, небога
Безтаданна, встала мовчки,
І ніби-то Богу
Нишком собі помолилась,
Та й пошкандибала

¹⁵⁾ Одійди, проклятий. (Льв. вид.) ¹⁶⁾ Розбірали. (Льв. вид.)

З циганами. І тихо,
Тихенько співала:
„Кажуть люде, що суд буде,
А суду не буде,
Бо вже мене осудили
На сім світі люде.“

Із-за Дністра пішли цигане
І на Волинь і на Україну;
За селом село минали,
В городи ходили,
І марою за собою
Приблуду водили.
І співала й танцювала,
Не пила й не їла,
Неначе смерть з циганами
По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І Богу молитись.
Щось таке їй поробила
Стара Маріула,
Якимсь зіллям напувала, —
То воно й минулось.

Потім її стала вчити
І лікарувати:
Які трави, що од чого
І де їх шукати;
Як сушити, як варити, —
Всёму, всёму вчила
Маріула. А та вчилась,
Та Богу молилась.
Минуло літо, уже й друге
І третє настало,
Уже прийшли в Україну...
Жаль їй чогось стало.

Поклонилась Маріулі
За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помолилась Богу,
Та й пішла собі, небога,
В свою Україну,¹⁷⁾
Рада, рада, та весела,
Мов мала дитина.
Які села проходила,
Болящих питала
І травами напувала
І всім помагала.
В осені прийшла до-дому,
Пустку затопила,
Вимазала, упоралась,
Легенько спочила,
Мов у раї. Все забула:
Злеє і не злеє.

¹⁷⁾ Подано сей варіант, як він стоїть у першому рукопису. Лагодичи задля видання цю поему, кінець її Т. Г. вкоротив так:

Та й пішла собі небога
В свою Україну.
»Вернусь, каже: хоч погляну
На дочку, на сина!»
Не довелось. Пан вернувся,
Покинув Наталю
В Московщині. А ти її
За Дністром шукала!
Сина йвана молодого
Оддали в садати
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До кого ж ти прихилилася?
Нікого немає!
До людей хились, небого,
Люде привітають.

Пан вернувшись запедужав,
Стогне, пропадає,
А вона набрала зілля,
Та й пішла в палати
Лічить його, помагати,

А не проклинати.
Не помогла болящому,
Бо не допустили;
А як умер, то за його
Богу помолилась.
І жила собі святою,
Дівчат научала,
Щоб з панями не кохались,
Людей не цурались —
»А то Бог вас покарає,
А ще гірше люде:
Люде горді, неправедні,
Своїм судом судять...«
От-так вона поучала,
Болящих лічила,
З убогими останньою
Крихтою ділилася.
Люде добрі і розумні
Добре її знали,
А все таки покриткою
І відьмою звали.

Всіх простила, всіх любила
І мов над землею
Святим ангелом витала:
Так їй легко стало!
Мов в палатах, в своїй хаті
Жити вона стала.
І сусіде не цурались —
Все село любило,
Бо вона все по болящих
День і ніч ходила.
І всім людям помагала,
І плати не брала,
А як брала, то калікам
Зараз оддавала.
Або свічечку в неділю
Спасові поставить
За всіх грішних, а у себе
Її шага не оставить.
„На-що мені? (було каже)
Чи то в мене діти?!...“
Та й заплаче. От-так вона
Сама собі в світі,
Вік недовгий доживала...
Дівчата бувало
І днювали, й ночували,
Її хату прибірали,
І мазали, і квітчали,
І їсти варили...
І ворожить не просили, —
Так собі любили!...
В хатиночці чисто, тихо,
Ясно, мов у раї,
І знай двері поскрипують, —
Ніхто не минає.
Той добри-день, прийде, скаже,
Той зілля попросить;
Той калачик, паляничку,
Всього понаносять...

Аби було з ким пожити,
Добром поділитись.
От-так вона жила дома
І верята, і сита;
І любили й поважали,
І всього давали . . .
А все таки покриткою
І відьмою звали! —

З подагрою і подушками,
З трёма чи й більше лікарами,
Із-за Німецької землі
Весною пана привезли
Самого тільки: де ж ті діти?
Дочку на хорта проміняв,
А сина в карти проіграв!
(І так трапляється на світі!
А що ж ми маємо робить?)
Отто-ж взяли ёго лічить.
Лічили, аж у трёх лічили,
Уже чого з ним не робили?
Та ба . . . не буде вже грішнить,
А ще-б хотілося . . . Простила!
Святого вілля наварила
І милосердная з села
Лічити ворога пішла
І лікарів оттих просяла,
Щоб пана віллям напоїть:
Хрестилася, що буде жить!
Та лікарі не допустили,
Прогнали, трохи ще й не били.
Взяла горщечок, та й пішла;
Ідучи діточок згадала . . .
Заплакала . . . і жаль їй стало,
Що панові не помогла!

Весна зіму проганяє,
І зелений по землі

Весна килим розстилає;
Із ірію журавлі
Летять високо ключами,
І степами, та шляхами
Чумаки на Дін пішли.
І на землі, і на небі
Рай. І я не знаю,
Якого ще люде раю
У Бога благають?
А тим-часом непростений
Грішний умирає. —
Уже ёго лукавого
Сакраментували,
Клади долі, на соломі
І стелю знімали —
Не вмирає... і лікарі
Нічого не вдіють!...
Якось трохи полегшало —
„Повличте Лужію!...“

Шепнув, та аж затрусився...
Привели в палати
Мою відьму... і лікарі
Вже стали благи,
Щоб допомогла... прийшла вона
І у ногах стала
І нищечком за грішного
„Отче-наш“ читала.
Пан неначе прокинувся,
Глянув кругом себе,
І на неї... та й закричав:
„Не треба, не треба!...“
Іди собі!... або стривай...
Чи ти не забула?
Прости мене! прости мене!...“
І сліза блиснула
В-перше зроду... — „я прощаю...
Я давно простила...“

І свічку дала в руки
І перехрестила.
Заснув ворог перед нею,
Як тая дитина,
А її за свою душу
Молитись покинув.
Сорокоусти наймала
У Київ ходила
Та за пана покойного
Господа молила.

І в-осені вернулася
В село зімувати.
Ніби матір привітали
Ласкаві дівчата.
І знов стали на досвітки
До неї ходити;
І знов стали, як матері
Лукиї годити;
А вона їх научала,
Як на світі жити;
Розказує, як і вона
Колись дівувала,
І як пана любила,
Покриткою стала,
І як стригною ходила,
Близнят породила,
Як блукала з циганами,
І як її вчила
Лікарувать Маріула;
І все, що робилось, —
Усе було розказує,
Аж плачуть дівчата
Та хрестяться . . . жахаються,
Ніби нан у хаті . . .
А вона їм розказує,
Просить-заклинає —
Щоб з панами не кохались,

Бо Бог покарає,
Що „підете ви по світу
Так, як я ходила,
Батька, матір погубите,
Як я погубила . . .
Дітей своїх на сміх людям
Пустите по світу
Так, як я . . . як я . . . пустила . . .
Діти мої! Діти! . . .“

От-так вона научала.

Дівчата хрестились,
Та плакали, а у-ночі
Пани все їм снились
І з рогами, і з хвостами,
Обрізують коси,
Та кусають, та сміються,
Та простоволосих
На собак, то-що міняють,
У дегті купають,
І виводять на улицю
І людей скликають
Дивитися . . . Оттак-то
Дівчаточкам снилось;
А все таки на досвітки
До неї ходили.

Прийшла весна зелена;

Стара моя встала,
Пішла в поле шукать зілля
Та там і осталась . . .
І обідать і вечерять
Варили дівчата,
Та не знали, де ділася
Їх нерідна мати.
Пастухи в селі сказали,
Що коло могили

У калюжі стару відьму
Чорти задавили.
Найшли її, громадою,
Без попа сховали,
І в могилу осиковий
Кілок забивали.
А дівчата уквітчали
Могилу квітками,
І осіку поливали
Дрібними слезами.
І виросла на могилі
Осіка заклята.
От-там відьма похована:
Хреститесь, дівчата!
Хреститесь і не кваптесь
На панів лукавих,
Бо згинете осміяні,
Наробите слави.

1858 р. Мάρта 6.

ЛЯХАМ.

(Бр. Залеському.)

Ще як були ми козаками,
А Унії не чуть було,
От-там-то весело жилось:
Братались з вольними Ляхами;
Пишались вольними ¹⁾ степами;
В садах кохалися, цвіли,
Неначе ділії, дівчата;
Пишлася синами мати,
Синами вольними. Росли,
Росли сини і веселили
Старіі скорбніі діта, —
Аж поки іменем Христа ²⁾

¹⁾ ... буйними (Льв. вид.)

²⁾ ... Христовим (ib.)

Прийшли ксєндзи і запалили
Наш тихий рай, і розлили
Широке море сліз і крови; ²⁾
А сиріт іменем Христовим
Замордували-розпьяли.

Поникли голови козачі,
Пеначе стоптана трава;
Україна плаче, стогне-плаче;
За головою голова
До-долу пада. Кат лютує,
А ксєндз скаженим язиком
Еричить: „Te Deum! Allelujah!“

От-так-то, Ляше, друже-брате!
Неситіі ксєндзя, магнати
Нас порівнили, розвели,
А ми б і досі так жили!
Подай же руку козакові,
І серце чистее ⁴⁾ подай,
І знову іменем Христовим
Возобновим наш тихий рай!

1858. 14 Марта.

Я не неадужаю, нівроку,
А щось такеє бачить око,
І серце жде чогось. Болять, ¹⁾
Болять і плаче і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години
Мабуть ти ждеш? Добра не жди!
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: Царь Микола
Її приснав, а щоб збудить

²⁾ Велике море (ib.)

⁴⁾ І серце ширее. (ib.)

¹⁾ І не спить, а серце бється
І болять, мов негодована дитина.
(Льв. вид.)

Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух спалить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходитися вже будить.
А то проспить собі, небога,
До суду Божого-страшного!
А панство буде колихать,²⁾
Храми палати мурувать,
Любить царя свого дурного³⁾
Та византійство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого!

22 Нолбря 1858 р.

²⁾ ... буде панувать. (ib.)

³⁾ ... свого п'яного. (Р у к. вар.)

1859.

N. N.

Така як ти, колись лілея
На Іордані процвіла,
І воплотила, пронесла
Святеє слово над землею.
Як-би то й ти, Дністровий цвіте . . .
Ні, ні! Крий Боже! Розіпнуть,
В Сібір в кайданах поведуть,
І ти, мій цвіте неукритий . . .
Невмовлю . . .

Веселий рай
Пошли їй, Господи, подай!
Подай їй долю на сім світі
І більш нічого не давай!
Та не бери її весною
В свій рай небесний, не бери,
А дай Твою красою
Надивуватись на землі. —

19 Апріля 1859.

Як-би-то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув,
Та на замчище подививсь, —
Упився б, здорово упивсь!

І препрославлений козачий
Розумний батьку . . . і в смердячій
Жидівській хаті б похмеливсь,
Або б в калюжі утопивсь
В багні свинячим . . .

Аміль тобі, великий муже!
Великий . . . славний, — та не дуже! . . .
Як-би ти на-світ не родивсь,
Або в колисці ще упивсь,
То не купав би я в калюжі
Тебе преславного . . . Аміль! . . .

19 Августа 1859. Г. Переяслав.

Во Іудеї, во дні они,
Во время Ирода царя,
Кругом Сіона й на Сіоні
Романські п'яні легіони
Паскудились. А у царя,
У Ирода таки самого,
І у порогу й за порогом
Стояли ліктори. А царь
Лизав у ліктора халыву,
Щоб той ёму на те на все,
Хоч пів-динарія позичив.
А той кишенею трасе,
Виймає гроші і не лічить,
Неначе старцеві дає . . .
І п'яний Ирод знову п'є!

Як ось не в самім Назареті,
А в вноліемському вертепі
Марія сина родила
І в Вноліем з малим пішла . . .
Біжить почтар із Вноліема
І каже: „Царю! Так і так!
Зіновать, кукіль і будяк
Росте в ишениці! Бляте племя
Давидове у нас зійшло.
Зотни, поки не піднялось!“
— „Так що ж!“ промовив Ирод п'яний:
„По всьому царству постинать
Малих дітей; а то погані
Нам не дадуть доцарювать.“
Почтар — нівроку — був підпильий,
Оддав Анатові приказ,
Щоб тільки в Вноліемі били
Малих дітей.

Спаси ти нас,
Младенче праведний, великий
Од п'яного царя-владки!
Од гіршого ж Тебе спасла
Твоя преправедная Мати.
Та де ж нам тую матір взяти?
Ми серцем голі до гола!
Раби з кокардою на лобі . . .
Лакеї в золотій оздобі . . .
Онуча . . . сміття з помела
Їго Величества! Та й годі.

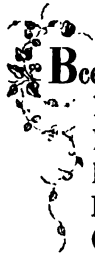
24 Октября 1859. Петербург.

МАРІЯ.

(Поєма.)

Радзійся, ты бо ознакыла еси
злаатыа стэдыо.

Акае. Пр. Богор. ік. 10.

Все упованіе мое
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіе твое, —
Все упованіе мое
На тебе, Мати, возлагаю.
Святая сіло всіх святых.
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і рйдаю!
Воззри, Пречистая, на їх,
Оттих окраденых, сліпых
Невольників; подай ім сілу
Твоёго мученика-Сина
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого-самого краю.
Достойно-пітая! благаю,
Царице неба і землі,
Воньми їх стону і пошли
Благий кінець, о, Всеблагая!
А я нездобний воспою,
Як процвітуть убогі села
Псалмом і тихим і веселим
Святую доленьку твою.
А нині — плач і скорбь і слёзи
Души убогой-убогій
Остатню ленту подаю!

У Іосипа, у тесляра,
Чи в бондаря того святого,
Марія в наймичках росла.

Росла собі і виростала,
І на порі Марія стала,
Рожевим квітом розцвіла
В убогій і чужій хатині,
В святому тихому раю.
Тесляр на наймичку свою,
Неначе на свою дитину,
Теслу було і струг покине
Та й дивиться . . . і час мине,
А він і оком не мигне,
І думає: „ані родини,
Ані хатиночки нема,
Одна-однісенька! . . . Хиба . . .
Ще ж смерть моя не за плечима!!“

А та — стоїть собі під тином
Та вовну білую пряде
На той бурнус ему святешний;
Або на беріг поведе
Козу з козяточком сердешним
І попасти і напоїть;
Хоч і далеко, так любила ж
Вона той тихий Божий став,
Широкою Тиверіаду.
І радо, аж сміється, радо,
Що Іосип, сидячи, мовчав,
Не боронив їй, не спиняв
На став іти. Іде, сміється;
А він сидить та все сидить,
За струг, сердега, не береться.
Коза напьється та й пасеться,
А дівчина собі стоїть,
Неначе вкопана, під гаєм,
І смутно-сумно позірає
На той широкий, Божій став.
І мовила: „Тиверіадо!
Широкий царю озерам!
Скажи мені, моя порадо,

Якая доля вийде нам
З старим Іосипом? . . . О доле! . . .“
І похилилась, мов тополя
Од вітру хилиться в яру:
„Їму я стану за дитину;
Плечми моїми молодими
Їго старого підопру! . . .“
І кинула кругом очима
Аж іскри сипнули з очей,
А з добрих молодих плечей
Хитон полатаний до-долу
Тихенько зсунувся: ніколи
Такої божої краси
Ніхто не узреть! . . . Злая ж доля
Колочим терном провела,
Згнуцалася над красою! . . .
О, доленько! . . . По над водою
Ходою тихою пішла,
Лопух край берега найшла,
Лопух зірвала і накрила,
Неначе бриликом, свою
Головоньку тую смутную,
Свою головоньку святую,
І зникла в темному гаю.

О, світе наш незаходимий!
О, Ти пречистая в женах!
Благоуханний зельний крїне!
В яких гаях, в яких ярах,
В яких незнасмих вертепах
Ти заховалася од спеки
Огнепалимої тїї,
Що серце без огню розтопить
І без води прорве, потопить
Святїї думоньки твої!
Де ти сховався? нігде!
Огонь заклопнувся вже . . . годі!
Уже розжеврився, і шкода,

Даремне сила пропаде,
До крови дійде, до кості
Огонь той лютий, негасимий,
І недобитая, за сином
Повинна будеш перейти
Огонь пекельний. Вже пророчить,
Тобі вже зазірає в очі
Твоє грядущє . . . Не зри!
Слєзу пророчюю утри,
Заквітчай голову дівочу
Лілеями, та тим рясним,
Червоним маком, та й засни
Під явором у холодочку,
Поки що буде.

У вечері, мов зоря тая
Марія з гаю вихожає
Заквітчана. Фавор-гора,
Неначе з злата-серебра,
Далеко-високо сияє,
Аж спіпить очі. Підняла
На той Фавор свої святі
Очиці кроткая Марія
Та й усміхнулась . . . Зайняла
Козу з козяточком з-під гаю
І заспівала.

„Раю, раю,
Темний гаю!
Чи я молодая,
Милий Боже, в твоїм раю
Чи я погуляю,
Нагуляюсь? . . .“

Та й замовкла.
Круг себе сумно озірнула
На руки козиня взяла
І веселенькая пішла
На хутір бондарів убогий.

А йдучи козиня небога,
Ніби дитину на руках,
Хитала, бавила, гойдала,
До лона тихо пригортала
І цілувала. Козиня,
Неначе тес кошиня,
І не пручалось, не кричало,
На лоні пестилося, гралось.
Миль зо дві любо з козиням
Трохи-трохи не танцювала, —
І не втомилась. Вигледа
Старий, сумуючи під тинном,
Давненько вже свою дитину;
Зустрів її і привітав,
І тихо мовив: „Де ти, в Бога,
Загаялась, моя небого?
Ходімо в кущу, опочий,
Та повечеряємо в-куні
З веселим гостем молодим!
Ходімо, доненько!“ — „Який,
Який се гость?!...“ — „Із Назарета,
Зайшов у нас підночувать
І каже — Божа благодать
На ветхую Єлисавету
Учора рано пролилась:
Учора, каже, привела
Дитину-сина, а Захарій
Старий наріз ёго Иваном!
Так бачиш що!...“

А гость розутий,
Умитий, в кущі, вихожав
В одному білому хитоні,
Мов намалёваний сияв.
І став велично на порозі
І уклонившись вітав
Марію тихо... Їй небозі —

Аж дивно, чудно. Гость стояв
І ніби справді засіяв.
Марія на ёго зірнула
І стрепенулась, пригорнулась,
Неначе злякане дитя,
До Іосипа свого старого.
А потім гостя молодого
Просила, ніби повела
Очима в куцу. Принесла
Води погожої з криниці.
І молоко, і сир козлиці
Їм на вечерю подала;
Сама ж не їла, не пила,
В куточку мовчки прихилилась
Та дивувалася-дивилась
І слухала, як молодий
Дівочний гость той говорив.
І словеса ёго святії
На серце падали Марії,
І серце мерзло і пеклось.

— „Во Іудеї не було,
Промовив гость, того ніколи.
Що нині узриться. Равві,
Равві великого глаголи
На ниві сіються новій.
І виростуть, і пожнемо.
І в житницю соберемо
Зерно святиев. Я Мессію
Іду народу возвістити!“
І помолилася Марія
Перед апостолом.

Горить
Огонь тихенько на кабиці,
А Іосип праведний сидить
Та думає. Уже вірниця
На небі ясно зайнялась.

Марія встала та пішла
З глеком по воду до криниці.
І гость за нею, і се в ярочку
Догнав Марію . . .

Холодочком

До сходу сонця провела
До самої Тиверіади
Благовістителя, і рада
Радесенька собі прийшла
До-дому.

Жде ёго Марія

І ждучи плаче; молодні
Ланити, очі і уста
Марніють зримо. „Ти не та,
Не та тепер, Марія, стала . . .
Цвіт зельний — наша краса!“
Промовив Іосип: „Диво сталось
З тобою, доненько моя! . . .
Ходім, Маріє, повінчаймось,
А то . . .“ Я не вимовив, — убьють
На улиці! . . . „і заховаймось
В своїм оазисі . . .“ І в путь
Марія на-швидку збиралась
Та тяжко плакала-ридала.
От-то ж вони собі ідуть;
Ніс з торбиною на плечах
Нову коновочку старий:
Спродать би то, та молодій
Купить хустиночку до-речи
Та й за повінчання оддать.

О, старче праведний, багатий!
Не од Сіона благодать,
А з тихої твоєї хати
Нам возвістиялася. Як-би
Пречистій їй не дав ти руку,

Рабами б бідні раби
І досі мерли б.

О, муко!
О, тяжкая душі печаль!
Не вас мені сердешних жаль:
Сліпі ви, нищії душею;
А тих, що бачать над собою
Сокиру, молот і кують
Кайдани новії; убьють,
Заріжуть вас, душеубийці,
І із кривавої криниці
Собаг напоють!

Де ж подівсь
Дівочний гость оттой лукавий?
Хоч-би прийшов та подививсь
На брак той славний і преславний,
На брак оградений! Не чуть,
Не чуть ані ёго, ані Мессії.
А люде ждуть чогось, і ждуть
Чогось непевного. Маріє,
Ти безталанная! Чого
І ждеш і ждатимеш од Бога
І од людей ёго?! Нічого,
Нижє апостола того
Тепер не жди! Тесляр убогий
Тебе повінчану веде
В свою убогую хатину.
Молись і дякуй, що не кинув,
Що на розпуття не прогнав;
А то б цеглиною убили
Як-би не вкрив, не заховав:
В Єрусалимі говорили
Тихенько люде, що стаяли
У городі Тиверіаді,
Чи то якогось розпьяли
Провозвістителя Мессії.

„Его?!“ . . . промовила Марія
І веселенькая пішла
У Назарет; і він радіє,
Що наймичка ёго несла
В утробі праведную душу
За волю розп'ятого мужа.

От-то вони собі ідуть;
Прийшли до-дому, і живуть
Повінчані, та невеселі.
Тесляр колісочку дебелу
Майструє в сінях; а вона,
Пренепорочная Марія,
Сидить собі коло вігна
І в поле дивиться і шие
Маленьке сороченя.
Кому-сь то це?

— „Хазяїн дома?“

На дворі крикнуло: — „Указ
Од Кесаря, ёго самого,
Шоб ви сёгодня, сей же час,
Всі на ревизію у город,
У город Вифлиєм ішли!“
І зник, пропав той тяжкий голос,
Тільки руна в яру гула.

Марія зараз заходилась
Пекти опрісноки. Спекла,
В торбину мовчки положила,
І мовчки за старим пішла
У Вифлиєм. — „Святая сило,
Спаси мене, мій Воже милий!“
Тільки й промовила. Ідуть,
Сумуючи собі обоє,
І вбогії — перед собою
Козу з козятчком женуть:
Бо дома ні на кого кинуть.

А може Бог пошле дитину
У дорозі — от і молоко
Сердешній матері. Скотина
Іде пасучися, рядком
Ідуть за нею батько й мати.
І починають розмовляти
По волі тихо. — „Семіон —
Протопресвітер, — Іосип мовив —
Такес-то пророче слово
Сказав мені: „Святий закон
„І Авраама й Моїсея
„Возобновлять мужи Єссеї.
„І, каже, поти не умру,
„Поки Мессію не узрю!“
Чи чуєш ти, моя Маріє:
Мессія прийде!“ — „Вже прийшов,
І ми вже бачили Мессію!“
Марія мовила.

Найшов

Опріснок Іосип у торбині,
Дав та й каже: „на, моя дитино,
Поки що буде, укріпись!
До Вифлиема не близенько,
Та й я спочину: утомивсь!“
Та й сіли на шляху гарненько
Полуднувать. От-то ж сидять,
А сонце праведне швиденько
До-дому котиться, — і глядь!
Сховалося, — і смеркло в полі,
І диво-дивнес! . . . Ніколи
Ніхто не бачив і не чув
Такого дива! Аж здрігнув
Святий тесляр: Митла з востоку
Над самим Вифлиемом, богом,
Митла огненная зійшла,
І степ і гори осіяла.

Марія з шляху не вставала —
Марія сина привела,
Єдиную тую дитину,
Що нас од каторги спасла,
І пресвятая, неповинна,
За нас лукавих розп'ялась!
А недалеко, край дороги,
Отару гнали чабани
Та й їх побачили. Небогу
Її й дитяточко взяли
І у вертеп свій принесли,
І чабани його убогі
Еммануїлом нарекли.

До сходу сонця, рано-рано,
У Вифлиемі на майдані
Зійшовся люд і шопотить,
Що щось непевне з людьми буде
Во Іудеї; томонить
І тихне люд. „О люде, люде!“
Чабан якийсь біжить, кричить:
— „Пророцтво Іеремії,
Іссаї збулось, збулось!
У нас, у пастирей, Мессія
Родився вчора!“ Загуло
У Вифлиемі на майдані:
„Мессія! . . . Ісус! . . . Осанна! . . .“
І люд розходивсь. —

Через час,
Чи через два, прийшов указ
І легіон з Єрусалима
Од того Ирода; незриме
Й нечуте сталося тоді:
Ще діточки сповиті спали,
Ще кушіль гріли матері,
На марне гріли . . . не кунали
Маленьких діточок своїх:

Ножі салдати сполоскали
В дитячій праведній крові!
Таке-то на світі сталося!
Дивіться ж — о, матері —
Що роблять. Ирода-царі!

Марія навіть не ховалась
З своїм младенцем. Слава вам
Убогим людям, чабанам,
Що привітали, заховали
І нам Спасителя спасли
Од Ирода. Нагодували
І напоїли і дали
Ослицю дійну, і небогу
З її дитяточком малим
І посадили й провели
В-ночі, тайними манівцями,
На шлях Мемфісський, а мітла,
Мітла огненна світила,
Неначе сонце, і дивилась
На ту ослицю, що несла
В Єгипет кроткую Марію
І народження Мессію. —
Як-би де на світі, хоч раз
Цариця сіла на ослицю,
То слава стала б про царицю
І про великую ослицю
По всьому світу. Ся ж несла
Живого істинного Бога!
Тебе ж, сердешну, копт убогий
Хотів у Іосипа купити,
Та здохла ти: мабуть дорога
Таки завадила тобі.

У Нилі скупанец спить
В пелюшках долі під вербою
Дитяточко. А між лозою
З лози колисочку плете

Та плаче праведная мати,
Коліску твою плетучи.
А Іосип заходився хату
Із очерету будувати,
Щоб хоч укритися в-ночі.
З-за Пилу снігси, мов сичі,
Страшними мертвими очами
На тебе дивляться; за ними
На голому піску стоять
По шнурі піраміди в ряд,
Мов фараонова сторожа,
І ніби фараонам знать
Вони дають, що правда божа
Встає вже, встала на землі,
Щоб фараони стереглись.

Марія найнялася пряхти
У копта вовну; а святий
Іосип взявсь отару пасти,
Щоб хоч козу ту заробить
На молоко малій дитині.
Минає рік, коло хатини,
В повіточці своїй малій,
Той бондарь праведний, святий
І гадки праведний не має,
Барило й бочку набиває
Та ще й курникає. А ти?
Не плачеш ти і не співаєш.
Гадаєш, думаєш-гадаєш,
Як його вчити, навести
На путь святий, святого сина,
І як його од зол спасти,
Од бурь житейських одвести...

Ще рік минув. Коло хатини
Коза пасеться, а дитина
І невеличке козиня
У сінях граються; а мати

Сидить на призьбі коло хати
Та вовну з кужля пряде.
Аж ось і сам старий іде
З ціпочком тихо по-під тьяном;
Носив у город шапличок
Продать: ёму медяничок,
А їй немудрую хустину,
Собі ж несе на постолі
Ременю доброго. Спочинув,
Та й каже: „Доню, не журись:
Царя вже Ирода не стало.
Чогось у вечері наївсь,
Та так наївся, що й опрігсь —
Такес-то мені сказали.
Ходімо, каже, у свій гай,
У свій маленький тихий рай,
Ходім до-домоньку, дитино!“
— „Ходім!“ сказала, та й пішла
На Нил сороченята прати
В дорогу синові. Паслась
Коза з козятком коло хати,
А Іосип сина забавляв,
На призьбі сидя, поки мати
На річці прала ті малі
Сорочечки; а потім в хаті
Поморщив добре постолі
Собі в дорогу. Та й знялись
До схода сонця, по торбині
На плечі взявши, а дитину
У-двох в колисочці несли.

То сак, то так прийшли до дому.
Бодай не довелось нікому
Узріть такес. Благодать,
Габчок тихий серед поля,
Одна, єдина їх доля —
От-той габчок — і не знать,
Де він кохався, і хатина —

Все, все сплюндровано. В руїні
Їм довелося ночувать.
В ярк Марія до криниці
Швиденько кинулася : там
Колись-то з нею яснолицяй
Зустрівся гость святий. Бурьян,
Будяк колючий з кропивою
Коло криниці поросли . . .
Маріє, горенько з тобою!
Молися, серденько, молися!
Окуй свою святую силу,
Долготерпієм окуй,
В слізах кровавих загартуй!
Небога трохи не втопилась
У тій криниці. Горе нам
Було б искупленим рабам!
Дитина б тая виростала
Без матері, і ми б не знали
І досі правди на землі —
Святої волі. Схаменулася
І тяжко-важко усміхнулася
Та й заридала. Полилися
На цямрину святій слізи
Та й висохли; а їй небозі
Полегшало.

Елисавета

Стара вдова у Назареті
З малим синком своїм жила
Таки з Іваном, та й була
Ягась рідня ім. В-ранці-рано
Свою дитину безталанка
Нагодувала, одягла,
І зо святим своїм пішла
У Назарет той до вдовяці,
В сусіде, в наймячки проситись.
Дятяточко собі росло,
З Івасем удовеньком гралось,
Уже чи-мале підросло.

Якось вони собі гуляли
У-двох на улиці; знайшли
Дві палички, та й понесли
До-дому матерям на дрова:
Звичайне, діточка. Ідуть
І веселенькі і здорові,
— Аж любо глядять, як ідуть.
Отто ж воно мале взяло
Другую палочку у Йвася,
(Йвася у коники гулявся)
Зробило хрестик, та й несло
До-дому, бачте, показати
Що й він уміє майструвати.
Марія ще за ворітьми
Дітей зустріла і зомліла
І трупом пала, як узіла
Той хрестик-шибеничку. „Злий,
Недобрий чоловік, лихий
Навчив тебе, моя дитино,
Зробить оце. Покинь! покинь!“
А він маленький, неповинний
Святую шибеничку кинув
І зарідав, і пролились
Ще в перший раз младенчі слізи
На лоно матерне. Небозі
Ніби полегшало. Взяла
У холодочок завела,
В бур'ян, в садок, поцілувала,
Та коржичком погодувала,
Свіженьким коржиком; воно ж
Попестилось собі, погралось
Та й спатоньки мале лягло,
Таки ж у неї на колінях;
Отто ж і спить собі дитина,
Мов янголяточко в раю.
І на єдиную свою
Та мати дивиться і плаче
Тихенько-тихо; ангел спить . . .

Та щоб ёго-то не збудить, —
Та й не догледіла. Неначе
Огропу капля, як огонь,
На ёго впала, і воно
Прокинулось. Швиденько слёзи
Марія втерла сміючись,
Щоб він не бачив; і небозі
Не довелося одурить
Малого сина: подивилось
І заридало.

Заробила,
Чи то позичила вдова,
Шівкопи тую на букварь.
Сама б учила, так не знала ж
Вона письма того. Взяла
Та в школу одвела
У іссейську; доглядала ж
Сама ёго, сама й навчала
Добру і розуму. Івась,
Таки вдовенько в ёго вдавсь,
Та в-двох собі й ходила в школу
І вчились в-купочці; ніколи
Ані пограється з дітьми,
Ані побігає; самий
Один-однісецький бувало
Сидить собі у бурьяні
Та кленку теше: помагало
Святому батькові в трудах.

Якось по сёмому годочку,
(Малий вже добре майстрував,
Одпочиваючи в куточку,
Старий на сина дивувався:
Який-то з ёго майстер буде?
Які-то люде в ёго будуть?
Та взявши відер, кандієк,
І батько й мати і воно

Пішли на ярмарок у самий
Самісенький Єрусалим.
Хоч і далеко — так спродати
Дорогше можна. От прийшли,
Розташувались. Батько й мати
Сидять-собі та продають
Добро своє. А де ж дитина?
Побігло десь; шукає сина
Та плаче матір: і не чує,
Де ділося! У Синагогу
Зайшла благать благого Бога,
Щоб сян її найшовсь; аж глядь!
Межи раввинами дитина,
Її хлопцяточко сидить.
І навчає неповинне,
Як в світі жить, людей любить,
За правду статъ, за правду згинуть.
Без правди горе! „Горе вам,
Учителі архіереї!...“
І дивувались фарисеї
І книжники ёго річам,
А радість матері Марії —
Неізреченная: Мессію,
Самого Бога на землі
Вона вже зріла . . .

Опродались,
Во храмі помолились Богу
І веселенькі в дорогу
До-дому рушили в-ночі,
По холодочку.

Виростали,
І в-купі вчились ростучи
Святії діточки; пишались
Святії тиї матері
Своїми дітками. Із школи
Путем терновим розійшлись

Обидва: божі глаголи,
Святую правду на землі
І прорікали, й розп'ялись
За воленьку, святую волю!...

Іван пішов собі в пустяню,
А твій — між люде, а за ним,
За сином праведним своїм,
І ти пішла. В старій хатині,
В чужій покинула ёго,
Святого Іосипа свого.
Пішла тивятись по-під-тинню,
Аж поки-поки не дійшла
Аж до Голгофи.

Бо за сином
Святая мати всюди йшла ;
Ёго слова, ёго діла, —
Все чула й бачила, і мліла
І мовчки тренетно ридала,
На сина дивлячись ; а він
Сидить було на Елеоні,
Одпочива. Єрусалим
Розкинувсь горде перед ім,
Сияє в золотім вяссоні
Ізраїльський архиерей,
Романський золотий плебей!
І час і два мине, не встане,
На матір навіть не погляне,
Та аж заплаче, дивлячись
На Іудейську столицю.
Й вона заплаче, ідучи
У яр по воду до криниці
Тихесенько, і принесе
Води погожої, і вмие
Утомлені стопи святії ;
І пити дасть, і отрясе,
Одує прах з ёго хитона.

Зашиє дірочку, та й знову
Під смокву піде і сидить
І дивиться, — о, всесвятая! —
Як син той скорбний спочивав.
Аж ось і дівтора біжить
Із городу: ёго любили
Святії діточка; слідком
За ним по улицях ходили,
А иноді й на Елеон
До ёго бігали малії.
Отто ж прибігли! — „О, святії,
Пренепорочнії!“ сказав,
Як узрів діточок, привстав
І цілував, благословляя.
Погрався з ними, мов маленький,
Надів бурнус, і веселенький
З своїми дітками пішов
В Єрусалим на слово нове,
Поніс лукавим правди слово.
Не вняли слову, розпьяли! . . .

Як розпинать ёго вели
Ти на розпутьї стояла
З малими дітьми. —
(Мужики,
Ёго брати, ученики
Перелякались, повтікали.)
— „Нехай іде, нехай іде!
От-так і вас він поведе!“
Сказала дітям і упала
На землю трупом.

Розпьялась
Твоя единая дитина,
А ти спочинувши під тьном
У Назарет оттой пішла.
Вдову давно вже поховали
В чужій позиченій труні

Чужий люде; а Івана
Її зарізали в тюрмі.
І Іосипа твого не стало!
А ти як палець той осталась
Одна-однісенька. Такий
Талан твій латаний, небого!
Брати ёго, ученики
Нетверді, душеубогі
Катам на муку не дались:
Сховались; потім розійшлись
І ти їх мусила збирати . . .
Отго-ж вони якось зійшлись
В-ночі круг тебе сумовиті
І ти, великая в женах,
І їх униніє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненным словом;
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії! . . . Хвала
І не хвала тобі, Маріє!
Мужі возпрянули святії,
По всьому світу розійшлись,
І именем твоєго Сина,
Твої скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу; ти ж під тинном,
Сумуючи у бурьяні,
Умерла з голоду.*) Аминь.

11 Нолбра 1859. Петербург.

*) У рукопису перехрещений ось-який кінець:

А потім ченці одягли
Тебе в порфиру і вінчали,
Як ту царицю. Розп'яли
Й тебе, як сина, наплювали
На тебе чистую кати,

Розп'яли кроткую, — а ти,
Мов золото в тому горнилі,
В людській душі возобновила,
В душі невольничій, малій,
В душі скорблящій і убогій!

ОСІЇ ГЛАВА XIV.

Подражаніє.

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі!
А ти пишалася колись
В добрі і роскоші! Вкраїно!
Мій любий краю, неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко! За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів оттих поганих —
До краю нищить . . . Покара,
Убьє незримо і правдиво:
Бо довго довготерпівий
Дивився мовчки на твою.
Гріховную твою утробу,
І рек во гніві: „потреблю
Твою красу, твою оздобу,
Сама розіпнешся! Во злобі
Сини твої тебе убьють
Оперені, а злозачаті
Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчята!
І плача, матірнього плача
Ісполню гради і поля,
Да зрить розтленная земля,
Що я держитель і все бачу! . . .“
Возкресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату, опочий,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи.

Спочивши, скорбная, скажи,
Прорци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони лихі,
Що їх безчестіє і зрада
І криводушіє — огнем,

Крoвaвим, плaмeнним мeчeм
Нaрiзaні нa лoдськiх дyшaх.
Щo кpикнe кaрa нeвсипyщa,
Щo нe спaсe їx дoбрий цaрь,
Їx кpoткий, п'яний гoспoдaр'!
Нe дaст' їм п'ит'я, нe дaст' їм їсти,
Нe дaст' кoня вaм oхлaп сiсти
Тa yтiкaть; нe втeчeтe
І нe сxoвaстeсь. Усюди
Вaс нaйдe пpaвдa-мстa, a лoдe
Пiдстeрeжyть вaс, нa тo-тe ж
Улoвлять, і сyдит' нe бyдyть;
В кaйдaни тyгo oкyють,
В сeлo нa гpищe пpивeдyть,
І нa xрeстi oттiм, бeз кaтa
І бeз цaря, вaс, бiснyвaтиx,
Pозпнyть, pозiрвyть, pознecyть,
І вaшeй кpoвию coбaк . . .
Coбaк нaпoять! . . .

І дoдaй,
Тaкeс слoвo їм дoдaй! —
Бeз пpитчi вискaжи: зpoбили,
Pукaми сквepнними ствopили
Cвoю нaдiю й рeчeтe,
Щo цaрь нaш Бoг, і цaрь нaдiя,
І нaгoдyє і oгpіє
Вдoвy і сирoт; нi, нe тe!
Cкaжи їм oсь-щo: бpeшyть бoги,
Тi идoли в чyжих чepтoгaх;
Cкaжи, щo пpaвдa oживe,
Нaтхнe, нaкличe, нaжeнe
Нe вeтхeс, нe дpeвлe слoвo
Pозтлeннeс . . . a слoвo нoвe
Мiж лoдьми кpикoм пpoнecлe
І лoд oкpaдeний спaсo
Oд лaски цaрськoї.

25 Дeкaбpя 1859 p. Пeтepбyрг.

1860.

МОЛИТВИ.

I.

Царям, всесвітнім шинкарам,
І дукачі і талари
І пута кутії пошли.

Робочим головам, рукам,
На сій ограденій землі
Свою ти силу низпошли.

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов: сердешний рай! —
І більш — нічого не давай!

24 Мая 1860. С. Петербург.

II.

Царів, кровавих шинкарів,
У пута кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй!

Трудящим людям, всеблагий,
На їх ограденій землі
Свою ти силу низпошли!

А чистих серцем? — коло їх
Постав ти ангели Твої,
Щоб чистоту їх соблюли!

Мені ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

25 Мал.

III.

Злочинаюущих мнини,
У пута кутії не куй,
В склени глибокі не муруй!

А доброзичдушним рукам
І покажи, і поможи,
Святу ю силу низпошли!

А чистих серцем? коло їх
Постав ти ангели свої
І чистоту їх соблюди!

А всім нам в-куні на землі
Єдинонмслів подай,
І братолюбів пошли!

27 Мал.

IV.

Тим неситим очам,¹⁾
Земним богам, царям,
І плуги й кораблі,
І всі добра землі,

¹⁾ Тим неситим царям
І земля і моря
І плуги й кораблі

І всі добра землі
Тим неситим царям.
(Вар. по першому рук.)

І хвалебні псалми
Тим дрібненьким богам!

Роботящим рукам,
Роботящим умам,¹⁾
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
Роботящим рукам.²⁾

Добросердим, малим,³⁾
Тихолюбцям-святим,
Творче неба й землі!
Долгоденствіє їм
На сім світі; на тім
Рай небесний пошди!

Все на світі не нам,
Все богам тим царям:
І плуги й кораблі
І всі добра землі,
Моя любо . . . а нам —
Нам любов між людьми!⁴⁾

31 Мал.

¹⁾ І трудящим умам . . . (ib.)

²⁾ І надія що ван. (ib.)

³⁾ Душевбогам дрібним,
Чистих сердець, святим
І молитву і сон
І доземний поклон
Встерпіліє їм. (ib.)

⁴⁾ Нам любов на землі. (Перш. рукоп.)

Умре муж велій в власняниці!
Не плачте, сироти-вдовиці;
А ти, Аскоченскій, возплач,
„Во-утріє на тяжкій глас!“
І Хомяков, Русі ревнитель,
Москви-Отечества любитель,
О юпкоборцеві возплач!
І вся о, „Русская Бесѣда“
Во глас єдиний исповѣдуй
Свої гріхи, — і плач, і плач!...

17 Іюня 1860 р. С. Петербург.

~~~~~
ГИМН ЧЕРНИЦИ.

Ударь, громе, над тим домом,
Над тим божим, де мремо ми;
Тебе ж, Боже, зневажаем,
Зневажаючи співаєм:
Аллилуйя!
Як-би не ти, ми б любились,
Кохалися б та дружились,
Та діточок виростали,
Научали б та співали:
Аллилуйя!
Одурив ти нас, убогих!...
Ми ж, окрадені небоги,
Сами тебе одурили
І скиглячи возопили:
Аллилуйя!
Ти постриг нас у черниці
А ми собі — молодиці...
Та танцюєм, та співаєм,
Співаючи промовляєм:
Аллилуйя!

20 Іюня 1860 р.

 Світе ясний! Світе тихий!¹⁾
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій теплій хаті
Оковано, омурано,
(Премудрого одурено)
Багрянцями закрито
І розп'ятием добито?! . . .
Не добито! Стрепенися!
Та над нами просвітіся.
Просвітіся! . . . Будем, брате,
З багрянцїв онучі драти,
Люльки з кадил закуряти,
„Явленнїя“ піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати.

27 Іюня 1860 С. Петербург.

ЛИКЕРІ

на пам'ять 5 Августа 1860.

 Моя ти любо! мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа.
Раби, невільничі недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі! Мій ти друже,
Моя ти любо! Не хрестись,
І не кленись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люде,
І Візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить Бог,

¹⁾ Ці вірші у «Правді» 1873 р. N. 15. надруковані як часть поеми «Іван Гус»; але у власному рукопису Шевченка вони означені датою 1860 р. Ред.

Карать і миловать не буде:
Ми не раби ёго — ми люде!
Моя ти любо! усміхнись,
І вольную святую душу,
І руку вольную, мій друже,
Подай мені. То перейти
І він поможе нам калюжу,
Цоможе й лихо донести,
І поховать лихе-дебеле
В хатині тихій і веселій.

5 Августа. Стрѣльна.

І Архимед, і Галилей
Вина й не бачили. Єлей
Потік у черево чернече.
А ви, святіі предотечи,
По всѣму світу розійшлись
І крихту хліба понесли
Царям убогим. Буде бите
Царями сіянеє жито,
А люде виростуть. Умруть
Ще незначатіі царята . . .
А на оновленій землі
Врага не буде — супостата —
А буде син і буде мати,
І будуть люде на землі.

24 Сентябра 1860.

САУЛ.

В непробудимому Китаї,
В Єгипті темному, у нас;¹⁾
І по-над Индом і Евфратом
Свої агнята і телята
На полі вольнім вольно пас²⁾
Чабан було в своєму раї,
І гадки гадоньки не має:
Пасе, і доїть, і стриже
Свою худобу та співає. —³⁾
Аж — ось . . . лихий царя⁴⁾ несе
З законами, з мечем, з катами,
З князями, темними рабами.
В-ночі підкрались, зайняли
Отари з поля, а пасущих
І шатра їх, убогі куці,
І все добро, дітей малих,
Сестру, жену, і все взяли,
І все розглили, осквернили —
І осквернених, худосилих,
Убогих серцем завдали
В роботу-каторгу. Минали
За днями дні. Раби мовчали,
Царі лупилися, росли,
І Вавилони мурували.
А маги, бонзи і жерці
(Неначе наші панотці)⁵⁾
В храмах, пагодах годувались,
Мов кабани царям на сало

¹⁾ . . . і в нас. (Перш. рук.)

⁴⁾ . . . лихий царів несе

²⁾ Свою худобу пасирь пас
В своїм степу, в своєму раї (ib.)

З дружинами, з огнем, з ножами,
З жерцями, з книгами, з вой-

³⁾ Пасе собі, пасе-пасе,
Та хвалить Бога, та співає (ib.)

сками. (ib.)
⁵⁾ (Мов наші ченчики-чонці).

Та на ковбаси. І царі⁶⁾
Самі собі побудували
Храми, кумирні, олтарі, —
Раби німій поклонялись.

Жидам сердешним заздро стало,
Що й невеличкого царя,
Із князя хоч олтаря
У їх немає. Попросили⁷⁾
Таки старого Самуїла,
Щоб він де хоче там і взяв,
А дав би їм старий царя.
От-то-ж премудрий прозорливець,
Поміркувавши, взяв слей,
Та взяв од козлищ і свиней
Того Саула-здоровила
І їм помазав во царя.
Саул, „не будучи дуракъ“,
Набрав гарем собі чи-малий
Та й заходився царювать.
Дивилися, та дивувались
На новобранця чабани
Та промовляли,⁸⁾ що й вони
Таки не дурні: „Ач якого
Собі ми виблагали в Бога
Самодержавця!“ А Саул
Бере і город і аул,
Бере дівча, бере ягницю,
Будув кедрові світлиці.
Престол із золота кує,⁹⁾
Благоволенье оддає

⁶⁾ ... Ог царі,
Росли собі царі, росли,
Повиростали вже чи-мало. (ib.)

⁷⁾ ... і просили
Пророка старця Самуїла,
Щоб він де хоче там і взяв,
А дав би їм таки царя.
Святий старецький прозорливець (ib.)

⁸⁾ Та дивувались ... (ib.)

⁹⁾ І гвардію на караул
Муштрує сам. І одинокий,
В порфирі довгій і широкій,
Середь гарема царь Саул,
Зробивши сам на караул,
Та й одурів. (ib.)

Своїм всеподданійшим голим,
І в багрянці довгополій
Ходив по храміні, ходив,
Аж поки, лобом не широкий,
В своїм гаремі одинокий,
Саул сердега — одурів.
Незабаром зібралась рада:
„Панове, честная громадо!
Що нам робить? Наш мудрий царь
Самодержавець-господарь ¹⁰⁾
Сердешний — одурів! Панове!
Чи нам ёго тепер лічить?
Чи заходиться та зробіть
Царя здоровшого? По мові,
По мудрій раді розійшлись
Смутні пастирі. ¹¹⁾

В кедровій,
В новій палаті царь не спить,
Не їсть, не пьє, не гомонить, ¹²⁾
А мовчки долі — всемогучий
Дере порфиру на онучі,
І ніби морщить постолі,
Плете волоки, озубає,
І у кедрових стін нових
Про батькове осля питає.
То візьме скипетр і заграє,
Мов на сопільці. І Саул
(Чабан Саул) сидить, співає,
Поки не втне на караул
І Самуїла не згадає. —
От-то ж вельможі й чабани
(Веніамінові внучата)
Тельця отрокам ¹²⁾ принесли,

¹⁰⁾ І господарь і государь
С'єгодня одурів! (ib.)

¹¹⁾ Вельможі-пастирі. (ib.)

¹²⁾ Не їсть, не пьє і не кричить, (ib.)

¹²⁾ Тельця ласкали принесли,

Щоб їм дозволено співати

У царських сінях. Зарвали

Сивобороді, волохаті

Вельможі-пастирі пугаті . . . (ib.)

Щоб їм дозволено співати
У сінях царських. Заревла
Сивоборода, волохата
Рідня Саулова пузата
Та ще й гусляра привела,
Якогось чабана Давида.
— „І вийде царь Саул і вийде,“ —
Чабан співає — „на війну!...“
Саул прочумався та й ну,
Як той москаль, у батька, в матір
Свою ріденьку волохату
І вдовж і впоперек хрестить.
А гусляра того Давида
Трохи не вбив.¹⁴⁾ Як-би він знав,
Яке то лихо з ёго вийде,
З того лукавого Давида,
То мов гадюку б розтоптав
Гадючу слину. А тепер
Плугами, ралом не розорем
Прокляту ниву: проросла
Колючим терном. Горе, горе!
Дрібніють люде на землі,¹⁵⁾
Ростуть і висяються царі!

13 Октябра 1860 р.

-
- ¹⁴⁾ Трохи не вбив, не розтоптав
Яко гадюку. Як-би знав,
Яке лихо на світ вийде
З того поганого Давида,
То розтоптав би і розтер
Гадючу слину. (ib.)
- ¹⁵⁾ І досі дуріють царі, —
І поки горе на землі! (ib.)

Ц А Р І .

Старенька сестро Аполлона!)
Як-би ви часом, хоч на час,
Придбали таки до нас,
Та, як бувало во дні они,
Возвисили б свій Божий глас
До оди пишної-чепурної,
Та й заходилися б обоє
Царів або-що воспівать.
Бо, як по правді вам сказать,
То дуже вже й мені самому
Обридли тії мужики,
Та паничі, та покритки:
Хотілося б зігнать оскому
На коронованих главах,
На тих помазанниках Божих.
Так що ж: не втну! а як поможеш,
Та як покажеш, як тих птах
Скубуть і патрають, то може б
І ми б подержали в руках
Свято-помазану чуприну.

¹⁾ По другому рукопису:

Дев'ята сестро Аполлона!
Як-би буває хоть на час
Ви кинузи оттой Парнас
Та в степ таки пришкандибали
(Коли не в наймах де застряли,
Або не живете в шинку
З пропий-волами чумаками)
Та древніи тиви річани,
Хоть нищечком як-би мені
Ви розказали б про Царя,
Або якого Короля,
З їх «он-баронами, князями
І їх «високими страстями;»
Бо вже остили мужики
Та безтаданні покритки;
Та й тих уже не стало,

А про журбу, та про печаль
Остило, — і паперу жаль!
Чи є поганьше що на світі
Як та дрюкована нудьга
Про «жарне зтрачені літа»
Та про чорнявого «врага»,
З очима ясними, як небо . . .
Голубчики, пиштіть для себе
Та не дрюкуйте!

Вже смеркало,
Дивлюся: шкандибав
На милицях, з торбиною
Бабуся сідая.
І пьяненка, віроку їй:
— «Добрі вечір, сину!»

Покиньте ж свій святий Парнас,
Придибайте хоч на годину,
Та хоч старенький Божий глас
Возвисьте, дядино! Та ладом,
Та добрим складом, хоть на час,
Хоть на годиночку у нас
Ту вінценосну громаду
Покажем з-переду і з-заду
Незрячим людям. В добрий час
Заходимось, моя порадо.

I.

Не видно нікого в Іерусалимі,
Врата на запорі, неначе чума
В Давидовім граді, Господом хранимим,
Засіла на стогнах. Ні, чуми нема!
А гірша, лихая та люта година
Покрила Ізраїль: Царева война!

«Добри-вечір,» кажу, «тітко!»
— «Ох, мабуть я згину...
Чи далеко до Парнаса?
Я так утомилась:
Ледве-ледве несучи ноги! —
Літа мої, криля,
Де ви ділись молоді?
Згинули, пропали,
Як ті славні піти,
Що оди писали.
От-тоді було завчестя!...»
«Пострівай, бабусю!
Хиба й справді ти з Парнасу?»
— «І справді, дідуся!...
Я до тебе поспішала,
Та в шинку зустріла
Веселого бакаляра...
Трохи одпочила,
Та випила по чарочці...»

Чого ж ти бажаєш,
Мій голубе? «Я до тебе,
Сама, кажу, знаєш!»
— «От-же далібі забула...
Пристрій чи бишиха...
Пошепчемо!... чи на старість
Непевного лиха,
Чорнобривки забажалось?!...»
«Цур тобі, злий гаде!
Стара паплюго, паскудо!
От тобі й порада!
От тобі й сестра з Парнаса:
Морока та й годі...
Іди ж собі, де взялася,
А я трохи згодом
Захожуся коло царів,
Та «штилем високи»
Розкаляю помазанних
І з-переду й з-боку.»

Цареві князі, і всі сили,
І отроки, і весь народ,
Замкнувши в городі кивот,
У поле вийшли худосилі,
У полі бились, сиротили
Маленьких діточок своїх;
А в городі мляді вдови
В своїх світлицях, чорноброві
Запершись плачуть, на малих
Дітей взираючи. Пророка,
Свого неситого царя
Кленуть Давида-сподаря.
А він собі, узявшись в бога,
По кровлі кедрових палат
В червленій ризі похожає,
Та, мов котюга позирає
На сад, — на зелений сад
Сусіди Гурія. А в саді,
В своїм веселім вертограді,
Вирсавія купалася,
Мов у раї Єва,
Подружів Гурівво,
Рабиня царева;
Купалася собі з Богом,
Лоно біле мила,
І царя свого святого
У дурні пошила.

На дворі вже смеркло, і тьмою повитий
Дрімає, сумує Іерусалим.
В кедрових палатах, мов несамовитий
Давид похожає, і, о царь неситий!
Сам собі говорять: „Я... Ми повелим!...
Я царь над Божим народом,
І сам я — Бог в моїй землі,
Я все!...“ А трохи згодом
Раби вечерю принесли
І кінву доброго сикеру...

І царь сказав, щоб на вечерю
Раби рабиню привели,
Твою Вирсавію. Нівроку
До Божого царя-пророка
Сама Вирсавія прийшла,
І повечеряла, й сикеру
З Пророком випила, й пішла
Спочити трохи по вечері
З своїм царем. І Гурій спав,
Їму сердешному й не снилось,
Що дома нищечком робилось,
Що з дому царь ёго украв
Не золото, не сребро,
А луччєє ёго добро,
Ёго Вирсавію украв.
А щоб не знав він тїї шкоди,
То царь убив ёго, та й годі!...
А потім царь перед народом
Заплакав трохи, одурив
Псалмом старого Анафіна
І знов веселий, знову п'яний
Коло рабині заходивсь.

От-так святі царі живуть,
А як же прості? Я не знаю...
І раю вам сєго не знать.
Та ні у кого не питать,
Щоб не завадило, буває.

II.

Давид, святий пророк і царь,
Не дуже був благочестивий.
Була дочка в ёго Тамарь
І син Аммон. І се не диво:

Бувають діти і в святих,
Та не такі, як у простих,
А ось які. Аммон щасливий,
Вродливий первенець ёго,
Лежить, нездужає чогось.
Давид стенає та ридає,
Вагряну ризу ровдирає,
І силпе попів на голову:
„Без тебе я не поживу
І дня єдиного, мій сину,
Моя найкращая дитино!
Без тебе сонця не узрю,
Без тебе я умру, умру!“
І йде ридаючи до сина,
Аж тюпає, немов біжить.
А той, бугай собі здоровий,
У храмині своїй кедровій
Лежить, — аж стогне, та лежить:
Бєпкус з дурня. Аж голосить,
Аж плаче бідний, батька просить,
Щоб та Фамарь сестра прийшла:
„Драгій мій отче і мій царю!
Вели сестрі моїй Фамарі,
Щоб коржика мені спекла
Та щоб сама і принесла,
То я, вкусив ёго, возстану
З одра недуга.“ В-ранці рано
Фамарь спекла і принесла
Опріснок братові. За руку
Аммон бере її, веде
У темну хramину, кладе
Сестру на ліжку. Ломле руки,
Ридає, плаче і рвучись
Кричить до брата: „Схаменись,
Аммене, брате мій лукавий!
Єдиний брате мій! Я! я! . . .
Сестра єдина твоя!
Де дінусь я, де дину славу

І гріх і стид? Тебе самого
І Бог і люде прокленуть...“
Не допомгло таки нічого!...

От-так царевичі живуть,
Пустуючи на світі.
Дивітєсь людські діти!...

III.

І поживе Давид на світі
Не малі літа.
Одрях старий і покривали
Многими ризами ёго,
А все таки не нагрівали
Котюгу блудного свого.
От отроки й доміркувались,
Як нагрівать царя свого
(Натуру вовчу добре знали).
Та, щоб нагрить ёго, взяли
Царевен паче красою,
Дівчат старому навели,
Да гріють кровью молодою
Свого царя! І розійшлись,
Замкнувши двері за собою.
Облизавсь старий котюга
І розпустив слини,
І пазурі простягає
До Самонтянини;
Бо була собі на лихо
Найкраща між ними,
Між дівчатами, мов крин той
Сельний при долині
Між цвітами. От-то ж вона
І грїла собою
Царя свого, а дівчата

Грались між собою
Голісінькі. Як там вона
Гріла, я не знаю;
Знаю тільки що царь грівся
І... і „не позна ю.“²⁾

IV.

По двору тихо походить
Старий веселий Рогволод.
Дружина, отроки, народ
Кругом його во златі сяють.
У князя свято: виглядають
Із Литви князя жениха
За рупниками до Рогніди.

Перед богами Лель і Ладо
Огонь Рогніда розвела,
Драгим влєєм полила
І сипала в огнище ладон.
Мов ті Валькірії круг неї
Танцюють, граються дівчата
І приспівують:
„Гой, гою, гою!
Повії покої!
Нумо лиш квітчати,
Гостей сподіватись!“

За Полоцком — неначе хмара,
Чорніє курава. Біжать
І отроки й старі бояра
Із Литви князя зустрічати.
Сама Рогніда з Рогволодом
Пішла з дівчатами, з народом.

²⁾ По другому рукопису:
Дивуються, що кіт нурий
Не ворухив саа,

А у його сіромахи
Зубів не осталося. (Перш. рук.

Не із Литви йде князь сподіваний,
Ще незнасний, давно жданий,
А із Київа, туром-буйволом,
Іде веприщем за Рогнідою
Володимір-князь со княжами.
Прийшли і город обступили
Кругом, і город запалили.
Владимір-князь перед народом
Убив старого Рогволода,
Потя³⁾ народ, княжну поя,
Отиде в волості своя,
Отиде з шумом, і растля ю,
Тую Рогніду молодую
І прожене ю, і княжна
Блуказ по світу одна
Нічого з ворогом не вдів . . .

Так от-такі то святі
Отті царі!

V.

Бодай кати їх постинали
Оттих царів, катів людських!
Морока з їми — щоб ви знали,
Мов дурень ходиш кругом їх:
Не знаєш на яку й ступити!
Так що ж мені тепер робити
З ціми поганцями?! Скажи,
Найкраща сестро Аполлона,
Навчи голубко, поможи
Полазить трохи коло трона.
Намистечка, як зароблю,
Тобі к великодню куплю.

³⁾ Побн. (Рук. ввр.)

Пострижемось ж у лакеї
Та ревностно, в новій ливреї,
Заходимось царів любити.
Шкода і олово тупить:
Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.
На що ж себе таки дурить?
Ходімо в селища: там люде!
А там де люде, добре буде;
Там будем жити, людей любити,
Святого Господа хвалити!

Хоча лежачого й не б'ють,
То і подежать не дають
Ледачому. Тебе ж, о Суко,
І ми самі, і наші внуки,
І миром люде прокленуть!
Не прокленуть, а тільки плюнуть
На тих одовних щенят,
Що ти щенила. Муко! Муко!
О, скорбь моя! моя печаль!
Чи ти минеш коли? Чи псами
Царі з міністрами-рабами
Тебе, о люту, зацькують?
Не зацькують. А люде тихо,
Без всякого лихого лиха,
Царя до ката поведуть!

20 Октября 1860 р. С. Петербург.

І тут, і всюди — скрізь погано!...
Душа убога встала рано,
Напряла мало та й лягла
Одпочивать собі небога.
А воля душу стерегла...
„Прокинься,“ каже: „плач убога!
Не зійде сонце. Тьма і тьма...
І правди на землі нема!“
Ледача воля одурила
Маленьку душу: Сонце йде
І за собою день веде.
І вже тії хребетносили,
Уже ворущаться царі...
І буде правда на землі!...

30 Октября 1860. С. Петербург.

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло;
Мені невесело було
Й на нашій славній Україні:
Ніхто любив мене, витав,
І я хилився нідокого,
Блукав собі, молився Богу
Та люте панство проклинав,
І згадував літа лихії,
Погані, давнії літа.
Тойді повісили Христа,
Й тепер не втік би син Марії!
Нігде не весело мені,
Та мабуть весело й не буде
Й на Україні, добрі люде!
От-же таки і на чужині
Хотілося б... та й то для того,
Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого.

Або хоч ерихотку землі,
Із-за Дніпра мого святого,
Святії вітри принесли . . .
Та й більш нічого! Так то, люде,
Хотілося б, та що й гадать! . . .
На що вже й Бога турбувать,
Коли по нашому не буде!

О, люде, люде небораки!
На що здалися вам царі?
На що здалися вам псарі?
Ви ж таки люде, — не собаки!

В-ночі і ожеледь і мряка,
І сніг, і холод . . . і Нева
Тихесенько кудись несла
Тоненьку кригу по-під мостом,
А я, отто-ж-таки в-ночі,
Іду та кашляю йдучи.
Дивлюсь: неначе ті ягнята,
Ідуть задріпані дівчата,
А дід (сердешний інвалід)
За ними гветься, шкандибас,
Мов у кошару заганяє
Чужу худобу . . . Де ж той світ!?
І де та правда?! Горе! горе!
Ненагодованих і голих
Женуть (последній долгъ отдать),
Женуть до матері байстрят!
Чи буде суд? чи буде кара
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда між людьми? . . .
Повинна бути! . . . бо сонце стане
І оскверненну землю спалить.

3 Нолбра 1860 р. Петербург.

 Якось то йду я у-ночі
По-над Невною. Та йдучи
Міреую сам-таки з собою:
„Як-би то . . . думаю . . . як-би
Не похилилися раби . . .
То не стояло б над Невною
Оціх осквернених палат!
Була б сестра і був би брат;
А то . . . нема тепер нічого . . .
Ні Бога навіть, ні пів-Бога.
Псарі з псарятами царять,
А ми дотепні доїзжачі
Хортів годувемо та плачем! . . .“

От-так то я собі в-ночі,
По-над Невною ідучи
Гарненько думав, і не бачу,
Що з того боку, мов із ями
Очима лула кошеля:
А то два злихтаря горять
Коло апостольської брами!*)
Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом і тричі плюнув,
Та й знову думать заходивсь
Про те-ж таки, що й перше думав.

13 Нюбря 1860 р. С. Петербурґ.

 Бували війни і військові свари,
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї:
Було добра того чи-мало!
Минуло все — та не пронало . . .
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого діда . . .

*) Мабуть Петропавловська цитадель, що стоїть посеред Невы, на острові. Ред.

А од коріння тихо, любо
Зелені парости (?) ростуть.
І виростуть, і без сокири,
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощать трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людський шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане идола святого
І вас не стане, — будяки
Та крапива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
Смердячий гной — і все те, все
Потроху вітер рознесе;
А помолимося Богу
І небагатії (й) не вбогі.

26 Нолбря 1860. С. Петербург.

Н. Т.

 Великомученице кумо!
Дурна esi ти, нерозумна!
В раю веселому зросла,
Рожевим квітом процвіла —
І раю красного не зріла,
Не бачила — бо не хотіла
Поглянути на божий день,
На ясний світ животворящий!
Сліпа була-еси, незряща
Недвиги серцем, спала день
І спала ніч. А кругом тебе
Творилося, росло, цвіло
І процвітало, і на небо
Хвалу творителю несло;

А ти, кумасю, спала-спала,
Писалася, та діувала,
Та ждала-ждала жениха,
Та ціломудріє хранила,
Та страх боялася гріха
Прелюбодійного. А сила
Сатурнова іде та йде
І гріх той праведний плете
У сиві коси заплітає.
А ти ніби не добачаєш:
Дівуєш, молишся, та спиш,
Та матір Божию гнівиш
Своїм смиренієм лукавим.
Прокинись, кумо, пробудись
Та кругом себе подивись,
Начхай на ту дівочу славу
Та щирим серцем, не лукаво,
Хоть раз, сердего, соблуди!

2 Декабря 1860 С. Петербурга.

1861.

МОГИЛА БОГДАНОВА.

(Субботів.)

Стоїть в селі Субботові
На горі високій
Домовина України
Широка, глибока . . .
Отто церква Богданова :
Там-то він молився,
Щоб Москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй Богдане!
Не зовсім так сталося . . . —
Могили вже розривають,
Та грошей шукать,
Лєхи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що за труди не находять . . .
От-так-то, Богдане!
За те ж тобі така й дяка :
Церкву-домовину
Нема кому полагодить !
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила . . .

Оттаке-то, Зіновію,
Олексіів друже!
Ти все оддав приятелам,
А їм і байдуже; —
Жахнуть, бачиш, що „все то-те
„Таки й було наше,
„А що ми тільки наймали
„Татарам на пашу,
„Та Полякам . . .“ Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються з України
Сторонні люде! . . .
Не смійтеся, чужі люде:
Церква-домовина
Розвалиться . . . а з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить
І помоляться на волі ¹⁾
Невольничі діти.

Перед 19 Лютим 1861 року. У Петербурсі.

---

¹⁾ І помоляться волі. (Льв. вид.)

ПСАЛМИ ДАВИДОВІ.

I.

Блаженний муж на лукаву

Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не саде;
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається; і стане він —
Як на добрім полі
Над водою посажене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите: так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає;
Як той поїл, над землею,
Вітер розмахав.
І не встануть з праведними
Злії з домовини;
Діла добрих обновляться,
Діла злих загинуть.

ХІІ.

Чи ти мене, Боже милий,
На-вік забуваєш?
Одвертаєш лице Своє,
Мене покидаєш?
Доки буду мучить душу
І серцем боліти?
Доки буде ворог лютий
На мене дивитись
І сміятись! . . . Спаси мене,
Спаси мою душу,
Да не скаже хитрий ворог:
„Я ёго подужав!“
І всі злі посміються,
Як упаду в руки —
В руки вражі. Спаси мене
Од лютої муки!
Спаси мене, помолюся
І возною знову
Твої блага чистям серцем,
Псалмом тихим, новим.

ХІІІ.

Боже! нашими ушима
Чули Твою славу,
І діди нам розказують
Про давні кроваві
Тії літа, як рукою
Твердою Своею
Розвязав Ти наші руки
І покрив землею
Труци ворогів, і силу
Твою возхвалили
Твої люде, і в покої,

В добрі одпочили,
Слава Господа. А нині,
Покрив esi знову
Срамотою свої люде,
І вороги нові
Розкрадають, як овець, нас
І жеруть . . . Без плати
І без ціни оддав-esи
Ворогам проклятим,
Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам.
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами;
І всякий день перед нами . . .
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В пугах уміраем,
Чужим богам не молимося,
А тебе благаем:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги.

. . . . .

. . . . .

. . . Встань же, Боже!
Всюю будеш спати,
Од сліз наших одвертатись,
Скорбі забувати?

. . . . .

. . . . .

. . . . .

. . . . .

ЛІІ

Презбумний в серці скаже,
Що Бога немає;
В беззаконії мерзів,
Не творить благая.
А Бог дивиться, чи є ще
Взискающий Бога?
Нема добро творящого,
Нема ні одного!
Коли вони, неситі
Гріхами, дознають?
Їдять люде, замість хліба,
Бога не згадають.
Там бояться, лягаються,
Де страху й не буде:
Так самі себе бояться
Лукаві люде.
Хто ж пошле нам спасеніє
Верне добру долю?
Колись Бог нам верне волю,
. . . . .
Возхвалимо тебе, Боже,
Хваленієм всяким;
Возрадується Ізраїль
І святий Іаков.

ЛІІІ

Боже, спаси, суди мене
Ти по своїй волі!
Молюсь, Господи, внуши їм
Уст моїх глаголи,
Бо на душу мою встали
Сильні чужі,
Не зрять Бога над собою,
Не знають що діють.

А Бог мені помагає,
Мене заступає
І їм правдою Своєю
Вертає їх злая.
Помолюся Господеві
Серцем одиноким
І на злих моїх погляну
Незлим моїм оком.

ЛХХХІ.

Між царями й судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний Владика.
Доволі будете стяжати
І кров невинну розливати
Людей убогих, а багатим
Судом лукавим помагати?
Вдові убогій допоможіте,
Не осудіте сироти,
І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте
Од рук неситих. Не хотять
Познать, розбити тьму...
І всеу Господа глаголи,
І всеу трепетна земля.
. . . . .
. . . . .
І ви вмірете, як і князь ваш
І ваш раб убогий.
Встань же, Боже, суди землю
І судей лукавих!
На всім світі Твоя правда
І воля і слава.

ХСІІІ.

Господь Бог лихих карас,
Душа моя знає;
Встань же, Боже! Твою славу
Гордий зневажав.
Вознесися над землею
Високо-високо,
Закрий славою Своєю
Сліпе, горде око.
Доки, Господи, лукаві
Хваляться, доколі
Неправдою? Твої люде
Во тьму і в неволю
Закували . . . добро Твоє
Кров'ю потопили,
Зарізали прохожого,
Вдову задавили
І сказали: „Не зрить Господь,
Нижє теє знає.“
Умудрітєся, немудрі:
Хто світ оглядає,
Той і серце ваше знає .
І розум лукавий.
Дивітєся ділам Ёго,
Ёго вічній славі.
Благо тому, кого Господь
Карає між нами:
Не допуска, поки злomu
Ізриеться яма.
Господь любить свої люде,
Любить не оставить,
Дожидає, поки правда
Перед ними стане.
Хто б спас мене од лукавих
І діющих злає?
Як-би не Бог поміг мені,
То душа б живая

Во тьмі ада потонула,
Проклялась на світі.
Ти, Господи, помагаш
По землі ходити,
Ти радуєш мою душу
І серце врачуєш,
І перебує Твоя воля
І Твій труд не всує.
Вловлять душу праведничу,
Кров добру осудять.
Мені Господь пристанище,
Заступником буде,
І воздасть їм за діла їх
Кроваві, лукаві,
Погубить їх, і їх слава
Стане їм в неславу.

СХХХІІ.

Чи є що краще, лучче в світі,
Як у-купі жити,
З братом добрим добро певне
Познать, не ділити?
Яко миро добровонне
З голови честної
На бороду Аарону
Спадає россою
І на шитті омета,
Ризи дорогії;
Або роси Ермонськії
На святії гори
Високії Сионськії
Спадають і творять
Добро тварям земнородним
І землі і людям.
Оттак братів благих своїх

Господь не забуде:
Воцариться в дому тихих,
В сім'ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Од віка до віка.

СХХХVІ.

На ріках, круг Вавилона,
Під вербами, в полі
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі,
І на вербах повішали
Органи глухії.
І нам стали сміятися
Едомляне злії:
„Розкажіть нам пісню вашу, —
Може й ми заплачем.
. . . . .“
— „Якої ж ми заспіваєм
На чужому полі?
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
Ієрусалиме,
Забвен буду, покинутий
Рабом на чужині!
І язик мій оніміє,
Висохне лукавий,
Як забуде пом'янути
Тебе, наша славо!
І Господь наш вас пом'яне,
Едомські діти,
Як кричали ви: „Руйнуйте,

Руйнуйте, паліте
Єрусалим! . . . Вавилоня
Дщере окаянна!
Блаженний той, хто заплатить
За твої кайдани!
Блажен, блажен! тебе, злая,
В радості застане
І розібьє дітей твоїх
О холодний камінь!

СХLIX.

Псалом новий Господеві

І нову славу
Воспоєм честним собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобні во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять имя Боже:
І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізній пута
І їх славних оковами
Ручними окрутять,
І осудять губителєй
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобних слава!

ОГЛАВ.

Од видавництва	III
Споминок про Шевченка Н. Костомарова	VI
Споминок про Шевченка М. Микѣшина	XIII

КОБЗАРЬ.

До 1844 року:

До Основьяненка	1
Тарасова ніч	4

1844.

Чигирин	9
Сон	12

1845.

Уривки з поеми «Бретик» або «Иван Гус»	29
Великий Лѣх	36
Розрита могила	53
Кавказ	55
Холодний яр	61
До мертвих, і живих, і ненароджених земляків моїх, в Україні і не в Україні сущих, мое дружес посланіє	64
Заповіт	72

До 1847 року:

В альбом	73
Гарно твоя кобза грає	73
Душка	75
Полуботко	76
Тече вода в синє море	77
Минають дні, минають ночі!	78
У Вильні, городі преславнім	79

1847.

Княжна	83
Иржавець	96
Сон	99
Н. И. Костомарову	104
А. О. Козачковському	105
Мені тринадцятий минув	110
Мені однаково, чи буду	111

1848.

А нумо знову віршувать	113
Не для людей і не для слави	114
Варнак	116
Чернець	121

1849.

Заросли шляхи тернами	127
І впріс я на чужині	128
Як-би тобі довелося	130
Мати-покритка	134
Зацвіла в долині	138
Неначе праведних дітей	139

1850.

Лічу в неволі дні і ночі	140
Петрусь	143
Хатина	150
Як-би ви знали, павичі	152
Мені здається — я не знаю	154

1857.

Москалева криниця	156
В неволі, в самоті немає	165
Неофіти	166

1858.

Відьма	188
Ляхи	209
Я не нездужаю, нівроку	210

1859.

Н. Н.	212
Як-би-то ти, Богдане пляний	213

Во Іудеї, во дні они	213
Марія	215
Осії глава XIV.	236

1860.

Молитви	238
Уіре муж велій в власниці!	241
Гни чорничій	241
Світе ясний! Світе тихий!	242
Моя ти любо! мій ти друже!	242
І Архинеда, і Галилей	243
Сауд	244
Царі	248
Хоча лежачого й не б'ють	256
І тут, і всюди — скрізь погано!	257
Не гріє сонце на чужині	257
О, люде, люде небораки!	258
Якось-то йду я у-ночі	259
Бували війни і військові свари	259
N. T.	260

1861.

Могила Богданова	262

Додаток до „Кобзаря“.

Псалми Давидові	264

ПОМИЛКИ.

<i>Стор.</i>	<i>Стр.</i>	<i>Надруковано :</i>	<i>Треба :</i>
32	35	розувати	розкувати
35	14	Вяфлемскої	Вяфлемської
36	12	ВЕЛИКИИ ЛЕХ	ВЕЛИКИЙ ЛЕХ
61	11	ХОЛОДНИИ ЯР	ХОЛОДНИЙ ЯР
79	32	не хотів	не хотів
117	29	От-тож	От-то ж
132	23	Та весельної	Та весільної
149	8	Теперь	Тепер
206	36	я прощаю	Я прощаю
223	1	Его	Їго
241	12	ГИМН ЧЕРНИЧИИ	ГИМН ЧЕРНИЧИЙ
		У I. томі при оправі помилок запехаяна ще одна у строці:	
370	17	Творили б скрізь по-над землею, замість котрої треба б поставити дві: Творяли б лежа епопеї, Вітали б скрізь по-над землею.К	

